

ÇIKARKEN

Ülke yönetimi sorunu üzerine Türkçe yazın güçlüdür. Sahip olduğumuz birikim gözcüdü. Ancak kuşaklar birbirinden öyle sık kopmuştur ki, kuşakları ve eldeki birikimi etkileşim içine sokmak kendi başına ayrı bir çaba göstermeyi gerektirir. Kopukluğun bir nedeni, bir zamanlar halkın dilinden kopup Farsça-Arapçaya dayanan araştırma geleneğinin, yerini ondokuzuncu yüzyılda, kendisini sıfır noktası sayan Fransızcayla öğrenme devrine, bunun da yerini birbuçuk yüzyıl sonra, yine bir önceki devri yok sayan İngilizceyle öğrenme devrine bırakmasıdır. Dille işaretlenen kopuşlar, bir de keskin siyasal dönüşler ve darbelerle derinleşmiştir. Belki bu nedenlerle, bilgi üretimi ‘çatılı üniversite’ ile ‘çatısız ünivesite’ dünyalarına bölünmüştür. Zaman içindeki kopmalarla aynı zaman dilimi içindeki mekansal bölünmeler, sahip olduğumuz gözcü birikimden yararlanmanın önünde çetin engeller oluşturmuştur. Memleket: Siyaset Yönetim, bu engelleri aşma isteğinin bir ürünüdür. Memleket: Siyaset Yönetim’in aradığı, hangi zamanda ve nerede olursa olsun, yönetsel gerçekliğe ilişkin özgün sorular soran ve bu soruları derinlemesine araştıran çalışmalardır. Dergi, çatılı ve çatısız üniversiteden araştırmacıları buluşturacak, araştırma dili değişmesinin ve siyasal dönüşlerin birbirine kapattığı dönemlerin yapıtlarını bugüne taşıyarak entelektüel kopuklukları onarmaya çalışacaktır.

Yönetim olgusuna ilişkin çalışmaların başlıca sorunu, kuram ile uygulama arasındaki ilişkisizliktir. Bu, yalnızca bugünün değil dünün de sorunudur. Bir yanda, kuramsal çalışmayı, yazındaki –ve daha çok da İngilizce yazındaki- çalışmaları okuyup özetlemekle özdeş kılmış tuhaf bir anlayış vardır. Bu anlayış karşımıza kimi zaman Weberci, kimi zaman Marksist, kimi zaman liberal yazını iyice belleme gereği biçiminde dikilmektedir. Okul, kuram, yaklaşım gibi yüksek entelektüel yaratılar, ancak ileri batı kapitalizmince üretilebilir. Bunun dışında kalan dünyadan katkılar, aynı merkezin entelektüel süzgecinden geçebilirse belki kabul edilebilir. Dolayısıyla az gelişmiş Türkiye’nin düşünce dünyasında üretilen herhangi bir açıklamaya okul, kuram, yaklaşım gibi yüksek etiketler verilmez. Bir dizi kitabı gözden geçirip özetlemek işi kuramsal etkinlik olunca, ülkenin yönetsel gerçekliğini araştırma işi, memlekete ait olguları hâlihazırda ortaya atılmış kuramların/modellerin cılız ışığında anlamlandırma çabasına eşitlenir. Bu, heyecansız ve renksiz bir test etme işidir; daha genel bir deyişle aktarma işlemidir. Oysa kuram ile uygulama bir bütündür. Araştırma soyuttan somuta yükselir; somut soyutlanır ve gerçeklik açıklanır. Heyecanlı iş, gerçekliği açıklama ve bu sayede yaşamı yeniden kurma gücü verecek genellemelere ulaşma işidir; daha genel bir deyişle yaratma işlemidir. Bu, üretilmiş kuram cümlelerini “alıp kullanmak”la değil, kuram cümlelerini “kurmak”la başarılabilecek bir iştir. Başka modeller, kuramlar, okullar, ister güneyde ister kuzeyde üretilmiş olsun, ister antik ister çağdaş zamanlara ait olsun, kuramsal açıklama yeteneğimizin vazgeçilmez girdileri olarak çok değerlidirler.

Bunları açıklama gücümüzün sınırlayıcılarına dönüştürmek, değerlerini teslim etmemek olur. Memleket: Siyaset Yönetim, araştırmacıların kuram-aktarıcı değil kuramcı olarak birarada çalışabilecekleri bir alan yaratmak amacıyla yayımlanmaktadır.

Araştırma, bir bakıma yöntem demektir. Türkiye’de yönetim araştırmacılığı ya pozitivist ya fenomenolojik / hermenotik yaklaşımların ağırlığı altındadır. Buna karşılık diyalektik-tarihsel materyalist yöntemi kullanan araştırmaların sayısı da hiç yabana atılır değildir. Ne var ki, yöntem hesabı, bu yöntemlerin kullanıldığı çalışmaların çok ama çok azında verilmiştir. Doğrudan yöntem sorununu tartışan çalışmaların sayısı da parmakla gösterilecek kadar azdır. Yönetim olgusu nasıl araştırılabilir? Dergi, araştırmacıları bu temel soruyu tartışmaya çağıran bir yayın olarak tasarlanmıştır. Memleket: Siyaset Yönetim, Türkiye’nin genel ve güncel sorunlarını diyalektik-tarihsel materyalist araştırma yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu inceleme tarihsel belgelerin, birinci el veri ve bilgi üreten alan araştırmalarının, uluslararası yazındaki tartışmalara ilişkin bilgilendirme ve değerlendirme yazılarının yayımlanmasıyla güçlendirilecektir.

Dört ayda bir ve yılda üç sayı çıkarılacak hakemli derginin yayın dönemleri Ocak – Mayıs – Eylül ayları olarak belirlenmiştir. İlgili alanımızı paylaşan araştırmacıları aramızda görmeyi umut ediyoruz.

**Memleket
Siyaset Yönetim**

İÇİNDEKİLER

Çıkarken.....	I
Bu Sayıda.....	VII
Mitolojide Devlet Bilgisi	1
Vecihi TİMUROĞLU	
Türkiye'nin Ulusal Egemenliğini Yitirme Süreci.....	41
Tevfik ÇAVDAR	
Osmanlı'dan Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı: Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları.....	57
Muzaffer İlhan ERDOST	
Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyunu Umumiyei Osmanlı Meclisi İdaresi 1881-1948	99
Birgül A. GÜLER	
Türkiyede Yönetişim ve "Sivil Toplum" Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme	123
Faruk ATAAY	
Şebeke Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım	143
Cenk AYGÜL	
Bob Jessop'da Yönetişim Kavramı : Stratejik İlişkisel Devlet Biçiminden Yönetişim Biçimine	155
Atilla GÜNEY	
Cebel-İ Lübnan Vilâyet Nizamnamesi.....	175
Cenk REYHAN	
Özgeçmişler	185
Abstracts	187

Ülkemizin 1980’le başlayan dönemde etkisi altına girdiği neo-liberalizm, son yıllarda toplumumuzu daha da derinden etkileyen dönüşümlere yönelmiştir. İkinci Kuşak Yapısal Reformlar adıyla da anılan bu dönüşümlerin genel yönü, toplumsal dokunun bütünüyle piyasa sisteminin yıkıcı egemenliğine girmesi ve ülkenin adeta bir “yarı-sömürgeleşme” sürecine girmesi olmaktadır. Piyasalaştırma ve yabancı sermayenin artan egemenliği toplumsal yaşamın bütün alanlarına damgasını vururken, bu sürecin en yıkıcı etkileri de kamu yönetimi üzerinde yaşanmaktadır. Türkiye’de son yıllarda kamu yönetimini çok köklü bir biçimde yeniden yapılandırmayı hedefleyen bir “reform” projesi uygulamaya geçirilmiş bulunuyor. “Özelleştirme”, “yerelleşme” ve “yönetişim” başlıklarıyla özetlenebilecek bir kapsamla gündeme gelen reform projesi “düzenleyici devlet” olarak adlandırılan bir devlet modelini uygulamaya geçirmeyi hedefliyor. IMF, Dünya Bankası, OECD, AB, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlarca yönlendirilen bu süreç, ülkemizi adeta bir yarı-sömürge ülkesi gibi dış yönlendirmelerle yönetilen bir ülke durumuna düşürürken, aynı zamanda “yönetişim” gibi süslü ambalajlar kullanılarak bu sürecin bir demokratikleşme süreci olarak sunulmasına çalışıldığı görülüyor. Neo-liberalizmin dünya genelindeki başarısızlıklarını aşmak amacıyla 1990’lardan itibaren gündeme getirilmeye başlanan yönetişim anlayışı, günümüzde Türkiye’de hükümet politikası haline gelmiş bulunuyor. 58. hükümetin neoliberal reform projelerini ortaya koyduğu Acil Eylem Planı’nda, kamu politikalarının belirlenmesinde ve hizmet sunumunda yerel idareler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının inisiyatif ve katılımlarının sağlanarak, “yönetişimci demokratik bir anlayış” a geçileceği vurgulandı. Bu hedef Türk idari sistemini yeniden şekillendirmeyi hedefleyen Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ve yerel yönetim yasalarıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu yasa ve tasarılar hazırlanırken, “merkezi idare ve mahalli idarelerde ‘iyi yönetişim’ ilkelerinin hayata geçirilmesinin” hedeflendiği belirtilerek, Türk idari sisteminin şeffaf, katılımcı, düşük maliyetle çalışan, etkili, öngörülebilir hale geleceği ileri sürülüyordu. Ancak, gerçekte, yönetişim anlayışı, kamu yönetimi yapısını siyasal ve yönetsel olarak liberalize ederek, sosyal devleti düzenleyici devlete dönüştürmeyi ve bu yolla da kamu hizmetleri alanını piyasa kurallarına uyarlamayı amaçlıyordu.

Günümüzde ülkemizin tabii olduğu bağımlılık ilişkileri ve özellikle bu sürecin yönlendirilmesinde başrolü oynayan kamu yönetimi reformu üzerinde ne kadar durulsa azdır. Yayın hayatına elinizde tuttuğunuz bu ilk sayısı ile atılan Memleket Siyaset-Yönetim Dergisi de, ülkemizin içinde bulunduğu koşulları değerlendirerek, ülkemize dayatılan yarı-sömürgeleşme süreci ve bu sürecin yönlendirilmesinde ve meşrulaştırılmasında başlıca rolü oynayan yönetişim modeli üzerine odaklanmaktadır. Memleket Siyaset-Yönetim

Dergisi'nin ilk sayısına katkı veren yazarlarımız konuyu çeşitli yönleriyle ele alarak, yönetim anlayışını özellikle Türkiye perspektifinden değerlendirmektedirler.

Bu sayıdaki ilkyazımız, Vecihi Timuroğlu'nun "Mitolojide Devlet Bilgisi" başlıklı makalesi. Timuroğlu, bu makalesinde, devletin egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesinde oynadığı rolü ve bu rolün meşrulaştırılması için yaratılan mitolojik düşüncüyü ele almaktadır. Timuroğlu, makalesinde, devletin doğuşunun sınıflı toplumların ortaya çıkmasıyla paralel yürüdüğünü vurgulayarak, mitolojik düşüncede devleti kutsayan anlatıların da, esas olarak, düzenin ve egemen sınıfların ayrıcalıklarının korunması gereğinden doğduğuna dikkat çekmektedir.

Timuroğlu'nun devlet üzerine üretilen mitolojik anlatıları geniş bir tarihsel perspektifle ele aldığı yazısını, Türkiye'nin yarı-sömürgeleşme sürecini ele alan yazılar izlemektedir. Bu kapsamda yer alan ilkyazı Tefik Çavdar'a ait. Çavdar, makalesinde, tarihsel bir perspektifle küreselleşme sürecini emperyalizmin günümüzdeki aşaması olarak nitelemekte ve Türkiye'nin bu süreçte egemenliğini yitirerek yeniden yarı-sömürge bir ülke konumuna sürüklendiğini vurgulamaktadır. Yazıda, 1980'le başlayan dönemde ekonomik bağımsızlığın yitirilmesinin, kamu politikalarının ve kurumlarının da emperyalist yönlendirme altında işlemesine yol açtığına dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin yarı-sömürgeleşme sürecini ele alan ikinci yazımız Muzaffer İlhan Erdost'a ait. Erdost, makalesinde, yarı-sömürgeleşme sürecini "yabancılar toprak satışı" sorunu bağlamında incelemektedir. Yabancılar toprak satışı konusunu Osmanlı'dan günümüze geniş bir tarihsel perspektife oturarak kapsamlı bir değerlendirme yapan Erdost, son yıllarda atılan adımlar sonucunda ülkemizin adeta Osmanlı'nın son dönemlerine benzer bir yarı-sömürgeleşme sürecine girdiğini vurgulamaktadır.

Dosyamıza yapılan bir başka katkı Birgül Ayman Güler'den geldi. Güler, önemli bir araştırma niteliği taşıyan bu yazısında, "yönetimde özerklik" ve "yönetişim" olgusuna tarihsel bir örnek oluşturan Duyunu Umumiye İdaresi'ni inceliyor. Güler, Türkiye toplumunun kolektif hafızasında "yarı-sömürgeleşmenin" en tipik örneği olarak yer eden Duyunu Umumiye İdaresi'nin, günümüz Türkiye'sinde gündemde olan sorunlara ışık tutabilecek nitelikte olduğunu gösteren yazısında, Duyunu Umumiye'yi meşrulaştırmak için kullanılan savların, günümüzde bağımsız üst kurulları meşrulaştırmak için kullanılan savlarla şaşırtıcı benzerlikleri bulunduğuna dikkat çekiyor.

Türkiye'nin yarı-sömürgeleşme sürecini ele alan bu yazılardan sonra, bu sürecin meşrulaştırılmasında başat rolü oynayan "yönetişim" modelini inceleyen yazılar geliyor. Bu kapsamda, sorunu kuramsal olarak ele alan üç yazımız bulunuyor. Bunlardan ilki, Faruk Ataay'ın yönetişimin demokratik bir açılım sağlama vaadini tartıştığı yazısı. Ataay, makalesinde, yönetişimin neo-liberalizme ve düzenleyici devlet modeline uygun bir demokrasi modeli olduğunu belirterek, neo-liberalizmin "çoğulcu ve katılımcı" bir demokrasi anlayışı ile uyumsuzluğuna dikkat çekiyor. Ataay'ın yazısında odaklandığı bir başka nokta, yönetişim modelinin "sivil toplumu güçlendirme", "sivil

topluma güç aktarımı” gibi vaatlerinin de, demokratikleşme açısından ne anlama geldiğinin gösterilmesi olmaktadır.

Bu kapsamda yer alan diğer yazımız Cenk Aygül’e ait. Aygül, makalesinde, küreselleşme ve yerelleşme tartışmalarının odağında yer alan “yönetişim” ve “ağ toplumu” (şebeke) kuramlarını inceliyor. Yönetişim ve şebeke kuramlarının eleştirel boyutlarını bütünüyle yitirmiş olduğuna dikkat çeken Aygül, çok şey açıklamış gibi gözüküyor ve sosyal bilimlerin hemen her alanında kullanılan bu kavramların, esasında hiçbir şey açıklamayan metaforlara dönüştüğünü vurguluyor.

Yönetişimi kuramsal olarak tartışan son yazı Atilla Güney’e ait. Güney, makalesinde, ünlü devlet kuramcısı Bob Jessop’un yönetim kavramsallaştırmasını inceliyor. Bob Jessop’un yönetim kavramını Marksist devlet kuramına eklemeye girişiminin, Marksizmden kopmasıyla sonuçlandığını savlayan Güney, Bob Jessop’un, yönetişimi toplumbilimlerinin günümüzdeki paradigma krizine yanıt olarak sunma girişiminin başarısızlığa uğradığını belirtiyor.

Dergimizin ilk sayısının son yazısı, Cenk Reyhan tarafından kaleme alındı. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde adem-i merkeziyetçi bir anlayışla hazırlanan Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi’ni yorumlayan Reyhan, bu incelemesinde adem-i merkeziyetçiliğin nasıl da yarı-sömürgeleşmenin ve emperyalist paylaşımın bir aracı olarak işlev kazandığını gözler önüne seriyor.

Bu sayıda yer alan makaleler, Türkiye açısından, 1990’lardan bu yana giderek daha fazla geçerlilik kazanan yarı-sömürgeleşme sürecini ve bu süreci meşrulaştırmak üzere üretilen yönetim anlayışını inceliyor. Yazarlarımız, Türk idari sisteminin bütünlüğünü ve kamu yararı anlayışını bozarak, piyasa güçlerinin neoliberal projelerinin uygulama alanını genişletmeyi hedefleyen yönetim anlayışını kapsayıcı ve eleştirel bir şekilde değerlendirirken, olası açılımları da sunuyorlar. Gerçekten de, devletin yeniden yapılandırılması sürecinin nasıl ve kimler için yönlendirildiği ve şekillendirildiğinin aydınlatılarak, alternatif değişim olanaklarının tartışılması günümüzde yakıcı bir ihtiyaç haline gelmiş bulunuyor. Memleket Siyaset ve Yönetim’in ilk sayısının bu zeminin yaratılmasına katkıda bulunmasını ümit ediyoruz.

Dr. A. Argun AKDOĞAN – Dr. Faruk ATAAY

MİTOLOJİDE DEVLET BİLGİSİ

*Saygıdeğer Öğretmenim Pertev Naili Boratav'ın anısına saygıyla...
Bu çalışmamı, yüce insan, büyük bilim adamı, saygın öğretmenim Pertev Naili Boratav'ın
anısına sunuyorum. Çünkü, bu bilgiler, ondan kalan kalıttır.*

Vecihi TİMUROĞLU

ÖZET: Devletin doğuşu sınıflı toplumların ortaya çıkmasıyla koşuttur. Mitolojik düşüncede devleti kutsayan anlatılar, esas olarak, düzenin ve egemen sınıfların ayrıcalıklarının korunması gereğinden hareket eder. Yazıda, bu çerçevede, Sümer'deki ilk kent devletlerinden Hint ve Çin'e, oradan Eski Yunan, Roma ve Hristiyan Orta Çağına devletin sınıflı toplum yapısını koruma işlevi kazanma süreci ile devleti mitleştiren düşünce biçimleri arasındaki bağlantı incelenmektedir.

DEVLET

Devlet, gerçekte, egemen sınıfın siyasal örgütüdür. Devletin amacı, yürürlükteki düzenin korunması ve öteki sınıfların dirençlerinin baskı altında tutulmasıdır. Bu örgüt, toplumun sınıflaşmasıyla birlikte, sömürülen toplum katmanlarının baskı altında tutulması için, egemen sömürücü sınıfların bir aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Egemen sınıfların ilk ortakları da tanrılar olmuştur. Bu, egemen sınıfların, soylarını bir kutsala bağlamaları ilkesine dayanır. Bu gelişmeyi, ilkel toplumlardan başlayarak tarihsel süreci ele alarak izleyebiliriz. İlkel toplulukların örgütlü toplum durumuna gelmeleri, yerleşik düzene geçmeleriyle olanaklı olmuştur. Yerleşme, iki olgunun sonucu olarak gerçekleşmiştir; *Hayvanların evcilleştirilmesi ve tahılların ekim yoluyla yeniden üretilmesi*. Hayvanların evcilleştirilmesiyle tahılların ekim yoluyla yeniden üretilmesi, aynı döneme rastlar. Bu iki olgu, ilk sınıfsal ayrımı da ifade ediyor.

Yerleşik düzene geçilmeden önce, toplayıcılık ve avcılık vardı. Toplayıcılık kadınların, avcılık erkeklerin işiydi. Dişiyse erkeğin fiziksel yapıları, böylesine doğal bir işbölümünü gerektirmiştir. Kuşkusuz, burada sözünü ettiğimiz işbölümü (*division du travail*), bütün emeği parçalı emeklere bölmekten doğan üretim yöntemi değildir. Bir başka deyişle, toplumsal emeğin, işin türüne göre tarihsel farklılaşmasını amaçlamıyoruz, bu terimle. Sözünü ettiğimiz işbölümü, doğal farklılığı belirliyor. Ama, kesin olarak cinsel bir

ayrım görülüyor. Bu durum, yerbilim araştırmalarıyla insanbilimcilerin bulgularından anlaşılıyor.

Çağdaş toplumlarda bile, çapa işlerini çoğunlukla kadınlar, hayvan yetiştirme işini erkekler yapmaktadır. Bu işbölümü, uygarlaşma sürecinde, etkileşmenin kökenini oluşturuyor. Bu etkileşim sonucu, yerleşik düzene geçen topluluklar, tarım yapma ve hayvan yetiştirme yoluyla, kendisine yeterli, dışa kapalı köy ekonomisini yaratmıştır. Köy topluluklarında, cinsel ayrım, gerçek sınıfsal ayrıma dönüşmüştür.

Göçebe topluluklar köylülerin yorucu işlerini sevmemiş, özgür dolaşmayı, doğanın içinde kalmayı yeğlemişlerdir. Doğal olarak, göçebe topluluklarda, avcılık önemli olmuştur. Zamanla, bir koyağın iki ağzını kapayarak sıkıştırdıkları hayvanları evcilleştirmişler ve hayvansal proteinle beslenme olanağı bulmuşlardır. Hayvanların evcilleştirilmesi, “çoban topluluklar”ını doğurmuştur.¹ Çoban topluluklar, tarımın geliştiği bölgelerin çevresinde daha rahat dolaştılar. Kendiliğinden, “çiftçilik-çobanlık” işbölümü doğdu. Ne ki, çoban topluluklar “artıüretim” yapamıyorlardı. Bu yüzden, salgın sayırlıklarda çok hayvan kaybediyorlar, besin darlığı çekiyorlardı. Böyle dönemlerde, çiftliklere saldırıyor, çiftçilerin artıürünlerine el koyuyorlardı. Bu durum, köy topluluklarıyla çoban topluluklar arasında “savaş-barış” ilişkilerinin kurulmasına yolaçtı.

Otunu ve etini yetiştiren çiftçi topluluklar, çoban topluluklarla ilişkiden hep kaçınmışlardır. Çiftçiler, yerleşik ve dışa kapalı, kendilerine yeterli, barışçıl topluluklardır. Buna karşın, çobanlar, kendilerine yeterli olmayan, dışa açık ve savaşçı topluluklardı. Köylü topluluklarda, üretim yapıldığından, üretim alanında kadınların önemi artmış, ama dıştan gelen saldırılara karşı, savunma işi erkeklere düşmüştü.² Yerleşik yaşama geçmemiş topluluklarda (klan) *kan bağı* (asabe) ilişkisi temel ilişkidir. Bu topluluklarda görülen eşitlikçi düzen, köy topluluklarında ve çoban topluluklarda görülmez. Yerleşik topluluklarda görülen bağ, “*mülk bağı*”dır. Mülk bağının temel alındığı topluluklarda eşitlikten söz edilemez. Bu topluluklarda ortaya çıkan ilişkiler “*eşitliksizci ilişkiler*”dir.

Toplumsal artıüretim olanağı doğmuştur ama eşitlikçi toplum, artıürünün bir elde toplanmasına engel oluşturuyordu. Yenitaş çağı bulguları, çoban toplumların kan bağını sürdürdüklerini gösteriyor. İlkel komünal toplum (klan ailesi), aynı toteme (ilk ata) bağlılıktan

¹ William H. McHail, *A World History*, New York 1971, Oxford University Press. (Türkçesi: *Dünya Tarihi*, Çeviri: Alaeddin Şenel, İmge Y., Ankara, 2004).

² M. Morgan, *Ancient Society*, London 1905.

dolayı, eşitlikçi yaşamı zorunlu sürdürmüştür. İlkel komünal toplumlar büyüyünce, içte evlenmenin yasak olmasının getirdiği sıkıntılar da düşünülürse, evcilleştirilmiş sürülerin güdülmesi, klanın boyutunu aşmıştır. Klan, bu nedenle, doğal olarak bölünmeye uğramıştır. Bu yeni toplum (boy, aşiret, tribu), birbirlerine kardeşlik bağlarıyla (fratnel, oymak, kabileden küçük, aileden büyük toplum) bağlı bir kaç topluluktan oluşuyordu. Artık, dıştan evlenme olanaklı olmuştu. Totemler de farklılaşmıştı. Örneğin, koyun tötemine bağlı toplum, ak koyun ve kara koyun soyu olarak ayrılmıştı. Kabileler, kendi aralarında ortak mülklere sahiptiler. Örneğin, çoban kabileler, ortak yaylalarda hayvanlarını otlatıyorlardı. Ancak, başka kabileler, sürü kaçırma, otlak işgal etme girişimlerinde bulunuyorlardı. Bu durumu engellemek amacıyla, toplumu yöneten "*ata yöneticiler*" ortaya çıktı. Hayvanlar üzerinde kullanım hakkı "*ata*"ya özgüydü. Ancak, bu durum, özel mülkiyet hakkını ifade etmiyordu. Ortak kullanım hakkını içeriyordu bu düzen. Özel mülkiyet olmadığından, eşitlikçi bir toplum sözkonusuydu.

Atalar, öbür üyelerle eşit haklara sahiptiler. Yalnız, toplumu temsil etme hakları vardır. M.Ö. 2125 yılında yazıldığı tahmin edilen "Sümer Krallar Çizelgesi"nde Sümer kentlerini yağmalayan "*Gutium*" topluluklarının önderlerinin "*adsız krallar*" olduğu yazılıyor. Gutiler, M.Ö. ikinci bin yılın sonunda, Sümer ülkesine egemen olmuş doğulu bir halktır.³ Herodotos da (M.Ö. V. yy'ın ikinci yarısı), boyların adlarının bilindiğini, ama krallarının adlarının bilinmediğini yazıyor.⁴ Özel mülkiyet, öyle anlaşılıyor ki, üzerinde aile emeği bulunan toprağın ve üretilen ürünün denetimiyle doğmuştur.

Çobanların çiftçiler üzerine saldırımları, savaşçı ilişkilerini geliştirdi. Çiftçi topluluklar da, kendilerini koruma gereğini duydular. Yağmacı topluluk yerleşik toplumu yenilgiye uğrattınca, onlara egemen oldu. Toplumu korumak üzere, onların üzerinde egemenlik kurdu. Artık, tam anlamıyla, egemen sınıf doğmuştu. Kolayca anlaşılır ki, koruyan halk, askeri sınıfa dönüşmüştür. Bu işi yaparken zorla *artiürün* üretirme yolunu açtılar. Doğal ki, çalışmayan askeri sınıfın gereksinimlerini karşılamak için, *artiürün* zorunlu olmuştur.⁵ Franz Oppenheimer, yeni bulgular sonunda, bu kanıya varırken, İbn-i Haldun da (1332–1406), "kabile asabiyeti"nin (kan bağı duygusu), çobanların, hazeri (çiftçi ve kentli toplumlar) toplumlar üzerinde

³ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabcacı Yay. Çev. Hamide Koyukan, s. 468.

⁴ Herodots, *Herodot Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1973 İstanbul, Çev. Müntekim Ökmen, , s. 80.

⁵ Franz Oppenheimer, *The State*, New York 1975. Çev. John Gittermen. (Türkçesi: *Devlet*, Çeviri: Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997).

egemenlik kurmalarına yol açtığını belirtiyor.⁶ Egemenlik, devletin kurulmasını ifade ediyor; ancak, devletin egemen sınıfın ekonomik örgütü olduğu çok açık. Çobanların çiftçileri yağmalayarak üzerlerinde sürekli egemenlik kurmaları, "savunma, üreme ve geçim" sorunlarının çoğalmasını kolaylaştırıyor, örgütlü bir toplum oluşmasına yol açıyor.

Devletin gereçlerinin başında nüfus geliyor. Çoban toplulukların katılmasıyla yaratılan "*artürün*", daha geniş nüfusu beslemeye olanak veriyor. Kuşkusuz, nüfusun kendine yeterliliği sağlaması gerekiyor. Kol emeğine gereksinim arttıkça, savaşlarda alınan tutsaklar köleleştiriliyor. Böylece, "*köleci toplum*" doğmuş oluyor. Bu durum, kadınların daha çok ezilmesine de neden oluyor. Çiftçi toplulukların, göçebe ilkel topluluklarla alışveriş ilişkilerinde bulunmaları, öte yandan saldırı yoluyla işgal ilişkileri, toplumsal yapıların farklılaşmasına da yolaçmıştır. Çoban topluluklarda, topluluğun elde ettiği malları denetleyen kabile önderleri, alışveriş sırasında, tüm malları topluluğa dağıtmayıp kendilerine ayırdılar bir bölümünü. Bu durum, ekonomik farklılaşmayı giderek arttırdı. Böylece, toplulukta önderler ve topluluğun sürüsünü karın tokluğuna güden iki katman oluştu. Ancak, yerleşme olmadığından, çoban topluluklar zanaatkar sınıfı oluşturamadı. Dolayısıyla, topluluk, siyasal farklılaşma oluşturamadı.

Ne ki, ilkel topluluklar, yerleşik uygar toplulukları yenilgiye uğratınca, yerleşik topluluklar, yeni oluşumlara yöneldiler. Birleşerek, ilkel topluluklara direndiler, yerleşme alanlarını korumak için duvarlar ördüler. Böylece, ilkel topluluklara karşı yengiler kazandılar. İkel topluluklar, yerleşik uygar topluluklara yenilince, köleleşiyorlardı. Köleleşmemek için birleşip fetih orduları kurdular ve başlarına Tanrı buyruğuyla bir kral geçirdiler.⁷

İLK KRALLAR

Elimizdeki en eski belgelere göre, ilk "*Tanrı Kral*", Sümer'de bulunan Uruk Kenti Kralı Enmerkar'dır. Topkapı Müzesi'ndeki Eski Şark Eserleri Bölümü'nde bulunan 23 cm² kenarları olan bir kare tablette Enmerkar'ın, yüce bir dağın başında bulunan Aratta Beyi'ne nasıl sinir harbi açtığını, onu yenilgiye uğratıp Su Tanrısı Enki için Basra Körfezi yakınlarında "*Abzu*" tapınağını yaptırdığını okuyoruz. Enmerkar, bu başarıyı "*Utu*"ya borçludur. Çünkü Uruk Kralı

⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, I., Onur Yayınları, Çev. Turan Dursun, s. 297-302.

⁷ *Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit*, Samuel I ve Samuel II bölümleri.

Enmerkar, güneş tanrısı Utu'nun oğludur.⁸ Kutsal kitaplarda yer alan "tufan"ın kahramanı Ziusudra (Nuh) ve ilk Eyub da, M.Ö. ikinci binlere rastlayan döneme özgü Sümer krallarıdır. Belki, Eyub sadece, Tanrı'nın acı ile denediği bir şairdir. Ama Musa, Hammurabi'den (M.Ö. 1750) yüz elli yıl önce yaşamış Sümer Kralı Lipit'in yasalarını almıştır. Lipit (M.Ö. 1900), Tanrıça İştar'ın soyundandır ve yasasını İştar göndermiştir.⁹

Çok açık ki ilk egemenler, kendilerini tanrıların soyundan göstererek halkın üzerinde, tanrısal baskılar kuruyorlar. Hatta, kendileri tanrı gücü kazanıyorlar. Tanrı'ya karşı gelinemeyeceğine göre, egemenlik kökleşiyor. İbrani mitolojisi, İlk Nuh'tan, ilk Eyub'dan ve ilk Musa'dan da anlaşılacağı gibi, Sümer ve Babil mitolojilerinden alınmıştır. Zaten, İsrailoğullarının kurucusu İbrahim de, Gılgamış Destanı'nda adı geçen Uruklu bir tüccardır ve kardeşi Lut'u kurtarmak için Filistin'e gider ve orada kalır.¹⁰ İbraniler, Filistinliler tarafından yenilgiye uğratıldığında peygamber Samuel yaşlıydı. İsrail yaşlıları, onun huzuruna çıkıp "*Bütün halklar gibi bizi yönetmesi için başımıza bir kral koy*" dediler. O da, Yehova'ya (Tanrı) danıştı. Rab, "*Dediklerini yap ama bilsinler ki yadsıdıkları sen değilsin, üzerlerinde krallık yapmayayım diye beni yadsıdılar.*" dedi. Yehova, toplumsal farklılaşmaların onlara neye mal olacağını da bildirir. Kral ve oğullarının, onların oğullarını asker, kızlarını cariye yapacağını, en iyi tarlalarını alıp kendi memurlarına vereceğini, onları angaryada çalıştıracığını, seçtikleri kral yüzünden bir gün feryat edeceklerini, onlara söylemesini bildirir. Bu sözler devlet bilgisini içeriyor. Samuel, İbranilerin en uzun adamı Saul'u (M. Ö. 1000) kral seçer. Tanrı'nın buyruğuyla, krallığın haklarını kitaba (Tevrat) bir bir yazar. Samuel, Yehova'nın kesin buyruğunu Saul'a bildirir: "*Yehova'nın düşmanlarının tüm insanlarını ve hayvanlarını öldüreceksin.*" Saul, düşmanı yenilgiye uğratar ama buyruğu uygulamaz. Böylece, *kral-peygamber* (kaynağında Tanrı-kral) çatışması başlar. Samuel, Saul'u krallıktan atar, Davut'u kral yapar.¹¹

İbraniler, kendilerine sunulan ülkeye yerleşince, eşitlikçi kabile yapısı çözülür. Savaşçı göçebe tanrısı, işlevini tamamlamıştır. Farklılaşmış çoban ve çiftçi İbrani toplumunun gereksinimlerine, göçebe toplumun töreleri yeterli görülmedi. Davut'un kurumlaştırdığı devlette toplumun soylu sınıfı, çadırlardan kentlere taşınır. Davut'un

⁸ Samuel Noah Kramer, a.g.y., s. 38.

⁹ Samuel Noah Kremer, a.g.y., İlk Musa, İlk Nuh, İlk Eyup bölümleri.

¹⁰ *Kitab-ı Mukaddes Tekvin*, Bap 25, Ayet 20, Bap 28, Ayet 5, Bap 31, Ayet 20, Muazzez İlmiye Çığ, *Ebrahim Peygamber*, s. 82, Kaynak Yayınları, 2000, İstanbul.

¹¹ *Kitab-ı Mukaddes*, Samuel Bölümü.

oğlu Süleyman, altın kaplamalı bir tapınak yaptırmış, üç yüz kadın almış, yedi yüz cariye edinmiş, binlerce deve ve davar sahibi olmuştur.¹² Soylular, kent uygarlığıyla tanışınca, göçebe kabilelerin tanrısı Yehova'yı bırakmış, Filistinlilerin tanrıları Baal'e ve Aşer'e (Sümer tanrıçası İştar'dan esinlendiği açık) tapınmaya başladılar. İbrani peygamberleri, onları, Yehova'ya ihanetle suçladılar. Onlar, Baller'le zina yapmışlardı!

M.Ö. 750'de, çoban peygamber Amos, Yehova'nın, İsrailoğulları'nı şiddetle cezalandıracağını duyurur. Süleyman, M.Ö. 922'de öldü. İbrani Krallığı, İsrail ve Yuda (Yahudi, Yahuda) krallıklarına bölündü. M.Ö. 722'de, Asurlular, İsrail Krallığı'nı yıkıp soyluları ve zanaatkârları, Babil'e götürdüler. Böylece, Amos'un kehaneti gerçekteşmiş oldu. M.Ö. 587'de, Babil-Mısır savaşında, Yuda devleti, Mısır devletiyle işbirliği yaptı. Babil orduları Mısır ordularını yenince, bu kez Yuda soyluları ve zanaatkârları, Babil'e köle olarak götürülür. Babil'in ünlü asma bahçelerini ve saraylarını, İbrani yapı ustalarının yaptığı söylenir.

Her iki sürgünün de, İbrani halkı için uygarlık eğitimi olduğunu söylemek gerekir. Mezopotamya uygarlığının tüm zenginliklerini ve birikimlerini koruyan Babil'de, kent uygarlığını tanıdılar.

TANRILARIN ZORUNLU DÖNÜŞÜMÜ

Totem inancındaki ilkel topluluklarda "*mana*" gücü, kendisini özellikle savaşlarda gösterir. Totemin gizilgücü mana cevheri, topluluğun yengisiyle kendisini kanıtlamış olur. Yenilen topluluğun toteminin gizilgücü yetersiz sayılır. Yenilgiye uğramış topluluğun totemi de (tanrı) yenilmiş olur. Kaynağında, bu inanç, Tanrı'nın insanlaşmasına yolaçmıştır. İlk tanrılar, hayvan ya da ağaç olarak betimlenmiş, yontularda somutlaşmıştır. Hayvanlar evcilleştirilince, topluluğun totem olarak kabul ettiği cinsin bir türü tanrı olarak kabul edilmiştir. Örneğin, öküz değil de, *apis öküzü*. Doğaya egemenlik artınca, tanrılar, hayvan başlı, insan gövdeli olarak betimlenmişler. Giderek, insan başlı, hayvan gövdeli tanrılar imgelenmiştir. Örneğin, eski Yunan' da, çobanların ve sürülerin tanrısı olan *Pan* sipsivri çeneli, buruşuk yüzlü, suratında hayvansal kurnazlık taşıyan, teke bacaklıdır. İnsan her şeyin ölçüsü sayıldığında, tanrılar da insanlaşır. Zeus, tam bir insandır. Doğaya kafa tutan insanın tanrısı insanlaşmıştır.

İbrani kabilelerinin ortak tanrısı Yehova, mızraklı, muhafızları olan, sakallı, kullarına sisler içinde görünen, ama Musa ile yüz adım

¹² *Kitab-ı Mukaddes*, Süleyman bölümü.

uzaklıkta konuşan Rab'dır. Ayrıca, Tevrat'ta, "*Ben size benzerim.*" diye tanıtır kendisini.¹³

Düşman kabileler, Eyub'un oğullarını öldürüp kızlarını kaçırdı, sürülerini sürüp götürünce, Eyub, Yehova'ya gücenir ve kırgın sözler söyler. Rab, elçisinin yanına gelir ve ona, kendisinin nasıl güçlü olduğunu söyler. "*Sen bu değin güçlüysen, beni neden korumadın?*" der Eyub: "*Allahın dehşetleri, bana karşı cenge dizildiler.*"¹⁴ Eyub, Yehova'nın gücünü kabul etmekle birlikte, kendisine yapılamı içine sindiremez, onun gücünü görmek ister. "*O zaman Rab, kasırganın içinden Eyub'a cevap verdi.*"¹⁵ Gücünün sınırsızlığını kanıtlayan sözler söyler. Eyub, Rabb'ın yanıtlarını dinledikten sonra, "*Sen, der, Levyatana'yı (suaygırı) olta ile çekebilir misin? Yahut çengelle çenesini delebilir misin? Sana çok yalvarır mı? Yahut sana tatlı sözler söyler mi? Seninle akit (söz) keser mi ki, onu daimi köle alsın? Onunla oynar mısın, kuşla oynar gibi? Ve onu kızların için bağlar mısın? Tüccarlar içinde onu pay ederler mi?*"¹⁶ Rab yanıtlar: "*Bütün gökler altında ne varsa benimdir. Onun azası (organı) ile zorlu kuvvetinden ötürü, sözünü kesmeyeceğim. Onun esvabının (derisinin) önünü kim açabilir? Yüzünün kapı kapı kanatlarını kim açabilir? Çepçevre dişleri dehşettir. Övündüğü onun çetin pullarıdır. Sık mühürle kapamışlardır. Biri ötekine çok yakın. Aralarına hava girmeyecek kadar, birbirlerine yapışıklardır. (Suaygırı diye çevrilmesine karşın timsahı betimlediği anlaşılıyor) Bitişmişlerdir ayrılamazlar.*"¹⁷

Eyub, Rabb'ın kutsadığı hayvanla karşı karşıyadır. Rab levyatana'yı "*bütün gurur yolları üzerinde kral*" olarak tanımlar. Bu da, İbraniler'in Mısır sürgününde, timsahı totem olarak benimsediklerini gösteriyor. Çünkü yenilmişlerdir. Kaynağında, İbraniler'in totemleri domuzdur. Totemin insanlaştığını, bu parça değin açık gösteren çok az metin vardır. Sonunda, gücünü onaylayan Eyub'a, Rab, güzel kızlar ve oğullar ile eski zenginliğinin iki katını verir.¹⁸

Bu mit, Thomas Hobbes'u yakından ilgilendirmiştir. 1651'de yazdığı *Leviathan* adlı yapıtında, devlet kuramını ortaya koyar. Tanrı krallığı yoktur. Devlet, Tanrı'nın Kurumu değil, toplumsal gelişmenin ürünüdür.

¹³ *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin bölümü.

¹⁴ *Kitab-ı Mukaddes*, Eyub, Bap 6, Ayet 4, Kutabı Mukaddes Şirketi Yayınları.

¹⁵ *Kitabı Mukaddes*, Eyub, Bap 38, Ayet 1.

¹⁶ *Kitabı Mukaddes*, Eyub Bap 41, Ayet 1-6.

¹⁷ *Kitabı Mukaddes*, Bap 41, Ayet 11-17.

¹⁸ *Kitabı Mukaddes*, Bap 41, Ayet 33.

Öncelikle, Leviathan (Levyatan) ölümlü bir tanrıdır. Özel bir cevher olarak ruh (mana) yoktur. Biricik cevher, özdeksel (maddi) nesnelere. Tanrı, bizim imgelemlerimizin (tahayyül) bir ürünüdür. Belli ki, Hobbes, doğal yaşamdan çok, doğal hakka önem veriyor. Eyub, kendi güvenliğini tehlikede görünce, "*varlığımı sürdürme hakkı*"na dayanarak, doğa yasalarına uymak istemiyor ya da en azından doğa yasalarına direnmek istiyor. Rab da, Levyatana'yı yenecek güçte olduğunu söylüyor ama bir türlü öldürmüyor. Tanrı, doğa yasalarına boyun eğiyor. Eyub'la sivil bir sözleşme yaparak eski zenginliğinden daha büyük bir zenginliği sunuyor ona. Bir de kalıcı bir mutluluk bağışlıyor sabırlı kuluna. Rab'la Eyub arasında, tanrısal temele dayanan bir sözleşme değil, toplumsal kökende bir sözleşme yapılıyor.

Hobbes'un Leviathan'ının iç kapağında, ülkenin doğu ufkundan doğan insanın normal boyutlarını aşan boyutta bir kralı temsil eden bir resim vardır. Kaynağında, bu kral, birçok insandan oluşan bir insandır. Yurttaşlar topluluğunun bir simgesi (*commonwelth*) olan kral, sağ elinde bir kılıç, sol elinde bir yanarca (meşale) tutmaktadır. Eski Mısır firavunları da, sağ ellerinde kamçı, sol ellerinde kanca ile temsil edilirler. Açıkça, Hobbes'un devleti, tanrısal devletten çok farklı bir kurumdur. Bir şirketler topluluğu (*res publica*) gibi düşünülebilir. Şirketin kurucularının sözleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Leviathan, toplumsal sözleşmenin ürünü olarak sunuluyor, siyaseti Tanrı katından, toplum yapısına indiriyor. Kaynağında, Rönesans'ın bireyselliğini bir adım daha ileri götürerek "*ulusal bireysellik*"e dönüştürüyor. Bir ölçüde "ulus devleti"nin temellerini atıyor. Kralın sağ elinde tuttuğu kılıç (firavunun kamçısı), devletin işlevi olan savunma hakkını ve yurttaşların güvenliğini temsil ediyor. Sol elindeki yanarca da, sürekli barışı, geçimi, gelişmeyi yansıtıyor.

HOBBS'UN TEMEL AMACI

Hobbes'un Leviathan'ı yazdığı yıllarda, tüm Avrupa devletleri, Roma'nın dünyasal devlet geleneğine karşın, Hristiyan devletlerdir. Hristiyan devletinin kökeninde İbrani mitolojisi vardır. Kutsal kitaptaki sözler, kaynağında, Tanrı'nın sözleri değil, peygamberin ilettiği sözlerdir. Yunan mitolojisinde de, devlet bilgisi, insanıcılara Zeus'un armağanıdır. Zeus'un mitsel devlet bilgisine bakarsak, Mezopotamya'da kurulan egemenliklerin devlet anlayışı, daha somut, daha toplumsal dayanaklara sahip görünüyor. Mezopotamya kent devletlerinde, tanrılar ya da tanrıçalar, birinci kişi olarak buyruklarını

“Kral”a bildirirler, Kral da, üçüncü kişi olarak bildiriyi onlardan alır.¹⁹ Asur'da, tanrı bildirileri, saraya bağlı olanlara geliyor. Örneğin, Kral Sanharip'in öldürülmesinden sonra (M.Ö.681), taht kavgaları başlıyor. İktidar savaşımından Asarhadan yenğiyle çıkar ve kral olur (M.Ö. 680). M.Ö. 669 yılına değin krallık yapan Asarhadan'a, yönetim bilgisi, Aşk Tanrıçası Arbela İştar'ından gelir. Arbela İştar'ı, şöyle buyurur Asarhadan'a: "*Ben, Arbela İştar'ıyım. Ey Asarhadan, Asur kralı Asur'da, Ninive'de, Kalah ve Arbela'da, uzun zamanlara, sonsuz yıllara kadar, benim kralım Asarhadan'ı koruyacağım. Uzun zamanlara, sonsuz yıllara kadar. Tahtını göğün altına kurdum. Onu altın bir çiviyle göğe bağladım. Elmasların ışığı ile Asur Kralı Asarhadan'ı ışıklandırdım.*"²⁰

Asur Yasa Derlemeleri'nin, M.Ö. 700'lerde yapıldığı bilindiğine göre, Asarhadan'ın Yasası, bu derlemelerden alınmıştır. Asur, Babil, Hitit yasa derlemelerinde, buyruğun "İştar"dan geldiği özellikle vurgulanıyor. İştar, kimlerden ne kadar vergi alınacağını, hangi suçlara hangi yaptırımların uygulanacağını, toplumsal ve kişisel suçların neler olduğunu, kisası, düzenin nasıl işleyeceğini belirliyor. Tanrı buyruğuna karşı çıkmaksa, olanaksız oluyor. Karşı çıkanlar da, Tanrı'nın buyruğuyla öldürülüyorlar. Yargının nasıl yapılacağı bile, İştar'ın buyruğuyla belirlenmiştir. Krallara düşen, Tanrı buyruğunu yaşama geçirmektir. Egemen güç, özellikle, “*efendi*”ye boyun eğmenin erdemini ballandıra ballandıra anlatır. Boyun eğmeyenlerin boyunlarının vurulacağı da özellikle vurgulanır. Egemen gücün (kral ve memurları) adaletine güvenilmesi gerektiği, doğrudan Tanrıça İştar'dan gelir. İştar'ın Aşk Tanrıçası olması da ilginçtir. İnsan ilişkilerinin kökeninde yatan özdeksel öğeyi gösteriyor. Demek, devleti oluşturan öğelerin başında “*üreme*” geliyor. Bir bakıma, nüfus öğesini de kapsıyor. Aristoteles (M.Ö. 384–322), devletin temel öğesinin nüfus olduğunu söylerken (bkz. *Atinalılar'ın Devleti*), Mezopotamya yasa derlemelerini dikkate almış olmalı. Nüfus, devletin sürmesi için o değin önemli ki, Mısırlı bilge İpuver, M.Ö. 2170 yılından kalma bir papirüste, şöyle sızlanıyor: "*Kapı bekçileri gidip yağmalayalım derler. Çölün kabileleri her yerde Mısırlı oldular. Ülke, çetelerle doldu. Bir adam, tarlasını sürmeye kalkanyla gidiyor. Nil taşıyor, tarlaları süren yok. Khum (insanları, her yeni doğan insanı yaratan tanrı), ülkenin bu durumundan dolayı, artık, insan*

¹⁹ A. Leo Oppenheim, *Ancient Mezopotamin*, s. 221, Chicago, 1964.

²⁰ Muazzez İlmiye Çığ, *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, s. 16, Kaynak Yayınları, 1995, İstanbul.

biçimlendirmiyor."²¹ İpuver, bu kargaşanın eşitlikçi bir durum yarattığını da yazıyor. Yoksullar, sevinç içindedir. Evin hanımefensinin kızıyla hizmetçinin ve kölenin çocukları arasında ayırım yapılmamaktadır. Dinsel etki azalmıştır. Tapınak yapan ustalar, tarım üretimine geçmişler. El zanaatları sona ermiş, prensler, sokaklarda aç tazılar gibi gezmektedirler. Mısır'ın tahılı ortak mülk olmuştur. Yargı salonunun yasaları sokaklarda çiğnenmektedir.

Bütün imparatorlukların örneği olan Babil İmparatorluğu, İmparator Hammurabi Yasa Derlemeleri'yle kurmuştur düzenini. Hammurabi (M.Ö. 1750) Mezopotamya site (kent) devletlerinin törelerini toplamış ve kendisinden sonra gelen tüm imparatorlukların örneği olmuştur. Hammurabi Yasa Derlemeleri, baş tanrı "Marduk"un buyruğudur. Hammurabi, "*Beni, halkı yönetmeye ve Ülkeye yardım etmeye Marduk gönderince, ülkenin dilinde yasalar koyup adaleti kurdum ve halkın gönencini arturdum*" diyor.²² Yasaları, adalet Tanrısı "Şamaş" (Güneş, Arapça şems sözcüğünün kökeni) göndermiştir.

Yunan mitolojisinde de, "*devlet bilgisi*"ni insanlara armağan eden Zeus'tur. O Zeus ki, Hellen Pantheonu'nun (tanrıların tek tapınağı) en büyük tanrısıdır. Işık, aydınlık, gök ve yıldırımlar, onun buyruğundadır. Gerçi Apollon Güneş'le ve Poseidon denizle özdeş olmadığı gibi, Zeus da, "*Gök*"le aynı değildir. Hellen felsefesinde, tanrılar gelişmelerinin başka bir aşamasında sahip oldukları varlık değerini yitirmişlerdir, ama bizim sözünü edeceğimiz aşamada, Zeus, bir söylence kahramanı değil, evrene doğrudan egemendir kaynağında. Zeus'un kişiliği, Homeros destanlarında kotarılmıştır. Zeus, canlıları yaratmamıştır, ama canlılar yaratıldıktan sonra, onları yönetmek işini Olimpos'ta üstlenmiştir. Kuşkusuz, bir tanrılar örgütü vardır Olimpos'ta. Zeus, onları da yönetir ve onlarla hükmeder evrene.

Canlılar yaratıldıktan sonra, onları donatma işlerini, Zeus Prometheus ile kardeşi Epimetheus'a vermiştir. Epimetheus, doğaya karşı kendilerini korumaları için, hayvanlara bol bol post, tüy, diş, tırnak dağıtır, ama insana verilecek bir şey kalmamıştır. Çıplak, tüysüz insan, elleri önünde, çaresiz dolaşıp durmaktadırlar. Prometheus yetişir insanların yardımına. İnsanların yabani hayvanlardan korunmaları, kendilerini donatmaları için Olimpos'a çıkar, Tanrılardan ateşi ve zanaatları çalar, insanları donatır. Ancak, devlet bilgisine sahip olmayan insanlar, birbirlerine saldırırlar, neredeyse, birbirlerini kırıp soylarını tüketeceklerdir. Epimetheus, Prometheus'un

²¹ Alaeddin Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, s. 95, AÜ Siyasal Bilgiler Yayını.

²² Alaeddin Şenel, a.g.y, s. 91.

tam karşıtıdır. Zeus, becerikli Prometheus'u aldatmak için onu kullanır. Epimetheus'un ikiyüzlülüğüne karşın, Prometheus, Zeus'u iki kez yenilgiye uğratar. Prometheus, kardeşine, Zeus'tan en küçük bir armağan bile almamasını öğütler ve onu uyarır. Zeus, Hermes'in aracılığıyla, Epimetheus'a, Pandora'yı armağan eder. Pandora, Hellen söylencesine göre, ilk kadındır. Öyle anlaşılıyor ki, Mezopotamya söylencesinden aktarılmıştır. Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı yapıtında anlatılır ilk kez. Zeus'un buyruğuyla, bütün tanrıların yardımıyla, Hephaistos ile Athena tarafından yaratıldı. Tanrıların her biri ona bir nitelik verdi. Bu yüzden, kadın, güzellik, beceri, karşısındakine güven duygusu verme, kandırma gücü vb niteliklerle donatılmıştır. Ne ki Hermes, onun yüreğine yalanı ve düzenbazlığı yerleştirmiştir. Ateşin tanrısı Hephaistos, onu ölümsüzlükle donattı. Prometheus, Olimpos'tan ateşi ve zanaatları çalıp insanlara verince, Zeus, Pandora'yı Prometheus'u cezalandırmakta kullandı. İnsanları cezalandırmak için, Pandora'yı bütün tanrıların armağanı olarak insanlara sundu. Pandora'yı, Epimetheus'a gönderdi. Pandora'nın güzelliğiyle büyülenen Epimetheus, kardeşinin öğüdünü unutup, Pandora'yı kendisine eş yaptı. Oysa, Pandora'nın yanında getirdiği bir küp vardı. Bu küp, bütün kötülükleri içinde saklıyordu. Küpün ağzı, kötülüklerin dünyaya yayılmaması için, bir kapakla kapatılmıştı. Olimpos'ta, büyük bir özenle korunuyordu bu küp, ama Zeus, onu Pandora'ya vererek insanları cezalandırmayı tasarlamıştı. Pandora'ya, küpün kapağının açılmamasını özellikle öğütledi, ama bir yandan da, yüreğindeki merak duygusunu körükledi. Dayanamayan Pandora, yeryüzüne ayak basar basmaz, küpün kapağını açtı, kötülükler de hemen, yeryüzüne dağıldı, Ancak, küpün dibinde duran "umut", ürkererek kapağı hemen kapatan Pandora'nın sayesinde, dışarı çıkamadı. Kimi söylencelerde, tam tersi bir durum anlatılır. Küp, iyiliklerle doluydu ve Zeus, onu Epimetheus'a armağan olarak göndermişti. Pandora dayanamayıp açınca, tüm iyilikler uçup gitti, dünyaya da kötülükler kaldı.

Bir söylenceye göre, Prometheus, kile biçim vererek insanları yarattı, ama Hesiodos'un Theogonia'sında böyle bir bilgiye rastlanmıyor. Hesiodos'a göre, Prometheus, insanların yaratıcısı değil, ama velinimetidir. İnsanların mutluluğu için, Zeus'la zorlu bir savaşıma girişmiştir. Onu iki kez yenilgiye uğratmıştır. Birincisinde, tanrısal ateşi çaldığı için, Zeus, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Epimetheus'u kullandı. Ona, Pandora'yı armağan etti. Düğünde bulunmak üzere tüm tanrıları toplayıp yeryüzüne indi. Prometheus, ilk kez, bir sığırı iki parçaya ayırdı. Tanrılara kurban için yapmıştı bunu.

Kurban derisinin bir parçasına etleri sardı, bir parçasına da, içyağına sarılmış kemikleri koydu. Zeus'a seçmesini söyledi. Zeus, içyağına sarılı kemikleri seçti. Etleri içyağının içinde umuyordu ama Prometheus onun bencilliğini kavramış, onu kandırmıştı. Etler insanların, kemikler tanrıların olmuştu. Zeus, bu duruma çok kızdı. İnsanlara bir daha ateş göndermemeye karar verdi. Prometheus, Güneş'in tekerleğinden ateşin tohumunu çalıp insanlara dağıttı. Zeus, bu kez, Prometheus'u Kaukasos (Kafkas) Dağı'na, çelik zincirlerle bağladı. Ekhidna ile Typhon'dan doğma bir kartalı, ona saldırttı. Kartal, her gün, Prometheus'un karaciğerini yiyor, ama karaciğer, her gün yeniden oluşuyordu.

Zeus, Prometheus'u Kaukasos Dağı'ndan çözmek için "*Styks*" (Ölümler Ülkesinin Irmağı) üzerine andıçtı. Ama, oğlu Herakles, Kaukasos bölgesinden geçerken, kartalı bir okla öldürdü, kahramanımızı kurtardı. Prometheus, Zeus'un, insan soyunu yok etmek için bir tufan hazırladığını (bu söylence de, eski bir Sümer söylencesinden alınmış, bkz. *Tarih Sümer'de Başlar*, İlk Nuh) duyumsamış (duymamış, duyumsamış), felaketten kurtulmanın yollarını, oğlu Dekalion'a öğretmişti.²³ Prometheus'un kurtulmasından sonra, insanlara acımış olan Zeus, birbirlerini yiyip tüketmelerini diye, habercisi Hermes'in aracılığıyla, onlara "*devlet bilgisi'ni*" göndermiştir. Zeus, bu bilginin tüm insanlara dağıtılmasını buyurur. Protagoras (M.Ö.481–411), bu mite dayanarak devlet kuramını geliştirir. Devlet bilgisinin tüm insanlara özgü olduğunu söyleyen Protagoras, demokratik bir devlet anlayışına sahiptir. Ona göre, "*İnsan, her şeyin ölçüsüdür*". Kuşkusuz her şeyin ölçüsü olarak insanı alınca, tanrıların etkisizliği kendiliğinden çıkarsanıyordu. Protagoras, bir tanrıtanımaç olarak yadsındı. *Tanrılar Üzerine* adlı yapıtı, Atina'da yakıldı. Ona göre, özdek (madde) kalıcı değildir, her şeyin köklü bir nedeni vardır, o da özdektir. Söyleyenin ana biçimleri şöyledir: Dilek, soru, yanıt, buyruk. Buyruk bir egemenin isteğine bağlı olmamalı, devletin yasalarıyla verilmelidir. Hukuktan ve insana saygıdan nasibini almamış olan kişi için, devlet yok edilmelidir. Siyaset sanatı ile iyi yurttaşlar yetiştirme üzerine dersler veren Protagoras, devlet bilgisini, saygıya ve hukuka bağlarken *doğruluk ve utanma duygusunu* temel alır. Bunlar, yurttaşlık için zorunlu erdemlerdir. *Yurttaşlık erdemi* sanırım, Protagoras'ın felsefeye getirdiği bir kavramdır. Dindarlık doğruluk, doğruluk da dindarlık değildir. Devletin görevi çocuklara erdem ve doğruluk öğretmektir.

²³ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Yunan ve Roma, Prometheus Maddesi, Sosyal Yayınlar, 1997, İstanbul.

Yasalar (hukuk diyor Protagoras), erdem üzerine yapılmadıkça, toplumsal yarar sağlayamaz. Saygı ve hukuk, devlet bilgisidir ve herkeste olmalıdır. Bu da, Hermes'in insanlara Olimpos'tan getirdiği devlet bilgisini herkese eşit dağıtmasına dayanan bir kuram olsa gerek. *Nomos*'un (yasalar) ölçüsü de insandır onun için.²⁴

Yunan sofistlerinin en ünlülerinden biri de *Antiphon*'dur. M.Ö. V. yüzyılın son yarısı ile M.Ö. IV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı varsayılan Antiphon, toplumsal yasaların buyruklarının "*dilek*"e göre, doğa yasalarının (physis) ise zorunlu olduğunu söylüyor. Toplum yasaları, sözleşme ile kararlaştırılmıştır. Toplumun yasaları, doğanın yasalarına karşıdır. Gözler doğada istediğini görür, dil dilediğini söyler, ama toplum yasaları neleri görüp neleri söylememiz gerektiğini buyurur bize. Kurallar koymuştur. Soyluların çocuklarından çekiniyoruz. Böylece, birbirimize karşı barbarlık yapıyoruz, oysa, doğada tümümüz aynı yaratılmışızdır.²⁵

Görüldüğü gibi eski uygarlıklarda, siyasal düşünüş, dinsel düşünüşle özdeştir, hatta siyasal düşünüşü yönlendiren dinsel düşünüştür. Mezopotamya kentlerinin yasa derlemelerinde açıkça görülen ilke, dinsel düşünüşü siyasal düşünüşe egemen kılanların soylular sınıfının olmasıdır. İbrani kabileleri, kentleşen soyluların, Yehuda'yı bırakıp başka tanrılara taptıklarını görünce, özellikle Babil, Asur ve Mısır köleliklerinde, Yehova'yı, birliği korumak için kutsadılar. Yehova, Tevrat'ta onlara şöyle diyordu: "*Baeller'e tapınırsanız, sizi düşmanlarınızın eline veririm.*" Yenilgiye uğramalarına karşın, Yehova'yı yenilmiş saymadılar. Bu da, yeni bir toplumsal gelişmeyi imliyor. Bütün kabileler, ortak bir tanrıyı benimsiyorlar. Tüm İsrail kabilelerinin ortak tanrısı olmayı başaran Yehova "*tek tanrı*" niteliğini kazandı. Yehova'nın seçilmiş kavmi, kendisine adanmış ülkeye dönecekti. Kaynağında, İbraniler, Babil'den ve Mısır'dan, "*baştanrı*" kavramını öğrenmişlerdi. "Amon-Ra", Mısır'ın baştanrısı idi, "Bael" de Babil'in. Çoktanrıçılığın geçerli olduğu toplumlarda, her tanrı için bir tapınak vardı. Baştanrı olmasına karşın, her tanrı için tapınak bulunuyordu. Kuşkusuz, bu tapınakların varlıklarını korumaları rahip sınıfının çıkarınaydı. Rahipler, bu tapınaklar sayesinde geçiniyorlardı. Bu durum, tektanrıçılığa geçişi oldukça geciktirmiştir. Çoktanrıci toplumlarda, her sınıfın bir tanrısı olduğunu düşünebiliriz. Devlet (egemen sınıf), tanrılar arasında bir ayırım gözetmemekle birlikte baştanrıyı önemsiyordu.

²⁴ Platon, *Diyaloglar*, Protagoras, Hürriyet Yayınları, 1975, İstanbul, Çev: Tanju Gökçöl.

²⁵ Walther Krans, *Antik Felsefe*, s. 198, Sosyal Yayınlar, Çev: Suad Y. Baydur.

DOĞUYA GİTTİKÇE

Doğu'da, durum biraz daha farklıdır. Gerçi, çoktanrılı dizge, insanlığın ortak yaşadığı bir durumdur ama, Doğu'da biraz daha farklı geçirilmiştir bu durum. Örneğin, daha sonra İbrani mitolojisine de giren “*çoktanrıcılık*” (hémotéisme) İran yoluyla Hint'ten gelmiştir. İran tarihinde de, siyasal düşünce, dinsel düşünceyle bileşik olarak gelişmiştir. M.Ö. VI. yüzyılda, Zaratustra (Zerdüşt) adında bir düşünür “*Magicilik*”te (mecusilik) ciddi bir reform yaptı. Batı felsefe tarihçilerinin “*Zoroasterism*” (Zoroastericilik) adıyla andıkları Zerdüştlük, kaynağında, Pers soylularının dinidir. Zaratustra, tanrıyı ikiye indirmiştir. İyilik tanrısı olan Ahura Mazda, Pers kabartmalarında, büyük Pers kralının başında, kanatlı bir güneş kursu biçiminde görülüyor. Öyle anlaşılıyor ki, bu öрге, kralın koruyucusu işlevini görüyor. Darius, M.Ö 486'da, Behistan Dağı'na söylevini oydurmuş. Nakşi Rüstem Yazıtı'nda, Ahura Mazda, “*Yeryüzü düzeninin bozulduğunu görünce, onu bana verdi, ben yeryüzüne düzen verdim*” diyor Darius.²⁶

Demek, Darius da, Asarhadan'dan gelen töreye göre, bir Tanrı bildirisiyle kullanıyor egemenlik hakkını. Kısası, Zerdüştlük de, bir devlet dinidir ve siyasal egemenliği biçimlendiriyor. Ahura Mazda'nın, Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Hitit tanrıları gibi, bir biçimi yoktur. Sürekli olarak kötülük tanrısı “*Ahriman*” ile savaşır, ergimiş göksel bir metal seli göndererek evreni kötülüklerden korur. Demek, Zerdüştlük, bir göksel gücün, yeryüzünde iyilik ve kötülük gibi kutlarına dayanan “*hénotéiste*” (çokta tanrıcı) bir inanç dizgesidir. Kaynağında, tek bir göksel güç vardır, ama bu güç, kendisini “*iyilik ve kötülük*” biçiminde göstermektedir. Çoktanrıcı değil de “*çoktatanrıcı*”.

Hristiyanlık da, bu anlamda, tektanrıcı bir din değil, çoktatanrıcı bir dindir. Tanrı, kutsal ruh olarak İsa'da yansımıştır. Öyle ki, İsa, kutsal ruhun gücünü kullanarak ölüleri bile diriltebilir. İsa, dünyanın sona ereceği bir dönemde yeryüzüne gelecek ve Tanrı'nın Krallığı'nı kuracak, tüm kötülöklere son verecektir. Tıpkı Zerdüştlük'te olduğu gibi. Zerdüştlük'te de, Ahura Mazda'nın, son hesaplaşma günü (kıyamet günü), yeryüzüne ineceği ve Ahriman'ı (kötülük tanrısı) yenilgiye uğratacağı inancı vardır. Zaratustra, bu yüzden, insanların Ahura Mazda'ya yardımcı olmalarını istemektedir. Kötülöklere çok özdekseldir. Yoksulluk, soğuk, sayrılıklar, yabancı hayvanlar, ürünleri yakanlar, vb.

²⁶ Alaeddin Şenel, agy, s. 113.

İnsanı günaha yönlendiren cinsellik, gurur, zorbalık, kan dökme gibi ahlak felsefesiyle (etik) ilgili kavramlar da, Ahura Mazda'nın savaş alanındadır. Bu kavramların tümü özdeksel olup yaşantıyla ilintilidir. Belki de, Nietzsche'yi (1844–1900), Zerdüştcü yapan ilke, Zerdüştlük'ün dünya yaşamını iterek ötedünyacılığa yönelmesidir. İnsan, aklının gereği, dostça ve iyi yaşamalıdır. Haksız kazanılan zenginlik haramdır. Devlet, buna izin vermemelidir. Ancak, insanın yöneticilere karşı boyun eğmesini buyurmayı da savsaklamıyor. Zerdüş, herkesin yöneticilere boyun eğmesini önermiyor, buyuruyor. Bir bakıma, eşitsizliğin egemen olduğu bir düzeni istiyor. Bu yüzden olmalı ki, Zerdüştlük, yığınlara yayılamamıştır. Bir bakıma, birçok kavimlerin karıştığı, neredeyse dünya yurttaşlığının oluştuğu Orta Doğu coğrafyasına uygun bir öğretiler Zerdüştlük. *Kuran* da, yönetime boyun eğilmesini buyurmuyor mu?²⁷

Pers mitolojisinde, bir Kyrus mitosu vardır. Herodotos, tarihinde, Med Kralı Astyages'in bir düş gördüğünü, bu düşü kahinlere yorumlattığını yazıyor.²⁸ Yorumcu, Astyages'in kızı Mandene'nin evlendikten sonra bir oğlan doğuracağını ve kardeşini yenip tahttan indireceğini söyler. Bu yorumu dikkate alan Astyages, Mandene'yi bir Pers soylusu olan Kambyses'e verir. Kızının evlenmesinden birkaç ay sonra, yeni bir düş görür. Kızın dölyatağında bir ağaç büyür ve bütün Asya'yı kaplar. Hemen, kızını saraya alır, doğumun sarayda olmasını sağlar. Mandene, bir oğlan doğurur. Astyages, oğlanı, güvendiği bir memuruna verir ve onu öldürmesini buyurur (Oidipus mitosu). Memur, bebeği öldürmeğe kıyamaz, onu dağ başında bir çobana verir, bir davar alır keser, kundağını kana beler ve Astyages'e götürür. Çoban'ın eşi, bebeğini yeni yitirmiştir, bu bebeği çok sever ve anasütüyle besler, büyütür. Çocuk, gürbüz büyür ve köy çocukları arasında hemen seçilir. Arkadaşları, onu önder seçer. Gün gelir kocaman bir delikanlı olur.

Bu delikanlı, "Kyrus"tur. Persleri ayaklandırır, Med Krallığı'na karşı savaş açar, krallığı yıkar. Pers İmparatorluğu'nu kurar. Böylelikle, Kyros mitosuna dayanan Pers hanedanı, yasallık kazanır. Kyrus da, bir tanrısal istençle egemen olmuştur.

Dinsel düşünüşle siyasal düşünüşün özdeşliği, eski Hint toplumunda da geçerlidir. Hindistan'da, hiçbir zaman, tektanrıcılığa geçilememiştir. İndra, kentler yıkan "fırtına tanrısı"dır. Savaş arabalarıyla kuzeyden gelen Aryan soylularını simgeler fırtına tanrısı.

²⁷ "Ülû'l emre itaat ediniz".

²⁸ Bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, a.g.b., s. 48.

Göçebe Aryan kabilelerinin büyücüleri, her törende, savaşlarda utku, sağlıklar ve bol çocuk dilerlerdi. Kuşkusuz, soylulara uzun ömürlü olmaları için dualarını da eksik etmezlerdi. Kurbanlar, bu dileklerin gerçekleşmesi için kesiliyordu. Aryanlar, yerleşik köy ekinine (kültür) egemen olunca, kastlar oluştu. Kastların nasıl oluştuğu, bugüne değin bilimsel düzeyde ortaya konmuş değildir, ama kastların oluşmasıyla, Aryanlar'ın özdeksel yaşamın ürünü olan dinsel inançlarının, yeni toplumu kucaklayamaz olduğu kolayca anlaşılır. Şamanlar (büyücüler) birden, toplumun üst sınıfı durumuna geldiler. Aryan inançlarıyla Hindu inançlarını birleştirerek yeni bir inanç dizgesi oluşturdular. Bu din adamlarına *Brahman*, inanç dizgelerine de *Brahmancılık* dendi. Brahmanlar sınıfsal konumlarını koruyabilmek için, kast düzeninin tanrısal yasallığını açıklama gereğini duydular. Bu amaçla, "*Varna Öğretisi*"ni kurdular. Varna, Hindu dilinde, Hindistan'a özgü bir ağacın adıdır. Varna'nın gövdesinden çıkan dallar, önce yukarı doğru uzar, daha sonra yanlara doğru açılır. Evren, tıpkı bu ağaç gibi çoğalmıştı kendi kendine. Evren, önceleri "*Brahma*" adı verilen bir tanrı idi. Brahmanlar (Aryan din adamları), Brahma'nın kafasından yaratıldılar. Bu yüzden, onların görevi "*düşünme*"dir, dua etmektir. "*Ksehatriyalar*" (askerler), Brahman'ın kollarıdır, savaşmakla ve toplumu yönetmekle görevlendirilmişlerdir. Kısası, bütün kastlar, Brahma'nın birer organını temsil ederler. Varna ağacının gövdesi ve dalları gibi, din adamlarıyla askerlerin, toplumun üst katmanlarını oluşturmaları doğaldır, bu nedenle, bu tanrısal düzenin adaletli olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü, Brahma, "*ruh*"u öldürmez. Ölen kişinin ruhu, ölümünden sonra, bir başka bedene geçer. *Ruh göçümü* (reincarnation, tenasuh), Brahmacılığın temel ögesidir. Anadolu Alevileri'nde görülen ruhgöçümü inancı, onların, Orta Asya'dan getirdikleri bir dinsel örgedir. Ali-Muhammet-Allah (kimisi Alevi kesimlerinde Ali-Allah) üçlemesi de, çoktanrıci Doğu inanç dizgesinin kalıntısıdır. Kast düzeninde, herkesin bulunduğu kast, "*ruh*"un daha önceki edimine göre verilmiştir. Ruh, yaşadığı bedende iyi sınav verirse, beden öldükten sonra, bir Brahma'nın ya da bir askerin bedenine girerek bir üst kastın üyesi olabilir. Sınavı iyi vermez de, üst kastlardaki kimselerin işlerini görmeye kalkarsa, daha alt kasta düşebilir. Kötü davranmışsa, bir hayvan, hatta bir böceğin bedenine girebilir. Bu kuram, insanları boyun eğmeye razı eden bir öğretilerdir. Varna öğretisi, kişinin siyasal konumunu saptadığı için, siyasal düşünceleri de kapsıyor. Yönetici olmaya yönelemez alt kastların üyeleri. Yöneticiler, ancak, askerler arasından çıkabilir.

Brahmanlar, yöneticilere danışmanlık yaparak, onları yönlendirirler. Bir yandan özdeksel dünya yaşamından yararlanırken, öte yandan “*öbür dünya*” inancını yerleştirdiler.²⁹ Eski Sanskrit diliyle yazılan Vedalar, hece hece ezberlenerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Brahmanlık’ta, eksiksiz bir tören düzenlemek önemlidir. Bu titizlik, zamanla tanrıları ikinci dereceye düşürdü. Brahmanlar’ın izlediği bu toplumsal siyasa, Hindistan halkları arasında, yeni inanç dizgelerinin oluşmasına yolaçtı. Tanrıların üstünde önem kazanan Brahmanlar, özellikle toplumun egemen sınıflarıyla üst katmanlarda hoşnutsuzluk yaratmış, onları korkutmuştur. Alt katmanlar da, bu dizgeden hoşnut kalmamışlardır. Bu durum, yeni arayışlara yöneltti kimi din adamlarını.

Bir bölüm din adamı, yeni dinsel metinler derlediler. Bunlara “*Upanishadlar*” deniyor. Upanishadlar, Brahmanlar’ın, tanrı ile kul arasında aracı olmalarını yadsıyor. Yeni inanç dizgesi, ruhgöçümünü uydurma buluyordu. Gerçek olan, insanın kendi çabasıyla, sonsuz mutluluğa ulaşmasıdır. Bu da, kişinin dünya nimetlerinden uzak durmasıyla olanaklıdır. Kişi, tinsel yüceliğe, ancak, bedensel özveriyle erişebilir. “*Nefis öldürmek*” kavramı, yeni inanç dizgesinin kökenini oluşturuyor. İnsan, yaşamın geçici hazlarından uzaklaşarak bedenini denetleyebilir. Bu erdeme ulaşmak, çile çekmekle olanaklıdır. “*Çilecilik*”, beden isteklerini köreltmek yoluyla, insanı yüksek bir ahlaksal düzeye ulaştırma temeline dayanan bir yaşam biçimidir. Eski Yunan’da, erdem eğitimi olarak kullanılmıştır. Buda’nın ülküsü de, çileciliktir. Bireysel ruhun evrensel ruhla bütünleşerek “*sonsuz mutluluk*”’a erişmesi, ancak, “*yok olmak*”’la olanaklıdır. Görüngülerin (fenomen) arkasındaki gerçeği görebilmek, çile çekmekle olanaklıdır. Gizemcilik (*misticisme*), bu inançtan çıkmıştır. Hristiyanlık’ta, özellikle ilk dönemde (*catecombelerde*), rahipler, ıssız vadilere, yeraltı mağaralarına çekilerek, dünya yaşamından uzaklaşmışlardır. Anatole France (1844–1924), ünlü *Thais* romanında, Mısır’daki ilk Hristiyanlar’ın çileci yaşamından güzel örnekler verir. Çileci perhiz yapar, yaşamını yalnız sürdürür, salt dua eder, bedensel gereksinimlerini köreltir. Protestanlık, dünyasal çilecilik isteminde bulundu ve yönetici sınıfların gönencine karşı girişilen köylü hareketlerinin ifadesi oldu. Protestanlık, aylıklığı da dışlıyor. Kaynağında, kişiyi aşırı ahlaksal bir ülküye yönelten, usdışı ve haksız bir aşırılıktır çilecilik.

²⁹ Bkz. Vedalar.

Egemen sınıfın kilise ile işbirliği, birkaç yüzyıl, yoksulluğu, toplumun alt katmanlarına tanrısal bir lütuf olarak göstermiştir. Toplumsal siyasa, çileci dinsel felsefeyle bütünleşmiş, egemen sınıfın iktidarını uzatmıştır.

Hint düşünce ve inanç tarihinde, Prens Gautama (M.Ö. VI. Yüzyılın ikinci yarısı V. yüzyılın ilk yarısı), sarayında çok rahat yaşarken, Brahmanlık'a ve onların inanç dizgesine karşı çıkmış, kişinin '*nirvana*'ya (en yüce aydınlanma noktası) vararak onlardan kurtulacağını ileri sürmüştür. Sidharta Gautama, Brahmanlar'ın kutsal kast ayrılıklarına karşı yeni bir öğretiyi kurmuştur. Brahmanlar'ın tapınma yöntemlerini eleştirmiş, kurban kesmeyi yasaklamıştır. Yazık ki, bunları yadsıyan aydınlanmış kişi (Buda), toplumsal gelişmeyi egemen güçlere karşı savaşım yoluyla örgütlememiş, ezilen ve sömürülen halka yaşamdan el etek çekmeyi öğütlemiştir. Halka, '*nirvana*'ya ulaşmayı salık vermiş, çileciliği geliştirmiştir. Buda (Gautama'nın sistemi, aydınlanmış kişi), yaratıcı tanrının varlığını, Veda (brahman) dininin inanç dizgesini yadsımış, ama ölüm döngüsünü (samsara) ve günah (karma) öğelerini benimsemiştir. Yeniden yaşam bulmanın yolu, kurban adamak değil, kötülüklerden uzak durmaktır. Buda, bir ölçüde, insanın kişiliğinin sürekli yer değiştiren özdekle (madde) bilinç ögesinden (dharma) oluştuğunu, kurtulmak için '*dharma*'nın kışkırtmalarını dizginlemek gerektiğini bildirmiştir.

M.Ö. I. yüzyılda, Buda rahipleri, Gautama'yı tanrı olarak duyurmuşlardır. Kurtuluşa varmanın tek yolu, '*suatralar*'ın (kutsal metinler) ezberlenmesidir. Bu gelişme, '*Mahayana*' denilen yeni bir dini ortaya çıkardı. Mahayana kuramcıları, '*dharma*'nın gerçek olmadığını, '*suvata*'nın (hiçlik) gerçek olduğunu ileri sürdüler. Nirvana, hiçliği ifade ediyor. Yeni Budacılar, sezgi yoluyla ortaya atılan bilginin saltıklığı (mutlaklık) hakkında yeni öğretiler geliştirdiler. '*Tantrik Budacılık*'la '*Zen Budacılık*', bu öğretilerden çıktı. Yeni Budacılar, barışı ve silahsızlanmayı savunuyorlar. M.Ö. 264'te, Japon Kralı Asoka, Buda'nın barışçı felsefesini okuduktan sonra, Budacılık'ı kabul etti ve her yere yaymaya çalıştı. Görüldüğü gibi, siyasal düşünüş, dinsel düşünüş içinde gelişmiş Doğu'da ve Uzakdoğu'da. Yine de Hindistan'da örgütlü din adamlarına karşın, örgütlenmiş siyasa adamlarından söz etmek olanaksızdır. Yönetim, her zaman, Varna öğretisinin örneği olmuştur. Bugünkü demokratik Hindistan'da bile, Varna öğretisi, geniş yığınlar arasında etkisini sürdürüyor.

Çin’de, hiçbir zaman, örgütlü din adamları sınıfı olmamıştır. Hatta, Çinliler’in dinlerinin olmadığı bile söylenmiştir. Felsefe tarihlerinde, bir Çin dininden söz edilmiyor. Bu toplumsal yapı, düşüncenin dinselleşmesini engellemiştir. Ne ki, ilkel toplumların yapıları gereği, M.Ö. XI. Yüzyıla değin, Çin’e egemen olduğu bilinen Şang hanedanı, siyasal egemenliğini ‘*dinsel öge*’ üzerine kurmuştur. Sümerler’de Ur kralları, Mısır’da Firavunlar gibi, ‘*tanrı kral*’ örgesi (motif) benimsenmişe benziyor. Şang kralları, Ur kralları gibi gömülüyorlar. Kral ölünce, kralın yakın çevresi, Firavunlar’ın ölümlerinde olduğu gibi, öldürülüp onunla birlikte gömülüyor. Şang kral mezarlarının ortaya çıkarılması, Çin’de de, ‘*tanrı kral*’ örgesinin geçerli olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz, egemen sınıfın tanrı ya da tanrı soyundan olması, yönetimin ‘*kut*’u taşımasının göstergesidir. Tanrı ya da tanrı soyundan biri, ölümsüzlerin buyurucu gücünü taşır.

Çin’de, buna karşın, çok ileri adımlar atılmıştır. M.Ö. 1051’de *Çu kabileleri*, Şang hanedanına başkaldırdı, bu hanedanın egemenliğine son verdi. Çular, insan kurban etme geleneğini ve tanrı kral örgesini ortadan kaldırdı. Ancak, toplumsal yapı, toplumun ‘*kut*’tan soyutlanmasına hazır değildi. Bu yüzden ‘*gök’ün oğlu*’ kavramı geliştirildi. Yöneten sınıfın bir kuttan gelmesi, yığınlara güven veriyordu. Biliyoruz ki, ilkeller, bütün evrene yayılan, canlı ve cansız tüm varlıkların içinde bulunan, bireysel ve kişisel olmayan, görünmez bir ‘*güç*’e inanırlar. Bu gücün taşıyıcısı totemdir. Totem, bu gücü, kendi soyundan gelenlere ‘*mana*’ olarak vermektedir. Çin halkları için kut, ‘*gök*’tü. Çular, bu kuta dayanarak, imparatoru ‘*Gök’ün oğlu*’ olarak nitelediler. Böylece, Çu hanedanı da, devleti yönetim hakkını, ‘*kut*’tan almış oluyordu. Gök, yeryüzünün yönetimini, kendi oğluna (imparatora) devrediyor. Kaynağında, Buda’nın devlet dini olmaması, yönetenlere böyle bir hak tanımamasından ileri geliyor. Buda, ‘*Benim öğretimde alçak, yüksek, yoksul, varıl ayrımı yoktur. Gökyüzüne benzer benim öğretim, herkesi kapsar ve arındırır.*’ diyor. Kuşkusuz böyle bir ilke, kast dizgesine karşıdır. Ne ki, Sıdharta Gautama, sınıfsız toplum için hiçbir düşün üretmemiş, hiçbir savaşım vermemiştir. Savaşımı yadsıyan bir öğretimdir onun öğretisi. Bütün dertler, ‘*nirvana*’ya (en yüce aydınlık) varınca sona erecek. Çileciliğin örgütlenişi, Budacılık’la başlamış olabilir. Çin düşüncüsü, böyle bir edilgenliği benimsememiştir. Çuların ‘*Gök’ün oğlu*’ kuramı, doğal olarak, ‘*gök*’ ve ‘*yer*’ kutlarını doğurmuştur. İmparator, ‘*gök*’ün yeryüzündeki vekilidir. Bolluk, barış, iyi koşullar, ‘*Gök’ün oğlu*’nun iyiliğini, kıtlık ve savaş, kötü koşullar, kötülüğün gösterir. Burada, ters işleyen bir düşünüş dizgesi vardır. Kıtlık olunca, savaşta yenilince,

halkın geçim darlığına düşmesi kaçınılmazdır ama, sorumlusu ‘Gök’ değil, imparatordur. Bolluk varsa, barış sağlanmışsa, Gök’ün oğlu, ‘gök-yer’ ilişkisini sağlıklı kurmuştur. Devlet örgütü de, Gök’ün oğlu kuramına göre kurulmuştur. İmparator, Gök’ün yeryüzü düzeni için gönderilmiş vekili ise, ülkenin tüm yöneticileri de, imparatorun vekilleridirler. Soyluların tümü, sarayda görevlidirler. Tümü de, sarayda eğitilirler, sonra yerel yönetimlere gönderilirler. Öyleyse, onların da suçlu olmaları gerekir. Oysa, tek suçlu imparatordur.

Çin, M.Ö. V. yüzyıl ile III. yüzyıl arasında, sürekli savaflara sahne olmuştur. Kuşkusuz, bu iki yüzyıl boyunca, birçok kıtlık, birçok yoksulluk oldu, yığınlar kırıldı, yerlerinden oldular. Birçok boy köleleşti. Bu gelişmeler, Gök’ün oğlu kuramını yıprattı. Bu yıpranma, çöküntüye dönüşünce, birçok Çin düşünürü, yeni kuramlar geliştirdi. M.Ö. 450’li yıllarda *Mih-Tein*, dinsel özgürlüğü ve ortak mülkiyeti savundu. Meng Tzu (M.Ö. 372–289), bilme sürecinin kökeninin duygusal algı ya da duyular olduğunu söyledi. Ahlak ve ahlaksal olan, insanın doğuştan getirdiği iyi niteliklerdir. Akıl, yol gösterici olarak bu nitelikleri yönetir. En büyük yol gösterici, Tanrı’dır. Doğuştan yetenek ve bilgiyi kabul ettiği için, Uzak Doğu’nun idealist filozofu olarak niteleyebiliriz onu. Ancak, toplumsal siyasa görüşleri, hiç de idealist görünmüyor. Meng Tzu, devletin varlığını korumada, halkın rolünü, imparatorun rolünden üstün görür. Kötü yönetim karşısında halkın direnme hakkını, tanrısal bir buyruk olarak ileri sürer. Halk, böyle durumlarda ayaklanarak imparatoru devirmek hakkına sahiptir. Bu yüzden, Meng Tzu’nun, feodal Çin’de önemli bir yeri olmuştur.

Kaynağında, Meng Tzu, Kung Tzu’nun (M.Ö. 551–479) *Lun Yü* (seçilmiş yapıtlar) adlı yapıtındaki düşünceleri yorumlamıştır. Kung Tzu (yeni konfüçyüs), yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğmuş olmasına karşın, ‘soyluluk’u yüceltmıştır. Ona göre, insanın yazgısı, Tanrı tarafından belirlenmiştir. İnsan, ya yüce ya da bayağıdır. Meng Tzu, bu düşünceye dayanarak ‘toplumsal eşitsizlik’i doğal bulmuştur. Başka bir Konfüçyüsçü, bu düşünceleri, çok özdekçi (maddeci, materyalist) bir görüşle yorumlamıştır. Hsün Tzu (M.Ö. 298–238), uyumlu bir doğa kuramı oluşturmuştur. Gökyüzü ülkesi, gizemli bir yöneticinin bulunduğu bir yer değil, doğal görüngülerin bütünüdür. Evrensel bir tanrı yoktur, tanrı da doğanın bir parçasıdır. Evrendeki tüm nesnelere ve görüngüler, ‘yang’ (olumlu, pozitif) ile ‘yin’ (olumsuz, negatif) güçlerin karşılıklı etkileşiminden doğar ve sürekli değişir. Bilme süreci, duyuların (duyu organları) aracılığıyla başlar.

İyi eğitilerek yasaların (Tao'nun) bilgisine erişen kişi, yasaları, gereksinmelere göre kullanırsa, sağlıklı yönetim kurmuş olur.

Ortodoks (doğru görüş, doğru mezhep, dogma, inak) Konfüçyüslülük'ün kurucusu Tung Tzung (M.Ö. 177–104) olmuştur. Tung Tzung, Tanrı'nın istencinden daha yüce bir şey olmadığını, bu yüce istencin de, yeryüzünü yönetme hakkını, ayrıcalıklı sınıflara (ayrıcalıklı kişilere) verdiğini ileri sürdü. Yüzyıllar sonra (XI. ve XII. yüzyıllar), Yeni Konfüçyüsçüler, evrenin 'li' (etkin ruhsal ilke) ile 'çe'nin (edilgen özdek) karşılıklı etkileşiminden doğduğunu savladılar. Konfüçyüsçülük, Budacılık ve Taoculuk gibi din değildir, ama hala Çin'in saygı gösterdiği bir öğretiyi olarak yerini koruyor. Nedeni şöyle özetleyebiliriz: *'Devleti soylular değil, bilgeler yönetsin'* kuramını yasallaştırdığı için. Ona göre, halkı yönetme hakkı, kimseye doğuştan verilmemiştir. Ancak, yüksek niteliklere sahip olanlara verilmelidir. Soylular, uzun ve özel eğitim görerek, kalıtsal haklarını kullanabilirler. Bu da, onun *'Gök'ün oğlu'* kuramına sıcak baktığını gösteriyor. Örneğin, *'Egemen, rüzgâr gibidir, halk da otlara benzer, Rüzgâr estikçe, üzerinden geçtiği otlar eğilir.'* sözü onundur. Ne ki, otlar, rüzgâra karşı değil rüzgârın esiş yönünde eğilirler. Demek, onları eğilmeye zorlayan 'güç'tür, 'erke'dir. Şu var ki, dinsel öğesi çok eksik olan bu öğretiyi, halkça benimsendi. Bu boşluğu, Lao Tzu (M.Ö. VI ya da V. yüzyıl), *Tao Te Çing* adlı yapıtıyla doldurdu. Tao, klasik Çin felsefesindeki ana ulumlardan (kategori) biridir. Bu ulam, doğanın yolunu, gidişini, bu gidişe egemen olan yasalarını, yaşamın amacını, ahlaksal değişmezlerini ifade eder. Tao, *'akıl, kanıt (tao li)'* anlamına geliyor Kuşkusuz, toplumsal gelişmeye göre değişmeye uğramıştır. Kimi düşünürler, kavramı, *'ülküsül ilke'*, kimileri *'gerçek olmayan varlık'*, kimileri *'varlık olmayan şey'*, kimileri de *'tanrısal yol'* olarak yorumlarlar. Tzuang Tzu (M.Ö. IV. ya da III. yüzyıl), Taoculuk'u *'nesnel gerçekliğin olmadığı, yaşamın yalan olduğu, gerçek varlığın sonsuz ve bağımsız olarak'*, 'tao'dan (ahlak, töre, yasa) oluştuğu gibi *'çocuksu özdekçi'*, gerçekte idealist düşüncelerle yorumlayarak, din durumuna getirdi. Böylece, Çin düşünce tarihinde, din ve felsefe kuramı olarak iki *'Taoculuk'* oluştu. Tao da, *'doğru yol'* olarak içerik değiştirdi. Devlet bilgisi de, Tao'ya göre biçimlendi.

ESKİ YUNAN'DA

Eski Yunan'da, mitolojik düşünce, kahramanlık çağının ürünüdür. Kahramanlık çağı, Dorlar'ın Miken uygarlığını yıktığı M.Ö. 1100 yıllarından uygarlığın başladığı IX. ve VIII. yüzyıllara değin süren karanlık çağın adıdır. Kahramanlık çağının siyasal düşünüşünü, en iyi,

Homeros'un destanlarından öğreniyoruz. Homeros'un *İliada* destanında (M.Ö. 750 yılında yazıldığı sanılıyor), Akha ordularının başkomutanı Agamemnon, 'Atreusoğlu' diye anılır. Pelopsoğlu, Tantalosoğlu diye çağrıldığı da olur. Atreus, Pelops'la Hippodemeie'nin oğludur. Pelops, Zeus'un oğlu Tantalos'un oğludur. Demek, Agamemnon, Zeus soyundandır. İliada'nın II. Bölümünde, Agamemnon, kendisine Zeus'un gönderdiği yalancı düş üzerine, Akhalar'ı toplantıya çağırıp moral verdiği sırada betimlenir. Troya ordusu da saf tutmuştur. Dokuz yıllık savaşın verdiği yılgınlık vardır Akhalar'ın üzerinde. Odysseus, Agamemnon'un elinden 'asa'yı alır ve tüm Akhalılar'a seslenir: 'Zeus'un beslediği kralların amansızdır öfkesi, krallık yetkisi Zeus'tan gelir, akıllı Zeus kralları sever'.³⁰ Hellen krallarının tümünün, Olympos tanrılarıyla ilişkisini açık açık görüyoruz.

Agamemnon, Tanrı Apollon'un kızını savaşta almalık olarak alınca Okeanos'la Gaia'nın (su ve toprak) kızı Naias Kreousa'nın ırmak tanrı Peneus'tan olma Kyrene (Tesalyalı Nempha), Agamemnon'a armağanlar götürür, karşılığında kızını ister. Agamemnon'un almalık aldığı kız, Apollon'la Kyrene'nin kızıdır. Agamemnon, kızı çok sevdiğini, vermeyeceğini bildirince, Kyrene, Apollon'a gider ve durumu anlatır. Apollon, çok kızar ve ölüm saçan okunu, Akhalar'ın içine salar. Akhalar, tanrının okuyla birer birer ölmeye başlar. Akhileus, Agamemnon'a ricaya gider. Apollon'un kızını Kyrene'ye vermesini ister. O da, kendi almalığını vermesi için, Akhileus'un payına düşen Brisseis'i kendisine vermesini söyler. Akhileus'un babası, İhita Kralı Peleus, Zeus soyundan gelir. Anası, Okeanos'un kızı Tanrıça Thetis'tir. Kısası, Troya'yı kuşatan Akha kralları, tümüyle tanrıların soyundan gelmektedir. Troya Kralı Priamos da, ırmak tanrı Skamendros'un (Küçük Menderes) kızıdır doğmadır.³¹ Kısası, egemen olmanın yolu, Tanrı soyundan gelmeye bağlıdır. Demek, İlkçağ Anadolu, Yunan ve Akdeniz adalarındaki devletler, tanrı krallarca yönetiliyor. Siyasal düşüncüyü dinsel inanç örgütüyor.

Ancak, Anadolu'da, daha sonra Yunanistan'da, mitolojik düşünce, felsefi düşünceye dönüşüyor. Bu aşamada, devlet bilgisi, dünyasal bir nitelik kazanıyor. Mitolojik düşünün felsefi düşünüşe dönüşmesi, ticaretin ve sanayinin gelişmesiyle gerçekleşmiştir. Önce, Thales (M.Ö. 624-547) sarstı mitolojik düşüncüyü. Bir Finikeli tüccarın oğlu olan Thales, babasıyla birlikte Milet'e (Efes) geldi ve oraya yerleşti.

³⁰ Homeros, *İliada*, s. 100. Sander Yayınları, Çev: Azra Erhat- A. Kadir.

³¹ Bkz. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, Çev: Sevgi Tamgüç.

Aristoteles, doğa felsefesinin başlangıcını Thales'e bağlıyor. Thales'le birlikte, 'kişice tanrı' kavramı tartışmaya açıldı. 'Dünyanın oluşmasına yolaçan temel özdek nedir?' sorusuna yanıt aramaya başladı. Thales, suyun özdeğin üç durumuna (gaz, sıvı, katı) dönüşen tek özdeğin su olduğunu savladı ve ilk özdeği 'okeon' (su) olarak belirtti. Suyun içinde 'yaratma gücü' vardır. Mıknatıs taşının çekme gücü gibi bir yaşam gücü bulunur suyun içinde. Her canlı, suya gereksinim duyar.

Thales, her nesnenin içinde tanrıların bulunduğunu ileri sürüyor. Canlı ya da cansız her nesnenin içinde tanrısal güç bulunur. 'Canlı ve ruhlu özdek' öğretisi, açıkça 'tekçilik' (monisme) düşüncesini doğurdu. Tanrısal güç, özdeğin içindeki güç olarak algılanınca, 'mitostanrılar' dönemi kapanma yoluna girdi. Thales'in bir Finikeli (Finikia) olduğunu biliyoruz. Bugün bile, Thales teoremleri, geometrinin konuları arasındadır. Bu, onun, Mezopotamya'daki matematik bilgilerini özümlediğini gösteriyor. Kuşkusuz, Babil'in yıldız çizelgelerini incelemişti. M.Ö. 587'de, iki yıl sonra, Güneş'in tutulacağını bildirmiş İonia halkına. Gerçekten, M.Ö. 585'te Güneş tutulmuştur. Bu varsanının (tahmin) gerçekleşmesi, İonialılar arasında, tanrıların varlığını tartışılır duruma getirmiştir. Bundan sonradır ki, Ksenophanes (M.Ö. 580 ya da 577-470), 'Ellerinde olsaydı öküzlerin, atların ve aslanların/Yahut resim ve iş yapabilselerdi elle insan gibi/Atlar atlara, öküzler öküzlere benzer/Tanrı tasvirleri çizerler ve vücutlar yaparlardı' diyebilmiştir.³²

Thales, mitolojik düşüncenin felsefi düşünceye dönüşmesini, matematik alanında bulduğu kuramlarla pekiştirilmiştir. Bir dairenin 'çap'la iki eşit parçaya bölünebileceğini, birbirlerini kesen iki doğrudan oluşan ters açıların eşit olduğunu gösteren, ikinci kongruens teoreminin yardımıyla gemilerin arasındaki uzaklığı ölçen o oldu. 'Congruens' (eşleşim) şeklindeki katı devinimlerle üst üste çakıştırılmasını ifade eden bir kavramdır ve ilk kez Thales tarafından kullanılmıştır (conguentia). İkizkenar üçgenlerin taban açılarının eşit olduğunu ilk ortaya atan da Thales'tir. Dairenin içine dik açılı üçgeni ilk çizen de odur. Gölgemizin büyüklüğü kendi büyüklüğümüze ulaşıncı, boyunu ölçüp, bunların eşitliğini kanıtlayınca, Mısır pramitlerinin yüksekliğini ölçmeyi başarmıştır. Bütün bu gelişmeler, bilimsel düşüncüyü geliştirmiş, İonia'da, dinsel düşünüşün giderek bilimsel düşünceye dönüşmesi başlamıştır.

³² Walther Kranz, *Antik Felsefe*, s. 53, Sosyal Yayınları.

Kuşkusuz, halk arasında, mitostanrıların güçleri, bir anda yok olmamıştır. Her şeyden önce, tapınak rahipleri, düzenlerini sürdürmeyi istemişlerdir. Örneğin, bütün Sparta kralları, kendilerinin Zeus soyundan geldiklerini ileri sürdüklerinden Olympos ile ilişkilerini sert biçimde sürdürdüler. Çünkü, çapkın Zeus, Telebouanlılara karşı sefere çıkan Amphitiyon'un kılığına girerek, onun güzel karısı Alkmene'yi kandırıp onunla yatar. Üstelik, o gece, Zeus'un özel buyruğuyla uzamıştı. O gece, Herakles'i, Alkmene'nin rahmine yerleştirdi. O gecenin sabahı, Amphitiyonda seferden döner ve Alkmene'nin rahmine ikinci bir çocuğu koyar. Bu, Herakles'ten bir kaç saat sonra (kimi söylencelerde bir gün) doğan İphikles'ti. Böylece, Sparta kralları, soylarını Zeus'a bağlayarak halkı yönetmeye başlamışlardır. Herakles, ölümsüz olabilmek için, bir kurnazlıkla, Hera'nın (Zeus'un karısı) memesini emer. Hermes, Hera uyurken, koynuna kor Herakles'i, o da, Hera'nın memesini emmeye başlar. Hera uyanınca, durumu kavrar, ama iş işten geçmiştir. Çocuğu iter, ama sütü gökyüzüne saçılır. Samanyolu böyle oluşur. Samanyolu'nun adı, Batı dillerinde '*Sütyolu*' (Milk way) olarak ifade edilir.

Halkları sömürmenin en kolay yolu, '*Tanrı buyruğu*'na yamanmaktır. Tanrı soyundan gelmek, soylular için bundan dolayı önemlidir. Tanrı'nın kanını taşıyanların buyrukları, elbette 'tanrısal' olacaktır. Çağımızda, faşizmin boy vermesinde de dinin önemi yadsınmamıştır. Bunalım dönemlerinde, sermaye sınıfı, dinsel kesimlerle askeri güçleri bir araya getirip iktidarını kurmuştur. 27 Mayıs 1960 devrimi'yle başlayan askeri darbeleri düşünelim şöyle. 27 Mayısçılar, Atatürk Devrimi'ni korumak için, karşı devrimcileri iktidardan uzaklaştırdıkları zaman, dinsel düşünceyi karşılarına aldılar. Dönemin siyasa adamlarından birinin '*Gözlerime bakın, ne demek istediğimi anlarsınız!*' sözü, kimleri, devrime karşı harekete geçirmek istediğinin açık kanıtıdır. 27 Mayısçılar, dünyanın en ileri anayasalarından birini yaptıkları halde tutunamadılar, çünkü, din ayağı eksikti. Sacayağının üç ayağı 'sermaye, asker ve din'dir. Faşist bir yönetim, bu ayaklarından biri eksik olduğunda, iktidarda tutunamaz. Oysa, 27 Mayıs devrimi, demokratik bir toplum tasarımını içeriyordu. 12 Mart 1971 askeri darbesi, sermayeyi arkasına almıştı ama, dinsel ayağı savsaklamıştı, o da başaramadı bu yüzden. Ama, 12 Eylül'ü yapanlar, eksikliklerini biliyorlardı ve dinsel düşünceyi, anayasal kurum haline getirdiler. Ve de başardılar. 12 Eylül hukuku, tam anlamıyla faşist bir hukuktur. Kısası, geniş halk yığınlarını, tüm emekçileri sömürmenin en sağlıklı yolu, Tanrı buyruğuna sığınmaktır.

Mitolojik düşüncenin, soyluların iktidarını beslediği açıkça görülüyor. Soyluların egemenliklerinin kaynağı ‘mitolojik’ düşüncedir. Bu yüzden, bir çırpıda silkelenip atılamamıştır. Buna karşın, Thales’le başlayan bilimsel ve felsefi düşünce, sağlam temellere dayanarak gelişmesini sürdürdü, daha da güçlendi. Mitolojik düşünce ile uzun yıllar süren savaşımın sonunda, bilimsel düşünce insanlığa tümüyle olmasa bile, egemen oldu.

İdealist felsefenin kurucusu Platon (M.Ö. 428–347), soyunun son Atina Kralı Kadros’tan geldiğini söylüyor. Kadros da, denizlerin tanrısı Poseidon’un döllerindedir. Platon, idealar kuramını kurarken, ‘devlet ideası’ nı (devlet düşünüyü) unutmadı idealarının arasında, bir de ‘devlet ideası’ yerleştirdi. Bu durumda, devlet, değişmeyen bir kurum oluyor. Platon’un devlet ideası, salt soylulara yansıyor. Halk içinde, onun yansıyan bir görünüşü yoktur. Ona göre, yönetim bir sanattır, hatta bilimdir. Bilimlerin en yücesi olan yönetim bilimi, yığınlarda bulunmaz, ancak, soylularda bulunur. On bin kişinin içinde on kişide bulunabilir. Aşiretlerde de, dağınık toplulukları birleştiren yetenek tektir. Onun yönetimi, bir devlet sayılabilirse, o da, egemenlik hakkını atalarından alır ve o atalar da, bir ‘kut’un soyundan gelmişlerdir. Böyle yönetimlere ‘patriarchi’ adı veriliyor. ‘Patri’, Latince’de ‘anayurt, ülke, doğum yeri’ anlamına geliyor. ‘Arch’, Yunanca’dan alınmıştır, ‘orkun, en yüce, yönetim başı’ anlamlarındadır. Demek, ‘patriarchi’ yurdun sahibidir. ‘Patricius’, soylulara özgü anlamındadır. Kısası, yurdu yönetenler, yurt sahibidirler. Türkler’de de, beyin mülküne ‘yurtluk’ deniyor. ‘Patriarchi’ (babaerki) toplum, atanın kut sayıldığı bir toplumdur. Platon, bu yönetimlere (özellikle site devletlerinde), işçilere, tüccarlara, gemicilere yönetim hakkı tanımıyor.

Platon’un yöneticileri, tıpkı Mısır firavunları gibi, halklarına iyilik yaparlar ama, firavunlar gibi Tanrı değillerdir. Bir yönüyle de, kimsenin karşı koyamadığı ‘kahreden güç’tür. Kuran’daki ‘gafurur rahim’ (bağışlayan ve seven) Tanrı’nın, birden ‘kahhar’ (ezici, kahredici) olması, egemen sınıfın yönetim sanatı düşünülürse, kolayca anlaşılır. Devleti temsil eden güç (kişi ya da topluluk) bu nitelikleriyle yığınları inandırıcı, kandırıcı yöntemler bulur. Ama, kandırma, inandırma (ikna) gücü yetersiz kalırsa, başka yöntemlere başvurur. Demek, devletin iki aracı bulunuyor: *Baskı ve inandırma*. Bu öğeler, tanrısal öğelerdir. Eski bir Mısır papirüsünde, halkın, Firavun’a sevgi duyması ve korkması isteniyor. Baskı ve inandırma, mitolojik devletin temel iki öğesi olarak her zaman önemslenmiştir. Ortak yönetimlerde bile, yasaların korunması için bu öğeler kullanılmıştır.

Mitolojik düşüncenin felsefi düşünceye dönüşmesi, devletin öğelerinin de değişmesine yol açmıştır. Platon'un, *Devlet*, *Devlet Adamı ve Yasalar* adlı yapıtlarında, bu değişimi görüyoruz. İdealarının arasında bir '*devlet ideası*' koymuş olsa da, açıkladığı devlet, nesnel evrenin devletidir. Devletler kendilerini nesnel evrenin yürüyüşünden kurtaramazlar. Nesnel oluşur, gelişir, değişir ve bozulurlar. Devletler de öyle. Devletlerin bozulmaları, kralların gerdek gecelerinin sayısını hesap etmemelerinden kaynaklanır. Platon'a göre, çocuk edinme zamanı belirlenmelidir. Sanırım, Platon, bu düşüncelerini Pythagoras'ın (M.Ö. 580–500) sayı gizemciliğinden almış. Pythagoras'ı izleyenler, onun adına bir okul kurmuşlar. Pythagorasçılar, M.Ö. IV yüzyılın sonlarında, soyut sayıları saltıklaştırarak, bu sayıları, özdeksel nesnelere ayırıp, nesnelere özünü, sayısal ilişkilerin oluşturduğunu ileri sürdüler. Müziksel tonların ve uyumun kökenini, belirli sayısal aralıkların oluşturduğunu da buldular. Ne ki, bu buluşlarını, '*kürelerin evrensel uyumu*'na özgü öğretilerine dayanarak saltıklaştırdıklarından, müzik tarihinde, önemli bir yer alamadılar.

Platon, çiftleşme sayılarını saltıklaştırmak istiyor. Çiftleşme sayıları bilinmeyince, çocuklar, uygun olmayan zamanlarda doğuyorlar, yönetimi ellerine aldıklarında da, babalarının tersine, bedene ve duyguya önem veriyorlar. Bu yolla, '*timokrazi*'ye (şan, onur, şeref, şöhret, desinler) önem veren yönetime geçiliyor. Savaşçı yönetici sınıf, geniş halk yığınlarına boyun eğdirir, şan ve onur kazanır.

Platon, *Devlet Adamı* adlı yapıtında, Tanrı'nın, evrenin yönetimini insanlara bıraktıktan sonra, yönetimlerin el değiştirdiğini, atadan, atalar kuruluna (soylular kurulu), onlardan bilgelere (gerçek monarşi), onlardan da halka (demokrasi) geçtiğini belirtiyor. Bu durum, onun dilinde '*yönetimin dolaşımı*'dır. İdeal devlet, ancak, bu dolaşımın sonunda doğacaktır. Bu da, bilgelerin kuracağı devlettir. İdeal devlette, ortak mülkiyet olacak, herkes, gereksinimlerine göre alacaktır üretimden. Timokrazi, bu devleti yok eder, bu yüzden, ideal devlette şana, şerefe, desinlere izin yoktur. Şan ve şeref için, yönetilen, toprakları, evleri, zenginlikleri kapış kapış paylaşır. Bu düzen, soyluların çıkarlarını kollayan bir '*ara düzen*'dir. Oligarşiye (azınlık yönetimi) geçişi, '*altın kesesi*' sağlar. Zenginlik, yeni tüketim alanları açar, toplumun yalınlığını bozar. Zenginlik ve adalet, iki ayrı kavramdır. Zenginlik ağır basarsa, adalet dışlanır. Zenginlik ağır basar da, adalet dışlanırsa, zenginliği koruyan yasalar çıkarılır. Yeni düzen, soyluları yoksullaştırır, yoksulları işsizleştirir, açlar ordusu yaratır. Bu

durumda, ezilenler örgütlenip yönetimi ele geçirirler, demokrasi doğar. Yasalar, geniş halk yığınlarının haklarını koruyacak biçimde düzenlenir. Platon, bu yönetime '*yasalı demokrasi*' diyor. Özgürlük düzeni, kölelerin özgürleşmesine yol açar. Platon, böyle bir toplumu sevmez. Herkesin istediği gibi davrandığı böyle bir toplumda, toplumsal yaşam zorlaşır, yönetim de özgürlükleri kısıtlar. Özgürlüğü alınmış halk, ayaklanıp başlarına buyruk olmak ister, yasadışı bir dönem başlar. Artık, '*yasasız demokrasi*' vardır. Zenginler, yeniden örgütlenmeye başlayınca, karşılarına örgütlenen yoksullar çıkar. Yoksullar, çoğunlukta olduklarından, başlarına bir önder geçirip iktidarı ele geçirirler. Platon, bu yönetime '*tiranlık*' adını veriyor. Özgürler, zorbalık yönetimini elleriyle kurmuş olurlar. Platon, sonrasını getiremez. Syrakuza Tiranı Dionysos'a felsefe öğretilip onu kral yapar, filozof yapılı bir çocuk yapmasını öğütler ona.

Platon, *Devlet* adlı yapıtından otuz yıl sonra, *Yasalar*'ı yazdı. Ancak, bu yapıtı, öğrencilerince düzene sokulmuştur. *Yasalar*'da, yeni bir devlet ideası görülüyor. *Yasalar*'da (Nomoi), bilimsel düşünce daha ağır basıyor. Komünist bir devleti önerir ama, böyle bir düzenin ancak tanrılarca gerçekleştirilebileceğini yazıyor. Bu yapıtta övdüğü devlet, Sparta Devletidir. Egemenliğin dağıtılması, sürekliliği sağlanmıştır Sparta'da. Platon, Sparta'daki egemen asker sınıfını çıkarıp yerine '*bilgin yöneticiler*'i yerleştirerek, '*ideal karma yönetim*'ini kurar. Bu karma yönetim, egemenliğin dağıtıldığı bir yönetimi yansıtıyor. Ne ki, sonunda, ayrıcalıklı sınıflardan oluşan bir devlet çıkıyor karşımıza. Köleliğe bile yandaştır.

Platon'un *Akademia*'sı M.S. 529'a değin yaşadı. Hristiyanlık için tehlikeli görülünce kapatıldı. Buna karşın, XIII. yüzyıla dek, Hristiyanlık'ın felsefi tabanını Plâtonculuk oluşturmuştur. Aristoteles, Platon'un öğrencisidir ama, o öğretmenin felsefesine karşı bir felsefe kurmuştur. Kilise, Aristoteles'i öğrenince, kendisine daha iyi bir yandaş bulduğunu fark etti. Aristoteles, siyasal ve hukuksal kuramlarını, *Politika* ve *Atinalılar'ın Devleti* adlı yapıtlarında açıklamıştır. (Bu yapıtlar, Hasan Ali Yücel'in bakanlığı sırasında, Türkçe'ye çevrilmiştir). Aristoteles, en yüksek toplum tipi olarak '*site*'yi (kent) görür ve devlet kuramını, bu toplumun temelinde oturtur. En yüksek iyiliğe ulaşmak için, '*polis*'e (kent devleti) ulaşmak gerekiyor. İnsan, doğa tarafından, '*toplumsal varlık*' olarak yaratılmıştır. Bu toplumsal varlık, '*siyasal bir hayvan*'dır (zoon politikon). Toplumlar, daha iyi bir yaşam için gelişirler. Sonunda, 'kent devleti'ne ulaşırlar. Toplum, kendisini oluşturan bireylerden ayrı, bağımsız kişilikleri olan, doğanın yarattığı canlı bir varlıktır.

Demek, Aristoteles, örgenci (organizmacı) bir devlet kuramı oluşturuyor. Toplumu oluşturan tüm sınıflar ve katmanlar, örgütlenme gereği duyarak, kenti kurarlar. Bu örgütlenmede, kenti kuran her sınıfın ve katmanın görevi vardır. Kimi sınıfların görevi de yönetmektir.

Özel mülkiyet, doğal bir kurum olarak görülüyor. Savaş sanatı da, doğal bir beceri olarak elde edilir. Buna göre, savaşta yengiyeye ulaşan, elde ettiği malların doğal sahibidir. Bunlar doğaldır ama, ticaret doğal değildir, tefecilik ise hırsızlıktır. Soyluların zenginliği topraktan geliyor, bu nedenle, böyle bir zenginlik, onurlu bir zenginliktir. Ortaklık yanlıştır, çünkü, kavgalara yolaçar. Ortak mülkiyet, bu yüzden yanlıştır, çünkü doğaya aykırıdır.

Platon, komünal toplum yapısında, çocukların eğitimini 'koruyucular örgütü'ne bırakmıştır. Çünkü, ortak üretimin yapılması sırasında, çocukların korunması gerekiyordu. Aristoteles, bunun çok büyük bir yanlış olduğunu söylüyor. İnsanın gelişmesi için, kesinlikle aileye gereksinimi vardır. Aile, doğal bir kurumdur.

Aristoteles, mülkiyetin özel bir durumundan da söz ediyor: *Ortak kullanılan özel mülkiyet*. Aristoteles, böyle bir mülkiyeti savunuyor. Örneğin, kamu yapıları, stadyumlar, tiyatrolar, soylular tarafından yapılır, ama kamuya verilir. Bu yapılar, artık, kamuya hizmet verirler. Ayrıca, her toplumun farklı yönetimlere sahip olduğunu, her yönetimin de farklı 'yurttaşlık' anlayışı bulunduğunu bildirerek, kendisinin yurttaşlık anlayışını açıklıyor. 'Kölelere, yabancı zanaatkarlara, siyasal edinimlerini geliştirecek işlerde çalışmayanlara, erdemleri körelmiş yerli zanaatkarlara, gündelikçilere, siyasal haklar verilemez' diyor. Ticaretin siyasal erdemi bozacağı kanısını taşıdığından, onların yurttaşlıklarını tartışır. Ticareti salık vermiyor.³³

Aristoteles'e göre, 'tekin genel yararı erekleyen yönetimi monarşidir.' Monarşi, en iyi yönetim biçimidir. Azınlığın, genel yararı gözetilen yönetimi de aristokrasidir. Soyluların yönetimidir bu. Çokluğun genel yararını amaçlayan yönetim 'politeia'dır. Sayısal eşitliğe dayanılarak yapılan özgürlükçü yönetim, iyi sonuçlar vermez. Çokluğun sınıfsal çıkarını koruyan yönetim 'demokrateia'dır. Yurttaşlık haklarını sayısal eşitliğe göre düzenliyor. Bu tutumuyla özgürlükçüdür. Azınlığın sınıfsal çıkarını gözetilen oligarşi yönetimi, tekin kişisel çıkarını amaçlayan tiranlık, iktidarlarını sürekli kılmak isterler. Devrimleri önlemek için, siyasal eşitlikle oranlı eşitliğin

³³ Aristo (Aristoteles), *Atinalılar'ın Devleti*, M.Eğitim Bakanlığı Yayını, 1943, Çev: Suad Y. Baydur, s. 47.

birlikte kullanılmasını öneriyor. Bu, siyasal ve ekonomik eşitliklerin sağlanması, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması anlamına geliyor.

Aristoteles, *Politika* adlı yapıtında, insan için en istenilir durumun 'orta hallilik' olduğunu söylüyor. Çok zenginlerin yasa tanımayacaklarından, çok yoksulların da, aşağılık biçimde boyun eğeceklerinden kuşku yoktur. Devlet için en güvenilir sınıf, 'orta sınıf' tır. En iyi devlet 'erdemini amaç edinen' devlettir. Devletin vazgeçilmez öğeleri vardır. Bu öğelerin başında 'nüfus' gelir. Nüfusta sayı değil, güç önemlidir. Yurttaşlar, iyi asker olarak yetiştirilmelidirler. Nüfus, toplum için yeterli sayıda olmalıdır. Bir tellal yüksek bir yere çıkıp bağırdığında, bir duyuruda bulunduğu, tüm toplum üyeleri duyabilmelidir.³⁴ Anlaşılan, Aristoteles'in devleti, bir alanı dolduracak kadar nüfusu olan bir 'kent devleti'dir. Devletin ikinci öğesi, 'mülkiyet'tir. Orta sınıf temel olduğuna göre, mülkiyetin yaygın olması isteniyor.

Görülüyor ki, mitolojik düşüncenin felsefi düşünüşe dönüşmesiyle birlikte, siyasal düşünüş biçimi, dinsel düşünüşten ayrı ele alınıyor. Devlet, özdeksel bir anlayışla düşünülmüştür Aristotelesçe. Platon'da esinti olarak kalmış olan mitolojik devlet düşüncesi, Aristoteles'te tümüyle nesnel toplum gerçeklerine oturtulmuştur. Aristoteles, düşsel bir eşitleme yerine, gerçekçi bir eşitlemeye yöneliyor. Sınıfların eşitsizliklerini dengelemeye çalışıyor.

ROMA

Roma'da, siyasal düşünce ile dinsel düşünce arasındaki ilişkiler, çok farklı biçimde gelişmiştir. Gerçi, Roma'lı düşünürler, Yunan düşünürlerini izlemişlerdir ama, yine de, Roma tarihi farklı geliştiğinden, devlet kuramları da farklı olmuştur. Her şeyden önce, şu köklü farkı belirtmeliyiz: *Romalı düşünürler, kuramsal düşünmekten çok, kılğısal (pratik) yaşamı dikkate almışlardır*. Eyleme geçmeyen düşünce, Roma düşünürlerini pek ilgilendirmez. Düşüncenin kılğılı yaşama geçirilmesini öne çıkardıklarından, hala etkisini sürdüren "Roma hukuku"nu yaratmışlardır. Roma hukuku, uzun bir tarihsel sürecin sonunda görülen toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin bir ürünüdür.

İtalya Yarımadası'nın bilinen en eski halkları, M.Ö. 3. binlerde yaşamış Akdenizlilerdir. M.Ö. 1200-1190 yıllarında, yarımadaya *İtalik* kabileleri geldi. İtalikler, yerli halkla kaynaşarak "Latinler" (ovalılar) adı verilen halkı oluşturdular. Daha sonra, Vergilius'un

³⁴ Aristoteles, *Politika*, Kitap 7-8. Remzi Kitabevi, 1975, İstanbul. Çev: Mete Tunçay.

(Vergileus) (M.Ö. 70–19) *Aeneas* adlı destanında anlatılan Etrüskler geldi. Denizci Etrüskler, ovalı çiftçiler üzerinde kolaylıkla egemenlik kurdular. Etrüskler, çok gelişmiş bir halk olmalı ki, hemen kentleşmeye giriştiler. Birkaç Latin köyünü, yağ, şarap ve zeytin üretmeye, maden işletmeye başlayarak kent (*civitas*) durumuna getirdiler. Kısa sürede, birkaç kent devleti kurdular. En önemlisi Roma oldu. Roma, Kartaca'yla, Finike'yle, Yunanistan'la ve Anadolu kentleriyle ticaret yaparak, kısa sürede varışlaştı. Vergileus da, Olympos tanrılarını Latinleştirerek, Roma'nın ekinsele dokusunu ördü.

Bu yeni halk, seçimle başa getirdikleri krallarca yönetiliyordu. Kral, kentin yargıçlığını, komutanlığını ve rahipliğini de yapıyordu. Etrüskler, köyleri birleştirip kentleri kurarken Latinleri de varsıl duruma getirmişlerdi. Söylenceye göre, Roma'yı, Romulus ve Romus adlı ikiz kardeşler kurmuşlardır. Babaları tanrı "Mars"tır. Mars, Troyalı Agkhiges'le Aphrodite'nin oğulları Aineias'ın kızı Rea, ormana su almaya gidince, onu kısıtır ve gebe bırakır. Bir söylenceye göre, Rea, Mars'a âşıktır. Demek, Romulus ile Romus'un babaları bir tanrıdır. Yani Roma'nın devlet geleneği, savaş Tanrısı Mars'ın "*ku*"u üzerine kurulmuştur. Bir de, "*Latinus*" vardır. İtalya'nın en eski halkı Aborijenler'in en eski kralıdır Latinus. Çok erken dönemde Helenleştirilen bu kral, birçok söylenceye karşın, yerli ırasını (karakter) korur. Helen söylencesine göre, Latinus, Odysseus ile Kirke'nin oğludur. Bir başka söylenceye göre de, yerli tanrı Faunus ile Tanrıça Marica'nın oğullarıdır. Latinus, devlet bilgisini babası Faunus'tan almıştır. Faunus, iyiliksever bir tanrıdır. Çobanları ve sürüleri korur. Çobanlara, sürüleri nasıl yöneteceklerini öğretir. Latinus, halkı yönetme bilgisini, babasından öğrenir ve devletini kurar. Ancak, Roma İmparatorluğu, ülkeleri yönetirken, bu söylencelere ve tanrı buyruklarına hiç önem vermez. Bütün bu gerçeğe karşın, devleti kuran kişinin ya da ailenin, kendisini halka kabul ettirebilmek, halklar üzerindeki egemenliğini sürdürebilmek için, bir "*ku*"a dayanmak zorunluluğu açıktır.

Latinus'un bir niteliği de, yerli halkın kralı olmasıdır. Etrüskler'den ayrılan bir halkın, yabancı egemenliğine karşın kendi kutunu ve tapınma etkisini koruma tepkisi görülüyor. Roma'yı kuran ikiz kardeşler, kenti güzelleştirmek ve zenginleştirmek için, yerli halkı, zorla çalıştırdı. M.Ö. 753'te kurulan Roma'nın kuruluşunda çalışan Latinler, kentin yönetiminde yer almayınca, karşın tepkilerini göstermişlerdir. Ovada zeytin, yağ ve şarap üreten Latinler de zenginleştiler zaman içinde, ovada, bir köylü soylusu oluştu. Bu soylu sınıf, kaynağında, Latin çiftçilerden başkası değildi. M.Ö. 509'da,

Etrüsk krallarını kovarak, Roma'nın yönetimini ele geçirdiler. Kendilerine "*Patricia*" adını veren Latin soyluları, yeni bir yönetim oluşturdular. Bu yönetime, "*res publica*" (kamu için) adını verdiler. Bugün, dilimize "*cumhuriyet*" diye çevrilen "*republic*" terimi, bu Latin teriminden alınmıştır.

Yönetimin başında, kişi ya da kişiler bulunmuyordu. Yetkileri belirlenmiş bir kurul (meclis) seçiliyor ve o kurul yönetiyordu kenti. Kuşkusuz, seçilme gücü, salt soylularda vardı. Bu kurula, "soylular kurulu" demenin hiçbir sakıncası yoktur. Roma, Etrüsk krallarından sonra, soylular cumhuriyeti diyebileceğimiz bir yönetime kavuştu. Latin soylularının kutla ilgileri görünmüyor. Bu yüzden, Roma devletinde, mitolojik düşünce egemen olmamış olabilir. Soylular cumhuriyetinin başındaki yöneticilere "*patricia*" denildiğini, yukarıda da söylemiştik. Patricia, "*babalar*" anlamındadır. Kendilerini halkı sevecenlikle koruyan kimseler olarak gördüklerinden, bu adı almışlar, ama toplumun sınıfsal yapısını acımasız biçimde korumuşlardır. Roma'da, köleler, sığıntılar (yurttaşlık hakları olmayanlar), yurttaşlar vardı. Yurttaşlar sınıfı, patricialarla plebler (halk) diye ayrılıyordu. Zengin plebler, zamanla, kent burjuva sınıfını oluşturmuştur. Latince'de çocuk anlamına geliyor. Yoksul plebler, öylesine yoksuldular ki, bunlara, "*çocuklarından başka bir şeyleri olmayan*" anlamında "*proleterya*" adı verilmişti. Marks (1818–1883), daha sonraları, bu sınıfı, "*zincirlerinden başka yitirecekleri bir şeyi olmayan*" sınıf olarak betimlemiştir. Kuşkusuz, zincirlerinden başka kıracak şeyleri olmayan sınıftır hala.

Roma'nın krallık ve cumhuriyet dönemlerinde, siyasal düşünün kaynaklandığı dinsel bir düşünüş görülüyor. Romalı soylular, Sicilya'da ve Kartaca'da köle emeğinden yararlanarak, kapitalist yöntemlerle artıürün yaratan işletmeler kurdular, buralarda üretilen malları, dış pazarlarda satarak zenginlediler. Bu gelişmeler, sınıf çatışmalarını ateşledi. Patricia, "*senato*" adını verdiği bir kurulla yönetiyordu kenti. Plebler, gün geçtikçe, yönetime ortak olmaya başladılar. Kuşkusuz, zengin pleblerdi bunlar. Onlar da, kendilerinden olan seçilmiş kişileri gönderdiler senatoya. M.Ö. 494'te, patricia'dan, birtakım haklar istediler. Patricia, pleblerin isteklerini kabul etmedi. Bunun üzerine, tüccar ve zanaatkar plebler, kentten ayrılarak uzun bir yürüyüşe başladılar. Pleblerin ayrılması, Roma'da, sanayinin çökmesi anlamına gelirdi. Roma Senatosu, bu yürüyüşten sonra, pleblerin yönetime katılma hakkını kabul etmek zorunda kaldı. Plebler, memur olma hakkını elde ettiler. "*Tribün*" adı verilen memurlar, kamuda görev alınca, birtakım yasalarda yeni düzenlemelere gidildi. M.Ö.

450'de, "On İki Levha"yı, sözlü yasaların yerine geçirmeyi başardılar. Roma hukukunun kökenini bu On İki Levha oluşturdu. Üç yıl sonra (447), Plebler Meclisi'nin yasa çıkarma yetkisini aldılar. M.Ö. 445'te, Patricia ile Plebler sınıflarından kişilerin evlenmelerini yasaklayan yasayı kaldırdılar. M.Ö. 421'de, yalnız Patricia sınıfına verilen yüksek memurluklar, pleblere de verilmeye başlandı. M.Ö. 326'da, "borç köleliği"ne son verildi. M.Ö. 287'de, Plebler Meclisi, Senato'ya eş bir kurul ve siyasal kurum durumuna gelmişti. Kısası, Roma devleti, sınıfsal çatışmaların sonunda, oldukça demokratik bir devlet olmuştur. Görüldüğü gibi, bu aşamalarda, dinsel düşünüşün hiçbir etkisi yoktur.

Roma'daki sınıf çatışmaları, gerçekten çok farklı gelişmiştir. Bu sınıf çatışmaları, Roma yönetiminde, dinsel düşünüşü etkisiz bırakmıştır. Roma, tuz ticaretinin yolu üzerine kurulmuş, kısa zamanda zeytin, yağ ve şarap ticaretiyle zenginleşmiş, nüfus arttıkça, yeni topraklara gereksinim duymuştur. Ürün için, yoğun tarım gerekiyordu. Yeni topraklar için, Latin kentleriyle savaşa girişti ve M.Ö. 493'te, Latin Birliği'ni kurdu. Bu birlik, giderek, Roma'nın egemenliğine dönüştü. Birliğin dışındaki kentler, M.Ö. 340 yılında ayaklandılar. Ayaklanmalar bastırıldı ama, bu kentlerin birbirleriyle ticaret yapmalarına izin verildi. Oysa, Birlik'e girmeyenlerin ticaret hakları ellerinden alınmıştı. Ayaklanmaların nedeni de buydu. Artık, birlik dışındaki kentlerin halklarına da yurttaşlık hakları verilmişti. M.Ö. 272'de, Roma ordusu, Güney İtalya'daki tüm Yunan kentlerini ele geçirdi, Kartaca'ya savaş açtı. Elli yıl içinde, Kartaca'yı yenip Akdeniz ticaretine egemen oldu. M.Ö. 168'de Makedonya'yı, M.Ö. 146'da Yunanistan'ı işgal etti. Her ülkeden birçok insanı köleleştirip Roma'ya getirdi, çiftliklerde çalıştırdı. Bu köleler de sık sık ayaklandılar. Bir bakıma, Roma tarihi, köle ayaklanmalarının tarihidir. M.Ö. 73'te, Spartaküs adlı bir köle, Roma ordularını yenilgiye uğratarak Roma'yı ele geçirecekken, köleler ordusu yağmaya başladı. Bundan yararlanan Roma ordusu, Spartaküs'ü ve altı bin köleyi, Roma'ya kuzeyden giren yol boyunca çarpmışa çekti. Buna karşın, köle ayaklanmaları durmamıştır.

Bir ara, Spartaküs'ten önce, M.Ö. 85'te, halk (populares) ayaklanmış ve yönetimi ele geçirmiştir. Soylular (optimates), amansız bir savaş başlattı. Soylular Partisi'nin önderi Sula, M.Ö. 84'te, anayasaya dayanarak, kendisini diktatör seçti. Roma Anayasası, bir kimseye altı aylık diktatörlük verme yetkisini vermişti Senato'ya, ama Sula süresiz almıştı bu yetkiyi. Süre belirtmediği için, Roma tarihinde, Diktatörlük dönemi başladı. M.Ö. 46'da, ünlü Sezar, kendisini on yıl için diktatör seçti, ama bir yıl sonra öldürüldü.

M.Ö. 27’de, Oktavianus, Kloptra’yı yenip Mısır’ı ele geçirince, imparatorluğunu kurdu. M.S. 235 yılına dek sürdü imparatorluk, 235 yılına dek iki yüz yıl süren bir barış dönemi vardır. 235’te, komutanlar darbesi başlamıştır. Buna karşın, dinsel düşünüş ve dogmalar, Roma’nın yönetimine etki yapamaz. Roma, Hristiyanlık’ı kabul edinceye değin, dünya hukukuyla yönetilmiştir.

Polybios (M.Ö. 204-120), Roma Anayasası’nı en ileri bir hukuk belgesi olarak görür. Roma Anayasası’nı tanrılar göndermemiştir. Egemenlik, tiranlık, demokrasi ve aristokrasi arasında kurulmuş dengeye dayanır ve bu durum denetlenir. “*Denge ve denet*”, anayasanın ruhunu oluşturuyor. Polybios’tan sonra, Cicero (Çiçero) (M.Ö. 106- M.Ö. 44), *Yasalar* adlı yapıtında, yasaların kaynağının doğa ve insan olduğunu belirtiyor. Hiçbir zaman, tanrıların buyruğu yoktur Roma’nın yönetiminde. Cicero, insan derken de, “*insan doğası*”nı amaçladığını vurgular. Ona göre, yasa “*doğru akıl*”dır. Cicero, hukuk bilgisini temel alıyor. Hukuk, Atina’da başka, Roma’da başka bir kural ileri süremez. Doğal yasalar yönetir yöneticiyi. “*Yönetici konuşan yasa, yasa susan yöneticidir.*” Cumhuriyet döneminin bu düşünürü, kaynağında bir köledir, ama senatör olabilmıştır. Atlılar sınıfında gösterdiği başarılarla, hukuk sayesinde sınıf atlamıştır.

İmparatorluk döneminin filozofu, Seneca’dır (M.Ö. 4 – M.S. 65). Seneca, bilgilerin siyasadan uzak durmasını öğütler, ama kendisi Neron’un sarayındaki eğiticisidir. Mülkiyeti adalete aykırı bulur, ama kendisi tefecilikle çok zengin olmuştur. Üçyüz milyon dinarlık servet kazandığı kayıtlıdır. Seneca, 62’de danışmanlıktan ayrılmak istedi, ama istifası kabul edilmedi. 65’te, Neron’a karşı düzenlenen bir suikast hareketine katıldığı ileri sürülerek yargılandı. Roma mahkemesi, idamına karar verdi, ama Neron, devlete yaptığı hizmetlerden dolayı, asılmamasına, intihar etmesine karar verdi. Soyluların asılması hoş karşılanmazdı ama, intiharlarına izin verilirdi. Kişinin, kötü durumlarda, halka açık bir uzamda asılması uygun görülmezdi. Onların, kendilerini öldürmelerine izin verilerek bir tür soylu davranışta bulunması istenirdi. Japonlar’ın “*Harakiri*” töresi de, bu düşünceye dayanıyor. Seneca da, bu töreye uyarak, bileklerini kesti ve öldü.

Seneca, devletsiz, eşitlikçi bir toplum istiyor. “*Lucius’a Mektuplar*”da, kimi epigramlarında, devletin doğuşundan önceki durumu, insanların altın çağı olarak niteler. Bu altın çağ, “*doğa durumu*”dur. İki devlet düşünüyor: “*Sınırları Güneş’le çizilen devlet ve insanların belli bir bölümünü kapsayan devlet.*” Öyle anlaşılıyor ki,

birinci devlet, dünya devletidir. İkincisi de, görülen devletlerdir. Toplumsal bozuklukların, hukuk ve bilim yoluyla, eşitlikçi bir ekonomi siyasetiyle düzeltilmesi üzerine hiç söz etmez. Eşitsizlikten yakınır, ama eşitsizliğin, ancak, ahlak ile giderileceğini söyler. Şevkat, sevgi, saygı ve acıma duygularıyla, toplumsal bozuklukların giderilebileceğini bildiriyor. Hatta, köleliği doğal bir durum olarak kabul ediyor. Lucius'a yazdığı mektuplardan birinde, hepimizin de yazgının kölesi olduğumuzu belirterek, köleliğin ne değin doğal olduğunu kanıtlamaya çalışır. (bkz. 47. mektup).

ORTAÇAĞ

Batı ve Doğu düşüncesi, Ortaçağda olduğu kadar, tarihin hiçbir döneminde birbirlerine yaklaşmamıştır. Mısır ve Orta Doğu, Batı düşüncesini Batı'ya tanıtmıştır bir bakıma. Bu yakınlaşmada, İslam'ın ortaya çıkması etkin olmuştur. İslam'ın ortaya çıkışı, Ortaçağın en karanlık dönemine rastlar. VII. yüzyılın sonlarında, Araplar, Suriye'ye girdiklerinde, bu ülkede, eski Yunan ve Roma felsefesi, güçlü biçimde yaşıyordu. Süryani papazlarının Süryanice'ye çevirdikleri Platon ve Aristoteles, Müslüman Araplar için çok, ama çok yabancıydı. Muaviye, bu yapıtların Arapça'ya çevrilmesini istedi. Endülüs Emevileri, İspanya'ya çıktıklarında, kitaplıklarında bu yapıtlar bulunuyordu. Hristiyan Roma, Helen uygarlığını unutmuş, İbrani mitolojisiyle yoğruluyordu. Roma Devleti'nin hukuksal yapısı da değişmişti. Müslüman Araplar, eski Yunan düşüncesini, İtalya'ya yeniden tanıttı. Aristoteles, İbn-i Rüşd (1126-1189) tarafından, bütün Batı düşünürlerinin bilgisine sunulmuştur. Hristiyan Batı ile Müslüman Ortadoğu ve Mısır, eski Helen etkisiyle yakınlaştılar, ama, Haçlı Seferleri, bu yakınlaşmayı, bugüne değin süren bir düşmanlığa dönüştürdü. Bir de, İslam düşüncesinin IX. yüzyılda tartışmadan ve yorumdan uzaklaştırılması, yakınlaşmanın yolunu kesmiştir.

Kilisenin siyasaya karışmasıyla, XIII. yüzyılda, eşitsizlikçi bir öğreti durumuna gelmişti Hristiyanlık. Eşitsizlikle eşitlik arayan İsa'nın kuramı, kilise tarafından çarpıtılmıştı. Kuşkusuz, Aziz Paulus'un mektupları da, İsa'nın barışçı ve eşitlikçi ilkelerini unutturmuştu. Hristiyan dünyasında, yoksulluk öylesine yaygınlaşmıştı ki, zengin bir soylu olan, Saint Francis (1181-1266), ailesini ve malını bırakıp yoksullar örgütünü kurmaya karar verdi. Saint Francis, yoksulluğu ülkü olarak benimseyen bir tarikat kurdu: *Franciskan Tarikatı*. Saint Francis, keşişlerini evlerden ve kiliselerden uzak tuttu. Bu arada, yeni bir tarikatın etkinliği görüldü: *Dominiken*. Saint Dominic (1170-1221), yoksulluğun nedeninin, Hristiyanlık'tan

uzaklaşmak olduğunu belirtti. Dinden sapma (itizal), aşağı yukarı aynı yıllarda, ilericilerle savaşımın kaynağı oldu. İslam dünyası, IX. ve X. Yüzyıllarda, “*Mutezile*” adı verilen bir bilimsel düşünme örgütünün tartışma ufkunu genişletmesine tanık oldu. Ne ki, kısa sürede, Mutezile, küfür ile suçlandı ve ancak, gizli kapılar arkasında düşünce üretildi. Mutezile, bireyin istencini ve aklın yargısına değer vererek, Kuran’ın dogmalarını, bilim yoluyla düzeltmeye çalışıyordu. Ayrıca, dinsel düşünceyi felsefi düşünceyle bağdaştırmak istiyordu. Ama, devlet yoluyla susturuldu. Bu da, İslam’ın karanlığa gömülmesine yol açtı.

Ama bu sırada, Batı’da başka gelişmeler oldu. Doğu ve İslam, bu gelişmelerin dışında kalınca, birlikte gelişemediler. İslam dünyası, Hristiyan dünyasının gerisine düştü. Saint Francis’in ve Saint Dominic’in tarikatları, 1210’da ve 1215’te, Papalık tarafından tanındılar. Bu iki tarikat, kilisede değişime yol açtılar. Toplumsal etkisini yitirmiş Papalık, özellikle Dominikenler’in aracılığıyla, yeniden saygınlık kazanmaya başladı. Dominikenler, Hristiyanlık’tan sapmayı, yoksulluğun temeli saydığından, Hristiyanlar arasında dinden sapmalar olursa, onları cezalandırmayı, tanrı krallığı için zorunlu saydılar. Hristiyanlık’tan sapmaları soruşturmak için, bir “*soruşturma kurulu*” (engizisyon, inquisition) kurulmasını, Papalık’a kabul ettirdiler. 1233’te, bu kurum yaşama geçirildi. Mutezile’nin yasaklanması da, aşağı yukarı, bu tarihlere rastlar. Ancak, uygar Roma, barbar Germen kabilelerinin istilasıyla, özsel bir değişime uğradı. Ayrıca, Roma İmparatorluğu, fetihlerinin son sınırına dayanmıştı. Fetihler, artık, kar getirmek yerine, büyük masraflara yol açıyordu. Bu durum, ordunun yapısını da etkiledi. Savaş teknikleri, fetihler dönemine göre geriledi. Bu arada, kuzeyden gelen Germenler, çiftlikleri (*latifundis*) işgal ediyor, köleleri serbest bırakıyor ya da kendi ülkelerine götürüyordu. Roma’nın düzeni bozulmuştu. Çiftliklerde, üretim köle emeğine dayanılarak yapılıyordu. O dönemde, soylular, Roma’da oturuyor, bol ürünleri satıyor ve dışarıdan lüks mallar getiriyor, gönenç içinde bir yaşam sürüyordu. Ne ki, Germen akınları, her şeyi alt üst etmişti. Birçok Roma soylusu, çiftliklerine dönmek zorunda kaldı, ama yeterince köle bulamadıklarından, çiftliklerini zorunlu olarak böldüler. Eskiden, topraklarını kiraya veriyorlardı. Sermaye sahibi çiftçiler, köle emeğiyle çok kazanmışlardı. Toprağın bir bölümünü onlara sattılar. Roma’da ticaret bile, köle emeğiyle gelişmiştir.

Barbar Germenler’in istilası, latifundiaların parçalanmasına yol açtı. Lüks mallara para bulamayan soylular, sermayeci çiftçileri

kovalayıp topraklarına yerleştiler. Paraları olmadığından, kölelerini mevsimlik işçi gibi alıştırdılar. Üretim bitince, kölelerine izin verdiler. Kentlere giden köleler, zorunlu olarak kentlerde emeklerini satıp geindiler. Böylece, kentlerde büyük bir işçi birikimi oldu. Toprak sahibi, bu durumda, toprağını doğrudan yönetmek zorundaydı. Sermaye sahibi çiftçilere kiralamak ve Roma'da g nen içinde yaşamak olanaksızdı. Kendi latifundiasına yerleşti, toprağını kendisi yönetmeye başladı soylu aile. Böylece, latifundialar, bir başkanın (magnate) yönettiği malikhanelere (manor) dönüştü. Manorlar, arazinin ortasına kurulmuş sağlam, dayanıklı ve korunaklı bir yapı (şato) ile toprakta çalışanlardan oluşuyordu. Köleler serfleşmişti artık. Serfler, malikaneye demirbaş gibi mal olan, topraktan ve üretim araçlarından yoksun, emek fazlası veren tarım işçisidir. Giderek, yükümlülüğü olan “köylü” durumuna gelmiştir. Malikaneyi koruyan bir silahlı g  de vardı. Bu askerler, çok özel yetiştirilmişlerdir. Savaş sanatının tüm ayrıntılarını bilirler ve malikaneye sadıktırlar. Bu askerlere “şövalye” (chevalier) denilmektedir. şövalye mertliği, şövalye aşkı, şövalye müziği, şövalye şiiri, bütün ortaçağ Avrupa'sının sanatını ve yazını zenginleştirmiştir. Bunlara, bu niteliklerinden dolayı, bu ad verilmiştir. “Chevalier” atlı, küçük soylu, yiğit anlamlarındadır.

Artık, yeni bir düzen vardır: *Feodalite*. Doğu'da, Batı'dakine benzer bir feodalite gelişmedi. Bu durum, Doğu toplumlarının demokratikleşme sürecini uzatmıştır. Asya tipi üretim tarzı, sınıflaşmayı geciktirmiş, İslamcı düzen, Mısır ve İbrani geleneğine dayanarak toprağın tek sahibinin “sultan” olduğunu kabul ettiği için, üretim araçlarının özel mülkiyetini engellemiş, bütün bu nedenlerle sınıf çatışmaları olsa da, sınıf savaşları olmamıştır. Sınıf savaşları olmayınca, demokratikleşme olmaz. Toprakta  zel mülkiyet olamayınca, sultan adına toprağı işleyen sipahi, voyvoda ya da derebeyi, “feodal bey” olamıyor, kendi adına askeri birlikler kuramıyor. Sultan'ın beyinin konağı vardır sadece, ama şövalyesi yoktur. Silaşs r, şövalye değildir. Kısası, Doğu feodalitesi, monarşiye varan bir ekonomik ve siyasal yapıya sahip olamamıştır.

Bütün bu nedenlerle, Batı'da devletin gelişmesi, Doğu devletlerinden çok farklı olmuştur. Batı feodalitesi, Roma hukukunun dünyasal niteliğinden uzaklaşmış, Hristiyan d şncesinin dinsel öğeleriyle beslenmiştir. Ortaçağ Batı devletlerinin dini vardır. Dinleri demiyoruz, “dini vardır” diyoruz, çünkü, Hristiyanlık, bütün Batı devletlerinin ortak dinidir. Devlet, kilise ile işbirliği içindedir. Hristiyan siyasasının ilkeleri vardır. Temel ilke, İbrani

peygamberlerinin ilettikleri “*Tanrı sözü*”dür. Hristiyan devletin doğası ve hakları, kutsal kitaplarda (eski ve yeni ahitler) gönderilmiş Tanrı buyruğunda belirlenmiştir. Kilise, tanrı istencesinin doğaüstü yorumlarını yapma işlevini üstlenmiştir.

Hristiyan devlet, Tanrı’nın doğal krallığının üzerinde kurulduğunu savlıyor.³⁵ Devlet bilgisi, kaynağında, toplumsal görev bilgisidir ve toplumun siyasal örgütlenme biçimini belirler. Hristiyan devlet bilgisini öğrenmek için, Tanrı’nın yasalarının ne olduğu bilinmelidir. Tanrı’nın Krallığı’nda, insanlar, tanrısal gücün uyuşudur. Ancak, Mezurlar’da, bu durum, Tanrı tarafından açığa kavuşturulmuştur. “*Tanrı kraldır, şad ol yeryüzü.*”, yine “*Tanrı kraldır, kavimler kırsa da, Kerubiler üzerinde oturur, yeryüzü sarsılsa da...*”³⁶ Yazar, “*kral*” terimini bir değişmece (mecaz) olarak görüyor. Tanrı’nın uyrukları, bu sözlere inananlardır, inanmayanlar, onun uyuşu olamazlar. İnanmayanlar cezalandırılacaktır.

Tanrı’nın krallığı, vahiy (esin, söz) ile yönetilir. Bu sözlerin açıkça anlaşılması için yorumlar yapılır, bunlar “*yasa*”dır. Vahiy, doğal aklın duyurusudur. Doğru akıl, Tanrı’nın atadığı bir peygamberdir. Peygamber (resul, elçi), Tanrı’nın sözünü duyurur uyruklara. Tanrı’nın iki tane krallığı vardır: *Doğal ve Peygamberlikle*. Doğal krallığında, Tanrı, doğru aklın doğru ilkeleriyle yardımını kabul etmiş insanları yönetir. Peygamberlikle yönetilen krallığındaysa, Tanrı, bir kavmi seçer (İbrani), kutsal elçisinin ağzından, onlara, Tanrı’nın istencini (irade) iletir. Bu krallığa sonraları, Araplar da kattılar kendilerini. Bu yasalar, olgucu yasalardır. Tanrı Krallığı’nın üçüncü ilkesi, “*egemenlik hakkı*”dır. Tanrı, saltık güce (kadir-i mutlak) sahiptir. Böyle bir gücün sahibi, doğal olarak egemen olacaktır. Tanrı, insanlardan, onları yarattığı için değil, onlara iyilik yaptığı için saygı ister. Karşı konulmaz gücünü, bu amaçla kullanır.

Bütün acıların kaynağı günah değildir. Neden, kötüler kazanıyor, iyiler kaybediyor? Bu soru, Tanrı’nın varlığının sorgulanmasına yol açıyor ama, Hristiyan düşüncesine göre, bu durum, onun saltık gücünden kaynaklanıyor. Tanrı’nın saltık gücünde, kendi karşıtı da vardır. Bu sav, tüm tektanrıci inançların kökenini oluşturuyor. İslam sufileri de, her şeyin karşıtı ile var olabileceğini, tanrının istencinin böyle olduğunu savlıyorlar: “*Her şey, zıddı ile kaimdir.*” İnançın temeli da budur: *Hayır ve şer Allah’tan gelir*. Hayrın ve şerrin yaratıcısı Tanrı’dır.

³⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 247, Yapı Kredi Yayınları, Çev: Semih Lim.

³⁶ Thomas Hobbes, *agy*, s. 248.

Saygı ve tapınma, tanrısal yasalardandır. Saygı, bir başkasının gücü ve iyiliği hakkında sahip olunan içsel düşünceden ve görüşten oluşur.³⁷ Tanrı'ya saygı, onun gücüne ve iyiliğine değer vermektir. Bu değer verişin sözlerimizde ve edimlerimizde görülen dışsal imlerine “tapınma” deniyor.³⁸ Latinler'in “*cultus*” teriminden anladıkları budur. İnsanın yarar elde edebilmek için, herhangi bir şeyin üzerinde harcadığı emek, Latin dilinde “*cultus*”la karşılanıyor. Bir bakıma, yeryüzünde harcanan emektir *cultus*.

Çocukların eğitilmesi işini, Hobbes, “*a culture of their minds*” kavramıyla ifade ediyor. Demek, eğitim, çocuğun anlayışını (zihin) yararlı duruma getirecek “*emek*”tir. Bu, insan istencinin zorla yararlı kılınmasıdır. Bir başka anlamıyla “*cultus*”, zorlamadan, iyilikle, güzellikle, amacına uygun biçimde yarar sağlayan insan istencini anlatır. Bu “*tapınma*”dır. “*Publicola*”, halka tapınma, “*Cultus Dei*” Tanrı'ya tapınma anlamlarında türetilmiş kavramlardır.

III. Yüzyılda yaşamış Romalı konsüllerden biri, halka yönelik hizmetler yaptığı için, ona “*Publicola*”, yani “*halka tapan*” adı verilmiştir. Tanrı'nın doğal gücü, saygı ile tapınmayı ister. İyi, adil, cömert tanrı, doğal saygıyı çeker kendisine, dualar, kurbanlar, kulluk görevleri, belirlenmiştir tapınmalardır. Belirlenmiş tapınmalar da, özgür ya da zorunlu olur. Zorunlu tapınma, yargısız, sorgusuz boyun eğme ya da başeğmedir. Gözlemciye göre, imler, özgür tapınmalardır; zorunlu tapınmalar, yalnız, Tanrı'nın elçilerinin aracılığıyla bildirilir. Tüm toplum, tek bir kişi gibi tapınırsa, bu tapınma “*kamusal tapınma*”dır. Kilisedeki toplu törenler, camilerde toplu olarak kılınan Cuma namazları, böyle tapınmalardandır. Kişi, birey olarak tapınırsa ve bu tapınma, Tanrı'nın elçileriyle bildirilmemişse, “*özel*”dir. Örneğin, beş vakit namaz, Tanrı'nın elçisiyle gönderilmiş tapınma biçimidir, ama kişi, altıncı bir namaz (vakitsiz) kılırsa, bu özel tapınma olur.

Tapınmanın amacı “*güç*”tür. Çünkü, bir kişi, birisine tapınırsa, onda bir güç görüyor demektir. Tanrısal saygının nitelikleri de belirlenmiştir. Birinci belirlenim, tapılanın “*varlık*” olmasıdır. İkincisi, varlığın yalınlığıdır. Dünyanın ve ruhunun Tanrı olduğunu söylemek yanlıştır. Tanrı, dünyanın ne kendisi ne de ruhudur, nedenidir. Üçüncüsü, yaradılışı kabul etmektir, Tanrı'dır yaratan. Dördüncüsü, Tanrı hiçbir şeye kayıtsız değildir. Sevgi, korku, inanç saygının kaynağıdır. Beşincisi, onun sonsuz olduğunu kabul etmektir.

³⁷ Thomas Hobbes, agy, s. 250.

³⁸ Thomas Hobbes, agy, s. 250.

Tanrı'dan başka hiçbir varlığa yemin edilemez. Kamusal tapınma tek biçimlidir. Devlet, tek bir kişilik değildir. Farklı dinlere sahip kişilerin farklı tapınma biçimleri vardır. Bunlara izin verilirse, devletin tek bir dine sahip olduğu söylenemez. Saygı imleri ve Tanrı'ya tapınmanın bir parçası olarak, açıkça ve her yerde, devletçe buyrulmuş olanlar, uyruklarca oldukları gibi kabul edilmeli ve kullanılmalıdır. Tanrı'nın buyurduğu gibi, “*İnsan yerine Tanrı'ya boyun eğmek daha iyidir.*” Kutsal kitaplardaki bu söz, Tanrı'nın doğal değil, sözleşmeye dayalı krallığında geçerlidir.³⁹ Hristiyan siyaseti, Tanrı sözünü temel almalıdır.

Din adamları, yaşamdan sonra, cennetteki sonsuz mutluluk olarak anlamışlardı Tanrı'nın Krallığı'nı. Öte dünya, “*mutluluk ülkesi*”dir, “*Lütuf alemi*”dir. O mutluluğa varmak için, kiliseye bağlı olmak gerekir. Devlet de, Tanrı'nın buyruğuyla yücelir. Monarşi, krallığın gerçek anlamını yansıtır.

Hobbes, Tanrı'nın Krallığı'nı farklı yorumlayarak, Hristiyan devleti yadsımıştır. Ona göre, Tanrı'nın Krallığı, İbranelerin oylarıyla kurulmuş “*tam anlamıyla krallık*”tır.⁴⁰ İtalya'da Machiavelli (1469-1577), Fransa'da Jean Bodin (1530-1596), Hobbes gibi düşünmüşler ve Batı'da layik (laik) devletin kapılarını açmışlardır. Machiavelli, toplumun, Tanrı'nın istenciyle değil, doğal nedenlerle geliştiğini ileri sürerek yeni yönetimi biçimlendirmiştir. Bodin, devlet üstüne yapıt yazdı: *Devlet Üstüne Altı Kitap*. Bodin, kralların tanrısal haklarının yerine, tarihsel, felsefi, hukuksal nedenleri koydu. Fransa'da layik düşünceyle ördü egemenlik hakkını.

Bu gelişmelerle, din devleti, layik devlete dönüşmeye başladı. İslamcı devlet, İbrani mitolojisinin öğelerini, dolayısıyla, Hammurabi Yasa Derlemeleri'ni aşamadı. Hala, birtakım Müslüman devletler, “*İslam Devleti*” savıyla, halklarını, çağdışı bu yasalarla yönetiyorlar. Kaynağında, İslam dünyasında, toplumsal gelişme yasaları farklı gelişti. Dinsel düşüncenin yerine bilimsel düşünce konulamadı. İbn Haldun (1322-1406), devleti, toplumdaki ayrı düşünmüştür. Devlet, yeni sularla yenilenecek akan ırmaklar gibidir. Doğuş, gelişme ve yaşlanma dönemlerinden sonra, “*ölüp gitme*” kaçınılmazdır. Ama, toplum yok olmaz, yenilenir. Yeni devleti de yeni toplum kurar. İlkel ve göçebe toplumlarda devlet başkadır, yerleşik ve kentsel yaşam biçiminde başka. İslam toplumlarından örnekler de verir.⁴¹

³⁹ Thomas Hobbes, *agy*, s. 251-253.

⁴⁰ Thomas Hobbes, *agy*, s. 286.

⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime* I, s. 29. Onur Yayınları, 1977 Ankara, Çev: Turan Dursun.

İslam toplumlarında, uluslaşma geç kalmıştır. Bugün bile, Türk toplumundan başka (Anadolu), uluslaşma sürecine girmiş bir Müslüman toplum yok. Bu süreci başlatan Mustafa Kemal'e salt bu açıdan tüm Anadolu halkının saygı duyması gerekir.

TÜRKLERDE DEVLET BİLGİSİ

Orta Asya'da, VI. ve X. Yüzyıllar arasında dolaşan göçebe toplumların birer devlet örgütüne sahip olduklarını söylemek çok zor. Ama yine de, Orhun Anıtları ve Bulgut Yazıtı (Soğutça) gibi belgelere dayanarak, İslamlık'tan önceki Türk devlet düşüncesi üzerine bir şeyler söylemek olanağımız bulunuyor. Bunlardan başka, *Reşidü'ddin Fazlu'lla'ın Camiü't Tevarih* ve Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügat-it Türk* adlı yapıtlarından çıkarabileceğimiz bilgiler var. Reşidü'ddin'in tarihinde, Oğuzlar'ın ve Türkler'in tarihleri üzerine önemli bilgiler görüyoruz. En önemlisi de, Oğuz Destanı'ndan parçalar aktarmış.

Oğuz Destanı, şöyle başlıyor:

"Türk tarihçileri ve dili çabuk raviler, şöyle anlatırlar: Nuh Peygamber, yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman, büyük oğlu Yafes'e Doğu İllerini ve Türkistan'ı verdi. Türkler, Yafes'e "Olcaı Han" derler. Olcaı Han'ın torunu Kara Han'ın bir oğlu oldu. Üç gün, üç gece, anasının sütünü emmedi, üç gün sonra, anasının Tanrı'nın birliğini kabul etmesini söyledi ve sonra emdi sütünü. Bir yıl sonra konuştu ve adının Oğuz olduğunu söyledi."⁴²

Bu Oğuz'un İslam biçimi. Bir de, Şamancı anlatımı var. Doğar doğmaz şarap ister, et yer. Kırk gün sonra ava çıkar ve ormanda bir kız bulur, evlenir.

İslamlıktan önce oluşmuş Oğuz Destanı'nda, Oğuz'un doğuşu şöyle anlatılıyor:

"Günlerden bir gün, Ay Hatun'un göğsü yarılıp yavruladı. Erkek oğul doğurdu. Yüzü mavi, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri ela, saçları ve kaşları kara idi. İlk sütü emdi, sonra emmedi. Çiğ et ve şarap istedi."^{*}

731 yılında ölen Kül Tigin anıtında Bilge Kaan, halkına şöyle sesleniyor: "Ben, Tanrı'ya benzer, Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağanı." Kendisinin, Tanrı istenciyle hakanlık tahtına oturduğunu bildiriyor. Demek, egemenlik hakkı, Türk yöneticilerine de, Tanrı'dan gelmiştir. İslam biçiminde, Türkler, soylarını Nuh'a, yani Yehova'nın elçisi Nuh'a dayandırıyorlar. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman'ın egemenliği de, mitsel bir örgeye dayanıyor. "Osman, bir gece, Şeyh Edebalı'nın evinde kaldı ve bir rüya gördü:

⁴² Ord.Prof.Dr. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi.

* Oğuz Destanı hakkında geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*.

TÜRKİYENİN ULUSAL EGEMENLİĞİNİ YİTİRME SÜRECİ

Tevfik ÇAVDAR

ÖZET: Bu yazıda, küreselleşme süreci tarihsel bir perspektifle ele alınarak emperyalizmin yeni bir aşaması olarak nitelenmekte ve Türkiye'nin bu süreçte ulusal egemenliğini yitirerek yeniden yarı sömürgeleşmeye başladığı vurgulanmakta, 1980'le başlayan süreçte ekonomik bağımsızlığın yitirilmesine yol açan adımlar incelenmektedir. Yazı, ekonomik bağımsızlığın yitirilmesinin, kamusal politikaların ve kurumların da emperyalist yönlendirme altında işlemesine yol açtığını belirtmekte, bunun büyük toplumsal yıkımlara yol açtığına dikkat çekmektedir.

Günümüzde, herkesin kendine göre bir anlam yükleyerek kullandığı “küreselleşme” sözcüğünün sakladığı tek gerçek ‘yeni emperyalizm’dir. Birinci Irak harekâtının sona erdiği gün, ABD başkanı (baba) Bush dünyanın artık eskisi gibi olmayacağını ve ‘yenidünya düzeni’nin temelini atıldığını söylemişti. Böylece, Vietnam yenilgisinden sonra ‘yeni liberalizm’ diye adlandırmaya başladığımız ekonomi politika, küresel kapitalizmin doğumunu da hazırlamıştır.

Gerçek odur ki, 1970’li yıllar kapitalizmin yeni bir uluslararası saldırıya geçtiği dönemdir. Bu saldırı Gorbaçov’un sözde ‘açıklık ve yeniden yapılanma’ programı ile SSCB’ye de dolaylı bir biçimde yansıdı. Sonunda Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle kapitalist düzen dünyada hâkimiyetini kurma yolunda önemli bir adım atmış oldu. ‘İdeolojilerin sonu’, ‘tarihin sonu’ gibi nitelemeler bu dönemin ‘moda’ savlarıdır. Oysa, olay kapitalizmin dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenleme gerçeğinden başka bir şey değildir. ‘Küreselleşme’ öyküsü bu dönemde yaygın bir söylem olarak gündeme getirildi. “Dünyanın artık küçük bir köy haline geldiği” savlarıyla halklar bir anlamda ustaca aldatıldı, uyutuldu yani bir başka deyimle beyinler yıkandı.

Bir sihirli sözcük gibi sunulan ‘küreselleşme’, temelde, kapitalizmin yaşadığımız küreye tüm kurum ve kuralları ile yayılmasından başka bir şey değildir. Bir başka deyişle, küreselleşme, yeni emperyalizmin kurmak istediği hegemonyanın adı olmaktadır. Bunu ‘yeni-emperyalizm’ biçiminde de adlandırabiliriz. Bu hegemonyayı ‘imparatorluk’ olarak tanımlamak ve algılamak, özellikle son gelişmeler ışığında yanıltıcı bir yaklaşım olacaktır. Böylece, bir anlamda, kapitalizmin acımasız saldırganlığının üstü

örtülmek istenmektedir. Küreselleşen kapitalizm yeni emperyalizmin yaratıcısıdır. Bir dönem ülke temelinde görülen sömürgecilik, emperyalizm, bu kez kendi içerisinde bütünleşmiş, küresel boyutlara erişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD ve AB, bu yeni emperyalizmin çekirdeğidir. ABD hegemonya anlamında bir adım önde olsa bile, temelde, yeni emperyalizmin odağı bu iki kapitalist devlet grubudur.

Yüzyıl önce yazdıklarıyla Lenin ve Buharin, emperyalizmi kapitalizmin son aşaması olarak nitelemişlerdir. Yeni emperyalizm de küreselleşen kapitalizmin yeni bir aşaması olarak tanımlanabilir. Açık olan şudur ki, emperyalizm kapitalizmin her evresinde kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yüzyıl içerisinde karşımıza çıkan bu iki emperyalist oluşum arasındaki önemli farkı, günümüz yeni emperyalizminin sömüreceği ülkeyi bir bütün olarak ele alması oluşturmaktadır. Emperyalizmin tarih içerisindeki evrelerini şöyle açıklayabiliriz:

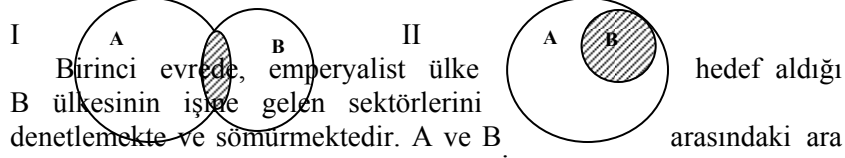
(i) Sömürgeci aşama: Uzak deniz keşifleriyle ortaya çıkmıştır. Silah gücüyle istila edilen toprakların tüm zenginliklerine el koyma biçiminde kendi göstermiştir. Latin Amerika'nın yerli halkları can damarlarını böyle yitirmiştir. Hindistan, Afrika da böyle sömürülmüştür, yağmalanmıştır. Kapitalizmin kaynağında bu soygunlar yer almaktadır.

(ii) Emperyalizm aşaması: 19. yüzyılın sonlarına doğru kapitalizm uzak diyarlarda ekonomik nüfuz alanları elde edip, denetleme uğraşına girmiştir. Bu sözünü ettiğimiz nüfuz alanlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Kendi ürünlerine en uygun fiyat ve azami kâr elde edebilecekleri pazarlar kazanmak;
- Eldeki sermaye birikimini daha kârlı olabilecekleri alanlara yatırma olanağını sağlamak;
- Hammadde ve doğal kaynaklara el koyma arzusu.

Bu üç nüfuz alanı olgusuna Osmanlı İmparatorluğunun yarı sömürge oluş sürecinde açık bir biçimde rastlıyoruz. Demiryolu yatırımları (özellikle Ege ve hinterlandındaki demiryolları ile Bağdat demiryolu girişimi), Düyunu Umumiye, Osmanlı Bankası vb. gibi oluşumlar emperyalizmin Osmanlı'yı yarı sömürgeleştirmesinin önde gelen örnekleridir. Emperyalizmin bu evresinde yalnızca ekonomik ilgi alanlarının tam denetimi söz konusudur. Örneğin, Osmanlı'nın yukarıda değindiğimiz döneminde şeriat uygulamalarına pek dokunulmamış, adli kapitülasyonlarla yetinilmiştir. Oysa günümüzdeki yeni emperyalizmin evresinde artık sömürülmesi

hedeflenen ülkenin tam denetimi söz konusudur. Bu evreyi şöyle şekillendirebiliriz:

Birinci evrede, emperyalist ülke B ülkesinin işte gelen sektörlerini denetlemekte ve sömürmektedir. A ve B arasındaki ara kesit sömürünün alanını göstermektedir. İkinci evrede ise, A küreselleşmiş kapitalist bloktur. Bu blok hedeflediği B ülkesinin tüm kurumlarını ve varlıklarını kendi denetimine almıştır. Yani tam bir sömürü söz konusudur. Artık bu B bölgesi, akla gelebilecek her alanında (din de dahil olmak üzere) küresel kapitalizmin denetimi altındadır. Bir başka deyişle, küresel kapitalizmin çıkarlarına uyumlandırılmıştır. Kuşkusuz bu uyumlandırılma işlemi bir süreç içerisinde yaşama geçirilmiştir. Bu sürecin en güzel örneğini Türkiye'nin son çeyrek yüzyılı sergilemiştir. Gerçi Türkiye Osmanlı'dan bu yana adeta zikreder gibi yinelediği 'serbest piyasa' tutkusuyla böyle bir sürece açıldı. Devletçi dönemin tüm ağırlığını sürdürdüğü 1930–1945 döneminde bile devletçilik özel sermaye birikiminin artırılması doğrultusunda kullanılmıştır. 1950 sonrası ise, Türkiye zaten liberal ekonomi politikalarını uygulamada gönüllüydü. 1960 sonrası kısa planlama deneyimi bile bu öğretinin gölgesi altında yaşama geçirilmiş ve de başarılı olmamış, sonuçta özel sermaye etkinlik alanını daha da genişletmiştir. Ekonomik ve toplumsal alana kamu çıkarları gözlüğü ile bakan I., III. ve IV. planlar ise mevcut iktidarlarca adeta uygulanmaktan kaçınılmıştır.

Türkiye'de 1960–1980 dönemi sol ve sosyalist hareketlerin yükseldiği bir zaman aralığıdır. 12 Mart cuntasının tüm baskılarına karşın sol devrimde bir gerileme olmamıştır. Ne var ki, hızla küreselleşen kapitalizm yerli sermaye çevrelerini de kullanarak noksansız bir hegemonya oluşturma çabasından geri kalmamış, bu arada neo-liberalizm bayrağını taşıyan Özal'ın kimliğinde kendine bir önder de bulunmuştur. Ülke ekonomisinin zaaflarından yararlanılarak yaratılan kriz Özal'da simgeleşen sermaye darbesine zemin hazırlamıştır.

TÜRKİYENİN KÜRESELLEŞEN KAPİTALİZME UYUMLANMA SÜRECİ

24 Ocak Kararları

Bu kararlar üzerine çok çeşitli yorumlar yapıldı. Bunlar arasında, kararları “devrim” olarak niteleyen bazı yorumlar, ülkenin uluslararası

finans kapitalle özdeşleşen sermaye çevrelerinin düşüncelerini yansıtmaktaydı. Dönemin başbakanı Demirel'in bu kararlara imzasını atarken nasıl bir yolu açtığının farkında olduğu kanısında değilim. 1980'nin ilk günlerinde Demirel için halledilmesi gereken sorun ülkedeki yaygın mal kıtlıklarına son vermektir. Bu kıtlıkların ne ölçüde yapay olduğu bile sorgulanmamıştı. Döviz ve tüketim malı dar boğazından kurtulmanın tek yolu olarak 'serbest piyasa' ekonomisinin tüm koşul ve kurumlarıyla yaşama geçirilmesi görülmüyordu. Bu yol 'ekonomik serbesti'ydi. 24 Ocak kararları sözünü ettiğimiz 'serbesti'nin ilk adımıydı. Dış ticarete noksansız bir liberalizm sağlandı. Türk lirası devalüe edilerek dalgalı kura geçildi. Faizlerin piyasa koşullarına uyumlu olarak belirlenmesi yolu açıldı. Bu programın uygulanmasıyla birlikte yabancı ürünlerin ithalatı üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı. O günlerin ünlü deyimiyse 'vitrinler şenlendi'. İhracat Türk lirasının sürekli değer yitirmesi yoluyla sözde teşvik edildi ve arttırıldı. Ülke ilginç bir bolluk masalı içerisinde yaşamaya başladı. Oysa bu kararlar içerdiği mantıkla işçi sınıfına ve ezilenlere karşıydı. Sadece sermaye sınıfı kayırlıydı. 24 Ocak kararlarının tam uygulanabilmesi için sendikaların ve solun baskı altına alınmasının zorunluluğu ortadaydı. Nitekim 12 Eylül 1980 askeri darbesi 'ekonomik serbesti'nin hiçbir engele takılmadan uygulanabilme ortamını yarattı. Kararların gerektirdiği koşulları, anayasa, yasa, yasakları ve idamlarıyla sağladı. Böylece neo-liberal ekonominin istediği düzen rayına oturtuldu. Cunta'nın lideri Evren, yıllar sonra yaptığı söyleşide 'yaptıklarımın pişman değilim' derken neo-liberalizmin ülkeyi nereye götürdüğünü farkında olmadığını da bir anlamda itiraf etmiştir.

Ticari serbesti ülkedeki mal kıtlığını bir ölçüde giderdiği için yoksul yığınlar tarafından bile hoşnutlukla karşılandı. Vitrinlerin lüks tüketim mallarıyla dolması, tanınmış markaların çarşıları istila etmesi, açılan pırlıtlı alış-veriş merkezleri, pompalanan tüketim tutkusu sanal bir zenginlik ortamının yaratılması sonucunu verdi.

Faiz oranının yükselmesi küçük tasarruf sahiplerinin zenginlik rüyasını güçlendirdi. Tüm bunlar ve benzeri olgular Özal ve yandaşlarının Türkiye'ye dayattıkları neo-liberal ekonomik politikaların son trajik durağının görülmesini engelledi. Cuntanın sol siyaset ve sendikaları adeta kılıçla susturması ve yalnızca kendi görüşüne uygun partilere siyaset yapma hakkını tanıması gerçek eleştiri olanaklarını ortadan kaldırdı. 1983 seçimini kazanan Özal, büyük bir vizyon sahibi gibi sunulmuş ve 'alternatifsiz' olduğu söylenerek Türkiye'yi trajik sona doğru koşar adımlarla sürükledi.

1980’li Yılların Sonunda Uluslararası Sermaye Akımlarına Serbesti

Özal partisinin büyük oy kaybettiği 1980’li yılların sonunda, 1989 yılında neo-liberal ekonomik dayatmanın ikinci adımını yaşama geçirdi: Mali serbesti. Bu ticari serbestiden de cüretkar bir adamdı. Bu kararlar yurda yabancı sermaye giriş ve çıkışı tümüyle serbest bırakılıyordu. Böylece zayıf satın alma gücüne sahip Türk lirası yabancı paralar karşısında konvertibl hale getirilmekteydi. Döviz alım satımı serbest hale getirilmiş, hemen her köşede döviz bürolarının boy göstermesine imkan tanınmıştı. Bunun sonucunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları yurt içerisinde tasarruf, alış-veriş vb. gibi parasal işlemleri dolar, mark ve daha sonra da Euro ile yapmaya başladılar. Yabancı paralar ülke parasından daha çok kullanılır oldu. Türk lirası sürekli olarak değer yitirdi. Enflasyon üç haneli rakamlara dayandı. Bütün bunlardan daha da kötüsü tüm dünyada ‘toplanacak bal arayan’ spekülasyon sıcak para Türkiye’yi mesken tuttu. Ülke yabancı sermayenin ‘emme basma tulumbası’ haline geldi. Ülkeyi küresel kapitalizmin sömürü alanına dönüştürme operasyonu, bu şekilde, iki önemli köprü başına kavuştu. Bundan sonra Türkiye’yi tam boyutlu bir sömürü alanına dönüştürmek için gerekli adımlar atılabildi. İşin ilginç yanı, Özal ve ANAP’a karşı önerilen ekonomik politikalar bile neo-liberalizmin bir tür uzantısı mahiyetindeydi. Günümüzde bile ekonomi alanında bu eğilim, daha da artarak devam etmektedir. Özal’dan sonra, Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Kemal Derviş neo-liberal ekonomi politikalarının tuğlalarını örmeye devam etmişlerdir. Günümüzün İslami iktidarı ise, bezirgan yapısının sezgisiyle Özal’cı yolu sektirmeden devam ettirmektedir. Aymazlıkta diğerinden de ileri gitmektedir.

1990’lı Yıllarda Neo-Liberal Öğretiye Bağımlılık Üst Düzeye Çıkıyor

1990’lı yıllar neo-liberal ekonomik politikaların hiç sorgulanmadan, tam bir itaatle uygulandığı bir dönemdir. SSCB’nin tarihe karışması ve ABD’nin tek kutuplu dünyanın hegemonik lideri olarak öne çıkması bu döneme damgasını vurmuştur. Türkiye’de ise, artık iktidarda ANAP yoktur. Özal Cumhurbaşkanı olmuş, dönemini bitirmeden ölmüştür. Hükümeti DYP-SHP koalisyonu oluşturmuştur. Ne var ki birkaç popülist girişimin dışında, ekonomide Özal çizgisi devam etmektedir. Demirel’in Cumhurbaşkanı olmasından sonra, ülkenin ekonomi politikası, Amerikanofil olarak bilinen Tansu Çiller’in eline geçmiştir. 1990’lı yıllarda kurulan çeşitli koalisyon

hükümetlerinde yer alan bu neo liberalizmin yılmaz savunucusu hep sahnededir. Yardımcısı Murat Karayalçın'la birlikte Avrupa Birliği ile gümrük birliğine giderek, küresel kapitalizmin ülke içerisindeki egemenliğini bir adım daha ileri götürmekten çekinmemiştir.

1990'lı yıllarda ekonomik krizlerin sık sık uğradığı bir ülkedir Türkiye. Tansu Çiller'in övünçle uygulandığı ekonomik istikrar ve yeniden yapılanma modeli ülkeyi krizden çıkarmamış, tam tersine daha bir küresel kapitalizmin kucağına düşürmüştür. Dönemin sonuna geldiğinde dış ve iç borç stoku büyük boyutlarda artmış, enflasyon üç haneli rakamlara ulaşmıştır.

2000'li Yıllar: IMF Ve Avrupa Birliği Tutkusu

Türkiye, 2000'li yıllara girilirken, bir deprem niteliğinde, yıkıcı bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. IMF'nin soruna çözüm olarak uyguladığı döviz çıpasına dayanan program bir yıl içerisinde iflas etmiştir. Ortaya çıkan ikinci ölümcül kriz yeni bir kişiyi Türkiye politikası sahnesine çıkarmıştır: Kemal Derviş. Derviş, küresel kapitalizmin kalelerinden Dünya Bankası'nın üst kademelerine kadar yükselmiş bir iktisatçıdır. Neo-liberal iktisat öğretisinin savunucusudur ve de küreselleşen kapitalizmin tüm kurum ve kuruluşlarının uzantısıdır. Nitekim, IMF ve Derviş, ülkeyi kapitalizmin istediği biçimde yeniden yapılandırmaya girişmişlerdir. Kambiyo politikasının anahtar noktası olan Merkez Bankası özleştirilerek uluslararası kapitalizme adeta teslim edilirken, Türk Lirası salınımına terk edilmiştir. Ekonomi yönetimini uluslararası kapitalizme bağlayan "üst kurullar" oluşturulmuştur. Yirminci yüzyılın son günlerinde ise, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabulü sonucunda, Türkiye'nin yasal yapısı da hızla değişime uğradı. Seçim döneminin sonuna doğru Kemal Derviş ve İsmail Cem koalisyonun dağılması sonucunu veren bir davranış içine girdi. Böylece İslami temele oturan iktidarın yolu açıldı.

TÜRKİYE'NİN KAMUSAL ALANDA EGEMENLİĞİNİ YİTİRMESİ

24 Ocak'la başlayan Türkiye'yi küreselleşmiş kapitalist düzenle uyumlandırma süreci İslami kökenli, bezirgân yapılı AKP iktidarında istenilen noktaya hızla erişti. Sonuçta ortaya çıkan manzara, seksen yılını geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm kazanımlarının tahrip edilmesi, hatta yok edilmiş olmasıdır. Tüm olanlar birilerinin (ki bunlar emperyalist devletlerdir) adeta Türkiye'den öğ alma niyetlerini de ortaya koymaktadır. Bu yıkıcı, kindar bakış 1917 devrimini gerçekleştiren Sovyetleri de vurmuştur. Sonuçta, Türkiye

yüzyıl önceki yarı sömürge konumdan tam sömürge olma (buna tam bağımlılık, tam teslimiyet de diyebiliriz) noktasına gelmiştir. Türkiye, Milli Mücadele ile sağlanan bağımsızlığını bugün kaybetme noktasındadır. Egemenlik haklarımıza ve alanlarımıza öylesine tecavüz edilmiştir ki, ulusumuz adeta Sevr noktasına sürüklenmiştir. Küresel yeni emperyalizmi uygarlık vizyonu biçiminde algılayan bir grup aydın bu söylediklerimizi “Sevr paranoyası” şeklinde nitelese de gerçek budur. Çeyrek yüzyıllık neo-liberal süreç Türkiye’yi bu noktaya getirmiştir.

Ekonomide Tam Bağımlılık

Küreselleşmiş kapitalist düzene uyumlanma özellikle ekonomi politikalarında bağımlılığı gerçekleştirmiştir. Geçen yüzyılın sonundan itibaren IMF patentli programlar iktidarların ekonomi politikalarını belirlemiştir. Bütçeden yatırım alanlarının belirlenmesine kadar iktisadi kararlar IMF’nin önerileri doğrultusunda alınmıştır. Halkımız, böylesine bir ekonomik bağımlılığı iki acımasız sonucuyla şimdiden ödemeye başlamıştır; yaygınlaşan yoksulluk ve işsizlik. IMF programlarının bu trajik sonuçlarını Türkiye’den Arjantin’e uzanan bir alanda görmekteyiz.

Bu programların hedefi, “ülkelerin aşırı borçlanmalardan ötürü karşılaşılan krizleri karşılamak” diye gösterilmiştir. Türkiye için de bu neden ileri sürülmüş ve bütçelerin eli ayağı, faiz fazlası oranı ile bağlanmıştır. Oysa iç ve dış borçlanma serbest piyasa söylemleri neo-liberal ekonomi politikalarının doğal sonucudur. Aslında, iç ve dış borçlanma, bağımlılığa, teslimiyete giden tam bir tuzaktır.

Borçlanma kamusal ve bireysel özgürlüğü, egemenliği kısıtlayan bir tuzaktır. Son on yıl içerisindeki “kredi kartı” ile yaratılan tüketim patlaması ve sanal refahın trajik sonuçları biliniyor. Böylece insanlarımız adeta koşarcasına bireysel özgürlük ve egemenlik alanlarını yitirmişlerdir. Finans kapitale bağımlı hale gelmenin kaçınılmaz sonucu budur. Düşünme, yazma vb. gibi temel özgürlükler bile bu yolla bir nevi sansüre uğramış durumdadır. Basite indirgersek, borçlanma temel haklarımızdan büyük ölçüde vazgeçme anlamına gelir.

Türkiye borç batağına 1990’lı yıllarda girdi. Uluslararası sermayenin serbest dolaşımını kabul etmesiyle birlikte, yabancı sıcak para ülkemize rahatça girdi. Ulusal bankalar aracılığı ile, bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla, hükümete borç vermede kullanıldı. Bu şekilde uluslararası ve yerli sermaye grupları, yüksek reel faizlerle varlıklarını hızla büyüttü. Vergi politikalarının yetersizliği ve

vergilerin etkin bir biçimde toplanamaması, bunun da ötesinde vergi kaçırma oranının yüksek olması bu borçlanma gereksinimini arttırmıştır. Türkiye'nin bu borçlanma gereksinimi geometrik hızla büyüdü. Beklendiği gibi yüksek kamu borçları yeni krizleri ateşledi. Bunun üzerine IMF bir şekilde tüm ağırlığı ile ülkeye geldi ve de çıkmak bilmedi. Egemenlik alanlarımızı daraltan ve kaybettiren IMF programları, ülke ekonomisi açısından olmazsa olmaz konumuna geldi. Bu uygulama Düyun-u Umumiye döneminden, onun politikalarından daha acımasızdır. Borç ödemesinin ötesinde, ülkenin geleceğe yönelik ekonomik politikaları da emperyalizmin gerekleri doğrultusunda belirleniyordu. Mali serbestiden yararlanarak Türkiye'ye akan sıcak para, liberal yaklaşımların iyimser karşılmasına karşın, ülkede yaratılan değerlerin hortumlanmasından başka bir sonuç vermedi.

Bilindiği gibi, yolsuzluk, vurgunculuk, hortumlama kapitalist düzenin ayrılmaz parçalarıdır. Geride bıraktığımız çeyrek yüzyıl içerisinde bu ve bunların türevlerini ülkemizde çokça gördük. Yukarıda kullandığımız nitelermeler adeta günlük yaşamımızın vazgeçilmez unsurları haline geldi. Kapitalist düzenin temel hedefi yüksek kârlılık ve sermaye birikimini büyütmektir. Bu gerek de bir talan ortamının varlığını kaçınılmaz kılar. Türkiye, ilk yaygın vurguna 1980'li yılların başlarında Banker olayı ile tanık oldu. Yüksek ve cazip faizlerle küçük tasarrufların varlıklarını toplayan bankerler bir gecede kayboldular. Bu tam anlamıyla bir soygundu. Önlemlerle bir sermaye birikimi el değiştirmişti. Ülkedeki ikinci soygun olayı ise Bankalar kanalı ile gerçekleşti. On yıl içerisinde bir çok özel banka reklamlarla beslenen söylemlerle, yüksek faizlerle topladıkları fonları hortumladı. Sahiplerini zengin etti ve battı. Bu kez tasarruf sahiplerinin garantörü devlet olduğu için hortumlanan sonuçta kamu, dolayısıyla halk oldu. Zaten Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren özel girişimciler kamu ihaleleri, satın almaları vb. yöntemlerle kamu fonlarını bir anlamda yağmalamışlardır. Yani, ister kamuya borç vererek, ister banka ya da şirket hortumlanarak ya da kamu ihaleleriyle ülkedeki servet dağılımı inanılmaz boyutlarda bozuldu. Vahşi kapitalizmin son versiyonu ülkemizde artık gösterimdeydi.

IMF reçetelerine göre ekonomik yaşamı yönetmeğe çalışan iktidar bu kez varolan kamu mallarını, işletmelerini yerli yabancı şirketlere, tekellere satarak yeni bir talanı daha uygulamaya başladı. Özelleştirme diye bilinen bu eylem 1980'li yıllarda gündeme girdi. Küresel kapitalizm, dolayısıyla yeni emperyalist siyaset hiçbir kurumda kendi egemenliğinin dışında bir işletme istemiyordu. Böylece kamu iktisadi

teşebbüslerinin özelleştirilmesi programı ortaya çıktı. Özal, 1983 seçimleri öncesinde, televizyon ekranlarından “boğaz köprüsünü satacağım” dediğinde kamuoyunun şaşkınlığını anımsıyorum. O günlerden bu güne geldik. Artık, devletin maliye bakanı, bir bezirgân edasıyla tüm kamu mallarını “babalar gibi satarım” diyerek övünebiliyor. Hedef, küresel kapitalizmin kamunun tüm egemenlik alanlarına el koymasındır. Bu el koyma, küresel kapitalizm yönünden yaşamsaldır.

Diğer yandan, bu talanlara yeşil sermaye odakları da, insanların inançlarını, camileri, tekkeleri kullanarak katılmışlardır. Bugün, kamunun tüm alanlarında egemenlik haklarının yitirilmesi yanı sıra yeni bir olguyla karşılaşmaktayız: Tarikatların egemenlik alanlarının büyümesi. Ne var ki küresel kapitalizmle çatışmadıkça bunların varlığına yeni emperyalizm göz yumacaktır.

Son çeyrek yüzyılın bir başka gerçeği de, ülkedeki özel kuruluşların yabancı şirket ve tekellerle bütünleşmesidir. Bu olay, iktisatçılarımız tarafından, doğrudan yabancı sermaye girişi olarak görülerek alkışlanmaktadır. Fakat bu birleşmeler yeni yatırım ve geniş ölçekli teknoloji transferlerinden daha çok, bir mülkiyet devri işlemi şeklindedir. Örneğin, Türk otomotiv sanayi tamamıyla yabancı şirketler için üretim yapmaktadır. Bir zamanların Anadol, Murat 124 ve “kuş serileri” artık hatıralarda kalmıştır.

İlginç olan noktalardan bir diğeri de, önde gelen holdinglerin büyük mağazacılıkta hızlı bir yabancılaşma yoluna girmiş olmasıdır. Gima, Tansaş vb. gibi yerli marketler holdinglerin tasallutundan kurtulamamışlardır. Tansaş Migros’un, Gima da Carrefour’un olmuştur. Pek yakında isimleri de ortadan kalkacaktır. Silahlı kuvvetlerin girişimi olan Ordu Pazarları da kısa süre önce Migros’un bünyesinde yerini almıştır. Böylece yabancı sermaye Türkiye tüketim pazarına egemen olma yolunda büyük bir adım atmıştır. Diğer yandan, Telekom, cep telefonu operatörü şirketler, limanlar ve nice ekonomik alanlar yabancı sermayesinin eline geçmiş bulunmaktadır. Koç, Sabancı ve akla gelen büyük holdingler yabancı şirketlerle birleşmişlerdir. Banka sistemi de önemli boyutta uluslararası finans kapitalin elinde bulunmaktadır.

Geçen yüzyılın sonunda başlayan ekonomik kriz peş peşe birçok şirketin iflasına neden olduğu gibi, bunların satılması sonucu ülkede önemli bir servetin el değiştirdiğine de tanık olunmuştur. Bu nokta fazla dikkati çekmemektedir. Ne var ki, gelecek yıllarda bu servet transferinin yaratacağı sorunlar ülkenin başını çok ağrıtabacaktır.

Kamu Düzeninin Küresel Kapitalist Sistemin İsteklerine Göre Uyumlanması

24 Ocak kararlarının arkasındaki neo-liberal ekonomik görüş belirli bir süreç içerisinde kendi düzenini yaratmağa başlamıştır. Bu yöndeki ilk belirtileri Özal'ın söylemlerinde buluruz. “Bir kere delinmekle Anayasa’ya bir şey olmaz”, “Benim memurum işini bilir”, “köşeyi dönme” ve daha niceleri, bu söylemler neo-liberal düzen değişikliğinin ilk işaretleridir. Neo-liberal düzen ivedilikle kamu düzenini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye koyulmuştur. ANAP’ın iktidara gelişinin ilk adımı olarak büyük şehirlerde belediye hizmetlerinin bölünmesini görüyoruz. Başlangıçta birçok yerel yönetim uzmanı, belediyelerdeki bu bölünüşü demokratikleşme ve katılım açısından yararlı bulmuştu. Kısa sürede bu savların doğru teşhis olmadığı ortaya çıktı. Belediye hizmetleri daha da geriledi ve metalaştı. Ne var ki büyükşehir belediyelerinin ilçe belediyeleri biçimindeki bölünüşü sürecin başlangıcı idi. Nitekim mali olanakları eşit olmayan ilçe ve belde belediyelerinin hizmet görüşmede bir uçurum yaratacak eşitsizlikleri gündeme getirmesi fazla gecikmedi. Varoşlardaki mahalleler daha da fakirleşti, belediye hizmetlerinden yoksun kaldı. Anakent belediyeleri ise, kentte temeli olmayan, sadece cila vuran çalışmalarla yetiniyorlardı. Kentin böylesine parçalanması, var olan mali olanakları daha da yetersiz hale getirdi. Ve temel hizmetler birer birer önce metalaştırıldı, sonra da ihale ve benzeri yollarla özelleştirildi. Sokakların aydınlatılmasından çöplerin toplamasına kadar tüm belediye hizmetleri şöyle ya da böyle metalaştırıldı. Yerel yönetimlerde bir alıştırma şeklinde başlayan bu mikro yerelleştirme yaklaşımı kısa sürede kamu yönetimi düzenine de yansıdı. Özelleştirme ve ihale etme iki sihirli sözcük oldu.

Neo-liberal öğretinin olmazsa olmazları arasında yer alan kamu yönetim düzeni iki sihirli sözcüğe dayanıyordu: yerelleştirme ve yönetim. Nitekim katılımcı ve demokratik bir yönetim düzenini yansıttığı savunulan bu yönetim biçimi, kamu düzeninin küreselleşmiş kapitalizmin emrine verilmesini simgelemektedir. “Yönetişim” yapısı içinde yer alan “sivil toplum örgütü” olarak nitelenen gruplar, kendi içlerinde ortak toplumsal çıkarlara sahip olmayan oluşumlar halinde oldukları için, rahatlıkla “sermaye”nin siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal hegemonyasına açıktır; bu durum eninde sonunda sermaye diktatörlüğü biçimine dönüşecektir. “Demokrasi” sözcüğünü sık sık kullanan ve bu sözcüğü savaş yoluyla ihraç etmeyi hedefleyen küresel kapitalist düzen, temelde, küçük parçalara bölünmüş, mikro yapılara dayanan bir sömürü alanı yaratmayı amaçlamaktadır.

AB ve ABD patentleriyle Türkiye'ye dayatılan kamu düzeni budur. Olabildiğince mikro organizmalar halinde yerleştirilmiş bir kamusal düzen sadece neo-emperyalizmin sömürsünde açık köprübaşlarını yaratır. İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin gerçekleştirdikleri çıkarmalarda daima ilk adım olarak asker çıkarılan topraklarda tutunmayı sağlayacak köprü başlarını oluşturma hedeflenirdi. İstila, sadece askeri köprü başlarını iç alanlara genişletmekle olmaz, bir ülkenin merkezi yapısını “yönetişim” maskesi arkasında paramparça etmekle de yaşama geçirilebilir.

Kamu düzenini yerleştirme, kamu hizmetini metalaştırma ancak küresel kapitalizmin hegemonyasına yarar. Önce Kemal Derviş, onu izleyen süreçte de AB dayatmalarını sorgulamadan uyarlayan İslami kökenli iktidar anlayışı, Cumhuriyetin ilk yirmi yılında büyük güçlüklerle inşa edilmiş kamusal yönetim yapısını hedef almış ve kapitalist güçleri arkasına alarak büyük ölçüde değiştirmeyi başarmıştır. O noktaya gelinmiştir ki, ülkenin ana muhalefet partisi yeni binasının güvenliğini ve temizlik hizmetlerini özel şirketlere emanet etme yolunu düşünmeden seçmiştir.

Son dönemde, ekonomiden kültür alanına kadar tüm kamusal alanları düzenleyecek yasalar küresel kapitalizmin kurumları tarafından belirlenmektedir. Son beş yıl içerisinde TBMM genel kurulunda kabul edilen yasaların hemen tamamı ABD, AB ya da uluslararası kapitalizmin kurumları tarafından dayatılmıştır. Böylece Türkiye sömürüye uyumlanmıştır. Yerel, etnik ve mezhepsel farklılıklar küresel kapitalizmin istekleri doğrultusunda öne çıkarılmış, güya federalist düşünce doğrultusunda azamileştirilmiştir. Bugün Güneydoğu'da karşılaşılan sorunların kökeni de, emperyalizmin, demokrasi, insan hakları vb. gibi kendi çıkarları yönünde tanımlanan sözcüklerle yaptığı dayatmalardan kaynaklanmaktadır. Bu tip ayırıştırma işlemlerine küresel kapitalizmin avucuna düşen Türkiye'de daha çok tanık olacağız.

Toplumsal Dayanışma Alanının Yeniden Düzenlenmesi

Türkiye, son çeyrek yüzyılda, toplumsal dayanışma kurumlarına yönelik bir dizi saldırıyla karşı karşıya kalmıştır. Özal'ın “sosyal devlet ölmüştür” sözü bunun bir örneğidir. Tansu Çillerin Türkiye'yi “son komünist ülke” olarak tanımlaması da aynı anlama gelmektedir. Sosyal yardımlaşma, sosyal güvenlik kurumları teker teker tahrip edilmiştir. Sosyal dayanışma alanı sivil toplum örgütlerine ve sermaye temelli vakıflara bırakılmıştır. Tahribatin boyutu büyüktür. Bir süre önce Malatya Çocuk Bakım evinde meydana gelen olay Cumhuriyet

kurumlarının nasıl yıkıma uğradığını tüm boyutlarıyla gözler önüne sermiştir. Bu alanda getirilen hizmetlerin hemen tamamı sermaye kuruluşlarının himmetine bırakılmıştır. Sanattan, spora kadar tüm alanlarda himaye (sponsorluk) kurumu yaygınlaştırılmıştır. Osmanlıdan bu yana öncelikli kamu hizmeti alana olarak kabul edilen eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik, son çeyrek yüzyıl içerisinde kamunun ana görevi olmaktan çıkarılmış ve piyasa koşullarına emanet edilmiştir. IMF ve neo-liberalizmin kuralları bu toplumsal hizmet alanlarının özel kesime devredilmesi koşulunu adeta “emri mutlak” olarak öne sürmüştür. Şu günlerde gündemden düşmeyen sağlık sigortası ve yeni sosyal güvenlik yasası bu yıkımın doruk noktası olacaktır. Medyada köşe başını tutmuş olan sözde aydınlar, neo-liberalizmin dayatmalarını tek çözüm olarak algılayanlar fütursuzca sosyal devlet yaklaşımının çöktüğünü, buna karşın bireyin sosyal haklarından söz edilebileceğini bir amentü gibi yöneltmektedirler. Emeklilik bir rüya haline gelmekte, diğer sosyal güvenceler ise büyük bölümüyle piyasanın insafına terk edilmektedir. Sağlıkta kamunun koruyucu ve tedavi edici yaklaşımı tarihe karışmak üzeredir. Devlet sağlık hizmetini, ABD’de olduğu gibi yüksek paralar isteyen özel sağlık kurumlarına bırakmak niyetindedir. Sağlık hizmetlerinin piyasa koşullarına bırakılmasının doğal sonucu olarak, geri kalmış illerimizde doktor ve yardımcı sağlık personeli sıkıntısı doruğa çıkacaktır. Mecburi hizmet bu açıdan çözüm değildir. Yabancı sağlık elemanı ithali ise ülkeye yeni bir sömürü alanı getirecektir. Venezuelle’da Chavez’in Barrio denilen varoşlardaki sağlık ocaklarında görev alan Küba’lı doktorların durumu bundan çok farklıdır. Piyasa kapsadığı her toplumsal hizmet gibi sağlık hizmetlerini de geriletecektir.

Piyasa koşullarına bırakılma yolunda hızla ilerleyen eğitim de metalaşmaktadır. Özel eğitim kurumları, tarikat ve vakıfların okulları, üniversiteleri ulusal eğitim politikasının başat unsurları haline getirilmişlerdir. Bireye sunulan tek olanak rekabet ögesi okullarımızı bir mahşer alanına dönüştürmektedir. Buna şaşmamak gerekir, ABD’de kamu okullarının içine düştüğü vahşet manzaraları artık ülkemizde de olağan hale gelmiştir. Bir yandan gelecek umudu piyasanın gölgesi altında yok olmağa başlamış, diğer yandan tek ayakta kalma yolunun ne pahasına olursa olsun rekabet olarak dayatılması, yoksulluk ve yarınsızlık, Türkiye’de gençliği okullarda ve sokaklarda mafyalaşmaya doğru itmektedir. Gelecek karanlıktır.

Yeni Emperyalizmin Tek Tip İnsanına Doğru

Ekonomide kamusal ve toplumsal tüm egemenlik alanlarımıza yönelik bu saldırıların yanı sıra, insanımız da bir kültürel kuşatma altındadır. Bireyin yeni liberalizmin temel düşüncesine uygun olarak biçimlendirilme çabası sürekli olarak devam etmektedir. Amaç, insanımızın küresel kapitalizmin değer yargıları içerisinde şekillenmesi, bu düzene sorgusuz itaatinin sağlanması, özgüvenini yitirmesi, koşullara göre yaratılan süper güce biat etmesidir. Bu operasyon süresince iki anestezi yöntemi kullanılmaktadır; Din ve Tüketime bağımlılık. Din olgusu insanların kendi kaderlerine (bir yerde egemenliklerine) halik olma eğilimini, direncini ortadan kaldıran bir rol oynamaktadır. “Mukadderat” sözcüğü teslimiyetin bütün unsurlarını içinde taşımaktadır. Dikkat edilirse gerek ABD’de gerekse AB’de (SSCB’nin tarihe karışmasından sonra) teokrasi ivme kazanmıştır. Bush ve “Neo-Con” yaklaşım teokratik bir zemin üzerinde yükselmiştir. Ratzinger ise eski papanın ustalıklı yürüttüğü siyasi zemin üzerine oturmuştur. Neo-liberalizm, insanları biçimlendirme yönünde yükselen bu teokratik trendi teşvik etmekte, aralamaktadır.

Türkiye’de dinin yeniden siyasallaşması 1950’den sonra ABD ittifakından sonra başlamıştır. ABD başından bu yana teokratik öğelere ustaca dayanmasını bilmiştir. Çocukluğumuzdan bu yana izlediğimiz ABD sinema ürünlerinin ne denli dinsel öğeleri kullandığını biliriz. Robin Hood bile yanında şişman papazı olmadan izlenmemiştir. 1950–1960 döneminde Demokrat Parti iktidarı yığınların bastırılmış dinsel eğilimlerini daha bir pekiştirmiştir. Arapça ezan, yaygınlaştırılan din dersleri ve kuran kursları, İmam-Hatip liseleriyle ilahiyat fakülteleri hep siyasi amaçlarla kullanılmıştır. Said-i Nursi’nin (Kürdi) öncülüğündeki tarikat (Nurculuk) bu dönemde güçlenmiştir. 1960–1980 döneminde yükselen sosyalist siyasal hareketlere ve oluşumlara karşı kullanılan ülkücü akım, 1980’li yıllara yaklaşırken Türk-İslam sentezi biçiminde teokratik bir zemine oturtulmuştur. Neo-liberalizmin Türkiye çıkarmasının bir başka sonucu da Atatürk’çü (?) söylemle dinci söylemin birlikte gündeme getirilmesidir. 1980 cuntasının lideri Kenan Evren’in söylev ve demeçlerine göz attığımızda, bu yaklaşımın örneklerini görebiliriz. ANAP iktidarı da, dört eğilimi bir araya getirme iddiasına karşın, neo-liberalizmle islami yaklaşımları neredeyse bir potada eritme çabasının örneğini oluşturmuştur. Özal Cumhurbaşkanı olduğunda, destekçilerinin “İlk Müslüman Cumhurbaşkanı” çığlıkları atmaları, izlenen çizgiyi yansıtan bir sonuçtur. Nitekim ABD’nin “ılımlı

İslam” vurgulamasının kaynağı da neo-liberal ekonomi politikalarının teokrasiye olan gereksinimidir.

Ticari ve mali serbesti politikasının başarılı olabilmesi açısından insanımıza dayatılan ikinci nokta tüketim tutsaklığıdır. Sermayenin denetiminde olan iletişim kurumları (medya’dan internete kadar uzanan bir dizi araç) sürekli olarak, bireylere, tüketimi yaşamın tek amacı gibi sunmaktadır. Gazete, radyo ve televizyonlar yayınlarıyla, reklâmlarıyla bir tüketim teşvikçisi haline gelmişlerdir. Gerekli gereksiz “ne alırsanız alın, yeter ki alın” mantığı her bireyi sarmalamıştır. Tatil vb. günlerin alış-verişle (shopping) geçirilmesi yaklaşımı, boş zamanları değerlendirme yönünden, kültürün açıkça göz ardı edilmesi anlamına gelir. Temel amaç her fırsatta tüketim kültürünü pekiştirmektir. Çocukların, genç kuşakların hatta yetişkinlerin marka kullanma eğilimi bu kültürün başat özelliğidir ve yeni liberalizmin tek tip insanını yaratan temeli ve tuğla taşlarını oluşturmaktadır. “Marka” kullanmadan “marka” olmaya doğru hızla yol alırken, bu yolun insanın bir meta gibi algılanmasını da gündeme getirdiğini unutmamalıyız. Tanınmış sanatlarımızın övünçle “ben markayım” demesini, insan haysiyeti bağlamında utançla karşılamalıyız.

Kredi kartı, taksit vb. gibi yollarla yükseltilebilen bireysel tüketim kültürü, insanın özgürlüğünü kelepçeleleyen bir noktaya varmıştır. Tüketime tutsak olan bireyin küresel kapitalizme de boyun eğen bir birey olacağının altını çizmeliyiz. Tüketim görünüşte insanı rahatlatan bir eylem olmasına karşın, onun öznel kimliğini de ortadan kaldırır. Böylece tek tip insanın yaratılmasına bir adım daha yaklaşılmaktadır.

Üçüncü kültürel kuşatma sanat alanında kendini göstermektedir. Toplumun sorunlarının gerçekçi bir biçimde sayfalara, tuvallere ya da notalara yansması istenmemektedir. Sanatın yaratacağı kamusal alan tekeller tarafından işgal edilmiştir. Böylece düşün adamlarının ve sanatkarların elleri kolları bağlanmıştır. Ürünlerinin metalaşması için içten içe bir yarış başlamıştır. Amaç çok satan kitabı yazmak ya da pahalı bir resme imza atabilmektir. Romanımızdaki, şiirimizdeki son gelişmelere bakınca neleri yitirdiğimizi daha bir anlıyoruz. Köylünün yaşadığı koşulları toplumcu gerçekçi bir sorumlulukla yansıtan tek satır bulamayız. Emekçiler artık öykülerde, romanlarda bir süsleme aracı gibi kullanılmaktadır. Orhan Kemal ve daha niceleri bir dinazor gibi kalmıştır ya da yapıtları kâra çevrilmek için kullanılmaktadır. Gününüz edebiyatı, bireyci, post-modern ve kendi insanını aşağılayıcı bir noktaya doğru hızla ilerliyor. İlk romanıyla Cumhuriyetin kuruluş dönemi özel girişimciliğini ustaca yansıtan Orhan Pamuk bugün hangi

noktaya gelmiştir? Onu izleyenler de kendi toplumlarına hızla yabancılaşmaktadırlar. Çok satma ancak piyasaya mahkûm olduğunda olasıdır. Örneğin son on yıl içerisinde en çok satan 100 kitaba baktığımız zaman ilk beş sırasını “şifreci” Dan Borwn’ın yapıtları almaktadır. Kültür ve sanat artık tek tip beğeniye doğru ilerliyor. Özetlersek, yeni liberalizm diyarında, birey, kişiliği ve de düşünceleriyle tek boyuta indirgeniyor. Ülkemiz bu gidişin sayısız örneği ile son çeyrek yüz yıldır tanışır.

VARGI

Küreselleşen kapitalizm uluslara ve insanlara “yeni köleci” düzeni dayatıyor. Ülkemizin son çeyrek yüzyıl boyunca yeni liberalizmin gerekli kıldığı ekonomik ve kamusal düzene uyumlanma süreci içerisinde geçirdiği evreleri gözden geçirdiğimiz zaman geldiğimiz noktada şu gerçeklerle karşılaştığımızı görüyoruz.

A. Cumhuriyetle varolan, onun kurucu kurumları diye niteleyebileceğimiz tüm kazanımların üzerine bir şal örtülmektedir. Milli mücadele sırasında bile zaman zaman boy gösteren muhafazakârlık, kendini bir karşı devrim odağı olarak uzun süre korumuş, takiyye yapmış ve ortama göre başını kaldırmıştır. Birçok yazımda da altını çizerek belirttiğimiz gibi, Falih Rıfkı’nın Gazi’nin sağlığında kaleme aldığı “Roman” adlı deneme karşı devrimcilerin takiyyesini çok güzel sergilemiştir. Uluslaşma kavgası sırasında İslami köktenci gruplar, gizlenmiş tarikatlar, şeyhler, hocalar daima Cumhuriyetin kurucu kurumlarına karşı tutumlarını ustaca sürdürebilmişlerdir. 1923–1945 arasındaki kuruluş ve oluşturma döneminde öne çıkarılan ‘asri yaşam tutkusu’, yapılmak istenen dönüşümlerin zaman zaman yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. 1945 den sonra ABD’nin nüfuz alanına girmemiz, toplumsal bilincin altındaki muhafazakâr eğilimleri güçlendirmiş, sağ iktidarlar da bu gidişi körüklemişlerdir. 1980 sonrası yeni liberalizmin Türkiye’ye yerleşmesini ise İslami referanslı politikacılar yaşama geçirmede öncülük etmişlerdir.

B. Küresel kapitalizme uyumlanma süreci içerisinde Türkiye tüm kamusal ve bireysel egemenlik alanlarını yitirme durumundadır. Yeni emperyalizm tüm kurum ve kuralları ile bu egemenlik alanlarına el koymuş, kendi sömürüsüne uygun bir alan oluşturmuştur. Bunun doğal sonucu olarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin kürsüsünün üzerinde yer alan “Hâkimiyet Bilâ-kâydü şart milletindir” belgisinin anlamı kalmadı. Artık egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusun değildir. IMF, AB, ABD, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve

daha nice kuruluşu ile küresel kapitalizm egemenliği Türk ulusunun elinden alınmıştır. Ancak, bazı kayıt ve şartlarla sınırlı egemenlik alanları bırakılmıştır.

C. Bugün geldiğimiz ortamda, ülkemizin, toplumumuzun ve insanımızın gereklerine uygun bir kamu yönetimi düzenini kurmamızdan söz edilemez. Küresel kapitalizm toplumsal örgütlenmeden, yasama ve yargı haklarına kadar tüm kurumlara el koymuştur. Kendi çıkarlarını ve sömürü olanaklarını azamileştirecek bir kamu düzeninin dışında bir yapılanmaya asla izin verilmeyecektir. Avrupa Birliği'ne girme tutkusu, bu tek yönlü bağımlılığı kurgulayan neo-liberal ekonomi politikaları açısından bulunmaz bir nimet olmuştur.

D. Türkiye, Milli Mücadele ile yarı sömürge oluş koşullarını tarihe gömmek istemiştir. Lozan'la bunu bir oranda gerçekleştirmiştir. Fakat, bugün bile, Türkiye ekonomisinde açtığı yaraları tam idrak edemediğimiz İzmir İktisat Kongresi tekrar piyasa ekonomisi rüzgarlarının esmesi sonucunu vermiştir. Cumhuriyetin egemenlik alanlarının bütünüyle istila edilmesine yol açan ise, Turgut Özal'ın öncülük ettiği yeni liberalizmin girdabına sürüklenişimiz olmuştur. Geline nokta artık yeniden sömürge oluş teslimiyetine dönüşme halidir. Bu kez ülke tümüyle teslim olma noktasındadır. Bu hali, küresel yeni emperyalizmin ülkeleri ve insanları köleleştiren aşaması olarak da tanımlayabiliriz. Kelimeler kesindir, acıtır, ama gerçek de budur.

Küreselleşme, yeni zamanların ortaya çıkardığı bir sömürü düzenini simgelemektedir. Dünya halkları, emekçileri, ezilenleri, yoksulları buna isyan ediyorlar. Değişik formlarda “Başka bir dünya mümkündür” diye haykırıyorlar. Umutsuzluk duvarı yıkılmak üzeredir. Zaten küreselleşen kapitalizmin insana, insan olma haysiyetiyle bağdaşır hiçbir şey veremeyeceği ortaya çıkmıştır. Dayatılan bu düzen ekmek vermiyor, sağlık vermiyor, eğitim vermiyor, konut vermiyor, kültür vermiyor. Şimdi bu “aman vermez” düzenin karşısında yeni bir düzeni (lafı gevelemeden) sosyalist bir düzeni arama zamanı gelmiştir. Türkiye'nin kurtuluşu da, benliğine kavuşması da, yarınlarına egemen olması da böyle bir düzenle mümkündür.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE YABANCILARA TAŞINMAZ SATIŞI Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları

Muzaffer İlhan ERDOST

ÖZET: Tarihsel varlığı sona eren Osmanlı Devleti'ndeki taşınmaz satışı politikasının Cumhuriyet döneminde ve günümüzde uygulanan politikalarla karşılaştırmalı olarak incelenmesi, geleceğe dönük önemli çıkarımlar elde etmemize olanak vermektedir. Osmanlı uygulamasında kapitülasyon, bir başka deyişle yabancı devletlere ayrıcalık tanıma işlemi, yabancı devletlerden borçlanmayla birleştiğinde, hemen ardından yabancılara taşınmaz ve toprak satışı sorunu doğmuştur. Yabancılara taşınmaz satışını düzenleyen ilk tüzet metin 1868 tarihlidir. O dönemden bu yana Türkiye'de yabancılara taşınmaz satışı çeşitli yasalara konu olmuştur. Yazı, Osmanlı döneminde ve günümüzde bu yasal çerçeveyi, yasama çalışmalarını, politikanın uygulanmasını ve sonuçlarını irdelemektedir.

Birinci Bölüm: YABANCILARA TOPRAK SATIŞINA İMPARATORLUĞU ZORLAYAN EKONOMİK NEDENLER

1) Kapitülasyonlar

Kapitülasyon, ilk kez, “Barış, Dostluk ve Ticaret Anlaşması” ile, Kanuni Sultan Süleyman tarafından, 1535 yılında Fransa'ya verilmişti.

Kapitülasyon vermek, verilen ülkeye birtakım haklar, yani ayrıcalıklar tanınması demektir. Buna göre, Osmanlı ülkesinde ticaretle uğraşan Fransız tacirler, on yıl süreyle, 1740'tan sonra süresiz, vergiden bağımsız tutulmuşlardı. İkincisi, Osmanlı ülkesine giren Fransız mallarının değeri üzerinden alınacak gümrük vergisi %3 olarak belirlenmişti.

Aynı ayrıcalıklar, 1582'de İngiltere'ye, daha sonra Hollanda, Polonya, Ceneviz ve Venedik'e, giderek de hemen hemen bütün Avrupa ülkelerine tanınacaktı.

Osmanlı ülkelerinde ticaretle uğraşan yabancı tacirler vergi ödemiyor, bu ülkelerin mallarından %3 oranında gümrük alınıyordu.

Vergiden bağımsızlık ve %3 gümrük ise dışalım (ithalatla) sınırlıydı.

İmparatorluk, yapağı, ipek, pamuk ve bakır gibi hammaddelerin, tahılın gerektiğinde dışsatımını yasaklıyor, izin verdiği zaman da, duruma göre, gümrük vergilerini artırıyordu. Örneğin, zeytinyağı ve

tahıldan alınan gümrük vergisi %33'e değin yükseltiyor, yapağı ve ipekten alınan vergi %5'ten %15'e kadar çıkarılıyordu.

Kapitülasyonların ya da "imtiyazatı ecnebiye"nin, yani yabancılara ayrıcalıklar tanımının, başlangıçta normal sayıldığı ve yıkıcı olmadığı belirtilir. Bütün eski ve yeni çağ boyunca uygarlığı ileri olan birçok ülke deniz ticareti konusunda uzmanlaşmış uluslara kapitülasyon benzeri ayrıcalıklar tanımıştı. Mısır'ın Fenikelilere, Bizans'ın Cenevizlilere (1278) ve Venediklilere böyle ayrıcalıklar tanındığı yazılır. Fatih de, Cenevizlilere tanınmış olan ayrıcalıkları sürdürceğine söz vermişti.

Yazarlar, Kanuni Sultan Süleyman'ın, Fransa'yı, Roma-Germen İmparatorluğuna karşı güçlendirerek Akdeniz'de denge sağlamak, Osmanlı devletinin Akdeniz'deki yükünü hafifletmek amacıyla ticari ayrıcalık tanıdığı görüşündedirler.

Burada gözardı edilmemesi gereken, dünya iktisadi ünitesinin, Akdeniz'den Atlantik'e kaymış olmasıdır. Amerika'nın eski dünyalılarca bulunuşu (1492), Hindistan'a Afrika'nın güneyinden deniz yolu ile varılması (1496), dünya iktisadi merkezini Akdeniz'den Atlantik'e kaydıracak ve Atlantik, bu kez, Akdenizi egemenliği altına alacaktır. Bu, yalnızca İmparatorlukta bir sarsıntıya yol açmayacak, Venedik'in ticari yaşamının sönmemesinin de başlangıcı olacaktır.

Çünkü, Uzak Doğu ticaretinin esasını, Hint baharatı ve İran ipek ve ipeklileri oluşturuyordu. Hindistan'dan ve İran'dan gelen mallar, İmparatorluğun dış ticarete elverişli merkezlerinde, genel olarak, Akdeniz'de ticari egemenliklerini sürdüren Venedikli tacirlere satılıyor ve onlar da bu malları Avrupa'ya satıyordu. Baharat ve ipek yolunun değiştirilmesiyle, Osmanlı hazinesinin yılda 300 bin altın gümrük geliri kaybedeceğini hesaplamıştı İngilizler. Venedik balyozuna göre, bu rakam daha büyüktü, çünkü Hint ticareti gümrük vergisi olarak, padişaha yılda 500 bin altın sağlamaktaydı.

Örnek olarak şu bilgiler de verilebilir: Venedik ile İspanya-Portekiz arasındaki savaşım, Venedik'in yenilgisiyle sonuçlanmış, 1503'te Venedikli gemiciler İskenderiye ve Suriye limanlarında satın alacak pek az baharat bulabilirken, aynı yıl, Portekiz gemicileri Lizbon'a 1800 ton baharat getirmişti.

İmparatorluk Hint baharat ticaretini tamamen kaybetmekle birlikte, ("Şark Seferi" sırasında, 1586'da, İran'dan ipek gelmemesine karşın), İran ipeklilerinin ticareti daha uzun süre devam edecek, ama İran Şahı Abbas, İmparatorluk üzerinden yapılan ipek ticaretini yasaklayarak, bu ticareti Hint denizine (Bender'e) yönlendirecekti.

Böylece Osmanlı transit yolu kapanmış, İran ipeğini İngilizler almaya başlamıştı.

Zanaat ve ticaretin boyutlarını ortaya koymak bakımından şu bilgileri de aktarmak gerekir: Bursa'dan dışarıya ve İmparatorluğun öteki yörelerine, yalnızca Hint baharatı ve İran ipeklisi değil, Ankara ve Kastamonu sofları, Halep ipeklileri ve Bursa'da dokunan ipek kadifeler satıldığı gibi, İtalyan tacirler, Avrupalıların ihraç malı yünlü kumaşların önemli bir kısmını burada satıyor ya da tırampa ediyordu. Basra Körfezi, Suriye limanları, İskenderiye, Antalya, İzmir, İstanbul, bu ticaretlerin merkezleriydi. Ticaret yalnızca merkezlerde değil, kervan yolları boyunca, nakliye ve kervancılıkta ve bunlara bağlı yan zanaatlarda ve ticarete, önemli bir canlılık yaratmaktaydı.

Hint ve İran yolunu Avrupa'ya bağlayan yolun değişmesi, dünya ticaretinin haritasını değiştirmekle kalmayacak, ticari egemenlik temelinde, sermayenin niteliğinin de değişmesinin yolunu açacaktı. Bir başka deyişle, ticaret sermayesinin yerini sanayi sermayesi alacak, ve bir malın alınıp satılmasından farklı olarak, İngiliz ticareti, sanayi sermayesine bağlı bir ticaret olarak, Akdeniz ticaretinin de niteliğini değiştirecektir. Mamul lüks mallar alan Venedikli tacirin yerini, hammaddeler alan ve sanayi ürünleri satan tacir almış, ticaretin niteliği değişmişti.

Bu bilgilerin ışığında, kapitülasyonlara ve bunu izleyecek olan 1838 Ticaret Anlaşmasına bakıldığında, bunların, padişahların, öznel iradeleriyle verilmiş bağışlar ve ödünler değil, nesnel nedenleri olduğunu ve nedenlerin de her şeyden önce ekonomik olduğunu düşünmek gerekir.

Çünkü İmparatorluk ekonomisi, vergilere dayanmaktadır. Özellikle savaşın/ yayılmanın dönem olarak sona erdiği, üretim-biçimi olmaktan uzaklaşdığı gözönünde bulundurulursa, devletin gelirini vergilerin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Vergiler, tarımsal (ve hayvansal) ürünlerden alınan vergiler, zanaat ve ticaretten alınan vergiler, dışalım ve dışsatımdan alınan vergilerle sınırlıdır. Biri toprağa bağlı, ikincisi zanaata ve iç ticarete bağlı, üçüncüsü dış ticarete bağlı vergilerdir. Dış ticaret, yukarıda belirtildiği gibi, ülkede üretilen ürünlerin dışsatımı yanında dış ülkelere satılan ürünlerden alınan giriş ve çıkış vergileridir. Bu vergiler azalmaya başladığı ya da kesintiye uğradığı zaman, bu ürünlerden alınan vergilerin aşağı çekilmesi, giderek azalan dış ve iç ticareti isteklendirme açısından gündeme gelebilir. İçerde üretilen ve pazara sunulan ürünler dolayısıyla üreticiden alınan vergi dışında, bu ürünlerin pazarlanması

ya da işlenmesi durumlarında ayrı ayrı vergilendirilmesi, dışsatımı zorlaştırdığı zaman, bu vergilerin bazı ülkeler için aşağı çekilmesi ya da kaldırılması da zorunlu olabilir.

Ne var ki, gerek tarımsal alanda, gerek sanayi alanında, geleneksel yöntemlerle üretim yapılması, sanayi devriminin yolunu açan para ya da para-servetin üretime girmemesi, kısacası içerde sanayileşme bilgi, beceri ve girişkenliğinden yoksunluk, ülkenin sömürgeleşmesinin de nedenlerinden bazıları olacaktır.

Ticaret sermayesinin, kapitülasyonların verdiği olanaklar nedeniyle, içeride bir alışveriş canlılığına yolaçmış olmasının olumlu yanları yadsınamaz. Ama giderek, sanayileşen Batının, hammadde gereksinimini karşıladığı ve gene Batının işlenmiş mallarının pazarlandığı, ve dolayısıyla yerli sanayiye çökerttiği kompleks bir süreç, yalnızca sanayinin değil, yalnızca ekonominin değil, devlet bütçesiyle birlikte siyasal varlığının da çöküşünün başlangıcını oluşturacaktır.

2) 1838 Ticaret Anlaşması

Ticaret sermayesinin yerini sanayi sermayesinin alması ve ticarete egemen olması, dışalımdan alınan vergileri asgari düzeyde dondurmuş bulunan kapitülasyonların yanında, dışsatım vergilerinden yabancı taciri bağımsız tutacak olan anlaşmaları gündeme gelecekti.

İngiltere ile imzalanacak “1838 Ticaret Anlaşması”yla, kapitülasyonlar, iç gümrüklere ve dışsatıma da uygulanacaktır.

İmparatorluk, İngiltere ile imzaladığı bu anlaşma ile, iç gümrüklerden ve dışarıya yapılan satışlardan aldığı vergileri, yabancılar için kaldırıyor, bundan, Fransa (1839), İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Prusya (1840), Danimarka ve Toskana da (1841) yararlanmaya başlıyorlardı.

Bu dönemi irdeleyen yapıtlardan yararlanarak şöyle bir özetleme yapılabilir:

Kapitülasyonlar, yabancı tacire ayrıcalık tanımakla kalmamış, yabancı sermayenin ülkede yatırım yapmasına da olanak sağlamıştır. Yabancılar sağlanan ayrıcalıklardan yararlanamayan ve bu nedenle yabancı sermayeye yenik düşen yerli sermaye ya ortadan çekilmek, ya da yabancılarla işbirliği yaparak varlığını korumak durumunda kalacaktır. Bu nedenle demiryolları, limanlar, elektrik, havagazı ve su işletmeleri, Avrupalılar tarafından kurulup işletilmiştir. Rumeli ve Ege’de demiryollarını Fransız ve İngiliz, boraksı İngiliz, Zonguldak ve Ereğli kömürlerini Fransız şirketleri işletmiş, İstanbul’un elektrik, su ve tramvay işlerini Fransız şirketleri yürütmüştür.

3) Düyunu Umumiye

Ansiklopedik bilgi şöyle: Rus Çarı Nikolay I, Türkiye'deki bütün ortodoksların himayesine verilmesini istemiş, Sultan Abdülmecid bu isteği reddetmişti. Misilleme olarak Rusya, Eflak ve Buğdan'ı işgal edecek, Rus donanması Sinop şehrini bombalayacak ve Karadeniz'de bulunan Türk donanmasını batıracaktı. Boğazların Rus tehdidi altına girdiğini anlayan Fransa ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğuyla anlaşma yapacak, Rusya'ya karşı açtıkları savaşın stratejik odağını Kırım oluşturacak, savaş, Rusya'nın barış isteğiyle bitecekti. (12 Mart 1854-10 Eylül 1855)

İmparatorluk Kırım Savaşına girdiğinde, Tatlısu Frenki, Yahudi, Rum ve Ermenilerden oluşan Galata sarraflarına ve bankerlerine olan borçlarını ödeyemez, büyüyen giderlerini karşılayamaz duruma gelmişti. Galata sarraflarının ve bankerlerinin sermayeleri de, İmparatorluğun açığına kapatacak büyüklükte değildi. 1854'te, Kırım Savaşından kısa bir süre sonra, ilk kez, İngiltere'den borç para alınacaktı. Borçlanılan miktar 3.300.000 (üç milyon üçyüz bin) Osmanlı altınıydı, ve %6 faizliydi. Bu borçlanma sayesinde 2.500.000 (ikibin beşyüz milyon) sağlanmış, karşılık olarak Mısır vergisi gösterilmişti.

Bu borçlanmayı, ertesi yıl yeni bir borçlanma izlemiş, 1854-1877 yılları arasında 444.273.158 lira Osmanlı altını borçlanılmış, bu borca karşılık 128.079.151 lira, (yani borçlanan miktarın %52'si) Osmanlı altını alınmıştı.

Borçlar ve gösterilen karşılıklar da şöyleydi:

1855'te alınan borca, Mısır vergisi ile Suriye ve İzmir gümrükleri; 1858-59'da alınan borca İstanbul oktruvasıyla gümrükleri; 1862'de alınan borca, tütün, tuz, damga ve temettü resimleri; 1863'te alınan borca, gümrükler, ipek, zeytinyağı, tütün ve tuz aşarı; 1865'te alınan borca, Ergani madeni, 1869'da alınan borca muhtelif vilayetler aşarı; 1872'de alınan borca Selanik, Edirne, Tuna vilayetleri varidatı ile Anadolu ağnam (koyun) resmi vb. karşılık gösterilmişti.

1863'te, 8,8 milyon lira borçlanarak alınan 6.250.000 liranın tamamı Galata sarraflarına olan borçlara tahsis edilmiş, 1877'de, Türk-Rus savaşı çıktığında, İmparatorluk, dış devletlerin hiç birinden borç para alamayınca, devletin ipotek edilmemiş gelirleri, "Rusumu Sitte" adı altında Galata sarraflarıyla Osmanlı Bankasına bırakılarak, bunlardan 10 milyon lira borç alınmış, tuz, tütün, ispiroto, pul, İstanbul ve Bursa ipek öşrü, İstanbul ve çevresi balık resmi karşılık gösterilmişti.

İmparatorluğun 1874-75 bütçesinde 25 milyon Osmanlı lirası gelir gösterilmişti, yıllık geliri 17 milyon liraydı. Devlet, yılda, 13 milyon lira dış borç ödemek zorundaydı, geriye kalan 4 milyon lirayla devlet giderlerini karşılaması olanaksızdı. Bu nedenle de borçlarını ödeyemedi.

6 Ekim 1875 günlü kararnameyle, devlet, iç ve dış borçların faiz ve borç ödemelerini beş yıl için yarıya indirmişti. Altı ay sonra da borç ödemeleri durduruldu. Beş yıl süreyle hiç ödeme yapılamadı.

Yabancı uyruklu alacaklılarla 28 Muharrem 1299'da (20 Aralık 1881'de) yayınlanan "Muharrem Kararnamesi"yle, (1854, 1855, 1871 ve 1877 borçları dışında kalan) 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1869, 1870, 1872, 1873 borçları ile 1863 ve 1874 genel borçlanmadan ve faizlerinden bazı indirimler yapılması ve ödemelerin düzenli olması için bir örgüt kurulması öngörülmüştü.

Alacaklı devletlerin baskısı altında, Muharrem Kararnamesine dayanılarak, Galata sarrafları ve Osmanlı Bankası borçlarını da kapsamak üzere, bütün borçları tahsil edecek olan Düyunu Umumiye İdaresi (Duyunu Umumiyei Osmaniye Varidatı Muhasasa İdaresi) kurulacaktı (21 Aralık 1881).

Duyunu Umumiyeye, sırasıyla bir İngiliz ve bir Fransız başkanlık ediyor; bir Alman, bir Avusturyalı, bir İtalyan ve bir Osmanlı üye ve bir de Osmanlı Bankası delegesi yönetim kurulunda yer alıyordu. Yönetim Kurulu, dış borçlara karşılık gösterilen devlet gelirlerini tahsil etmek ve yönetmekle görevliydi. Alacaklıların uyruklarına göre dağılımı şöyleydi: Fransa %40, İngiltere %29, Osmanlı %7,9, Hollanda %7,6, Almanya %4,7, İtalya %2,6, Avusturya-Macaristan %0,9, öteki uyruklar %7,3.

İdare, kendisine ayrılmış bulunan gelirleri ajanları aracılığıyla alacaklılar adına topluyor, yönetim giderleri düşüldükten sonra geriye kalanı borçlara ve faizlerine ödeniyordu.

1903'te İmparatorluğu rahatlatamak yeni bir anlaşmaya varıldı. Düyunu Umumiye, tahsil ettiği gelirin tümünü değil, gelirlerden belirlenen bir miktarı alacak, fazla olan kısmın %75'ini devlete verecek, %25'ini yine borçları için alıyoacaktı.

İsmail Hüsrev'in 1914-1915 yılı bütçesinden verdiği karşılaştırmalı tablo şöyle: Harbiye nezareti bütçesi 6.000.000 altın lira (%17,65); Nafia Nezareti 55.327 lira (%1,62); Dahiliye Nezareti 1.044.650 lira (%3,07); Maarif Nezareti 554.590 lira (%1,61); Düyunu Umumiye 11.627.280 lira (genel giderin %32,29'u).

4) Tütün Rejisi

İlk bilgiler şöyle: 16. yüzyıldan başlayarak ülkemizde tütün kullanılmaya başlanmıştı. 1852 yılında Hollanda ile yapılan ticari anlaşmayla tütün dışalımına izin verilmiş, okka başına sekiz akçeden on akçeye kadar “bey’iye resmi” (yani satınalma vergisi) alınmıştı.

18. yüzyılın başlarında tütün ekilmeye başlanmış, tütün ekilen araziden vergi alınmış, Kırım Savaşı sırasında bu vergi dört kat arttırılmıştı.

1859’da İmparatorluk ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan ticaret anlaşmasıyla, tütünün dışalımı yasaklanacak, buna karşılık dışa satılacak tütünlerden gümrük vergisi alınmayacaktı. İmparatorluk, 1860’ta tütün tekeli kuracak, ülke içerisinde, bir bölgeden bir başka bölgeye taşınan tütünden iç gümrük vergisi alınacaktı. 1872’de, kurulacak sigara fabrikalarını da kapsayacak şekilde tütünden tüketim vergisi alınmaya başlandı. 1879 yılında, tütün tekeli gelirleri ile tuz tekel gelirleri, 10 yıl süre ile devletten alacaklı olan Galata Bankerlerine verilmişti.

21 Aralık 1881’de kurulan Düyunu Umumiye İdaresine bırakılan devlet gelirleri arasına tütün tekeli de katılmıştı. Tütün tekeli, Fransızlar tarafından kurulan (22 Mayıs 1882) bir şirkete verildi. Şirketin adı “Memaliki Osmaniye Duhanları (Tütünleri) Müşterekolmenfaa Reji Şirketi”ydi, ama halk kısaca “Reji İdaresi” olarak ifade edecekti. Tütünleri almak ve tütün bayilerinden vergileri toplamakla görevlendirilen Reji İdaresi, 30 yıl süreyle, her yıl Düyunu Umumiye’ye 750.000 lira ödeyecekti. Kalan kar, Düyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı yönetimi ve Reji İdaresi arasında paylaşılacaktı. Ama hemen hiç kar etmeyecekti! Ülkeye yayılmış örgütü ve silahlı korucuları ile Anadolu’da devlet içinde devlet gibiydi.

Tütün üreticisi, Reji İdaresinin koyduğu tekel fiyatına karşı, tütününü kaçak olarak pazarlamayı yeğlemiş, reji idaresinin silahlı kurucuları tarafından serbest piyasaya tütün taşıyan 20 binden fazla tütün üreticisi öldürülmüştü.

Reji İdaresi, 30 yıl süreyle kurulmuştu ve 1912’de süresi doluyordu. İmparatorluğun Trablusgarp’ta İtalyanlarla savaşıldığı günlerdi. Devlet, savaş giderlerini karşılayacak mali kaynaktan yoksundu. Reji idaresinden %6 faizle 10 milyon lira borç alınmış, Reji İdaresinin süresi de 15 yıl daha uzatılmıştı.

5) İmparatorlukta Yabancıların Toprak/Taşınmaz Edinmeleri

İmparatorlukta, 7 Sefer 1284 (16 Haziran 1868) günlü ve “Tebaayı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkındaki Kanun”,

yabancı gerçek kişilere toprak / taşınmaz edinmelerine olanak sağlayan ilk yasadır.

7 Sefer yasının, yabancı devletlerin zorlamasının sonucu olduğu kadar, İmparatorlukta çözümsüz kalan taşınmazlarla ilgili sorunları çözüme kavuşturmak nedeniyle çıkartıldığı gözardı edilmemek gerekir.

Yukarda da belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu, ilkin 24 Ağustos 1854'te, İngiltere ve Fransa'ya 3.000.000 (üç milyon) sterlin borçlanmış, karşılık olarak "Mısır vergisi" gösterilmişti. 1858'de 5.000.000 sterlin borçlanmasının ardından, 1860 yılı bütçesinin açığını kapatmak için, Maliye Nazırı Fuad Paşa, İngiltere hükümetine başvurarak 250.000.000 frank isteyecekti.

İngiltere, yanıt olarak "Yabancılara Osmanlı devletine ait emlak satın alma ve kiralama hakkının tanınmasını" dayatmıştı.

İkinci olarak "alınan borca karşılık olarak bu emlakın gösterilmesi" ve "vakıfların ilga edilmesi" istenmiş, "Osmanlı maliyesinin uluslararası bir komisyon tarafından denetlenmesi" dördüncü koşul olarak ileri sürülmüştü.

28 Şubat 1858 günlü Islahat Fermanında "ecnebiyeye dahi tasarruf-ı emlak müsadesinin ita olunması", yani yabancıların taşınmaz edinmesine izin verileceği yer almış, ama gerçekleşmemişti.

15 Şubat 1862'de (15 Şaban 1278), İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya, birleşik bir nota ile Osmanlı ülkesinde değişik yollardan taşınmaz edinmiş olan yabancıların sorunlarının çözümünü istemişti.

Ali Paşa, 3 Ekim 1862'de (8 Rebiülahır 1279) yanıt olarak verdiği notada, Osmanlı hükümetinin de yabancıların arazi edinmelerine hak tanınmasını istediğini belirtmiş, ancak bunun bazı koşullarla kabul edilebileceğini bildirmişti.

Ensonu, 7 Sefer 1284 (18 Haziran 1868) günlü "İstimlak Nizamnamesi"yle, yabancılara taşınmaz edinmeleri olanağı tanınacaktı.

Bazı yazarların "Sefer Kanunu", bazı yazarların "7 Sefer 1284 Tarihli Tebaayı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun" olarak adlandırdıkları bu yasaya eklenen protokolü imzalayan yabancı devlet uyrukları, (Hicaz dışında) Osmanlı arazisinde taşınmaz edinebileceklerdi.

Bu protokolü sırasıyla, 9 Haziran 1868'de Fransa, 13 Haziran 1868'de İsveç-Norveç, 28 Temmuz 1868'de İngiltere, 5 Kasım 1868'de Avusturya-Macaristan, 7 Haziran 1869'da Prusya ve Kuzey Alman Konfederasyonu, 24 Şubat 1873'te Yunanistan, 23 Mart

1873'te Rusya ve İtalya, 8 Ağustos 1873'te Hollanda, 11 Ağustos 1874'te Birleşik Amerika, 24 Ocak 1873'te Portekiz ve 30 Haziran 1883'te İran imzalamışlardı. Sırbistan, 1896'da konsolosluk protokolü ile uyruklarının taşınmaz edinmelerine olanak sağlamıştı. Roman ve Bulgar uyrukları bu haktan yoksundular. Taşınmaz almak isteyen İsviçreliler, kendilerini Fransa ya da Almanya korumasında göstermek zorundaydılar.

1740 yılından bu yana süreklilik sağlamış olan kapitülasyonlar nedeniyle, Türkiye'de, yabancılara, kendi yasaları uygulanırken, Sefer Kanunu ile, yabancılara taşınmaz edinmeleri durumunda, yerel yasalara bağlanmış olmasının önemine değinen yazarlar, bu yasanın "yabancılara tebaaya temsil edilmeleri sistemini getirmiş olmasını", yani yabancı kişilerin de Osmanlı tebaası gibi eşitlenmiş olmasını, kapitülasyonların kaldırılmasına doğru güçlü bir adım olarak görmüşlerdi. Çünkü, kapitülasyonlar nedeniyle, Osmanlı tebaasından üstün durumda bulunan yabancılar, taşınmaz konusunda, Osmanlı tebaasıyla eşit duruma geleceklerdi. (Altuğ, s. 39-40.)

Buna karşın, Sefer Kanununda, "gayrimenkul" (taşınmaz) tanımı yapılmadığı için, taşınmaz ve taşınır ayrımını çoğu kez konsolosluklar karara bağlamaktaydı. .

Yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinmelerine olanak sağlayan Sefer Kanunu, yabancı tüzel kişilere böyle bir olanak tanımamıştı.

Türkiye'de tüzel kişilere de, ilk kez, 3 Ağustos 1325 (1911) günlü "Cemiyetler Kanunu" ile tanınmış, 16 Şubat 1328 (1913) günlü "Eşhası Hükmeyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Dair Kanun"la yabancı tüzel kişilere de taşınmaz edinme olanağı sağlanmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Sevr Andlaşması ile kaybettiği topraklarla birlikte, İmparatorluğun toprakları, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti topraklarını kapsar genişlikteydi. Yabancılara toprak satışına izin veren yasa, özellikle Akdeniz havzasına kıyısı olan İmparatorluk topraklarının, başta İngiliz, Fransız ve İtalyanlar olmak üzere Batılılar tarafından satın alınarak imparatorluğun dağılmasına, merkez ülke olarak Anadolu'nun sömürgeleşmesine yolaçmıştı. Bu yasa nedeniyle İmparatorluğun Anadolu dışındaki topraklarının ne kadarını yabancılara "satın aldığı" bizim bilgimiz dışında. Filistin topraklarının bu yasaya dayanılarak Filistinlilerden satın alındığının, İsrail'in bu satın alınan topraklar üzerinde kurulduğunun ve toprağın sahibi Filistin halkının kendi topraklarında "mülteci" duruma

düştüğünün, son Meclis konuşmalarında da dile getirildiğini belirtelim.

2 Teşrinisani 1330 (1914) günlü yasayla “bütün kanun ve nizamlarda Uhdü Atıkaya (Eski Anlaşmalara) müstenit bulunan hükümler feshedilmiş”, 27 Eylül 1914’te de Avrupa Devletler Genel Hukukuna aykırı olan yabancılara verilmiş ayrıcalıkların ve dolayısıyla kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmişti. Kapitülasyonların kaldırılmasına ilk olarak, birkaç ay sonra yanında savaşa katılacağı Almanya karşı çıkmıştı. İmparatorluğun, öteki devletlerle savaş konumuna girmiş olması nedeniyle, anlaşmaların tek taraflı (karşılıksız) kaldırılmış olmasının bir anlamı ve pratik bir yararı olmayacaktı.

İkinci Bölüm:

TBMM VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE YABANCILARA TOPRAK SATIŞINA OLANAK VEREN SÖZLEŞME VE YASALAR

6) Lozan Andlaşması ve Oturma Sözleşmesi

Lozan Andlaşmasının (24 Temmuz 1923) IV. sırasında yer alan “Oturma ve Yargı Yetkisi Konusunda Sözleşme”nin Bölüm: 1’in 3’üncü Maddesinde: “Türkiye’de öteki Bağıtlı Devletler uyruklarının, yerel yasalar ve yönetmeliklere uyarak, her çeşit taşınır ya da taşınmaz mal edinmeye, bunları mülkiyetlerinde tutmaya ya da başkasına geçirmeye hakları olacaktır; özellikle bu malları satış, değiş-tokuş, bağış, vasiyet ya da başkaca her türlü biçimde kullanabilecekleri gibi, onları yasal miras ya da bağış ya da vasiyet yoluyla da edinebileceklerdir.” vargısı yer almakta, aynı sözleşmenin 1. maddesinde de, bu vargılar, Türkiye’de Bağıtlı (Müttefik) Devletler uyruklarına tanınan taşınmaz edinme hakkının, bu devletlerin ülkelerinde Türk uyruklular ve ortaklarına tanınacağı kesin koşuluna bağlanmıştı.

İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvatlar-Slovenler, “Bağıtlı (Müttefik) Devletler”i oluşturuyordu; Sözleşmeye göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bu devletler uyruklarının, Türkiye’de taşınmaz edinmesini kabul ediyordu, buna karşılık, bu devletler de Türk uyruklara kendi ülkelerinde taşınmaz edinme hakkını tanıyordu.

“Oturma ve Yargı Yetkisi Konusunda Sözleşme” “yürürlüğe girişinden başlayarak 7 yıllık bir süre için” yapılmıştı. (Madde: 20.)

Türkiye, Sözleşmeyi sona erdirmek yetkisine sahipti ve süresinde de sona erdirmiş, “Bağıtlı Devletler” olarak İngiltere, Fransa, İtalya,

Yunanistan, Japonya, Romanya ve Sırlar-Harvatlar-Slovenler uyruklarının Türkiye’de taşınmaz mal edinmelerine olanak sağlayan 3. madde dahil, “Oturma ve Yargı Yetkisi Sözleşmesi” 24 Temmuz 1930’da sona ermişti.

22 Temmuz 1931 gün ve 1860 sayılı yasayla, herhangi bir yabancı devlet ile kesin oturma sözleşmesi yapılana değin, iki yılı geçmemek üzere geçici sözleşme yapılması için “İcra Vekilleri Heyeti”ne yetki verilecekti.

7) Köy Kanunu

Yineleyelim: Lozan Barış Andlaşmasının (24 Temmuz 1923) 28. maddesine göre, “kapitülasyonların tümü ile kaldırılması” kabul edilmiş; aynı andlaşmanın “Oturma ve Yargı Yetkisi” başlıklı bölümün 3’üncü maddesine göre, müttefik devletler uyruklarına, Türkiye’de, “her çeşit taşınır ve taşınmaz mal edinmek, bunları mülkiyetlerinde tutmak ya da başkalarına geçirmek” hakkı tanınmıştı.

Lozan Andlaşmasından yaklaşık sekiz ay sonra çıkartılacak olan 18 Mart 1924 gün ve 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesinde ise:

“Türkiye Cumhuriyeti tabiyetinde bulunmayan gerek şahıslar, gerek şahıs hükmünde bulunan cemiyet ve şirketlerin (eşhası hususiye ve hükmiye) köylerde arazi ve emlak almaları memnudur.” hükmü yer alıyordu.

Kanunun 1. maddesinde, “köy”, “nüfusu iki binden aşağı yurt” olarak tanımlanır ki, yasanın yürürlüğe girdiği tarihte, Türkiye nüfusunun 10 milyon dolayında bulunduğu gözönünde tutulursa, Köy Kanununun 87. maddesiyle Lozan Andlaşmasının “Oturma ve Yargı Yetkisi Sözleşmesi”nin büyük ölçüde sınırlandırıldığı açıktı. Çünkü, Lozan’da imzalanan Sözleşmede, yabancıların köylerde arazi edinmelerine kısıtlama getirilmemişti.

İngiltere, Fransa ve İtalya ortak bir notayla bu yasayı protesto etmiş, bunun üzerine hükümet, 26 Eylül 1926 günlü bir kararnameyle, sözkonusu devletler uyruklarından köylerde oturma ve taşınmaz edinmek isteyen kişilere engel olunmamasını istemişti.

Lozan Andlaşmasının “Oturma” ile ilgili sözleşmesi yedi yıl süre ile sınırlı olduğu ve yedi yıl sonunda geçerlikten kaldırılmış olacağı için, yürürlükte kalacak olan kararname değil yasa maddesi olacak, yabancılar, hangi nedenle olursa olsun köy içinde ve köy arazisinde taşınmaz edinmeyeceklerdi.

Köy Kanununun 87. maddesiyle, yalnızca, köy ve köy arazisi korunmakla kalmamış, daha önce 7 Sefer 1284 (16 Haziran 1868) yasasından yararlanarak, yabancıların Anadolu’da (özellikle Ege ve

Güneydoğuda) satın aldıkları büyük arazileri yeniden edinmeleri de önlenmişti. Hemen aşağıda bir ara başlık altında belirteceğimiz 27 Mayıs 1927 günlü “Mukabele-i Bilmisil” yasasıyla, kendi sınırları içerisinde kalan Türk uyrukluların topraklarına tahdit koyan devletlere karşı bu devletlerin uyruklarının Türkiye’deki topraklarına da Türkiye tahdit koyacaktı.

Köy Kanunuyla yabancıların köyde ve köy arazisinde toprak edinmelerinin yasaklanmasının amacını ve anlamını kavramak için, 1868’de çıkarılan 7 Sefer Yasasıyla, Egede, yabancıların edindikleri topraklara ilişkin, Orhan Kurmuş’un *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*’nde verilen bilgileri buraya aktarmak sanırız yararlı olacak. Şöyle:

“İngilizlerin toprak satın almaları 1866 (1868) yasasından sonra iyice hız kazandı. 1868 yılında İzmir yakınlarında tarıma elverişli bütün toprakların en az üçte-birinin İngilizlerin tapulu malı haline geldiği bildirildi. Yabancıların elinde bu kadar çok toprak birikmesini kuşkuyla karşılayan Hükümetin yabancılara ait topraklardan özel bir vergi almak için bir yasa çıkartmak yolunda çalışmalar yaptığı duyuldu. (...)

“1877 Rus Savaşından sonra İngilizlerin satın aldığı topraklar o kadar genişledi ki, 1878 yılında İzmir yakınlarındaki tarıma elverişli bütün toprakların 41 İngiliz tüccarının eline geçmiş olduğu bildirildi. Diğer ülkelerin tüccarları da toprak satın almaya başlamıştı. Örneğin, İsveç onursal konsolosu ve bir Hollanda şirketinin sahibi olan Charles van Lennep, Aydın yakınlarında büyükçe bir çiftlik satın aldığı gibi, Fransız tüccarları da “uygun nitelikte çiftlikler” satın almak istediklerini gazeteler aracılığıyla duyuruyorlardı.”

Bazı bireylerinin Fransız, bazı bireylerinin de İngiliz uyruğunda olan Giraud ailesinin 1860’larda Karaosmanoğullarından aldıkları geniş toprakların alanının ya da değerinin hiç bir resmi kayıta görülmediğini belirten yazar, İngilizlerin, Batı Anadolu’da satın aldığı topraklarla ilgili olarak şu bilgileri veriyor:

A. O. Clarke, 72.000 dönüm, Kuşadası
G. Meredith, 12.000 dönüm, Aydın
J. H. Hutchinson, 1.556 dönüm, Tire
W. G. Maltass, 122.592 dönüm,
F. Whittall, 18.868 dönüm, Tire
G. Minardo, 8.800 dönüm,
R. Wilkin, 130.228 dönüm,
A. S. Perkins, 16.360 dönüm, Bornova
D. Baltazzi, 247.000 dönüm,
M. Wolff, 16.000 dönüm,
A. Edwards, 80.000 dönüm, Buca
H. Abbott, 75.472 dönüm,
Smyrna Vineyards and Brandy Distillery Co. Ltd., 25.200 dönüm,
E. Purser, 2.000 dönüm, Aziziye
Asia Minor Cotton Company, 36.800 dönüm, Nazilli
J. B. Paterson, 47.480 dönüm,

A. Castor, 6.000 dönüm,
J. Ress, 30.000 dönüm,
J. Aldrich, 6.000 dönüm, Aydın
C. Gregoriades, 5.160 dönüm, Ayasluğ
E. Lee, 3.040 dönüm, İzmir
S. J. Hadkinson, 2.040 dönüm,
M. Baltazzi, 82.000 dönüm, Bergama

“İncelediğimiz belgelerde belirtilen fakat ayrıntıları verilmeyen toprakları da hesaba katarsak, İngilizlerin Batı Anadolu’da satın aldığı toprakların alanının 2.400.000 ile 2.800.000 dönüm arasında olduğunu tahmin ediyoruz. Buna Rum, Ermeni ve Yahudilerin eline geçen toprakları da eklersek toprakların 5 ile 6 milyon dönüm arasında olduğunu sanıyoruz.”¹

8) Hanedan ve Taşınmaz

3 Mart 1340 (1924) gün ve 431 sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaniyenin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kararla, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinmelerine bazı kısıtlamalar getiriliyordu. “Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnu” olan ve yurttaşlıktan çıkartılan “hanedanın erkek, kadın bilcümle azası ve damatlar”ın Türkiye Cumhuriyeti dahilinde “emvali gayri menkuleye tasarruf etmeleri” yasaklanmıştı.

9) “Mukabele-i Bilmisil”

Dört bir yanından toprak kaybına uğramış imparatorluktan devralınan farklı bir toprak sorunuyla içiçeydi Cumhuriyet. Yeni sınırlar belirlenirken, doğal olarak Türk yurttaşların komşu devletlerin sınırları içerisinde taşınmazları, komşu devletlerin yurttaşlarının Türkiye sınırları içerisinde taşınmazları bulunması doğaldı. Daha önce aynı devletin uyruğu olarak imparatorluk toprağı kadar, yeni devletlerin Türkiye Cumhuriyetiyle ilişkilerinden kaynaklanan sorunlar yanında karşılıklı olarak toprak sorunu olması da kaçınılmazdı.

Daha önce aynı devletin uyruğu olarak İmparatorluk sınırları içerisinde taşınmaz edinmiş olanlar, İmparatorluğun ayrı ayrı devletlere dağılmış olmasından dolayı, kimi Türkiye yurttaşlarının toprağı bir başka devletin sınırları içerisinde, kimi başka devletlerin yurttaşlarının toprağı Türkiye sınırları içerisinde kalmış olmasından kaynaklanan yeni sorunlarla karşılaşmıştı.

27 Mayıs 1927 günlü ve 1062 sayılı “Mukabele-i Bilmisil” yasası böyle bir zorunluluk sonucu çıkartılmış olmalıydı.

¹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 79-81.

“Hudutları dahilinde Türk tebaası emlakine vaziyet eden devletlerin Türkiye’deki tebaaları emlakine mukabele bilmisli tedbiri ittihazı hakkında kanun”un 1. maddesine göre, “idari (yönetmel) kararlar ya da olağanüstü ya da ayrıksın yasalarla Türkiye tebaasının (uyrukluların) hukuku mülkiyetini kısmen ya da tamamen tahdit eden devletlerin Türkiye’deki tebaasının hukuku mülkiyetini (...) mukabele bilmisli olmak üzere kısmen veya tamamen tahdit ederek” mallarına ve taşınmaz mallarına elkoyabilecekti.

10) Tapu Kanunu

22.12.1934 gün ve 2644 sayılı Tapu Kanununun 35. maddesiyle, yasa ile getirilmiş kısıtlayıcı hükümlere uymak ve karşılıklı olmak koşuluyla, yabancı gerçek kişilere ülkede taşınmaz mal edinme hakkı tanınmıştı. Aynı yasanın 36. maddesiyle de, “yabancı gerçek kişilerin bir köye bağlı olmayan bağımsız (müstakil) çiftlikleri ve köy dışında kalan araziyi” edinme olanağı sağlanmış, otuz hektardan (üçyüz dönümden, üçyüzbin metrekareden) fazla araziye edinebilmesi, hükümetin iznine bağlanmıştı. Yasal mirasçı durumundaki yabancı köye bağlı olmayan bağımsız çiftliklere ve köy dışındaki arazinin otuz hektardan fazlasına hükümetin izni olmaksızın sahip olabilecekti.

Osmanlı İmparatorluğundan intikal eden ve Lozan Sözleşmeleri doğrultusunda varlıkları “Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince tanınmış olan yabancılara ait dini, ilmi, hayri müesseselerin fermanlara ve hükümet kararlarına müsteniden (dayanılarak) sahiplendikleri” taşınmazları, kurumların tüzel kişilikleri adına Tapu Kanununun 3’üncü maddesiyle tescil edilmiş olduklarını ayrıca belirtelim.

11) Karşılıklılık

7 Sefer 1284 (16 Haziran 1868) günlü yasada “tebaayı temsil sistemi”nin yerini, Lozan Barış Andlaşmasında “ahdi mütekabiliyet” yani “sözleşmeli karşılıklılık” ilkesi yer alıyordu. Bir başka deyişle, “tebaayı temsil sistemi”nden “ahdi mütekabiliyet sistemi”ne, yani sözleşmeli karşılıklılık ilkesine geçilmişti. 22.11.1934 günlü ve 2644 sayılı Tapu Kanunu ile ise, “sözleşmeli karşılıklılık ilkesi”nin yerini, “yasal karşılıklılık ilkesi” alacaktı.

“Tebaayı temsil sistemi” demek, Osmanlı tebaasının sahip olduğu hakların, yabancılara da tanınması demektir. “Tebaayı temsil sistemi” ile, taşınmaz edinen yabancılar, kendi ülkelerinin yasalarına değil, Osmanlı tebaasının hak ve yükümlülüklerine göre taşınmaz edinebilecekti. Bir başka anlatımla, kapitülasyonlar ve 1838 Ticaret anlaşmasıyla, yabancılara tanınan yasal ayrıcalıklar, taşınmaz edinecek yabancıya — bu açıdan— tanınmamıştı. Bunun,

kapitülasyonla yabancılara verilen ayrıcalıklardan kurtulmanın bir başlangıcı olduğu görüşü yaygındı.

“Tebaayı temsil sistemi”nin yerini, Lozan Andlaşmasında “ahdi mütekabiliyet sistemi”nin, yani sözleşme ile karşılıklılık ilkesinin almasıyla, her yabancının değil, karşılıklılık sözleşmesi yapılan devletlerin uyruğu olan yabancının taşınmaz edinmesine olanak sağlanıyor, karşılık olarak da, Türk uyrukların bu devletlerin ülkelerinde taşınmaz edinebilmesi koşulu getiriliyordu.

Tapu Kanununun (22 Aralık 1934 / 2644) 35. maddesine göre, “karşılıklı olmak şartıyla yabancı gerçek kişiler” taşınmaz edinebilecekti.

“Karşılıklı” olmak ilkesinin anlamının, bu yasayla birlikte tartışma konusu olduğunu görüyoruz.

Tapu Kanununun bu maddesine göre, yabancılara, Türkiye topraklarında taşınmaz edinebilmeleri için, kimi hukukçular “tam bir karşılıklılığa dayanan sözleşmelerin gerekli olduğu”, kimileri de “siyasal ve sözleşmeli karşılıklılık yanında yasal ve fiili karşılıklılık olması gerektiği” görüşündeydiler. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü de 27.4.1954 gün ve 119.1.33 /1739 sayılı yazısıyla “yasal karşılıklılığın” gereğini belirtmişti.

Örnek olarak da, Tapu Kanunundan önce, Afganistan’la aramızda dostluk anlaşmasına dayanılarak Afganlılar siyasal karşılıklılık esasına göre “emlak ve arazi tasarruf edebilmişti”, ama, Tapu Kanunu yürürlüğe girdikten sonra, yabancı uyrukluların Afganistan’da taşınmaz edinmelerine yasal olarak izin verilmediği için, Afganlıların Türkiye’de taşınmaz edinmelerinin olanağı sona ermişti. Tapu Kanunu, yasal ve fiili karşılıklılık sistemini getirdiğinden, bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra Afganistan’daki fiili durum gözönüne alınarak Afganlıların Türkiye’de taşınmaz edinmeleri yasaklanmıştı.

12) Bazı Ayrıksın Durumlar

11.2.1964 gün ve 403 sayılı “Türk Vatandaşlığı Kanunu” ile, 18.12.1981 gün ve 2585 sayılı “Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu”nda yabancı gerçek kişilere tanınan taşınmaz edinme hakkına kısıtlayıcı bazı hükümler getirilmiştir.

7.3.1954 gün ve 6326 sayılı “Petrol Kanunu” ve 12.3.1982 gün ve 234 sayılı “Turizmi Teşvik Kanunu” ile “bazı koşullarla, yabancı şirketlere sınırlı olarak köy arazisinden mülk edinme olanağı” sağlandığı burada belirtmeli.

5.6.2003 gün ve 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”nun 3. maddesiyle yabancı yatırımcıların (yabancı gerçek

kişiler ile yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişilerin) Türkiye’de kurdukları ya da iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlerin, Türk vatandaşlarının edimine açık olan bölgelerde taşınmaz mülkiyet ya da sınırlı aynı hak edinmeleri serbest bırakılmıştı.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü’nün 18.4.1933 gün ve 466-468 sayılı genel emriyle, “Türkiye’yi mübadeleden terketmiş olanların Türkiye’nin hiçbir tarafında taşınmaz mal alamayacakları ve asıl Yunan tebaasından olduğundan şüphe edilenlerin vilayetlerden sorulması” bildirilmekteydi. Buna karşılık, aynı genel müdürlüğün 31.10.1938 gün ve 914 sayılı genel emrinde, “mübadil Rumların İstanbul belediyesi sınırları içinde ve dışında taşınmaz alabilecekleri, ama Anadolu ve Rumeli’nin hiçbir yerinde alamayacakları” belirtilerek, mübadil Rumlara, İstanbul için yasak kaldırılmıştı.

Türk parasını koruma yasasına göre,² yabancı kişiler ile bunlar adına hareket eden Türkiye’deki gerçek kişiler, Türkiye’de edinecekleri taşınmazlar için gerekli meblağı dışardan döviz olarak getirmek ve yetkili bir bankaya satmak zorundaydılar. Bu gibi durumlarda, Maliye Bakanlığından, Tapu Sicil Muhafızlıklarından vb. izin almak durumundaydılar. Yabancıların uyuşu olduğu devletin, Türk vatandaşlarına taşınmaz edinme hakkı tanıyıp tanımadığı araştırılır, Türklere taşınmaz edinme olanağı tanınmıyorsa, yabancıların başvurusu geri çevrilirdi.

Yabancıların edineceği arazinin, 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesine göre köy sınırları içinde bulunmaması, 1110 sayılı Askeri Yasak Bölgeler içinde olmaması, 2644 sayılı Tapu Kanununun 36. maddesinde belirtilen köye bağlı çiftlikler arasında ve otuz hektardan fazla olmamasına bakılırdı.

Üçüncü Bölüm: ARAP EMİRLERİNE ÜLKEYİ SATMA PLANI

Bu bölümde, (1) 21.6.1984 gün ve 3029 sayılı yasayı, (2) 22.4.1986 gün ve 3278 sayılı yasayı ve bu yasaları iptal eden Anayasa Mahkemesi kararlarını okurlarla paylaşmak istiyoruz.

13) Köy Kanununa (87. Maddeye) ve Tapu Kanununa (35. Maddeye) Yapılan Eklemeler

(1) 21.6.1984 gün ve 3029 sayılı yasa ile, hemen başlangıçta açık kimliğiyle tanıttığımız 18.3.1924 gün ve 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesi ile 22.11.1934 gün ve 2644 sayılı Tapu Kanununun 35.

² 15 Eylül 1955 gün ve 9104 sayılı *Resmî Gazete*.

maddesine birer fıkra eklenmiş, Anamuhalefet Partisi Başkanı Necdet Calp, Halkçı Parti Meclis grubu adına yasanın iptalini istemiş, Anayasa Mahkemesi yasayı iptal etmiştir.³

21.6.1984 gün ve 3029 sayılı yasayla Tapu Kanununun 35. maddesine ve Köy Kanununun 87. maddesine eklenen fıkralar şöyleydi:

Tapu Kanununun 35. maddesinin “Karşılıklı olmak ve kanuni sınırlara uyulmak kaydıyla, yabancı gerçek kişiler, Türkiye’de taşınmaz edinebilirler” hükmüne, “Ancak hangi ülkelere yukardaki karşılıklılık koşulunun uygulanmayacağını” Bakanlar Kurulunun saptayacağı fıkrası ekleniyor, dolayısıyla, birincisi, bazı ülke yurttaşlarının karşılıklılık koşulu olmaksızın Türkiye’de taşınmaz edinmesine olanak sağlanıyor; ikincisi, bu ülkeleri belirleme yetkisi Bakanlar Kuruluna veriliyordu.

Köy Kanununun 87. maddesinin, “Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunmayan gerçek şahıslar, gerçek şahıs hükmünde olan cemiyet ve şirketlerin (eşhası hususiye ve hükmiye) köylerde arazi almaları memnudur.” (Günümüz türkçesiyle: “Yabancı gerçek kişiler ile yabancı tüzel kişilerin köylerde taşınmaz mal edinmeleri yasaktır.”) hükmüne, 3029 sayılı yasanın 2. maddesiyle “Hangi bölge ve illerde maddedeki kısıtlamalardan hangi ülkelere istisna tanınacağı”nı “tesbite Bakanlar Kurulu yetkilidir” fıkrası eklenmişti.

Gene bu fıkranın devamında yer alan “Ancak bu fıkra hükmü tarımsal üretim maksadıyla iktisap edilmek istenen araziler için geçerli değildir” koşulu yer almakla birlikte, köylerde yabancıların mülk edinmeleri yasaklanmışken, yabancıların köylerde de karşılıklılık koşulu aranmaksızın Bakanlar Kurulunun uygun göreceği bölge ve illerde arazi ve emlak edinebilmelerine olanak sağlanmıştı. Bakanlar Kurulu’nun daha sonra yayınlacağı ve aşağıda belirteceğimiz kararlardan anlaşılacağı gibi, petrol ülkesi Arap şeyhlik, prenslik ve emirliklerine ülkenin “inci”leri sayılan İstanbul Boğazı ve benzeri yerler peşkeş çekilmek için Tapu Yasası ve Köy Yasası değiştiriliyordu.

Değişikliğin iki gerekçesi vardı: “Biri, “Tapu Kanununun 35. maddesine işlerlik kazandırması”, yani ülke topraklarının en güzel ve güzide yerlerinin petro-dolar zengini şeyhlere, emirliklere, prenslere paylaşılması; ikincisi, alım ve satımlardan Toplu Konut Fonuna gelir sağlamasıydı.

Anayasa Mahkemesi, yabancı ülkelere karşılıklılık koşulu aranmaksızın mülk edinme hakkının tanınmasının, aynı biçimde karşılıklılık koşulu aranmaksızın taşınmaz edinebilecek bölge ve

³ Anayasa Mahkemesi: 1984 / 14 E, 1985 / 7 K, 13.6.1985 günlü kararı.

illerin belirlenmesinin doğrudan yasamanın yetkisinde bulunduğunu, TBMM yetkisinin Bakanlar Kuruluna devredilmesinin Anayasaya aykırı olduğunu belirterek, 3029 sayılı yasayı iptal etmişti.⁴

14) Köy Kanunu İle Tapu Kanununa Fıkralar Eklenmesi

İptal edilen 3029 sayılı (21.6.1984 günlü) yasadaki iki yıl ve bu yasanın iptal edildiği tarihten bir yıl sonra 22. 4. 1986 günlü 3278 sayılı yasa ile, 2644 sayılı Tapu Kanununun 35. maddesi ile 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesine ikişer fıkra eklenecekti.

22.4.1986 gün ve 3278 sayılı yasanın 1. Maddesiyle, 2644 sayılı Tapu Kanununun 35. maddesine,

“Ancak, milli menfaatlere ve / veya milli ekonomiye faydalı görüldüğü hallerde, Bakanlar Kurulu, hangi ülkelerin ve / veya hangi ülkeler uyuşundaki gerçek kişilerin mütakabiliyet şartından (karşılıklılık ilkesinden) istisna edebileceğine karar verebilir...” fıkrası ve,

Gene 3278 sayılı yasanın 2. maddesiyle, 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesine,

“Ancak milli menfaatlere ve / veya milli ekonomiye faydalı görüldüğü takdirde, Bakanlar Kurulu, hangi ülkelerin ve / veya hangi ülkeler uyuşundaki gerçek kişilerin bu maddelerdeki kısıtlamalardan istisna edebileceğine karar verebilir.” fıkrası eklenmişti.

Daha önce iptal edilen 3029 sayılı yasayla Tapu Kanununa eklenen fıkra yanında 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesine eklenen fıkranın bitişinde olduğu gibi, burada da, “bu fıkra hükmünün, tarım arazileri ile tarıma veya hayvancılığa yönelik üretim maksadıyla iktisap edilmek istenen araziler hakkında uygulanamayacağı” da maddede yer almaktadır.

Daha önce iptal edilmiş olan 3029 sayılı yasanın arka planında gizlenen amacı, 3278 sayılı yasanın uygulanmasıyla ilgili esasları çerçeveleyecek olan 5.6.1986 gün ve 86 / 10714 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan Bakanlar Kurulu Kararında okumak olanaklıydı.

Bakanlar Kurulunun “Yabancı Ülkeler ile Bu Ülkelerin Uyuşundaki Gerçek Kişilerin Türkiye’de Gayrimenkul Satınalmalarında Uygulanacak Esaslar Hakkında Karar”ının 1. maddesinde:

“Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Oman Sultanlığı, Bahreyn ve Katar ülkeleri ile bu ülkelerin uyuşunda bulunan gerçek kişiler”in karşılıklılık koşulu aranmaksızın Türkiye’de taşınmaz (gayrimenkul) satın alabileceklerine ilişkin 1. maddesinden

⁴ Anayasa Mahkemesi: 1984 / 14 E, 1985 / 7 K, 13.6.1985 günlü kararı.

de anlaşılacağı gibi, 3029 sayılı yasayla olduğu gibi, 3278 sayılı yasayla da, Türkiye toprakları petro-dolar zengini Arap kökenli kralların, emirlerin, sultanların, şeyhlerin alıp-sattıkları metaya dönüştürülmek istenmişti.

Dahası var: her iki maddeye eklenen fıkralarda, Türkiye’de yalnızca “bu ülkelerin uyuğunda bulunan gerçek kişiler”e değil, aynı zamanda bu “ülkelerin” ülke olarak taşınmaz edinebileceğine yer veriliyordu. Bir başka deyişle, Türkiye toprağının, bir başka ülkeye, o “ülke”nin toprağı olarak satılabileceğı hükmünü içeriyordu.

Birincisi: Anayasa Mahkemesi kararında, “bir başka ülke”ye toprak satışının, “yabancı kamu hukuku tüzel kişilerinin, özellikle devletlerin bir başka devlet ülkesinde taşınmaz mal edinmelerine, karşılıklılık ilkesine uyulması durumunda bile olanak bulunmadığı”; “bir devletin bir başka devlet ülkesinde taşınmaz mal edinmesinin, o devletin “siyasi bütünlüğü” ilkesine aykırı olduğu” belirtilerek, Anayasanın “Başlangıç” bölümünün “Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği”, Anayasanın 3’üncü maddesinin “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür” kuralını içeren birinci fıkrası karşısında “hiçbir organın yabancı ülkelere Türkiye Cumhuriyeti devleti sınırları içinde taşınmaz mal edinmesi için izin vermeye ya da bu yolda Bakanlar Kuruluna takdir hakkı tanımaya yetkisi bulunmadığı” hükmüne varıyor, 3278 sayılı yasanın I ve 2. maddelerinin iptaline karar veriyordu.

İkincisi: 3278 sayılı yasanın 1 ve 2. maddelerindeki düzenleme ile, karşılıklılık ilişkisi bulunmayan ülkelerin uyuğunda olan gerçek kişilere, karşılıklılık koşulu aranmaksızın Türkiye’de şehir ve kasabaların belediye sınırları içerisinde ve diledikleri miktarda taşınmaz mal edinme olanağı sağlanmaktaydı. Karşılıklılık anlaşması bulunmayan bu ülkeleri Bakanlar Kurulu belirleyecekti.

Anayasa Mahkemesi, “karşılıklılık”la ilgili doğrudan bir Anayasa maddesi bulunmaması dolayısıyla karşılıklılık ilkesinin oldukça geniş bir açılımına yer vermek gereğini duymuş ve:

(1) “yabancı gerçek kişiler”in “karşılıklılık koşulu ile şehir ve kasaba belediye sınırları içerisinde taşınmaz mal edinebileceğı”ne ilişkin (22.11.1934 gün ve 2644 sayılı) Tapu Kanununun 35. maddesine eklenen fıkralarla, (Bakanlar Kurulunun belirleyeceğı) karşılıklılık bulunmayan ülkelere ve / veya bu ülkeler uyuğundaki gerçek kişiler için karşılıklılık koşulunun uygulanamayacağına ilişkin 3278 sayılı kanunun 1. maddesini;

(2) yabancı ve gerçek tüzel kişilerin ülkemizde köy sınırları içerisinde arazi ve emlak almalarını kesinlikle yasaklayan 18 Mart

1924 gün ve 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesine eklenen fıkralarla, (Bakanlar Kurulunun belirleyeceği) ülkelerin ve / veya bu ülkeler uyruğundaki gerçek kişilerin köylerde “miktar kaydı sözkonusu olmaksızın arazi ve emlak edinebileceğine” ilişkin aynı 3278 sayılı Kanunun 2. maddesini, “Anayasanın 2. Maddesi karşısında Başlangıç bölümünün dördüncü paragrafında yer alan temel ilkeye aykırı” bulmuştu.

Anayasa Mahkemesinin, bu karşılıklılık ilkesiyle ilgili bölümde, daha sonra yürürlüğe konacak olan ve yabancılara toprak satışıyla ilgili yasaların da amaç ve sonuçları bakımından ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını tehdit eden bir perspektif içerdiğini duyumsatan acı saptamalardan bazılarını, burada, okurla paylaşmak yararlı olacak. Şöyle:

- Tarih boyunca devletler, ülkelerindeki yabancı unsurlara kuşku ile bakmışlar, bazı hakları onlardan esirgemişler, bazılarını ise kimi koşullara bağlamak suretiyle sınırlamışlardır. Sınırlamaya tabi tutulan hakların başlıcalarından biri mülk edinme hakkıdır. Zira bu hak ülke denilen yurt toprağı ile ilgilidir. Ülke devletin asli ve maddi unsurlarından biridir. Ülke olmadan devlet olmaz. Ülke, devlet otoritesinin geçerli olacağı alanı belli eder. (...) Toprak ile ilgili konuda insan haklarına saygılı, ölçülü, adil bir sınırlama, devlet için bir nefsi müdafaa tedbiri niteliğindedir.
- Devletin asli-maddi unsurunu oluşturan ülkede yabancıların arazi ve emlak edinmesinin ortaya çıkardığı siyasi, iktisadi, sosyal, hukuki ve mali çok önemli ve karmaşık sorunlar nedeniyle yabancılar hukukunda çeşitli sistemler gelişmiş ve devletler kendi milli çıkarlarına uygun gördükleri esas ve yöntemleri benimsemişlerdir. (...) Türk hukuku, yabancı gerçek kişilerin ülkede taşınmaz mal edinmeleri konusunda fiili ve kanuni karşılıklılık ilkesini kabul etmiştir.
- Bir devletin, ülkesinde yabancılara haklar tanınmasının ve bu konuda karşılıklılık esasından vazgeçmesinin bir iç hukuk sorunu olduğu görüşü genelde yadsınamaz. Toprak edinme konusundaki karşılıklılık esasının özelliğı bir başka konulardaki karşılıklılık esasından farklılığı, devletin, ülke denilen asli-maddi unsuruyla olan ilişkisidir. Söz konusu ilişki bu noktada farklı bir düşünce ve hassasiyeti zorunlu kılar.
- Satışın yabancı ülke uyruğundaki gerçek kişilere yapılması halinde satılan toprakların gerektiğinde geri alınabilmesi olanağının varlığına güvenilemez. Yabancıların her an kendi devletinin himayesinde olduğu dikkate alındığında böyle bir yola başvurma devletlerarası çetin sorunlara yolaçması kaçınılmazdır.
- Karşılıklılık esasını uluslararası ilişkilerde eşitliğı sağlayan bir denge aracıdır.

- Ülkede yabancıların arazi ve emlak edinmesi salt bir mülkiyet sorunu gibi değerlendirilemez. Toprak, devletin vazgeçilmesi olanaksız temel unsuru, egemenlik ve bağımsızlığın simgesidir.

Üçüncüsü: Yasama yetkisinin devriyle ilgilidir.

“Anayasanın Başlangıç bölümünün “Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği” esasını koyan yedinci fıkrası ile “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür” kuralını koyan 3. maddesinin birinci fıkrası hükmü karşısında yasama organının (...) Türkiye devletinin ülkesi üzerinde yabancı ülkelerin taşınmaz mal edinmesine —yabancı elçilik ve konsolosluklara ait binaların temellükü gibi çok istisnai durumlar hariç— bir yasayla izin verme yetkisi bulunmadığı” belirtilen Anayasa Mahkemesi kararında, “milli menfaatlere ve / veya milli ekonomiye (ulusal çıkarlara ve ulusal ekonomiye) faydalı görüldüğü hallerde, karşılıklılık ilişkisi olmayan Türkiye’de taşınmaz edinecek ya da köylerde arazi ve emlak alacak ülke ve uyruklarını belirleme yetkisinin Bakanlar Kuruluna verilmesini, açık bir yetki devri olduğu” sonucuna vararak, Anayasanın “Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Meclisindedir. Bu yetki devredilemez.” biçimindeki 7. maddesine aykırı bularak, 3278 sayılı yasanın 1. ve 2. maddesinin birinci fıkralarını iptal edecektir.

Dördüncü Bölüm: ÜLKENİN TOPRAK OLARAK YABANCILARA PAZARLANMASI

15) Yabancı Gerçek Kişilerin Köy ve Köy Arazilerinde Taşınmaz Edinmelerinin Engellerinin Kaldırılması

ANAP ya da Özal döneminde başlatılan Arap krallık ve emirliklerine ve bu ülkelere ülke topraklarını peşkeş çekme “harekatı”, AKP ya da Erdoğan döneminde, Avrupa Birliği ülkelerine ülkeyi paylaşırma, yağmalatma ve işgal sürecine dönüştürülecektir.

Bu sürecin birinci aşaması şöyle özetlenebilir:

3 Temmuz 2003 gün ve 4916 sayılı yasanın 19. maddesiyle Tapu Kanununun 35. maddesi değiştiriliyor; 38. maddesiyle Köy Kanununun 87. maddesi ve Tapu Kanununun 36’ncı maddesi yürürlükten kaldırılıyordu.

Anayasa Mahkemesinin daha önceki iptal kararlarında vurgulandığı gibi, ülke topraklarının büyük miktarda yabancılar eline geçmesi, Tapu Kanununun 35. maddesindeki karşılıklılık ilkesi ve Köy Kanununun 87. maddesindeki yabancıların köy ve köy arazisinde taşınmaz edinmelerini yasaklayıcı hükmü sayesinde önlenmişti. Köy Kanununun 87. ve Tapu Kanununun 36. maddeleri, 4919 sayılı

yasanın 38. maddesiyle yürürlükten kaldırılıyor ve Tapu kanununun 35. fıkraları değiştirilerek, yabancı gerçek kişiler ile yabancı tüzel kişilerin ülke genelinde ve dilediği yerde, köylerde ve köy arazisinde de toprak ve taşınmaz edinmelerine yasal olanak sağlanıyordu.

Söz konusu 4916 sayılı yasanın 19. maddesiyle değiştirilen Tapu Kanununun 35. maddesi, gene 4916 sayılı kanunun 38. maddesiyle yürürlükten kaldırılan Tapu Kanununun 36'ncı maddesi ile Köy Kanununun 87. maddesinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini dile getiren Anayasa Mahkemesi üyesi Serdar Özgüldür, yürürlükten kaldırılan maddelerle Tapu Kanununun 35. maddesinde yapılan değişiklikleri "Ek Gerekçe"sinde şöyle özetlemiştir:

"4916 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden önceki düzenlemede, 2644 sayılı Tapu Kanununun 35. maddesine göre, yabancı gerçek kişiler, sınırlayıcı kanun hükümlerine uymak ve karşılıklılık koşulu ile ülkemizde şehir ve kasaba belediye sınırları içerisinde taşınmaz mal edinebilmekteydi. 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesi ile de yabancı gerçek ve tüzel kişilerin köylerde arazi ve emlak almaları yasaklanmış; 2644 sayılı Tapu Kanununun 36. maddesiyle de, yabancı gerçek kişilerin bir köye bağlı olmayan müstakil çiftliklere ve köy sınırları dışında kalan arazinin 30 hektardan çoğuna ancak Bakanlar Kurulunun izniyle sahip olabileceği hüküm altına alınmıştı.

4916 sayılı Kanunun 19. maddesiyle değiştirilen Tapu Kanununun 35. maddesi ve 38. maddesiyle yürürlükten kaldırılan 2644 sayılı Tapu Kanununun 36. maddesi ile Köy Kanununun 87. maddesi birlikte değerlendirildiğinde:

(1) Gene karşılıklı olmak ve yasal sınırlamalara uyulmak koşuluyla, yabancı uyruklu gerçek kişilerin yanısıra yabancı ülkelerde, o ülke kanunlarına göre kurulmuş ticaret şirketlerine Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde 30 hektara (300 dönüm / 300.000 m²) kadar taşınmaz edinebilme olanağı getirilmiştir.

(2) Yabancı uyruklu gerçek kişilerin yanısıra, yabancı uyruklu ticaret şirketlerinin de Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde 30 hektara kadar taşınmaz edinebilme olanağı getirilmiştir.

(3) Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile ticaret şirketlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde aynı hak iktisapları esas kabul edilmiş; ayrıca yabancı hem gerçek kişiler hem de ticaret şirketlerinin aynı hak iktisaplarında karşılıklılık esasının aranmayacağı kuralı öngörülmüştür.

(4) Yabancı gerçek kişiler ile ticaret şirketlerinin köylerde taşınmaz edinebilmelerine imkan sağlanmış ve bunların köy sınırları içindeki taşınmazlara ilişkin aynı hak iktisapları serbest bırakılmıştır.

(5) Yabancı gerçek kişiler ile ticaret şirketlerinin bir köye bağlı olmayan müstakil çiftliklere sahip olamayacaklarına ilişkin yasal engel kaldırılmıştır."

Başlıca üç yasada yabancı ticaret şirketlerine sınırlı olarak taşınmaz edinme olanağı öngörülmüş olduğu burada belirtilmeli:

(1) 7.3.1954 gün ve 6326 sayılı petrol kanununun 87. maddesiyle, petrol hakkı sahibi ticaret şirketine, petrol sahasındaki mülkiyeti edinme olanağı sağlanmış,

(2) 12.3.1982 günlü 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanununun 8. maddesiyle yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilere turizm merkezlerinde taşınmaz tahsisi gibi olanaklar sağlanmış, ayrıca bu, Tapu Kanunu ve Köy Kanunundaki yabancılara ilişkin kısıtlamaların uygulanmayacağına yer verilmiş;

(3) 5.6.2003 günlü, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun 3. maddesiyle yabancı yatırımcıların (yabancı gerçek kişiler ile yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişilerin) Türkiye’de kurdukları ya da iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlerin, Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde taşınmaz mülkiyet ya da sınırlı aynı hak edinmeleri serbest bırakılmıştı.

4916 sayılı yasayla Tapu Kanununda yapılan değişiklik ile, yabancı tüzel kişilerin / şirketlerin ülkede mülk edinmelerinin önlenerek ulusal çıkarlarımızın korunmasının yasal olanakları yabancılar lehine elimizden alınmaktaydı. Çünkü, daha önce, Köy Kanununda köylerde ve köy arazisinde yabancı gerçek kişilerin olsun, yabancı tüzel kişilikler olan dernek ve şirketlerin olsun emlak ve arazi almalarını yasaklayan Köy Kanununun 87. maddesi yürürlükten kaldırılıyor, Tapu Kanununun değiştirilen 35. maddesiyle, yabancı gerçek kişilerin, dernek ve şirketlerin köylerde de emlak ve arazi almaları sınırsız, koşulsuz serbest hale getiriliyordu. Değiştirilen madde, yeni içeriğiyle şöyleydi:

“Madde 35. — Karşılıklı olmak ve kanuni sınırlamalara uyulmak kaydıyla, yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri, Türkiye sınırları içinde taşınmaz edinebilirler. Karşılıklılık ilkesinin uygulanmasında, yabancı devletin taşınmaz ediminde kendi vatandaşlarının veya yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerine tanıdığı hakları, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına veya ticaret şirketlerine de tanınması esastır.

(...)

“Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerinin otuz hektardan fazla taşınmaz edinebilmeleri Bakanlar Kurulunun iznine tabidir.

(...)

“Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri lehine, taşınmaz üzerinde sınırlı aynı hak tesis edilmesi halinde karşılıklılık şartı aranmaz.

“Kamu yararı ve ülke güvenliği bakımından, bu maddenin uygulanmayacağı yerleri belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.”

Anamuhalefet partisi olarak CHP Grubu adına, Tapu Kanununun değiştirilen 35. maddesinin iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine yapılan başvuruda, bu yasa değişikliğinden önce, “yabancı tüzel kişilerin ölkemizde taşınmaz mal edinme hakkını tanıyan genel bir hukuk kuralının mevzuatımızda oluşmadığı”, “Türk hukuk öğretisinde de, ilke olarak yabancı şirketlerin Türkiye’de taşınmaz mal edinemeyecekleri konusunda görüş birliği oluştuğu” belirtilmekteydi.

İptal isteminde ayrıca karşılıklılık ilkesine, bu ilkeyi benimseyen hemen her ölkede farklı sınırlamalar getirdiği belirtilerek, şu örnekler sıralanmaktaydı:

Litvanya, Avrupa Birliği üyeleri hariç, yabancılara tarım arazilerinde taşınmaz hakkı vermiyor;

Rusya Federasyonu’nda yabancı uyruklu gerçek kişilerle yabancı ticaret şirketlerine ulusal sınırlara bitişik yerlerde ve tarım arazilerinde mülk edinme hakkı tanınmıyor ve yabancıların edineceği mülkün asgari ve azami sınırlarını belirliyor;

Ukrayna, yabancılara tarım arazilerinde taşınmaz mal edinme hakkını tanımıyor, tarım arazisi olmayan alanlarda ise yabancı gerçek kişilere sadece halen yabancı bir gerçek kişiye ait olan mülke bitişik taşınmaz malları satın almak hakkını veriyor, tüzel kişilerin halen bir yabancı kişiye ait olan mülke bitişik mülkü satın alma hakkı tanıyor;

İspanya, tarım alanlarında yalnızca Avrupa Birliği üyesi devletlerin vatandaşlarına mülk edinme hakkı veriyor;

Avusturya, yalnızca Avrupa Birliği üyesi devletlerin vatandaşlarına taşınmaz edinme hakkı tanıyor, öteki yabancı devlet yurttaşlarının bu haktan yararlanmasını izne bağlıyor;

Danimarka’da, Danimarka dışında yaşayan yabancılar yazlık ev edinmiyor;

İsveç ve İsviçre, yabancıların tarım arazisinde taşınmaz mal edinmesine olanak tanımıyor;

Slovenya, yalnızca Avrupa Birliği üyesi ölkelere, üç yıldır Slovenya’da oturmuş olmak koşuluyla taşınmaz mal edinme olanağı tanıyor;

Estonya, yabancı tüzel kişilerin her türlü arazi devrini, yönetimin iznine bağlıyor;

Avrupa Birliği ölkelerinde, genellikle, yabancıların taşınmaz mal edinme hakkına arazinin niteliği bakımından sınırlama getiriliyor, yabancıların tarım arazilerinde mülk edinmelerine genel bir uygulama olarak olanak tanınmıyor.

Bu sınırlamaların ölkede yabancıların arazi ve emlak edinmelerinin salt bir mülkiyet sorunu gibi değerlendirilmemesinin bir

sonucu olduğu belirtilerek, toprağın, devletin vazgeçilmesi olanaksız asli-maddi unsuru, egemenlik ve bağımsızlık simgesi olduğu görüşü yineleniyordu.

Dolayısıyla, Avrupa ülkelerinin hemen hemen tümünde, yabancıların tarım arazilerinde taşınmaz mal edinmelerine olanak sağlanmazken, bu ülkeler yurttaşları olarak yabancı gerçek ve tüzel kişilere, Türkiye topraklarının, sınırsız ve koşulsuz emlak ve arazi edinmelerine açık tutulmuş olması, “karşılıklılık koşulu” kaidesi üzerine oturtulmuş “karşılıksızlık ilkesi” olduğu, bir başka deyişle yabancı gerçek ve tüzel kişilere sağlanmış egemenlik ve bağımsızlık ilkelerini zedeleyen, olası sorunları bakımından ülkenin toprak olarak bölünmesinin kapısını aralayacak olan bir “ödün” ve bir “ayrıcılık” olduğu açıktı.

Anayasa Mahkemesi,

(1) ulusal çıkarları, devleti ve ülkesiyle bölünmezliği öne çıkaran Anayasa'nın “Başlangıç” bölümüyle bağlantılı 2. maddesine;

(2) ulusun bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini temel alan 5. maddesine;

(3) yeni düzenlemeyle Tapu Kanununun 35. maddesinin uygulanmasında “kamu yararı” ve “ülke güvenliği bakımından bu maddenin uygulanmayacağı yerlerin” Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmesi hükmünün, “Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisine” verilen “devredilemez” olan yasama yetkisinin, Bakanlar Kuruluna devredilmiş olması nedeniyle, Anayasanın 7. maddesine aykırı olduğuna;

(4) “ülkenin bütünlüğü, güvenliği, coğrafi özellikleri, stratejik konumu ve öncelikleri gözetilerek yabancıların alacağı yeri, arazi, arsa veya bina olmasının getireceği farklılıklar ile satın almanın amacı, koşulları ve devirde uygulanacak usul ve esaslar gibi hususların yasada belirtilmemiş olmasının, hukuk devleti anlayışına aykırı düştüğü vargısıyla, temel hak ve özgürlüklerin yabancılar için kanunla sınırlanabileceğini öngören Anayasa'nın 16. maddesine aykırı olduğu kararına vararak, Tapu Kanununun 35. maddesini yeniden düzenleyen 4916 sayılı yasanın 19. maddesini 14.3.2005 gün ve 2003 / 70 ve 2005 /14 sayılı kararla iptal edecekti.

Yürütmenin durdurulması istemini reddeden Anayasa Mahkemesi, “iptal hükmünün doğuracağı hukuksal boşluk kamu yararını ihlal edici nitelikte görüldüğünden, (...) iptal hükmünün, kararın *Resmi Gazete*'de yayınlanmasından başlayarak üç ay sonra yürürlüğe girmesine” karar veriyor ve böylece, “ulusal çıkarlar”, “devleti ve ülkesiyle bölünmezlik”, “ulusun bağımsızlığı ve bütünlüğü, ülkenin

bölünmezliği” açısından iptal edilen yasa maddesi, u yıla yakın bir süre yürürlükte kalarak ülke turistik, ekonomik, siyasal ve stratejik birimleriyle kapış kapış elimizden çıkıyordu.

16) Yabancı Gerçek ve Tüzel Kişilere lkeyi Yağmalatma Yasasında Israr

Yabancılara toprak ve taşınmaz satışını sınırlayan ve düzenleyen Köy Kanununun 87. maddesi ile Tapu Kanununun 36’ıncı maddesi yürürlükten kaldırılmış, Tapu Kanununun 35. maddesini yeniden düzenleyen yasa iptal edilmiş, dolayısıyla, hukuksal bir boşluk oluşmuştu. Bu boşluğu dolduracak yeni bir yasanın çıkartılması gündemdeydi.

Hukuksal boşluğun yeni bir yasayla giderilmesinde gözetilmek gereken, Anayasa Mahkemesinin iptal kararında gerçek ve tüzel kişi olarak yabancılara toprak ve taşınmaz satışının, “lke bütünlüğü ve ulusun bölünmezliği” ve “ulusal çıkar” ile doğrudan bağlantılı olmasıydı.

Tam da bu süreçte, Başbakan Erdoğan’ın “Ben lkemi pazarlamakla mkellefim” sözü, toprak ve taşınmaz satışlarıyla ilgili yasaların arkasında ve karanlıkta duran amacı aydınlatan, yüksek voltlu bir “ampul” değerindeydi. Bu satırların yazıldığı günlerde, Erdoğan, yerli ve yabancı sermaye ayırımının, bir başka deyişle ulusal ve uluslararası sermaye ayırımının bizde de kalmadığını “muştulanış” bulunuyordu.

Halka aılırken halkın boynuna halka geirilmış, zelleşmeden küreselleşmeye, yabancı sermayeye teslimiyete, teslimiyetten toprakların pazarlanmasına — lke kurtarıcılığından ülke satıcılığına, “lkeyi satarak ülkeyi kurtarmak” adlı oyunun son sahneleri “temaşa” için sahneye konmuştu:

Yer: Türkiye Büyük Millet Meclisi Toplantı Salonu. Beşinci Oturum. Açılma saati: 22.05. Yeni yıla girmeye birbuçuk gün var. Yani tarih: 29.12.2005.

Konu: Anayasa mahkemesince iptal edilen Tapu Kanununun 35. maddesinin yerine konacak yeni 35. madde görüşülmektedir. Görüşülen madde şöyle:

Madde 35. — Yabancı uyruklu gerçek kişiler, karşılıklı ve kanuni sınırlamalara uyulmak kaydıyla Türkiye’de işyeri veya mesken olarak kullanmak üzere, uygulama imar planı veya mevzii imar planı içinde bu amaçlarla ayrılıp tescil edilebilirler. Sınırlı aynı hak tesis edilmesinde de aynı koşullar aranır. Yabancı uyruklu bir gerçek kişinin ülke genelinde edinebileceği taşınmazlar ile bağımsız ve sürekli nitelikte sınırlı aynı hakların yzlm ikibuçuk hektarı geçemez. Bu fıkrada belirtilen

koşullarla, yüzölçümü miktarını otuz hektara kadar artırmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Yabancı ülkelerde kendi ülkelerinin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri, ancak özel kanun hükümleri çerçevesinde taşınmaz mülkiyeti ve taşınmazlar üzerinde sınırlı aynı hak edinebilirler.

(...)

Karşılıklığın tespitinde hukuki ve fiili durum esas alınır. Bu ülkenin kişilere toprak mülkiyeti hakkının tanınmadığı ülke uyruklarına uygulanmasında, yabancı devletin taşınmaz ediniminde kendi vatandaşlarına tanıdığı hakların, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına da tanınması esastır.

Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde kendi ülkelerinin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerinin (...) taşınmaz ve sınırlı aynı hak edinemeyecekleri alanları, ilgili kamu ve kurum ve kuruluşlarının tescile esas koordinatlı harita ve planları içeren teklifi üzerine belirlemeye ve yabancı uyruklu gerçek kişilerin il bazında edinebilecekleri taşınmazların, illere ve il yüzölçümüne göre binde beşi geçmemek üzere oranını tespitte Bakanlar Kurulu yetkilidir.

(...)

Bu madde hükümlerine aykırı edinilen veya kanuni zorunluluk dışında edinim amacına aykırı kullandığı tespit edilen taşınmazlar ile sınırlı aynı haklar, Maliye Bakanlığınca verilen süre içerisinde maliki tarafından tasfiye edilmediği takdirde tasfiye edilerek bedele çevrilir ve bedeli hak sahibine ödenir.”

17) AKP'nin İki Yasası Arasında Meclis'te Görüşme

Tasarının TBMM'nde görüşülmesi sırasında, renkli sahneler yaşandığına değinelim.

Yabancı gerçek kişilere, belediye sınırları içerisinde mesken ve işyeri olarak taşınmaz edinme olanağı sağlanırken bu taşınmazın alanının üst sınırının 2,5 hektar olmasının kendi içerisinde bir çelişki olduğu belirtiliyor. İstanbul'da 25.000 metrekare üzerine 300-400 konut yerleştirilirken, yabancı gerçek kişiye mesken ya da işyeri olarak 30 hektara, yani 300.000 metrekareye kadar bu sınırın genişletilmesinin mantıkla açıklanamayacağına değiniliyordu. Antalya örneklendirilerek, bir konut yeri ile 300.000 metrekare arasındaki ters orantıya değinen ve “Ne yapacak bu kadar alanı?” diye soran CHP'li milletvekilini, sıralardan AKP'li milletvekili, “Portakal bahçesi yapar!” diye yanıtlıyordu. Tasarıda ise, kırsal / tarımsal alan değil, “arsa” niteliğinde, mesken ya da işyeri yapmaya yönelik taşınmaz edinebileceği ve bu amaçla kullanılacağı koşulu vardı.

*

Meclisten bir başka sahne:

BAŞKAN — Madde üzerinde, Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına, Bursa Milletvekili Sayın Mehmet Küçükkaşık; buyurun, (CHP sıralarından alkışlar)

CHP grubu adına MEHMET KÜÇÜKKAŞIK (Bursa) — Sayın Başkan, değerli milletvekilleri, görüşülmekte olan yasanın 1'inci maddesi hakkında, Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına söz almış bulunmaktayım; hepinizi sevgi ve saygıyla selamlarım.

Şimdi, biz konuşurken, sanki, Türkiye'de yeni bir moda oldu "her şeyi biz yaptık, her şey yenidir" diye biliniyor. Değiştirmeye kalktığınız Tapu Kanununun 35'inci maddesi, 1934 tarihli ve 1934 tarihinden beri, yabancılar, yabancı gerçek kişiler, Türkiye'de 30 hektar, köy arazisi dışında, bakınız, köy arazisi dışında, 30 hektara kadar taşınmazı zaten elde ediyorlardı; yani, biraz önce, Sayın Çavuşoğlu'nun söylediği gibi, ev almak için bu yasanın çıkmasına falan gerek yoktu. Otuzlu yıllardan beri, insanlar, zaten, Türkiye'de gayrimenkul ediniyorlar; 30 hektara kadar, köy arazisi dışında; bir.

İkincisi, yine, çıkarılan özel kanunlarla ilgili olarak, yabancı sermayeli ticaret şirketleri, bakınız, Türk kanunlarına göre kurulan yabancı sermayeli ticaret şirketleri de yine, Türkiye'de taşınmaz edinebiliyorlardı; fakat...

Sayın Başkan, biraz susturabilir misiniz.

BAŞKAN — Siz buyurun, Genel Kurula hitap edin.

MEHMET KÜÇÜKKAŞIK (devamla) — Ben Genel Kurula hitap ediyorum da, arkadaşlar, hiç olmazsa dinlerlerse iyi olaak.

MUSTAFA NURİ AKBULUT — (Erzurum) Dinliyoruz, dinliyoruz...

BAŞKAN — Arkadaşlar, kendi aramızda konuşmayalım; hatibi dinleyelim. Buyurun.

MEHMET KÜÇÜKKAŞIK — — Şimdi, 4916 sayılı yasayla getirilen değişikliklerle, siz, şunu yaptınız arkadaşlar, iki yıl önce:

1- Hazine arazilerinin yabancılarla satışına izin verdiniz. Bakınız, Hazine arazilerinin ... Özel şahıslara ait taşınmazların yabancılarla satışına değil, kamuya ait taşınmazların yabancılarla satışına izin verdiniz.

2 - Köy Kanununun 87'inci maddesinde değişiklik yaparak, köylerdeki tarımsal arazileri, yabancı kişi ve şirketlerin satın almasına imkan verdiniz.

3- Yabancı ticaret şirketlerinin Türkiye'de taşınmaz edinmesine izin verdiniz.

4 - Karşılıklılık aranmadan bu taşınmazların devrine izin verdiniz.

Bakınız. Anayasa Mahkemesinin iptal ettiği, bizim Cumhuriyet Halk Partisinin başvurusu üzerine iptal ettiği, işte sizin bu Tapu Kanununun 35, 36 ve Köy Kanununun 87'inci maddesinde yaptığımız değişikliklerdir. Yani, şimdi öyle bir şey söylüyor ki, sanki Cumhuriyet Halk Partisi, yabancıların Türkiye'de bir daire, bir yazlık almasına karşı çıkıyormuş... Yok öyle bir şey. 1934 yılından beri satılıyor arkadaşlar, lütfen iyi dinleyin. Şimdi, sizin bu yaptıklarınızı, (...) Turgut Özal, 1984-1985'te yapmaya kalkmıştı, yabancılarla satmaya kalkmıştı vatan topraklarını; ama, o, yabancı ülkelere bile satmaya kalkmıştı, yabancı ülkelere, isim de belirtmişti hem de, şu şu yabancı ülkelere topraklar satılır demişti. Nedense, onlar da, sizin gibi, Dubaili prensler gibi, Katarlılar gibiydi, aynı şekildeydi!

Türkiye'de, moda oluyor, vatan toprağını satmaya kalktığı zaman, hani o zaman da vardı, yirmi yıl önce, Özal zamanında da vardı, Boğaz'da, şeyhler geliyor diye, toprak alacaklar diye iptal ediliyordu. Şimdi yine aynı şeyi tartışıyoruz; bir.

İki; şimdi burada siz diyorsunuz ki: Anayasa Mahkemesi iptal etti bunu. Karşılıklı var mı; karşılıklı kaldırıyorsunuz. Anayasa Mahkemesinin iptal gerekçelerini ben size okuyayım, çok uzun: Yürütme organına genel, sınırsız, esasları ve çevresi belirsiz bir düzenleme yetkisi verilemeyeceği, yabancıların mal edinmelerinin usul ve esaslarının yasada gösterilmediği, ülkenin bütünlüğü, güvenliği, coğrafi özellikleri, stratejik konumu ve öncelikleri gösterilerek, yabancıların alacağı taşınmazın yeri, arazi, arsa veya bina olmasının getireceği farklar ile satın almanın amacı, koşulları ve devirde uygulanacak usul ve esaslar gibi hususların yasada belirtilmesi gerektiği, bunların yasada düzenlenmesinin ülke bütünlüğü ve egemenliğiyle doğrudan ilişkili olduğu ve özgürlüklerin ise ancak yasayla sınırlanabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir.

Şimdi, Anayasa Mahkemesinin bu bozma gerekçesinden sonra, Başbakanlık, evet doğru, Türkiye'deki tüm kamu kurumlarına demiş ki: "Tapu Kadastro Genel Müdürlüğüne yetki veriyor, arkadaşlar, gidin bir çalışma yapın da, Anayasa Mahkemesinin bozma kararı doğrultusunda bu işi nasıl düzeltiriz, bir bakın". Türkiye'nin tüm kamu kurumlarında oturmuşlar, çalışmışlar, taslak burada, alt komisyonda olan arkadaşlarımız da biliyorlar, bir çalışma yapmışlar, demişler ki: "Evet, bu çalışma Anayasa Mahkemesinin bozma kararını karşılar", ittifak da etmişler. Biz alt komisyonda tartıştık, Türkiye Cumhuriyetinin Kurumları, Hazinesinden Tapu ve Kadastroya kadar, Genelkurmay Başkanlığına kadar, bir taslak üzerinde anlaşmış herkes, "10.000 metrekarenin üzerinde yer satmayalım" demişler. Başbakanlığa gelmiş; Başbakanlığa gelince bir sihirli el değmiş, birdenbire "10.000 metrekareden fazla satılamaz" denilen yerler, 2,5 hektara çıkmış. Ne kadar kurnaz değil mi! Yani, 25.000 metrekareye çıkmış. Kim yapmış bunu; kimse bilmiyor, kimse bilmiyor; Başbakanlıkta bir el yapıvermiş! Neyse, kimin eliye bu el; o yapmış!

Siz vatanın toprağını, ancak özel kanunlardaki istisnalarla; yani Turizmi Teşvik Kanunuyla, yani Petrol Kanunuyla, yani Endüstri Bölgeleri Kanunuyla, yani Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunuyla ancak satabilmek için yetki alıyorsunuz. Çok özel istisnalar bunlar. Diyorsunuz ki "Biz sınırlıyoruz!". Yahu, bu yasalar sınırlama yasaları değil ki, yabancılara tahsisat yapmanın yasaları, toprak satmanın yasaları, serbesti; yani, ikinci fıkrayla hiçbir şekilde sınırlama yok. Şimdi, Bakanlar Kuruluna verdiniz, özel şahıslardan Sayın Mevlüt Çavuşoğlu, Antalya'da, Muğla'da, İzmir'de herkes yer arıyor. Bakanlar Kuruluna yetki verdiniz. Bu özel şahıslara, İmar Kanununa dahil olsa, 30 hektara kadar, yani, 300 dönüm, yani 300.000 metrekare yeri bir özel şahsa satıyorsunuz, burada yoğunluk hesabı, hektar hesabı —biz biraz önce yaptık— 200 kişiden geliyorsa, 60.000 kişilik bir nüfus kuracak kadar bir yeri satmaya Bakanlar Kuruluna yetki veriyor musunuz? İnşaat mühendisleri, mimarlar böyle hesaplıyor, normal bir yerde, 300 dönümlük bir alana 50.000 kişilik bir ilçe kurulur, hadi biz düzeltelim, en azından 20.000 kişilik kurulur.

Siz, bir özel şahsa, bir ev için 300 metrekarelik yer satılır, topraksa, 500 metrekarelik satılır, işyeri de bu kadar satılır. Siz niye zorluyorsunuz 300.000 metrekareyi? 300.000 metrekareden ne istiyorsunuz Allahaşkına?! Ne istiyorsunuz?! Diyorsunuz ki, bakın, diğer fıkrada, dördüncü, beşinci fıkrada, vakıflara falan yer satmayacaksınız. Bakınız, Vakıflar Kanunu Tasarısı burada, Adalet Komisyonuna da getirmiyorsunuz bu tasarımı. Burada, şimdiye kadar vakıflarda, vakıfların yönetim kurulunun çoğunluğunun Türk vatandaşı olma şartı aranıyor, öyle mi? Tasarımı okuyayım size. "Vakıfların yönetim

organlarında görev alanların çoğunluğunun Türkiye’de yerleşik bulunması gerekir” diyorsunuz, yani Türk olması gerekmez. Allahaşkına, siz Türklerden ne istiyorsunuz? Türk’ün toprağından ne istiyorsunuz? ...

Ondan sonra diyorsunuz ki, biz herhangi bir şekilde kooperatife, herhangi bir aynı şekilde yatırım fonuna, kimseye bu yerleri tahsis etmeyeceğiz; bal gibi onu tahsis edeceksiniz, amacımız da bu zaten.

Bakın, sadece telekomda 2.500 tane gayrimenkul var. İrtifak haklarını saymıyorum ben. Sırf telekomun 2.500 tane gayrimenkulu var. Bu yasalar bunun için değişiyor, bu maddeler. Bunlar için değişiyor. ...

Dünyada hiçbir şekilde bir maddeli bir yasa yok. Eğer, yapmak istiyorsanız, gelin, yabancılarla toprak satışını düzenleyecek özel bir yasa çıkaralım. O maddenin adı da bir madde olmasın, bir yasa olsun. Türkiye’nin hangi ilinde, hangi bölgesinde, hangi ilçesinde sahil kesimlerine kadar; ovasında ne kadar, Doğu Anadolu’da ne kadar, Karadeniz’de ne kadar, hangi il sınırında ne kadar, kentte ne kadar bunları belirleyelim ve lütfen ve lütfen, köy ve tarım arazilerini, ne hayvancılık için, ne tarım arazileri için yabancılarla satmayalım.

*

Meclisten bir başka sahne:

HALİL ÜNLÜTEPE (Afyonkarahisar) — Sayın Başkan, aracılığınızla, Sayın Bakana şu soruyu yöneltmek istiyorum: Bilindiği gibi, devletler arası ilişkilerde en önemli unsur karşılıklılık ilkesidir.

Elimdeki bir belgeye göre, ülkemizde, Yunanistan vatandaşları 12.346 taşınmaz almıştır; aldıkları miktar 4.198.739 metrekaredir.

Bize vize uygulayarak Türk vatandaşlarını kabul eden Yunanistan’da, bu süre içinde kaç Türk vatandaşı toprak edinmiş, kaç kişi toprak edinmiş ve ne kadar miktarda toprak edinmiştir; bunu öğrenmek istiyorum?

Teşekkür ederim.

BAŞKAN — Sayın Saygun, buyurun.

MEHMET NURİ SAYGUN (Tekirdağ) — Sayın Başkan, aracılığınızla, Bakanımın şunu öğrenmek istiyorum: Sayın Bakanım, az evvel Adalet ve Kalkınma Partisinin konuşmacıları bizim vermiş olduğumuz rakamların doğru olmadığını ifade ederek, çok farklı rakamlar verdiler.

Şu anda benim elimde Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nün internet sitesinden aldığım bir belge var. Bu belgede “tkgm.gov.tr”; Tapu Kadastro yetkilileri yanınızda, sanıyorum site budur. Bu siteden aldığım bilgilere göre 20 Nisan 2004 tarihi ile 15 Nisan 2005 tarihi arasında 4.162 adet taşınmaz Suriyelilerce, 5.666 adet taşınmaz Yunan vatandaşlarınca, 1.141 adet taşınmaz İngiliz vatandaşlarınca, 66 adet taşınmaz da İsrail vatandaşlarınca alınmış olup, toplam 274.000 dönüm tutmaktadır. Şimdi, Türkiye’de, 241.000 Suriyelilerce alınmış, toplam 274.000 dönüm. Bunu Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nün resmi sitesinden aldım. Şimdi, Adalet ve Kalkınma Partisinden bu rakamlarla ilgili konuşan arkadaşlarım ise, hiçbir şekilde uyum taşıyamayacak ölçüde, inanılmaz farklılıkta rakamlar getirdiler ve dönüp, bize de, efendim, siz aldatmaya yönelik rakamlar söylüyorsunuz şeklinde de bir suçlamada bulundular.

Ben şunu öğrenmek istiyorum: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nün bu sitesinde düzenlenmiş olan bu rakamlar doğru değil midir veyahut bu rakamlar

doğru ise, o zaman, Adalet ve Kalkınma Partisindeki yetkili arkadaşlarım, ellerindeki rakamları, sizden, hangi donelerden ve hangi kaynaklardan elde etmişlerdir?

Teşekkür ederim.

BAŞKAN — Teşekkür ediyorum Sayın Saygun.

Sayın Bakan, buyurun.

BAYINDIRLIK VE İSKAN BAKANI FARUK NAFİZ ÖZAK (Trabzon) — Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; hepinize saygılar sunuyorum.

Sayın Ünlütepe'nin sorusunu cevaplamak istiyorum. Verdiği rakamlar doğrudur; Türk asıllı Yunan uyruklu vatandaşlarımıza 11.326 taşınmaz satmışız, Yunan uyruklu vatandaşlara 1.020 taşınmaz satmışız.

Yunanistan'da kaç Türk vatandaşı, kaç metrekafe ve kaç gayrimenkul almıştır sorusuna şunu cevap vereyim: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğümüz (...) Avrupa'da çok ülkeyle yazışma yaptı, orada yaşayan Türk vatandaşlarının ve yaşamayan Türk vatandaşlarının gayrimenkullerini sordu, cevap aynen şöyleydi: "Bizde istatistiki bilgi yok, bize şu kadar para gönderin, size bilgi verelim." Bu bilgileri alamadık; bunu söyleyeyim; yani, onlar bizim gibi istatistik tutmuyorlar.

Sayın Saygun, doğru değildi. Bugün İnternet'ten almış olduğumuz rakamları size sunayım: 15.4.2005 tarihi itibarıyla, yabancı uyruklu gerçek kişilere ait istatistiksels raporda, 272.511 dönüm arazi satmışız. Bunun —biraz evvel Sayın Çavuşoğlu da söyledi— 230.000'i 1939'dan evvel Suriyelilere satılmış ve bu... Siz nereden aldınız bilemiyoruz; ama, doğrusu burada, bizde.

Ayrıca, Sayın Saygun "2003 ile 2005 arasında 274.000 dönüm satıldı" dedi. Doğru değil; 10.894 dönüm satıldı, Sayın Çavuşoğlu düzelitti; doğrusu bu. ...

*

Meclis'ten bir başka sahne:

ORHAN SÜR — Evet, şimdi, değerli arkadaşlarım, her şeyden önce, o girmeye çalıştığımız Avrupa Birliğine bile, Avrupa Birliğinin kuruluş yasasında bu konular, bu durum 295'inci maddesinde incelenmiş ve devletlerin hukuklarında mülkiyet hakkına ilişkin kısmı topluluk hukuku dışında bırakılmıştır. Bu çerçevede, son dönemde Avrupa Birliğine tam üyelik hakkı kazanmaya çalışan Macaristan, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya ve Estonya, önce yabancılara toprak satışını yasaklamışlar, bu hakları saklı kalarak Avrupa Birliği ülkesi olmuşlardır. Şimdi bunları görmezlikten gelemeyiz.

Şimdi, bazı şeyleri çok çabuk unutuyoruz, bazı şeyleri görmezlikten geliyoruz, inanıyorum ki, bu anda Niğde'de bu konuşmaları dinleyen insanlar vardır. İtalyanlar Niğde'de, binlerce dönümlük bağlar yaptılar, binlerce dönümlük ve o arazilere şu anda Türk vatandaşları giremiyor. Niğdeliler giremiyor. Sen girersin milletvekili olarak belki; ama, sade vatandaş giremiyor. Demin telefonlar geldi...

FİKRET BADAZLI (Antalya) — Çalışıyorlar orada...

ORHAN SÜR — Evet, çalıştırmaktan bahsetmiyoruz değerli arkadaşlarım.

Şimdi değerli arkadaşlarım, biraz önce, bu şirketlerin, toprakları alacak şirketlerin vakıf şirketleri olabileceğini sizlere açık açık anlatmaya çalıştım;

ama, hala bunlar yok diyorsunuz, bunlar olamaz diyorsunuz; ama, bunlar, maalesef bu tasarı bu şekilde yasalırsa olacak.

Bir de, binde 5 olayı var değerli arkadaşlarım, binde 5. Biraz önce Tapu ve Kadastro yetkililerine “Türkiye’deki tarım alanları ne kadar” diye sordum, 21.000 kilometrekare civarında olduğu söylendi. Şimdi “tarım alanları satılmayacak” diyorsunuz. Benim mesleğim harita kadastro mühendisliği; bu ülkede tarımı bu kadar ihmal ettiğiniz sürece, tarımda çalışan insanlar emeklerinin karşılıklarını alamadıkları sürece ve kendilerine de büyük paralar teklif edildiği sürece, bu toprakları satacaklardır ve önümüzdeki dönemde, özellikle küçük beldelerin belediyelerinde çok büyük alanlarda mevzi imar planı onamaları yapılacaktır; özellikle önümüzdeki dönemde ve bunların çoğu da tarım işletmesi olarak satılacaktır. Bu büyük tarım alanları, sanki işyeri gibi tescil edilecek...

FİKRET BADAZLI — İmar ihya edilecek.

ORHAN SÜR — Evet, imar ihya edilecek; ama, orada imar falan yapılmayacak. O tarım alanları da birilerinin bölgesine geçecek.

Biraz önce bir arkadaşımız “Biz tarih biliyoruz!” dedi. Hocam, aslında belki kibarlık etti, size hatırlatmadı ama, size bir şeyi hatırlatmak istiyorum: Tarih bilenler, 1868 Osmanlı’nın Tanzimat Fermanından sonra, yabancıya toprak satışına izin verilmesinden sonra, Filistin topraklarının nasıl satıldığını hatırlarlar. 1868’de Osmanlı topraklarının yabancılara satılmasına izin verilmesinden ve 1910...

(Mikrofon otomatik cihaz tarafından kapatıldı)

ORHAN SÜR — Bir dakika işte onu anlatıyoruz. Osmanlı topraklarıydı oralar; oralar Osmanlı topraklarıydı. Orada yaşayan Osmanlı vatandaşları arazilerini sattılar. 1914’te Osmanlı bu yasayı iptal edinceye kadar bu satış devam etti ve bugünkü İsrail Devletinin temelleri o zaman orada atıldı ve arkasından İsrail Devleti kuruldu. Şimdi Filistinliler yurtsuz, kendi yurtlarında mülteci olarak oturuyorlar. Bu tarihi size hatırlatmak istiyorum. Dilerim ki, bu tip yasalarla, bu tip yaklaşımlarla, bizden sonra gelecek kuşakları, bu ülkede Filistinli haline çevirmezsiniz.

*

Tasarının tümü üzerinde CHP Grubu adına görüşlerini açıklayan Birgen Keleş ise konuşmasını şu tümcelerle tamamlamıştı:

“Güneydoğu’da komşularımızın durumunu, Suriye’nin tutumunu, Ermenilerin iddialarını ve yaptıkları çalışmaları, yabancıların İstanbul’un orta yerinde Vatikan benzeri bir yer kurma gayretlerini ve Yunanlıların Türkiye’ye karşı tutumunu, Ege’de kaydettikleri gelişmeleri dikkatle hatırlamanızı, düşüncemizi istemiştik ve eğer bunları önemsemiyorsanız ve toprak satışını, o toprakları almak için canını vermiş olan şehitlere saygıyla bağdaştırıyorsanız benim söyleyeceğim bir şey yoktur; ama, biliniz ki bunun vebali büyük olacak demiştik. Şimdi bir şey daha söylüyorum: Değerli arkadaşlarım, 15.6.2004 tarihinde, Cumhuriyet Halk Partisi olarak, yabancılara toprak satışı konusunun incelenmesi için bir önerge verdik ve biraz önce verdiğim büyüklükler bazı illerimizde kaydedilen gelişmeler bu konuda ne kadar haklı olduğumuzu göstermektedir. O nedenle bu tasarıyı geri çekmenizi ve önce Meclis Araştırma Komisyonu kurarak bu konunun çok etraflı bir şekilde incelenmesine izin vermenizi dilerim. Tabii, bunu yapmayacağınızı da biliyorum; ancak, biz,

Cumhuriyet Halk Partisi olarak cumhuriyetin birlik ve bütünlüğüne önem veren bir parti olarak toprak satışının getireceği sakıncaları önlemeye çalışıyoruz. Tabii, belki farkında değilsiniz; ama, ayrıca sizi de ileride olası bir Yüce Divandan kurtarmaya çalışıyoruz.”

Yasa, AKP'nin oylarıyla kabul edilecekti. Cumhurbaşkanı onayladı ve şu anda yürürlükte bulunan bu yasanın iptali için, CHP, Anayasa Mahkemesine başvurdu. Daha önce, Anayasa Mahkemesinin iptal ettiği yasanın yürürlüğe girdiği 19.07.2003'ten 19.04.2005'e kadar geçen iki yıla yakın süre içinde ülke talan edilmişti. Şimdi de iki yıl bu yasa yürürlükte kalacaksa, AKP işini bitirmiş, atı alan Üsküdarı geçmiş olacak! Anayasa Mahkemesinin “iptal kararı” kına olacaktı.

Beşinci Bölüm:

KURUMSAL VE SEKTÖREL DEĞERLENDİRMELER

(a) Kurumsal Değerlendirme

Harita ve Kadastro Mühendisleri Odasının saptadığı 14 Temmuz 2004 tarihli istatistiklere göre, yabancı gerçek kişilerin Türkiye genelinde edindikleri taşınmazların toplam yüzölçümü 273.408.382 metrekareye ulaşıyordu.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü verilerine göre 19 Temmuz 2003 tarihine kadar 37.335 taşınmaz mal edinen 38.228 yabancı uyruklu varken, 19 Temmuz 2003'ten 26 Ağustos 2004 tarihine kadar geçen yaklaşık bir yılda 7.145 kişi 6.085 taşınmaz mal almıştı.

Harita ve Kadastro Mühendisleri Odasının saptamalarına göre, başlangıçtan 19 Nisan 2005'e kadar, Türkiye'de, yabancı gerçek kişi olarak 5.818 kişiye 272.511.493 metrekare toprak satılmıştı. Suriye 2.473 kişiyle 241.437.304 metrekare alanla (toplam satılan alanın %88,6'sı) ilk sırada yer alıyor, bunu 13.144 kişi ve 7.865.611 metrekareyle (%2,89) Almanya, 219 kişi ve 4.724.492 metrekareyle (%1,73) Lübnan, 14.340 kişi ve 4.264.137 metrekareyle (%1,56) Yunanistan, 10.171 kişi ve 4.057.404 metrekareyle (%1,49) İngiltere, 787 kişi ve 2.807.410 metrekareyle (%1,03) ABD, 46 kişi ve 1.677.971 metrekareyle (%0,62) Mısır izliyordu. 71 ülkeden 52.818 kişi, 272.511.493 metrekare toprak edinmişti.

Anayasa Mahkemesinin iptal ettiği 4916 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 19.07.2003'ten yürürlükten kalkacağı 19.04.2005 tarihleri arasında, 59 ülkeden yabancı gerçek kişi olarak, 15.482 kişiye 7.859.406 metrekare toprak satılmıştı. Almanya 2.761 kişi ve 3.157.889 metrekareyle (%40,18) ilk sırada yer alıyor, bunu, sırasıyla İngiltere (7.257 kişi ve 2. 068.056 m2), Hollanda (1.048 kişi ve

326.912 m2), Lübnan (23 kişi ve 279.023 m2), Avusturya, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, ABD ve Suriye izliyordu.

Yabancı sermayeli şirketlerin edindikleri taşınmazlar istatistiklerde yer almıyor. Sermayesi yabancı olan, ama Türkiye’de kurulmuş bulunan şirketler, Türk şirketleri sayılıyor ve tüzel kişi olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının taşınmaz edinme haklarından aynen yararlanıyorlar.

Gene Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Genel Sekreterinin verdiği bilgilere göre, “topraklarımızın ne kadarının, özellikle GAP bölgesinde başta İsraililere olmak üzere, Amerikalılara ve Almanlara 49 yıllığına ve 99 yıllığına kiralandığı” bilinmiyor.

Fırat ve Dicle havzalarında (“vadedilmiş topraklar”da), Türkiye’nin onda-biri büyüklüğündeki (75 bin 358 kilometrekare) bir alan hedeflendiği dillendiriliyor, İsraililerin bu bölgeden satın aldıkları toprakların daha şimdiden 413 kilometrekareye ulaştığı, yani İstanbul’un yarısından fazla bir toprak edindikleri söyleniyor. Bu durumun henüz tapu kayıtlarına geçmediği, satışın yarısından fazlasının Türk vatandaşı Yahudi kökenli kişiler üzerinden sağlandığı duyumlar arasında.

Yabancıların köyde ve köy arazisinde toprak/taşınmaz edinmesini yasaklayan Köy Kanununun 87. maddesi yürürlükten kaldırılıyor ama, yabancıların toprak edinmesine sınırlama getirilmediği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinin iptal ettiği bu yasa maddesi yerine, belediye sınırları içerisinde konut ve işyeri olarak kullanılmak amacıyla 25 bin metrekareye kadar toprak edinilmesine olanak sağlayan yeni bir yasa maddesi getiriliyor.

3 Temmuz 2003 günlü yasayla, yabancılara köyde ve köy arazisinde taşınmaz edinmelerini yasaklayan Köy Kanununun 87. maddesi yürürlükten kaldırılmadan bir ay önce, 5.6.2003 günlü “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”yla, yabancı gerçek kişiler ile yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişilerin Türkiye’de kurdukları ya da iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlere, Türkiye yurttaşlarının edinimine açık olan bölgelerde Türkiye yurttaşı gibi, yani köyde ve köy arazisinde taşınmaz edinmeleri ya da kiralamaları olanağı tanınıyor. Köy Kanununun 87. maddesiyle çelişen ve Anayasanın toprak mülkiyetini ülkenin varlığıyla özdeşleyen temel anlayışına aykırı olduğu ileri sürülen maddelerin iptali için Anayasa Mahkemesine dava açılmak yerine, bu yasaya uygunlaştırılmış olarak Köy Kanununun 87. maddesi yürürlükten kaldırılıyor.

GAP'ı, bu toprakları yüzyıllardır ekipbiçen köylüye vermek yerine, GAP, İsrail'in ilgisine sunulacak düzeye getirilmeye çalışılıyor. Bakanlar Kurulunun 20.9.2004'te onayladığı "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasındaki Karma Ekonomik Komite 2. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı"nda yer aldığı gibi, "Serbest Ticaret Anlaşması kapsamında, temel ve işlenmiş tarım ürünleri ticaretindeki tavizlerin karşılıklı genişletilmesi"yle ilgili olarak, İsrail, "İsrail firmalarının ilgilendikleri GAP Projelerinin 2005 yılı bütçesinde uygulamaya konulmasını" Türk yetkililerinden talep ediyor; Türk yetkililer de, İsrail'den Orta Anadolu'da yürütülen Konya Ovası Projesinin (KOP) önemini vurgulayarak su kaynaklarının geliştirilmesi alanında işbirliği imkanlarını değerlendirmek, Tuz Gölü yakınlarında seçilmiş Orta Anadolu civarındaki kuru bölgelerde damlama ve diğer modern sulama tekniklerinin fizibilitesi konusunda ortak çalışma istiyor. (*Resmi Gazete*, 15.10.2004, sayı: 25604.)

Manavgat suyunun belirli bir miktarının da olsa, İç Anadolu'ya ve Konya Ovasına akıtılması gibi su kaynaklarının geliştirilmesi ve diğer modern sulama teknikleri konusunda çok iyi yetişmiş uzmanlarımızın bulunmasına karşın, Konya Ovasının sulanmasının, Manavgat suyunun tümünü kapmak isteyen İsrail'den istenmiş olması, GAP'ın ardından Konya Ovasının da İsrail'e kaptrılmasının yeni bir tuzak olacağını akla getiriyor.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Suriye sınırını boydan boya kateden toprakların mayınının 35 milyon dolarlık donanım ile tamezliyeceğini belirtmesine karşın, TSK'ya 35 milyon dolar vermek yerine, o bölge halkının toprağı olan sınır bölgesi, mayınların temizlenmesi karşılığında İsrail'e 49 yıllığına kiraya vermeye kalkışılıyor.

(b) Sektörel Değerlendirme

7 Aralık 2004'te CNN Türk'te yayınlanan bir haberde, Maliye Bakanı Unakıtan'ın "Kanun geldikten sonra, Güneydeki gayrimenkullerin kapış kapış gittiğini ve 1,3 milyar dolarlık gelir elde edildiğini" ve "bu trenin inşallah çok daha hızlı gideceğini" belirterek, toprak satışlarının arkasındaki amacı dolaylı da olsa açıklamış bulunuyordu: ülke satılıktı ve kapış kapış kapışılıyordu.

Milliyet Emlak sitesinde yayınlanan (Haber No: 755), "Yabancılar Türkiye'yi İhya Edecek" başlığı altında yayınlanan metinde, "yabancıların Türkiye'de mülk edinmesinin önündeki yasal engelin aşıldığı", "aylardır beklenen bu gelişmenin gayri menkul sektöründe heyecanla karşılandığı" görüşüne yer verilmekteydi.

Gayrimenkul Yatırım Ortakları Derneği Başkanı, Avrupa emlak piyasasındaki yatırımların geçen yıl ilk kez 100 milyar euro barajını aştığını, bunun 33-34 milyar eurosunun sınır ötesi yatırımlarda kullanıldığını belirterek, bunun 4,5-5 milyarının Avrupa Birliği'ne yeni adım atan Macaristan, Polonya ve Slovakya'ya gittiğini, İspanya'nın her yıl 8-9 milyar euro kaynak girdisi sağladığını söylüyordu.

Garanti Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Genel Müdürü, "Türkiye'ye yabancı sermaye girişlerinin yarısından fazlasının gayrimenkul alımı kaynaklı. Dolayısıyla gayrimenkul sektörü için ciddi bir kaynak yaratma potansiyeli olduğu" görüşünde.

Realty World Yönetim Kurulu üyesi ise, geçmişte altın çağını yaşayan emlak sektörünün, 2006'da platin çağını yaşayacağını düşünüyor. 5 yılda 100 milyar dolarlık yabancı yatırım olacağı görüşünde.

Relmax Yönetim Kurulu Başkanı: "Yasa, hem gayrimenkulün, hem de ülkenin önünü açacak."

Turyap Yönetim Kurulu üyesi: "Yabancılar ülkemizde ev-arsa sahibi oldukça, hem kaynak sıkıntısı çeken ekonomimiz rahatlayacak, hem de Türk kültürünü kendi topraklarımızda dünyaya tanıtma şansı bulacağız." "Gelişmiş ülkeler arasında yerimizi alacağız", "Sektöre hareket gelecek", "İnşaatta iş hacmi ve istihdam artacak".

Kısacası taşınmaz satış sektörü ülkenin parçalanmış olmasından çok heyecanlanmış ve keyiflenmiş benziyor. Anayasa Mahkemesinin 9.10.1986 günlü iptal kararında vurguladığı gibi, "Ülkede yabancıların arazi ve emlak edinmesi salt bir mülkiyet sorunu gibi değerlendirilemez. Toprak, devletin vazgeçilmesi olanaksız temel unsuru, egemenlik ve bağımsızlığın simgesidir." sözleri değerini büsbütün yitirmiş görünüyor. Doğal ki, bazı politikacılar kasalara daha çok para girmesi için toprak satarken, bir ulusun egemenliğinin ve bağımsızlığının ve varlığının dilim dilim satışından alacakları komisyonun büyümesine kapılmış olanlar için de egemenlik ve bağımsızlığın hiçbir değeri ve anlamı kalmıyor. Ama unutulmasın ki, satılan, satanın babasının malı değil, sattığı şeyin, ona sahip olma olanağını sağlayan ve bugüne değin onun malı olarak korumuş bulunan bütün bir ulusun ortaklaşa sahibi olduğu varlığıdır. Kişi, bunu, ancak, kendisi gibi sahibi olacak olan ulusun öteki üyelerine satabilir, ulusun ortaklaşa sahibi olduğu bu varlık, tapu sahibinin ve emlak kuruluşlarının ticari metasına dönüştürülemez.

(c) Bazı Sonuçlar

Gerek 1924 Köy Kanunu (Madde: 87), gerek 1934 Tapu Kanunu (Madde: 35), yabancılara toprak taşınmaz satışına olanak sağlayan yasalar olmakla birlikte, uluslararası ilişkilerin karşılıklılık açısından Türkiye'ye yüklediği yükümlülüklerden doğan yasalardı. Bir başka deyişle, ülke topraklarının yabancılara pazarlanması amacıyla çıkartılmış yasalar değildi.

Yabancı gerçek kişilerin köy ve köy arazisi dışında toprak edinmesi, başlangıçta belirtildiği gibi birçok koşula bağlanmıştı. Amaç, ülke topraklarının pazarlanması ve gelir sağlanması değildi, uluslararası siyasal nedenlerden kaynaklanan zorunlulukların yerine getirilmesiydi.

Bu bakımdan, 1924 ve 1934 yasalarının anlamı ve içeriği, 1984, 1986, 2003 ve 2005 yasalarının anlam ve içeriğinden farklıdır. Biri yabancılardan ülkeyi korumayı, öteki yabancılara ülkeyi pazarlamayı amaçlayan yasalardır.

Lozan'da (24 Temmuz 1923) kapitülasyonların kaldırılmasına karşılık bir bakıma "ödün" olarak, taraf olan ülkelerle karşılıklı olmak koşuluyla taşınmaz edinilebileceğini kabul eden Türkiye, bu andlaşmadan yedi ay sonra (18 Mart 1924 gün ve 442 sayılı) Köy Kanununun 87. maddesiyle yürürlüğe konan yabancı gerçek kişiler ile yabancı tüzel kişilerin köylerde ve köy arazilerinde taşınmaz mal edinmelerini yasaklamıştı. Yasaklamış ve tam seksen yıl köylere ve köy arazilerine yabancılar el sürememişti. "Orda bir köy vardı, uzakta / O köy bizim köyümüzdü / Gitmesek de gelmesek de / o köy bizim köyümüzdü."

AKP geldi. (19 Temmuz 2003 gün ve 4919 sayılı yasanın 19. maddesiyle) Köy Kanununun 87. maddesini yürürlükten kaldırıverdi. Yalnızca toprağı değil, bu toprakları işgal eden düşmandan kurtarmak için dökülen kanı, bu kanı dökmüş ve bu toprakları çiğnemiş olanlara satmanın yasalarını bir bir çıkararak.

AKP, yabancılardan köylerde ve köy arazisi almasını yasaklayan (18 Mart 1924 günlü) yasayı yürürlükten kaldırıyor, kaldırır kaldırmaz, Anadolu'yu boydan boya işgale kalkışmış "düveli muazzama"nın çocukları ve onların yamakları köyleri ve köy arazilerini kapmak için aparda beklemiş gibi, yurdumuzu yağmalamaya başlıyorlar. Biz, işin bir konut, bir arsa, bir tarla satışı olmaktan çıktığını, Ege ve Akdeniz kıyılarının ülke toprağı olarak satıldığını basından öğrendiğimiz zaman atı alan Üsküdar'ı geçmiş gibiydi.

Köy Kanununun 87. maddesini yürürlükten kaldıran yasa, Anayasa Mahkemesinde iptal edilene (19 Temmuz 2003'ten 19 Nisan 2005'e) değin, 59 ülkeden 15.482 yabancı, köylerde ve köy arazilerinden 7.859.406 metrekare toprak alıyor. Alman, İngiliz, Hollanda, Lübnan, Avusturya, Danimarka, İrlanda, Yunan, ABD, Suriye ve daha 49 ülke yurttaşı, 15 binden fazla yabancı kişi köylerimizi ve arazilerimizi kapış kapış kapışırken, CNN Türk'te (7 Aralık 2004) Maliye Bakanı Unakıtan "Kanun geldikten sonra, Güneydeki gayrimenkullerin kapış kapış gittiğini ve 1,3 milyar dolarlık gelir elde edildiğini" söylüyor. Ekliyor: "Bu tren inşallah daha hızlı gidecek!"

Üstüne üstlük, soranlara demiş ki, "Babamın malı gibi satarım!"

Kaş'a doğru gitmişseniz yolun sağında görmüşsünüzdür, mavinin mavisini denizin, koynuna bir kuğu boynu gibi sokulduğu Kalkan'ın yarısından çoğunu İngilizler kapıvermiş. Bir konuta trilyonun üstünde ödenmiş. O kadar hızlı satılmış ki, yasanın iptal istemiyle Anayasa Mahkemesine gittiği tarihten iptal edildiği tarihe değin, küçücük yere yüz villa daha yapılmış. Dahası yapılmadan satılmış. Yani Unakıtan'ın treni, "ha babam, de babam" daha da hızlanmış!..

Anayasa Mahkemesi, köylerden ve köy arazilerinden taşınmaz satışını yasaklayan maddeyi yürürlükten kaldıran yasa iptal kararında, "Ülkede yabancıların arazi ve emlak edinmesi salt bir mülkiyet sorunu gibi değerlendirilemez. Toprak, devletin vazgeçilmesi olanaksız temel unsuru, egemenlik ve bağımsızlığın simgesidir." diyor, bir başka deyişle, bu ulusun toprağıdır diyor, siyasal erkin babasının malıdır demiyor.

Satışlar bununla da kalmıyor. Ecevit'in Başbakan olarak ABD'yi ziyaretinde, 29 Eylül 1999'da Washington'da ABD ve Türkiye tarafından imzalanan ve 7 Aralık 1999'da Meclis'te onaylanan "Ticaret ve Yatırım İlişkilerinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma"yla (Yasa No: 4485), Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunuyla (5.6.2003 ve 4875 sayılı yasayla) ülke toprakları hileli yollarla kiralanma adı altında el değiştiriyor.

Kimi yazarın "28 Şubatın gözde askerlerinden" olduğunu belirttiği Osman Özbek Paşa: "Bankalar gitti, şirketler gitti, şimdi topraklarımız da gidiyor, artık bunun sonucunu tahmin etmek zor olmasa gerek." diye yazıyor. Kürtler ile kolkola İsrail'in toprak alımlarına değinerek, "BOP"ta, diyor, ABD'nin sadece enerji kaynaklarına değil, bölgedeki bütün yeraltı ve yerüstü kaynaklarına yani sulara da göz dikmiş durumda olduğunu görüyoruz. Bütün bunları kamufle ederek İsrail'i ortaya koyuyor. İsrail de Türk şirketlerini kullanıyor. Ayrıca benim

kulağıma Diyarbakır bölgesinde de toprak alımları olduğu yönünde duyumlar geldi.”

Harita Mühendisleri Odası Genel Sekreteri, topraklarımızın özellikle de GAP bölgesinde başta İsraililer olmak üzere, Amerikalılar ve Almanlara 49 yıllığına, 99 yıllığına kiralandığını, ama ne kadar toprak kiralandığının bilinmediğini yazıyor.

Türkiye'nin onda-biri büyüklükteki (75.358 kilometrekare) bir alanı içeren Fırat ve Dicle havzasının (“vadedilmiş toprakların”) İsrail'in hedefinde olduğu, duyumlara göre, bu bölgede İsrail'in 413 kilometrekare toprak aldığı yazılıyor. Bunlar “yabancıya satış” olarak yansımıyor. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı Yahudi kökenli kişiler üzerinden satışın sağlandığı ileri sürülüyor. Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'ın hedefteki iller olduğu söyleniyor.

CHP Grup sözcüsü Birgen Keleş'in duyumsattığı “Yüce Divan” a değil, Yüce Divan yerine Çankaya'ya yürüyen Erdoğan, kendisine ulusun (aslında seçmenin yüzde-yirmibeşinin) vermiş olması gereken görevin, Türkiye'yi pazarlamak olduğunu söylüyor. *Radikal*'deki başlık şöyle: “Türkiye'yi pazarlamakla mükellefim.” (*Radikal*, 16 Ekim 2005.)

Ülke pazarlayıcısı bezirgan olarak ekonomi bilimine merak salmışa benziyor. Sermayenin dini, mezhebi, ırkı olmaz deyiveriyor. Ulusu, din topluluğuyla, mezhep topluluğuyla, ırk topluluğuyla karıştırmış olmalı ki, birkaç gün sonra yanlısını, küresel bir yanlıyla taçlandıracak ve “Türkiye'de sermaye ayrımı kalmadı” deyiverecek ve ekleyecek: “Yerli ile yabancı sermaye ayrımı diye bir şey sözkonusu değildir.” (*Cumhuriyet*, 28 Ocak 2006.)

Uluslararası sermayenin boynuzları üzerine oturtulmaya çalışılan günümüz dünyasında, yerli ve yabancı sermaye arasındaki sınırları silmekle, Erdoğan, ülkenin sınırlarının silinmiş olduğunu muştusunu veriyor. Bunun için olsa gerek ki, (Ege ve Akdeniz öncelikli) kıyı sınırlarının parsel parsel kuşatılmış olmasıyla yetinilmiyor; Suriye sınırının koruması ABD'nin jandarması İsrail'e veriliyor. Irak sınırında Türkiye çuvala sokulmuş durumda. Ermenistan sınırı “soykırım” fitiliyle ateşleniyor sürekli. İran sınırı, bu kez “nükleer” tezkeresiyle ateşlenmeye hazırlanıyor. Karadeniz, özellikle Doğu Karadeniz mıncık mıncık. ABD Montreux'yü çiğnemek için zorluyor. Tayyip, yabancı ve yerli sermaye arasında bir ayrımın kalmadığı muştusunu veriyor. Dolayısıyla sınırlar arasındaki çizginin silinmiş olduğunu ya da bu sınırların artık bizim değil uluslararası sermayenin sınırları olduğunu seslendiriyor.

SONUÇ YERİNE

Yazımın başına dönerek bitirmek gerekirse:

İmparatorluk, Kırım savaşının ardından, 1855'te, İngiltere'den 3.500.000 Osmanlı altını borç aldı. 1854-1877 yılları arasında 444.273.158 lira Osmanlı altını borçlandı.

1855'te aldığı borca Mısır vergisi ile Suriye ve İzmir gümrükleri; 1862'de alınan borca tütün, tuz, damga ve temettü resimleri; 1863'te alınan borca gümrükler, ipek, zeytinyağı, tütün ve tuz aşarı; 1865'te alınan borca Ergani madeni, 1869'da alınan borca, muhtelif vilayetler aşarı; 1872'de alınan borca Selanik, Edirne, Tuna vilayetleri varidatı ile Anadolu ağnam (koyun) resmi vb. karşılık gösterilmişti. Ayrıca Rum, Yahudi, Ermeni Galata sarraflarına sürekli borçlanılmıştı. Borçlarını ödeyemedi. 1881'de kabul edilen Muharrem Kararnamesine dayanılarak, alacaklı devletler Galata sarraflarıyla birlikte Düyunu Umumiye İdaresini kurdular. Karşılık gösterilen vergilerin tümünü, yabancıların kurduğu bu idare topladı. Kendi tarlasında yetiştirdiği tütünden bir eşek yükünü kıyıda köşede satmaya götüren köylüyü, reji idaresi jandarmaya sırtından vurdurtmakta duraksamadı.

Bir süre sonra Düyunu Umumiye, Osmanlı lehine yeni bir karar aldı: Duyunu Umumiye toplanan vergilerin %75'ini devlete verecek, %25'ini borçlarına karşılık kendisi alacaktı. Osmanlı'nın savaşa girdiği tarihte 1914-15 bütçesine göre Harbiye nezareti bu gelirin %17'sini, Düyunu Umumiye %35'ini alıyordu.

Alacaklı devletler daha sonra Sevr Andlaşmasını hazırlayan devletler olarak dikildiler Osmanlı'nın karşısına.

Rus-Fransız-İngiliz dışişleri bakanlarının Mayıs 1916'da kendi aralarında gizli olarak belirlediği Sykes-Picot Anlaşması ile, 10 Ağustos 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan başbakanlarının hazırlayıp Saraya dayattığı Sevr Andlaşması ile, aynı başbakanların Osmanlı'dan gizli hazırladığı, Sevr'le birlikte yürürlüğe soktukları Üçlü Anlaşma ile bugünkü Türkiye'yi doğusundan, güneydoğusundan, batısından, kuzeyinden, dört bir yanından kuşattılar. Yurdumuzu, İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, Pontus ve Ermeniler, düzenli ordularıyla dışardan, çeteleriyle içerden işgal etmeye başlayacaklardı. Sarayın İstanbul'dan çıkartılmaması için Vahdettin, kendisini teslim alan yabancı askerlere karşı savaşan ulusal kurtuluşun ordusuna karşı, yani "Kongra"cılara karşı, Anadolu'nun binbir yerinde "Şeriat" bayrağı altında isyan ve iç savaş başlattı.

Kimler o dönemde ulusal kurtuluşun karşısında yer aldıysa, kimler laik, modern Türkiye Cumhuriyetine karşı savaştıysa, onlar, bugün,

Türkiye Cumhuriyetinin kurduğu bütün kurumları, Türkiye Cumhuriyetinin ayakları üzerinde doğrulduğu ve bağımsızlığın temel dayanağı toprağı, o zaman ülkeyi işgal eden devletlere, bu kez parsel parsel dolar karşılığında satmaya başladılar. Yetmedi köy köy, yetmedi kasaba kasaba, yetmedi bölge bölge “ha babam, de babam” ülke satılıyor. Dışarda, örneğin İngiltere’de bankalar, Ankara’dan konut alacaklara kredi vermiyor, Ege ve Akdeniz kıyılarında yer ve konut alacaklara kasanın ağzını açmış bulunuyor. Yani her şeyin bir arka planı var, hepsi gizli bir amaç taşıyor. Kısacası, Türkiye, toprak filan satmıyor, kendini satıyor, ülke olarak ve ulus olarak.

KAYNAKÇA

- Altuğ, Dr. Yılmaz *Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1957.
- Anayasa Mahkemesi, E 1984/14, K 1985/7, 13.6.1985.
- Anayasa Mahkemesi, E 1986/18, K 1986/24, 9.10.1986.
- Anayasa Mahkemesi, E 2003/70, K 2005/14, 14.3.2005.
- Barkan, Ömer L., “XVI. Asrın İkinci Yarisında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal-Yapı Üzerindeki Tesisleri”, *İktisadi Kalkınmamızın Sosyal Meseleleri*, İstanbul 1964.
- Chiha, Nechib H. “Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu”, Çev: Halil Cin, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIV, 1967, Sayı 1-4, s. 247-274.
- Erdost, Muzaffer İlhan, ‘Sivil’ İşgale ‘AK’ Tezkere”, 12 Eylül “Turka”ları, Ankara, 2004.
- Erdost, Muzaffer İlhan, “Yabancılara Toprak Satışı ve Anayasa Mahkemesi Kararı”, *Kuşatılmış Ülke Kuşatılmış Yazılar*, Ankara, 2005.
- Hüsrev, İsmail, *Türkiye’de Köy İktisadiyatı*, İstanbul, 1933.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Savaş Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1982.
- Meray, Prof. Seha, *Lozan Barış Konferansı*, SBF Yayınları, Ankara 1969.
- Meray, Seha L. - Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, SBF Yayınları, Ankara 1977.
- Meydan Larousse, “Düyunu Umumiye” maddesi.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, 1974.
- Özkaya Orhan “Toprak Satışına Devam”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 2006.
- Özkaya, Orhan “Yabancılara Toprak Satılmaz”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 2004.
- Özkaya, Orhan, *Yabancılara Toprak Satışı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Seviğ, Prof. Dr. Vedat Raşit, *Türkiye’nin Yabancılar Hukuku*, İstanbul, 1981.
- Suvla, Dr. Refii-Şükrü, “Tanzimat Devrinde İstikrazlar”, *Tanzimat*, İstanbul, 1940.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 107, s. 1048 ve devamı.

YÖNETİMDE ÖZERKLİK SORUNU: Duyunu Umumiyei Osmanlı Meclisi İdaresi 1881–1948

Birgül A. GÜLER*

ÖZET: Yönetimde özerklik, neomodern yönetim okullarının başlıca savunusudur. 1980'den bu yana yürütülen devlet reformları da kamu örgütlenmesinde yerellik ile birlikte özerklik ilkesini yükseltmektedir. Günümüzün neomodern yaklaşımlarınca çok öne çıkarılmakla birlikte, yerellik gibi özerklik de 'çok yeni' bir kavram değildir. Hatta bunlar, 19. yüzyılda dünya çapında örnekler yaratmış ilkelere aittir. Bu yazı, yönetimde özerklik ilkesinin oldukça ünlü uygulama örneklerinden biri olan Duyunu Umumiye İdaresi'ni incelemekte, bu tarihsel örneğin günümüzün özerklik kavramını anlamaya ne tür katkılarda bulunduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. İnceleme, yönetimde özerklik sorununun teknik bir sorun olmadığı, temelde 'iktidarda değişme sorunu' olduğu sonucuna varmaktadır.

Kamu yönetiminde farklı örgütlenme modelleri vardır. Günümüzde en çok öne çıkan model, kurumların devlet tüzelkişiliği içinde eriyen birimler olarak değil, ayrı tüzelkişilik sahibi özerk yapılar olarak örgütlenmesidir. Bu tipin, karar ve uygulama süreçlerini kısaltarak daha hızlı, verimli, etkin bir çalışma olanağı sunduğu ileri sürülmektedir. Ayrı tüzelkişilik ve özerklik, somut olarak iki yönetsel boyutta kurulmaktadır. Bunlardan biri karar verme ve uygulama süreçlerinde daha serbest hareket olanağı sunan idari özerklik, öbürü gerekli harcamaların karşılanacağı gelir kaynaklarına doğrudan sahiplik sağlayan mali özerklik. Geleneksel olarak üniversite gibi akademik kuruluşlar ile kamu iktisadi kuruluşları gibi iktisadi yapılara tanınan özerklik konumu, 2000'li yıllarda devlet tüzelkişiliğinin asli unsurlarını da kapsayan genel örgütlenme ilkesine dönüşmeye başlamıştır. Maliye Bakanlığının kurucu anahizmet birimlerinden biri olan Gelirler Genel Müdürlüğü'nün 'Gelir İdaresi Başkanlığı' adıyla bakanlıktan, dolayısıyla devlet tüzelkişiliğinden ayrılması, bu yönelimin son çarpıcı örneğidir.¹ Şimdi, 2006 yılında, devlet tüzelkişiliği içinde erimiş en temel görevleri yürüten yapıların üst kademe yöneticilerinde bir salgın yayılmıştır: Birimlerini idari ve mali özerkliğe sahip bir kurum ya da kurul haline getirmek. Bu salgın,

* Prof. Dr., AÜ SBF Öğretim Üyesi, bguler@politics.ankara.edu.tr

¹ Neoliberal reformların en temel yasaları, kamu ihale sistemini düzenleyenler dışında, genel olarak beşbinli numaralar almış bulunmaktadır. Bu "beşbinlikler" in bir üyesi olan kuruluş yasası şudur: 5345 sayılı Gelir İdaresi Başkanlığı kurucu yasası, RG: 16 Mayıs 2005, 25817.

genellikle “işleri daha hızlı görmek” ve “vatandaş odaklı çalışmak” gerekçeleriyle savunulmaktadır.

Ne var ki, devlet tüzelkişiliğinde erimiş anahizmet birimlerinin özerkleşmesi, “işlerin daha hızlı görülmesi”nden öte bir şeydir: özerkleşme genellikle yönetme ve denetleme gücüne sahip odakta yer değiştirme demektir. Bu, toplumsal – siyasal – yönetsel iktidar ilişkilerini yeniden tanımlama ve iktidar sahipliğinde değişme anlamına gelir. Öyle ise, böyle bir sorun nasıl incelenebilir? Derinlemesine bir kavrayış geliştirmenin yöntemlerinden biri kavramsal çözümleme ise, bir diğeri tüm sonuç ve etkileri ortaya çıkmış tarihsel örnekler üzerinde çalışmak olabilir. Bu yazı, kamu yönetimi örgütlenmesinde “özerkleşme sorunu”nu ikinci yöntemi benimseyerek ele almaktadır. Seçilen tarihsel örnek ‘Duyunu Umumiye’ uygulamasıdır. Duyunu Umumiye, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan çok önce, 1881 yılında doğan ve tüm parçalarıyla varlığı 1948 yılında, yaklaşık yetmiş yıl sonra ortadan kalkan, son derece etkileyici, sömürgecilerin dedikleri gibi “şark efsanesi” olan özerk bir gelir idaresi modelidir: Yaygın olarak bilinen adıyla Duyunu Umumiye İdaresi, resmi adıyla Osmanlı Kamu Borçları İdaresi Meclisi.

Osmanlı Kamu Borçları İdaresi Meclisi Neden İncelenmelidir?

Duyunu Umumiye, iki özelliği nedeniyle araştırma sorununa uygun bir inceleme birimidir.

Birincisi, bu kurum yapısı bakımından günümüzde hızla yaygınlaşan “bağımsız idari otorite” ya da bir başka deyişle “üstkurul”ların özerkliğe dayanan örgütlenme mantığına göre kurulmuştur. Duyunu Umumiye İdaresi, Türkiye’de 1990’lı yılların sonlarında ortaya çıkan üstkurul yada bağımsız idari otorite olarak adlandırılan yeni tip “bağımsız” ve “özerk” kamu örgütlenmelerini tanımlamaya yardımcı olacak özellikler taşımaktadır. Bu örgüt, günümüzde giderek yaygınlaşan üst kurullar gibi bir kurul ile bu kurulun emri altında çalışan bir kurum toplamından oluşmaktadır. Üyelerin nitelikleri, atanmaları, karar sürecinin yapısı, politikaların geliştirilmesi ve uygulanma biçimi, bürokrasinin öbür merkez ve taşra birimleri ile ilişki örgüsü bakımından, uzun süren bir tarihsel deneyimden karşılaştırma sayesinde çıkarılabilecek kayda değer dersler vardır.

İkincisi, Duyunu Umumiye “işleri daha iyi görme yeteneği” sergileyen, günümüzde pek yaygın kullanılan deyişle ‘best practice’ örneklerindedir; “iyi yönetim anlayışı”nın önemli kurumlarından

biridir; ve Osmanlının sömürgeleşme sürecinin başlıca yöneticisi olan kurumdur. Bu yapı, resmi adından açıkça anlaşıldığı üzere “kamu borçları idaresi”dir. Ne var ki, örgüt Osmanlının borçlarının yönetimini kendisine tahsis edilmiş gelirlerin tahakkuk ve tahsili yoluyla gerçekleştirecektir.

“O komisyon belli bir tutarı toplayarak tahvil sahiplerine dağıtan bir kurul değildi. Kuşkusuz varlık nedeni buydu ama adım adım, işlemleri yöneten maliyecilerin becerisi sayesinde kendisine daha birçok gelirin tahsili ve yönetimi verilmiş ve Osmanlı hükümetinin oluruyla tahsil ettiği vergiler çoğalmakta devam etmiştir.”²

Böylece örgüt, borçların yönetiminden başlayıp gelirlerin yönetimine doğru uzanmıştır. Kaldı ki, devletin genel gelirlerinin yöneticisi de, zaman 1908’e ulaştığında Mösyö Loran adlı bir yabancıdır. Baskın uygulamalar yayılma özelliğine sahiptir; bu özellik yirminci yüzyılın sonlarında da geçerlidir. Devlet harcamalarını, dolayısıyla borçlarını yöneten Hazine Genel Müdürlüğü içinde yer aldığı Maliye Bakanlığı’ndan 1984 yılında ayrılmıştı; ‘özerk’leştirilmiş Hazine’yi yirmi yıl sonra 2005 yılında ‘özerk’leştirilmiş Gelirler İdaresi’nin izlemesi, Duyunu Umumiye örgütünün yayılmasına çok benzer bir yayılmadır. Görev ve yetki tanımı, bu kurumun Osmanlı gelir yönetimi bakımından bir “ikili bürokrasi” aktörü olduğunu, ikili yapıda da “ileri” ve “modern” olanı temsil eden “alternatif bürokrasi”³ örneği olarak yükseldiğini göstermektedir. Duyunu Umumiye, borç ödemeye odaklanmış bir gelir idaresi örneği olarak değerli bir inceleme malzemesi, güncel yeniden yapılandırma arayışlarının formülasyonuna ya da bu arayışları açıklamaya yardımcı olacak bir deneyimdir.

Nizamı Alem Mekanizması

Duyunu Umumiye İdaresi, 1929 yılında yayımlanan bir doktora tezine konu edilmiştir. Tezin sahibi Dr. Donalds C. Blaisdell,

² İngiltere’nin 1906-1980 Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Fitzmaurice’in değerlendirmesi. Bu değerlendirmenin, dönemin Duyunu Umumiye başkanı Sir Adam Block tarafından da benimsendiği anlaşılmaktadır. Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, (Çev. Hazım Atif Kuyucak), Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, İstanbul Arkadaş Matbaası, 1940, s. 209.

³ İkili bürokrasi, Türkiye tarihinde ilk kez 1984 yılında Hazine Genel Müdürlüğü’nün Maliye Bakanlığı’ndan ayrılması ve Müsteşarlık olarak doğrudan Başbakanlığa bağlı örgütlenmesiyle karşımıza çıkmış, daha sonra bakanlıklar düzeyinde özellikle Dünya Bankası kredileriyle finanse edilen “projeler genel müdürlükleri/başkanlıkları”nın kurulmasıyla yaygınlaşmıştı. Bunlar yeni politikaların uygulayıcısı olan birimlerdi. Yeni politikalar, “alternatifi yok!” ya da “TINA (There Is No Alternative)” olarak savunuluyordu. Alternatif bürokrasi terimi, 1980’li yıllardan başlayarak ortaya çıkan ve 1990’lı yıllarda üst kurul yapılanmasına ulaşan yeni reform kurumlarını nitelemek için kullanılmaktadır. Bkz: Birgül A. Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi –Yapısal Uyarılama Politikaları*, TODAİE Yayını, Ankara Mart 1996.

1920'lerin başında üç yıl Türkiye'de Robert Kolej öğretmenliği yapmış bir Amerikalıdır. Kolombiya Üniversitesi'nde verdiği doktora tezini "Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi" başlığıyla 1929 yılında yayımlamıştır.⁴ Yazar çalışmasının "bir şark efsanesi" üzerine olduğunu söylemektedir. Kitap ona göre "Osmanlı İmparatorluğundaki Avrupa iktisadi nüfuzunun hikayesidir." Çalışmanın asıl konusunu ise Osmanlı Dünyunu Umumiye İdaresi denilen örgütün kuruluşu, etkinlikleri ve içeriğini incelemek oluşturmaktadır. Yazar önsözünde, iyi bilinen emperyalizm gibi eski bir konu üzerine kitap hazırlamanın gereksiz görülebileceğini belirtmekte, ancak çalışmasının Doğu Sorunu'nu geleneksel (Avrupalı?) yaklaşımla ele almadığı için böyle nitelendirilemeyeceğini savunmaktadır. Ona göre kitap, Osmanlı'daki Avrupa çıkarlarını iktisadi denetim bakımından irdeleyen ilk denemedir.

Dünyunu umumiye konusunda, bu örgütün neredeyse yarım yüzyılı doldurduğu bir tarihte yapılan bir çalışmayı yazarın "ilk" olarak ilan etmesi ilginçtir. Çünkü kitap, konu ile ilgili hemen tüm birinci ve ikinci el dokümana ulaşılarak hazırlanmıştır ve başka bir araştırmaya gerek kalmadan kendi dipnotlarına bakılarak bunun hiç de "ilk ele alma" olmadığı açıkça görülmektedir. O halde yazar, neye dayanarak çalışmasının "ilk" olduğunu ileri sürmektedir? Bu sorunun herhangi bir anlamlı yanıtı yoksa, yazarın kendi değerini biraz abartıyla biçtiği sonucuna varmak gerekir.

Doğrusu yazarın, son derece öğretici olan bu değerli çalışmasını, abartılı bir kendini beğenmişlikle gölgelediği söylenemez. Çalışması gerçekten de bir "ilk"tir. "İlk olma" gerekçesi, yazarın hocalarından biri olduğu anlaşılan Edward Mead Earle imzalı sunuş okunduğunda ortaya çıkmaktadır. Sunuş yazısına hemen aşağıda değineceğiz. Ancak bir parantez açarak, çalışmanın Türkçe çevirileri üzerine önemli bir noktaya dikkat çekmekte yarar vardır. Kitabın 1979 tarihli Türkçe çevirisini okuyanlar, sunuş yazısını okuyarak "bu kitap neden bir ilk?" sorusunun yanıtını alamazlar. Çünkü ilgili satırlar İsmail Hüsrev Tökin'in tanıtım yazısıyla yayımlanan 1979 çevirisinde⁵ "özenle" ayıklanmıştır. O yüzden okumayı 1940 tarihli Hazım Atıf Kuyucak çevirisinden yapmak gerekir.⁶ Kitabın neden ve hangi okuyucu kesimi

⁴ Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, Columbia University Press, 1929.

⁵ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi –Dünyunumumiye*, (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1979; "Giriş", s. 7-8.

⁶ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, (Çev. Hazım Atıf Kuyucak), Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, İstanbul Arkadaş Matbaası, 1940; "Methal", s. 5-7.

için “ilk” olduğu, aşağıya alınan uzunca alıntıdan izlenebilir. 1979 çevirisinde yok edilmiş cümleler italik yazılmış olanlardır:

“Uluslararası borçların siyasal, duygusal ve psikolojik zorluklardan serbest oldukları pek nadiren görülür. Özellikle geri kalmış ülkelerden biri borçlu olduğu zaman tüm ilgilileri uğraştıran sayısız güçlükler başgösterir. Bu gerçekler Avrupalılar için o kadar uzun zamandan beri bilinmektedir ki siyasi birer ilke halini almışlar ve Batı uygarlığının gelişmesinde belli başlı unsurlardan olan kaçınılmazlık ve mukadderata teslimiyet kavramlarında birer öge olmuşlardır. *Halbuki, dolarla birlikte mutlaka bayrağın da gitmesi icap etmemekle birlikte, birçok şeylerin gittiğini Amerikalılar daha henüz çetin bir tecrübe mektebinde öğrenmektedirler. Fransa, Almanya, İngiltere, Meksika, Çin, Nikaragua ve Dominik Cumhuriyeti gibi mütehalif menbalardan (farklı kaynaklardan) Birleşik Devletlere gelen havadisler ve siyasi muhaberat, altının daima temiz ve berrak bir surette parlamadığını göstermektedir. Amerika'nın harici münasebetiyle (dış ilişkileriyle) meşgul olanlar son rubu asır zarfında (son yirmibeş yılda) ikrazat (borç-verme), tediye itilafları (borç-ödeme uzlaşmazlıkları), ecnebi memleket bütçelerinin mütehasıslar tarafından murakabası (denetlenmesi) ve bazen bunları takip eden muhtelif derecelerde siyasi ve askeri müdahalelerle daha çok alakadar olmuşlardır. Bu hususta hiç bir kimse Vaşington'daki Dışişleri, Ticaret ve Maliye bakanlıkları kadar müteyakkız (tetikte) değildir.*

Bu sebepledir ki, Blaisdell'in Osmanlı Düyunuümüye Tarihi, *şimdiye kadar Türkiye ahvalile meşgul olmuş bulunsun bulunmasın*, uluslararası ilişkilerle ilgili herkesin dikkatini çekmelidir. *Amerikalıların, pek pahalıya mal olan, tecrübe mektebinde öğrenmeye devam edeceklerinde şüphe yoktur. Bununla beraber başkalarının tecrübelerinden biraz olsun malumat elde etmemeleri için de bir sebep mevcut değildir.* Yakın Doğu çoktanberi dünya siyaseti bilimcileri için bir laboratuvar görevi görmüştür. Yöredeki çapaşık sorunlar arasında Osmanlı Düyunuümüye İdaresi'nden daha önemli olan pek az kuruluş vardır. Bu nedenle, Osmanlı maliyesi üzerinde Avrupa denetiminin nesnel bir tahlilini elde bulundurmak çok (*fevkalade*) önemlidir....”

Sunuş yazısından anlaşıldığı üzere kitap, Avrupa emperyalizminin iktidar araçlarını Amerikan bilgi birikimine katma anlamında Amerika için bir ilk'tir. 20. yüzyılın başlarında özgürlükçü Amerika, yaşlı Avrupa'nın uluslararası politikasını emperyalizm diye nitelendirmekte ama aynı zamanda üniversitelerini emperyalizmin ‘yönetme bilgisi’ni devşirmekle görevlendirmiş bulunmaktadır. Sunuş yazısında dikkat çekilen bir başka nokta daha vardır: Okuyucuya, kitapta incelenen kuruluşun Osmanlı'ya özgü bir kurum incelemesi olmadığı hatırlatılmaktadır. Konu, Türkiye sorunu ile ilgili değil, “uluslararası ilişkiler ile ilgili herkesin” ilgilenmesi gereken bir “tip-inceleme”dir. Bu kurum uluslararası mali sermaye hareketinin yönetimi ile ilgili bir model olarak görülmelidir. Aynı paragraflarda üçüncü bir dikkat çekici değerlendirme, “geri” bir memleket olarak Osmanlı maliyesi üzerinde Avrupa denetiminin nesnel bir çözümlemesini elde

bulundurmaya verilen önemdir. Kitabı Amerikan okuyucusuna takdim eden profesör, nesnel çözümlenmeyi olağanüstü gerekli görmektedir; çünkü elde edilecek nesnel bilgi, Amerikan dış ilişkilerinde “tecrübe mektebi”nin maliyetini düşürecek unsurdur.

“Dr. Blaisdell’in kitabı vukuatın sadece bir hikayesi değil belki bunları dünya ahvali bakımından görmek üzere yapılmış ciddi bir teşebbüstür. Şüphesiz bazıları itiraz edip diyeceklerdir ki, ‘Osmanlı Düyunumumkiye İdaresi ne teessüs (kuruluş), ne memurin (kadro), ne de faaliyeti itibariyle siyasi olmayan bir müessese olduğundan bunu Avrupa emperyalizmiyle alakadar bulmak doğru değildir.’ Bu esas itibariyle bir tabir meselesidir. Fakat Dr. Blaisdell’in müdafaa ettiği tez, Sevr’de dikte ettirilen ve Türklerin bilahare tasdikten imtina eyledikleri muahede (anlaşma) ile takviye olunmaktadır. Bu muahede, şimdiye kadar mevcudiyetlerinden şüphe olunan birçok gizlenmiş arzuları ilk defa olarak alemin nazarlarına arzylemiştir.”

Bir devlete ait herhangi bir kamu kurumunu teknik – yönetsel – hukuksal bir örgüt olarak görmek, Amerikan düşünce sisteminde 1880’lerden başlayarak yaygınlaşmış bir değerlendirme biçimidir. Bu anlayış 20. yüzyılda Amerikan sınırlarını aşmış, günümüze dek bizim de görüş açımız haline gelmiştir. Oysa, kamu kurumları tüm teknik görüntülerine karşın, kamu kudretinin bir parçası olmaları nedeniyle “saf” siyasal içerikte yapılardır. Kamu kurumları, biçimi yönetsel - içeriği siyasal olan toplumsal olgulardır. Amerikan yönetim düşüncesi, zaman 1930’a vardığında yeterince derin bir biçimde kavramış görünmektedir. Kitabın yazarı Blaisdell için Duyunu Umumiye İdaresi “Avrupa kapitalizminin ileri karakolu; emperyalizm aracı; Avrupa devletlerinin vekili” bir yapıdır. Kızılderililere dönük suçları aklına getirmeyen Amerikalı akademisyen, anlaşıldığı kadarıyla 1930’a doğru, sömürgecilik suçlusu Avrupa karşısında kendini “dünyayı özgürleştirici” taze güç saymaktadır. Ne var ki bu algılama, Avrupanın “şark efsanesi”nin mekaniğini çözme isteğini ortadan kaldırmamaktadır.

Duyunu Umumiye İdaresi

Duyunu Umumiye İdaresinin kuruluşu, 1881 yılına denk düşer. İdare, Osmanlı’nın mali krizi olarak adlandırılan 1875-1876 yıllarında borç ödemelerini yapamama ve kısmen erteleme kararıyla başlayan olaylar silsilesinin bir sonucudur. Ancak işaretler daha önceden başlamış, alacaklılar daha 1870’li yılların başında Londra Borsası İdare Heyeti’ne protestoda bulunmuşlardır. Henüz 1871 yılında Londra gazetelerinde “belki de, karşılık gösterilen gelirlerin doğrudan

doğruya borç sendikası idaresine verilmesi şeklinde, şimdiye kadar talep edilmeyen şartlar dermeyeran olunacaktır” diye yazılıyordu.⁷

Osmanlı ilki 1854 yılında olmak üzere hemen her yıl ihraç ettiği tahvillerle dışarıya sürekli olarak borçlanmış, 1875 yılında dış borçlar 200 milyon sterline ulaşmıştır. Bu tarihte yıllık bütçe toplam 22 milyon sterlin olarak tahmin edilirken, ödenmesi gereken borç miktarı 12 milyona yükselmişti. Ürünün kötü, salgın hastalıkların yaygın, açlığın önlenmesi için halka devlet yardımlarının zorunlu ve vergi tahsilinin yapılmasının oldukça güç olduğu bu tarihte, Bosna-Hersek isyanının yayılmasıyla birlikte bastıran savaş harcamaları artışı karşısında hükümet ödemelerin yarısını yapıp öbür yarısını beş yıla yayan Ramazan Tahvilleri ile değiştireceğine ilişkin bir kararname çıkarmıştı. Kararname, sürecin başlangıcı olmuştur.⁸

Avrupalı alacaklıların kendi hükümetlerine güvence için yaptıkları başvurular, devletler arası ilişkilerde 1878 Berlin Anlaşması'yla protokole konu olmuştur.⁹ Berlin Anlaşması'na eklenen 18 sayılı protokolde, “devlet tahvili sahibi alacaklıların isteklerini karşılamak için gerekli önlemleri önermekle yetkili bir komisyon kurulması ve komisyonun alacaklı temsilcilerinden oluşması” kararlaştırılmıştır. Bu hüküm Osmanlı tarafında devlet maliyesi üzerinde uluslararası siyasal bir mali denetim komisyonu kurma tehdidi olarak görülmüştür.

Tehdidin açık ve doğrudan baskısı altında 1879 yılında Galata bankerleriyle başlatılan görüşmeler Duyunu Umumiye'nin nüvesini oluşturacak olan Rüsümü Sitte –Altı Resimler Heyeti adlı bir örgüt kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Hükümet bu sözleşmeyle 8,7 milyon lira

⁷ 21 Mart 1871, Times. Dönemin İngiliz gazetelerinin, alacaklılar adına yaptıkları yorumlarda, sorunun çözümünü idare reformuna ve gelir-gider yönetiminde özerk-bağımsız yapılar kurulmasına bağlamaları, günümüz reform içerikleriyle benzerlikleri nedeniyle dikkat çekicidir: “Şimdi Türkiye'ye yapılacak yegane hizmet, *gelir ve gider sistemini kesin güvence altında, sultanın bile müdahalesine engel olacak biçimde*, esaslı ilkelere sahip devlet ricalinin ellerine bırakmadıkça, kendisine bir şilin dahi vermemektir” 9 Teşrinievvel 1873, Times. “Her yeni istikraza iştirak edenler bilmelidirler ki, bu suretle *bütün idare sistemi değişmediği takdirde*, ileride herşeyi yakacak olan bir ateşe odun atmaktadırlar. 7 Teşrinisani 1874, Times.

⁸ Blaisdell, Kuyucak Çevirisi, s. 100-101. Soğukkanlı ve nesnel tez, 1875 borç öteleme kararı karşısında oldukça sıcak bir kaleme dönüşmektedir. Kararnamenin sahibi Sadrazam Mahmud Nedim Paşa kitapta “Türk itibarını yıkan bu zattır” denerek mahkum edilmekte, “bu vezir ne resmi ne de hususi hiçbir şeref mefhumuna malik değildir” cümleleriyle yargılanmaktadır. s. 102. Mahmud Nedim Rus elçisi Ignatief'in tamamen etkisi altında görülmekte, bu kararnamede rusların Osmanlı'yı Avrupa ile ilişkilerini kopararak yalnızlaştırma ve böylece rus yayılcılığı için Osmanlı'nın yeterince zayıf ve desteksiz bir hale getirilmesi oyunu oynadığı ileri sürülmektedir. Bu değerlendirme, Batılı kaynaklarda ortak bir yargı gibi görünmektedir.

⁹ Kirkor Kömürçan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi –Duyunu Umumiye Tarihçesi*, İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Yayınları, Sayı: 12, İstanbul 1948, s. 54-55. Bu sayfalarda 11 Temmuz 1878 tarihli bu protokolün Fransızca ve Türkçe tam metni yer almaktadır.

borçlu olduğunu kabul etmiş, borcun faiz ve anapara ödemeleri için altı gelir kalemi ile dört ilin ipek vergisini (öşür) toplama yetkisini on yıllığına Heyet'e bırakmıştır. Alacaklılar bu yetkiyi Rüşumu Sitte – Altı Resimler İdaresi eliyle kullanacaklardır. İdarenin başı, alacaklılar tarafından belirlenmiş, Romanya Reji İdaresi'nin başkanı R. Hamilton Lang göreve getirilmiştir. ARİ Ocak 1880'de göreve başlamış, 9 ay sonra alacaklıların temsilcileri 1881 Ağustos-Eylül ayları içinde İstanbul'a davet edilmiştir.10 Temsilcilerle yapılan görüşmelerin sonucu, Duyunu Umumiye İdaresinin kuruluşunu öngören Muharrem (Aralık) Kararnamesi'dir.11

Rüşumu Sitte'nin İstanbul'da Köprülü hanının üst katındaki yönetim binasında işe başlayan İdare, 1890 yılında kendisi için yapılan (bugünkü İstanbul Erkek Lisesi) binaya taşınmıştır. 1910 yılında İdare'nin İstanbul ve taşrada görevli personel sayısı 5000'e yükselmiş, bunun 1400'ü piyade ve atlı kolcular olmak üzere 3927'si taşrada görevlendirilmiş bulunuyordu. Personelin içinde müslüman olmayanlar, toplam içinde %8 düzeyindeydi.12

Tuz, damga, müsirat (alkol), harir (ipek) ve saydı mahi (balıkçılık) gelirleri tümüyle bu kuruma bırakılmış kalemlerdi. Kurum, kısa bir süre içinde geniş sinai ve ticari etkinliklere girişmiş, başlıca işlerinden biri tuz havuzları işletmek ve tuz dışsatımı yapmak; öbürleri bağcılık şarapçılık işletmeleri kurmak; ipekböcekçiliği; balıkçılık; ve 1883'den başlayarak 30 yıllık ayrıcalıkla (imtiyaz) da Reji şirketiyle tütün ticareti olmuştur.

Yapı, savaş nedeniyle 1914'te İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcilerin kendi istekleriyle çekilmeleriyle 1918'e dek Alman ve Avusturya tekelinde kalmış, gidenlerin savaşı kazanarak dönmeleriyle 1918'de bu kez yönetim İngiliz ve Fransız temsilcilerin yönetimine geçmiştir. Duyunu Umumiye İdaresi için 1918-1923, Sevr Anlaşması – Misakı Milli ilanı – Ankara Hükümeti arasında salındığı yıllar olmuştur.

Sevr anlaşmasının mali hükümleri, Duyunu Umumiye üyelerinin doğrudan ve etkili katkılarıyla hazırlanmıştı. Bu hükümlere göre Osmanlı mali yönetimi, kurulması öngörülen bir Mali Komisyonun

¹⁰ İngiliz alacaklıları temsilen *Robert Bourke*, Fransızları temsilen *M. Valfrey*, Avusturya-Macaristan alacaklılarını temsilen *Baron de Mayr*, Alman alacaklıları temsilen *M. Prinker*, İtalyanları temsilen *M. Mancardi* adlı kişilerin geldiği bu çalışmalara Osmanlı tarafından oluşturulan komisyonda *Danıştay* başkanı *Server Paşa*, *Maliye Bakanı* *Münir bey*, *Sayıştay* başkanı *Çamiç Ohannes efendi*, *Maliye müsteşarı* *Wetendorf bey*, *Dışişleri bakanlığı hukuk müşaviri* *Gescher bey* ve *rüşumat (gelirler) müsteşarı* *Bertram efendi* görevlendirilmiştir.

¹¹ Kararname bir kez, 1903 yılında değişikliğe konu olmuştur. Bu değişiklik yapıya dokunmamış, hükümetin kar ortaklığında bir artış ve tahvil yenileme yapmıştı.

¹² *Kirkor Kömürçan*, s. 69

sorumluluğuna veriliyordu. 10 Eylül 1920’de İstanbul hükümetine bildirilen bu karara göre para politikası, vergi politikası, borçlanma ve bütçe hazırlama yetkileri bu komisyonun izin, onay ve denetimine bağlanacaktı. Duyunu Umumiye İdare Meclisi başkanlığı, 1921-1922 yıllık raporunda, tahvil sahiplerini temsil edenlerden oluşan idarenin, zamanı gelince uluslararası ve resmi niteliğe sahip bu komisyonla birleşeceğini açıklamıştı.

Bu umuda karşın, İdare aynı dönemde derin bir endişe içindeydi. 28 Ocak 1920 tarihli Misakı Milli açıklaması yapılmıştı ve buna göre “tam bir hürriyet ve istiklale malikiyet” hedeflendiği ilan edilmişti. Öte yandan Ankara’da “milli hareket eline geçen yerlerde gelirleri kendisi topluyor ve idarenin memurları Ankara hükümetinin emrine alınıyordu.” Ankara’nın gelirlerini artırması Duyunu Umumiyenin gelir kaybı demektir. Nisan 1923’te İstanbul gümrük vergisi Ankara Hükümetince tahsil edilerek Ekim 1923’te İdare’nin gelir toplama yetkisine son verilmişti.¹³

Süreç hukuksal olarak 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması’yla kırılmış, Muharrem Kararnamesiyle birlikte Duyunu Umumiye hukuku iptal edilmiştir.¹⁴ Kurulan komisyon ve hakem çalışmaları sonunda, 1924-1928 arasında hiçbir borç ödemesi gerçekleşmemiş, ödemeler TC ile alacaklılar arasında varılan anlaşmanın 1928’de tamamlanmasıyla bu tarihte başlamıştır. Osmanlı borçları, parçalanma sonrası doğan devletlerin arazi gelirlerinin oranlarına göre paylaşılmıştır. Bu paylaşımına göre 1912’den önceki borçların %62’si, bu tarihten sonrakilerin %77’si Türkiye’ye düşmüştür.

İşlemler 1928’de¹⁵ ve 1933’te¹⁶ iki yasaya konu olarak tamamlanmıştır. 1928’de İdare’nin gelir yönetimi üzerindeki her türlü

¹³ Blaisdell, s. 230.

¹⁴ Bu süreçte Duyunu Umumiye’nin konumu iyiden iyiye açığa çıkmıştır. Lozan Anlaşması’nın hemen öncesinde yapılmış bir açıklama şudur: “Müttefikler Duyunu Umumiye idaresinin bütün yetkileri ve güvenceleri ile birlikte korunması hakkında hiçbir görüşmeye razı olamazlar. Duyunu Umumiye’nin durumu Muharrem Kararnamesi’yle tayin ve tesbit edilmiş ve devletlere tebliğ olunmuş bir kurumdur. Bu suretle idarenin hukuksal konumu devletlerin zamanı altındadır.” Buna karşılık TC görüşü, Muharrem Kararnamesi’nin bir iç düzenleme ve İdare’nin de özel bir kurum olduğu, bu nedenle söz konusu sistemin bir anlaşma ile yenilenmesinin ve onaylanmasının söz konusu olamayacağı biçimindedir. Blaisdell, s. 232.

¹⁵ 1367 sayılı *TC ile Osmanlı duyunu umumiyesi hamilleri namına hareket eden zevat arasında tanzim ve imza olunan 13 Haziran 1928 tarihli mukavelename ile bu mukaveleye lahik olmak üzere TC ile Osmanlı Duyunu Umumiye Meclisi İdaresi arasında tanzim ve imza kılınan 13 Haziran 1928 tarihli itilafnamenin tasdikine dair kanun*, RG: 15 Aralık 1928, 1066 (Düstur 3. Tertip 10. cilt).

¹⁶ Bu tarihler, Duyunu Umumiye tahsildarlığının daha önceden olduğu gibi yine şiddetle sürdüğü dönemlerdir. 1930 yılının ilk yarısında Times ve Daily Telegraph gazetelerinde TC’nin ödemelerin ertelenmesini isteyerek dış borçların taksitlerini geciktireceğine ilişkin yazılar çıkmış, Temmuz 1931’de Osmanlı alacaklıları 18 Haziran 1931 tarihinde Paris basınında bir bildiri yayımlamış, Düyun-u Umumiye İdare Meclisi 30 Haziran 1931 günü TC’ne Osmanlı

yetkisi hukuksal olarak ortadan kaldırılmıştır. Böylece kurumun adı ve yapısı da değişmiş, İdare *Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Taksim Edilmiş Kamu Borçları Meclisi* adını alarak resmi merkezini Paris'e taşımıştır.

Cumhuriyet'in bu kurum ile ilgisi, Bakanlar Kurulu'na alınan bir kararla 1940 yılında resmen kesilmiştir. Ancak karşı taraf, yasayla onaylanmış bir sözleşmenin kararnameyle ortadan kaldırılamayacağını ileri sürerek karara itiraz etmiş, ilişki hukuken 1949 yılında iki tarafça imzalanıp Resmi Gazete'de yayımlanan bir protokolle sona ermiştir.¹⁷ Bu yıl, Türkiye tarihinde, ABD merkezinden yola çıkan Marshall Planı'nın uygulamaya girdiği tarihi temsil etmektedir.

Best Practice ya da Şarkta “İyi Yönetim” Örneği

Birleşmiş Milletler, bunun anahizmet birimlerinden biri olan UNDP, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlar, 21. yüzyılı biçimlendirme işini, uygulanmasını istedikleri politikaları yürürlüğe sokan kuruluş ve programları ‘best practice’ ilan etme, bu “iyi yönetim uygulamaları”nı gerçekleştirenleri buluşturma, deneyim alışverişi yapma fırsatı verme gibi usullerle yürütmektedirler. Duyunu Umumiye İdaresi, bunun pek de yeni bir usul olmadığını gösteren ilginç bir örnektir.

Duyunu Umumiye başarılı bir örgüt, bir “best practice” miydi? Yararlı mıydı, zararlı mıydı?

Enver Ziya Karal, “duyunu umumiye idaresi, zararlı mı olmuştur kârlı mı olmuştur, tarzında tartışmaları kesin olarak bir sonuca bağlamak mümkün değildir” görüşündedir. Bunun yerine bu idarenin “kurulmasını önlemek mümkün mü idi değil mi idi, sorusunu cevaplandırmak yoluna gidildiğinde bazı tarih gerçekleri meydana konabilir.”¹⁸ Karal, aşağıda görüleceği gibi, öbür seçeneklerin daha kötü olduğunu, bunun kötünün iyisi bir çıkış yolu olarak görülmesini

borçları hakkında yayımladığı bildiriye resmen iletmiş, Şükrü Saraçoğlu Mart 1932'de Duyunu Umumiye borçlarının ödenmesi için bütçeye konulan ödenekler hakkında açıklamalar yapmak zorunda kalmış, 1932 yılı sonunda Paris'te başlayan görüşmeler 22 Nisan 1933'te bir metnin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Sürecin son durağı şu yasadır: 2234 sayılı *TC Hükümeti ile Osmanlı duyunu umumiye hamillerinin mümessilleri arasında 22 Nisan 1933 tarihinde imza edilen itilafnamenin ve merbutlarının tasdikine dair kanun*, 4 Haziran 1933, 2418 (düstur 3. Tertip 14. cilt) Ancak sorunlar bitmemiş, bu kez alacaklılar, Duyunu Umumiye borçlarının ödenmesi için çıkarılan tahvillerden bazılarını şüpheli bularak bir ekspertiz komisyonu kurmak üzere harekete geçmişlerdir. TC hükümeti, Duyunu Umumiye Meclisi tarafından kurulan Ekspertiz Komisyon Talimatnamesi'ni onaylamıştır. Kaynak: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri Kataloğu*.

¹⁷ Kırkor Kömürcan, s. 155.

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* VIII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, 3. baskı, Ankara 1988, s. 429.

telkin etmektedir. Oysa biz daha fazlasını öğrenmek zorundayız. Bu örgütün “yararlı mı zararlı mı olduğu” sorusunu, yalnızca Duyunu Umumiyyeyi anlamak için değil bugünkü sorunlara yanıt bulabilmek için de açıklığa kavuşturmalıyız. Bu kuruma ilişkin değerlendirmeler nasıl yapılmıştır? Elimizdeki değerlendirmelerin kaynağı nedir ya da kimlerdir?

O tarihlerde yapılan değerlendirmeler ilginçtir. Durumun betimlenişi, günümüzde de geniş kesimlerde bizim kültürel-genetik kodlarımız olarak benimsenmiş, duymaya alışkın hale geldiğimiz bir resimdir:

(1) Yerli yönetim sistemi ‘berbat durum’dadır.

“Vasati memur zekası alçaktı. Memurluk ve hocalık meslekleri asker veya çiftçi olmayanlara cazip geliyordu. Osmanlı bürokrasisi atıl ve kısa görüşlü idi. Kuvvetli mürakaba altında Türkler küçük memur oluyorlardı; fakat kafi miktarda ve muntazam maaş almaları entrika ve suiistimal fırsatlarının asgari bir hadde indirilmesi kesinlikle lazımdı. Yüksek memuriyetlere geçmekte iltimas ve nüfuzun amil olması iktidar ve ehliyetin pek nadir takdir edilmesi dolayısıyla, memuriyette tarakki arzusu memurların hareketi üzerinde hemen hiçbir tesir icra edemiyordu. Mülki ve askeri memurların maaşları ekseriyetle tedahüle kaldığından memurlar için yegane medarı maişet rüşvet ve suiistimaldi.”¹⁹

Ülkede gelirler düzenli ve namuslu bir biçimde toplanamıyordu. Otorite Sultan tarafından atanıp onun tarafından görevden alınan valilerin elindeydi. Müslümanlarla hristiyanlara uygulanan yönetsel kurallar valilerin tutumuna göre farklılaşıyordu. Yerel yönetimler de bu üst yönetim kademesinin tutumuna göre biçim kazanıyordu. Valilerin atanmasında asıl etken yeterlik değil nüfuzdu. Memuriyet rüşvetle elde ediliyordu. “Memleket adeta memleket zararına zengin olan birkaç paşa ile otuz kırk murabahacının menfaati için mevcut bulunuyordu.” Valiler bir bankerle işbirliği yaparak göstermelik bir müzayedeye iltizam ettikleri aşarı kendileri almakta, sonra halktan aşarın kat kat üstünde tahsilatta bulunmaktaydı. İltizam bedeliyle hasılat arasındaki fark vali, sarraf, memurlar arasında paylaşılıyordu.²⁰ İstanbul’da ise 1839 yılında kurulmuş olan Maliye Bakanlığı düzen ve örgütten yoksundu. 1893’ten başlayarak yıllık bütçelerin yayımlanmasına başlanmış, ancak bütçe çalışmanın temeli haline getirilememişti. Hazine devletin değil padişahındı; Maliye Bakanı Avrupa anlamında “bakan” olmaktan çok eski Osmanlı sisteminin

¹⁹ Blaisdell, s. 29. Kuyucak çevirisi.

²⁰ A.k., s. 21-26.

“defterdarı”na benziyordu.²¹ Devlet alımlarında düzen bulunmuyor, kayırmacılık öne çıkıyor, devlet hesapları tutulamıyordu. Hükümet ise karşılığı olmadan para basıyor, Avrupa piyasalarına durmadan tahvil satma politikası izliyor, bu tutumun sonuçları üzerinde düşünerek hareket etmiyordu.

Bu betimleme, ilk bakışta genel bir işbilmezlik ve yolsuzluk manzarası gibi görülse de, asıl olarak, monarşik devlet örgütlenmesinde Weberci bürokratik örgütlenme ilkelerini arayan bir zihniyetin ürünüdür. Bu zihniyet, modern Batılı yabancıya ya da onunla saf tutan yerliye aittir. Nihayet, manzarayı çizen bakış yönetici sınıfın açısında konumlanmış; geliri yaratan halk açısına kapalı kalmış bir konuma yerleşmiştir.

(2) *Yerli yönetim sistemi borçverenin esaslarına oturtulmalıdır.*

“Türkiye’ye para ikraz eden Fransızlar ve İngilizler istikrazların Avrupa mali esaslarına göre idare edilmesini istiyorlardı.” Oysa Osmanlı memurları Avrupa maliyesindeki esasların önemini pek kavrayamıyorlardı.²² Maliye sisteminde reform “şarttı”.

“Berbat durum” manzarasının nedeni, bu savla kendiliğinden açıklık kazanmaktadır. Borçlandıran aktör, çıkarlarını ençoklaştırmak için kendi esaslarına uygun bir yönetim sistemine ihtiyaç duymaktadır. Bu ‘yabancı’ esasların ülkenin bürokrasisince anlaşılması, benimsenmesi, uygulanması için ortada hiçbir gerçek dürtü, gereklilik, nesnel temel yoktur. Bu yokluk, kendi esaslarının kabulünü arzu eden yabancı aktörün dilinde, yerli halkın ‘kavrama kısırlığı’ sorununa dönüşmektedir: “vasati memur zekası düşüktür”.

(3) *İdare ‘bataklıkta çiçek’tir.*

Duyunu Umumiye İdaresi, Batılı gözlemci gözüyle işte böyle bir yönetim atmosferi içine doğmuş ve çevresine örnek, hem örgütsel yapısı hem de amaçlara ulaşma gücü bakımından başarılı olmuştur:

- Yeterli, yetenekli personel istihdamı gerçekleştirilmiştir.
- Yönetimde adam kayırmacılık uygulamalarına geçit verilmemiştir.
- Yüksek ve düzenli ücret ödeme sistemi sayesinde saygın bir kurum yaratılmıştır.
- “İdarede memur olmak, birçok Türk ve gayrı Türkün emelini teşkil ediyordu”

²¹ Bu değerlendirmelerin tümü zamanın Batılı gözlemci ya da görevlilerinin yazmalarına dayanmaktadır: Blaisdell atıflarıyla: Du Velay, *Histoire Financiere de la Turquie*, Paris 1903; Charles Morawitz “Türkiye Duyunu Umumiyesi”, *North American Review*, Ağustos 1902

²² Blaisdell, s. 21.

- Memurlar arasında ihmalkar usullere kesinlikle olanak tanımamıştır.
- *“muamelatındaki dürüstlük ve intizam ile gerek halk gerek hükümet için Avrupa mali idaresinin en iyi evsafını haiz bir misal teşkil ediyordu”*
- Güçlü bir yönetim ve raporlama sistemi kurulmuştur.
- Güçlü ve işler bir taşra ağı kurulmuştur.
- Aşar zamanında ihale edilmiş, hesaplar zamanında kapanmıştır.
- Demiryolu borçlanmaları sağlanmış, bu yatırımlar Anadolu demiryolu çevresinde yerleşik köylünün üretim gücünü artırmıştır.
- Devlet maliyesi olumlu yönde gelişmiştir.
- Alacaklıların ödemeleri zamanında yapılmış, daha çok para satmaları mümkün kılınmıştır.
- *“Meclisin ehliyetli idaresi İmparatorluk maliyesi üzerinde iyi tesirler bıraktı. Hükümet 1888’den evvelki istikrazlardan daha muvafık şartlarla Avrupa piyasalarından para bulabildi.”*²³

Osmanlı'nın içinde bulunduğu genel mali ve yönetsel durumun betimlenişi, Duyunu Umumiye'yi adeta bir çamur deryasındaki çiçek hatırlatmasıdır. Bu savlara göre bu şark efsanesi bir 'best practice' olsa gerekir. Ve her üç sav birlikte, günümüz yönetim ve reform gerçekliğiyle oldukça koşut özellikler sergilemektedir:

- Bugün yine yönetim sisteminde memur zihniyeti ve genel durum 'berbat'tır.
- Yabancı sermayeyi çekmek ve dünyayla bütünleşmek için 'küresel esaslar' benimsenmelidir.
- Bağımsız, özerk, dünyaya açık üstkurullarla projeci kurumlar herkesin çalışmaya can attığı kuruluşlardır.

Bu borçveren Batı kaynaklı savlara ek olarak, dönemin ilgilileri Duyunu Umumiye'yi, dışarıdan-üstten yabancı bir "Mali Komisyon" seçeneğine karşı 'yerli' ve 'daha iyi' bir çözüm olarak içselleştirmiş görünmektedirler. Öyle ki, bu kurumun Sevr'de öngörülen 'Mali Komisyon'la birleşme niyetleri bazılarında 'sürpriz' olmuştur.²⁴

Maliye Bakanı Cavit Bey, 1911 yılı bütçe konuşmasında yabancı mali kuruluşlara karşı beslenen "saygı ve güven duygusu"nun altını

²³ Blaisdell, Kuyucak çevirisi, s. 18-19.

²⁴ Kirkor Kömürçan, gönderme yapılan kitabında, İdare Meclisi başkanının Sevr hükümleri çerçevesinde kurulması öngörülen Mali Komisyon'la İdarenin birleşeceği yönündeki açıklamasına karşı hayal kırıklığı / öfke ? duymuş görünür. S. 116-117.

çizmekte, bu açıdan Duyunu Umumiyeyle nasıl bir kader birliği içinde hareket ettiklerini açıklamaktadır:²⁵

"Memleketimizde mevcut olan yabancı malı kuruluşlar hakkında beslediğimiz saygı ve güven duygularına tamamiyle karşıt olarak onlara güven duymadığımız biçimde yayılan rivayet ve yalanlara karşı, bugün ülkenin gerçek dostlarından biri, Duyun-i Umumiye yönetim kurulu başkanı Sir Adam Block, yazmış olduğu bir raporla bütün o rivayet ve asılsız sözleri yalanladı. Evet bizi Duyun-i Umuminin can düşmanı gibi gösterirken, o mali kurumun başkanı ülkede kesin olarak böyle bir düşüncenin olmadığını söylüyor, hem de kendi ülkesinde bile şiddetle eleştirilen ve yerilen mali durumumuzu şiddetle savunuyordu. Ve zannedirim ki böyle yetkili ve kelimenin bütün manasıyla doğru bir ağızdan çıkan sözler, içeride ve dışarıda güven verici olmalı. Bu sözleri söyleten zata karşı da borçlu olduğum teşekkürü açıkça beyan etmeyi görev sayarım."

Bütün bu değerlendirmelere karşın tersi değerlendirmeler de vardır. Örneğin Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin tarih hocası Mizancı Murat'ın 1885 yılında bir dersinde öğrencilere söylediği gibi bu kurum "devletin vücuduna saplanmış bir mih"tir.²⁶

İdare borç geri ödemelerinin zamanında yapılmasını; tahvil sahiplerinin haklarının eksiksiz korunmasını; vergi gelirleri artırmayı sağlamıştır: O halde başarılı bir kurumdur. Ama bu başarıyı halkın sürekli yükselen vergilerin yükü altında ezilmesi, vergi gelirlerinin borç ödemesi olarak kullanılması nedeniyle yatırıma dönüştürülememesi, böylece ülkenin kalkınma dinamiklerinin kırılması pahasına elde etmiştir: O halde bu, yalnızca devletin değil aynı zamanda "halkın vücuduna saplanmış bir mih"tir.

Başarılı – başarısız nitelermeleri, ilgili eylemin amacına göre ölçülür. Amaç – çıkar farklılaştığında bu ölçü kullanılamaz hale gelir. Duyunu Umumiye, emperyalist Avrupa devletlerinin çıkarlarını sağlamak amacıyla kurulmuştur; başarısı ve başarısızlığı bu amacı yerine getirme bakımından ölçülebilir; bu açıdan da başarısı ortadadır.

Peki Osmanlı Devleti açısından durum nedir?

Osmanlı Devleti Açısından Şerrin Ehveni mi yoksa Kendisi mi?

Duyunu Umumiyei Osmaniyei Meclisi İdaresi, 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi'nin ürünüdür. Yasa toplam 21 maddelidir. İlk yedi madde iç ve dış borçların ödenmesine ilişkin hükümleri, 8-14. maddeler yönetimi devlet sisteminden ayrılacak gelirleri belirleyen

²⁵ Tevfik Çavdar, 'Jakobenler, İttihatçılar ve Türkiye'de Siyasi Örgütlenmelerin Kaynağı', *Gelenek Dergisi*, Sayı 69, Kasım 2001.

²⁶ Murat Bey daha sonra İdare'nin komiserliğine atanmış, ancak İdare Meclisi kısa bir süre sonra görevine son vermiştir. Kırkor Kömürcan, *agk*, s. 116-117 dipnot.

hükümleri, 15-21. maddeler ise kurulacak aygıtın örgütlenmesine ilişkin konuları düzenlemektedir.

- (1) Muharrem Kararnamesi bir yasa mıdır, sözleşme mi?
- (2) Bir iç kamu hukuku belgesi midir, devletler hukuku belgesi mi?
- (3) Sömürgeleşmeyi önleme adımı mıdır, sömürgeleşme belgesi mi?
- (4) Yarattığı sistem sömürgeleşme uygulaması mıdır, modernleşme mi?
- (5) Bu düzenleme içsel midir, dışsal mı?

Egemenlik devreden bir ‘yasa’.

Kararname, açık olarak Osmanlı karar organlarına ait bir iç hukuk metnidir. Altında başka bir iradenin imzası yer almaz. Ne var ki bu metin Galata bankerlerinden oluşan iç alacaklılar heyetiyle görüşmede doğmuş, tasfiye uzmanı bir yabancıнын başında olduğu Rüsümü Sitte İdaresi’nce genişletilmiş, dış alacaklılardan kurulu bir heyetin isteklerine göre de sonuçlandırılmıştır. Altında kamu makamları dışında kimsenin imzası bulunmamakla birlikte, metin biçimi bakımından ‘yasa’ ama iradesi –içeriği bakımından “söz”leşmedir.

Bu yolla, iç-dış alacaklıların çıkar ve iradeleri kamu iradesi haline getirilmiştir. Kamu iktidarı, yerli-yabancı karmaşı ama çok büyük ölçüde yabancı sermaye kesimine terk edilmiştir. Egemenlik tesis etme işinin aracı olan “yasa”nın egemenliği sınırlandırma işinin aracı olması, yerleşik tanımlara terstir; egemenlik devreden yasa kendi içinde çelişkili bir ifadedir. Ancak terslik kavramlardan değil, incelediğimiz örneğin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Örnek, sömürgeleşme süreci içinde yükselen bir örgütlenme örneğidir. Bu nedenle “egemenlik devreden yasa” nitelemesi, incelenen örneğin doğasına uygundur.

Muharrem Kararnamesi, başka örnekleri de olmakla birlikte, IMF Niyet Mektupları Sistemi’ni anlamamızı sağlayabilecek bir örnektir. IMF Niyet Mektubu adı verilen metinler de yalnızca yerli irade temsilcilerinin –Hazineden sorumlu bakan ile bağımsız Merkez Bankası başkanının imzasını taşır. Daha sonra ortaya çıkan “standby” metninde de yalnızca IMF yetkililerinin ‘Niyet Mektubu’nu uygun bulduklarını belirten ifade yer alır. Niyet Mektubu da, bu mektuptaki paragraflarda “söz” verildiği için çıkarılan yasalar da yerlidir. Ne var ki, Niyet Mektubu çağın bankerlerini temsil eden IMF temsilcileriyle görüşmelerden doğmaktadır. Aynı Muharrem Kararnamesi gibi, standby ilişkisi için de “kimse kimseyi zorlamamakta”dır.

Dış dinamikçe hazırlanmış iç kamu hukuku belgesi

Bu bir devletlerarası hukuk belgesi midir? Kararnameyle Osmanlı hükümeti, kamu kudretinden bir bölümü alacaklıları temsil eden bir mali gruba devretmiştir; mali grup hiçbir başka devleti temsil etmemektedir. O halde bu düzenlemeye “devletlerarası sözleşme” denemez. Nitekim örgütün yasal kuruluş amacını belirleyen cümleye göre, meclis üyeleri tahvil sahiplerine vekalet etme ve bunların çıkarlarını kollama görevi için yetkilendirilmiştir. Demek ki üyelerin diplomatik bir kimlikleri yoktur.

Kurulan idare meclisinin varoluş amacı, Osmanlı tahvillerini almış bulunan sermaye sahiplerinin haklarını korumaktan ibarettir. O halde üyelerin siyasal bir kimlikleri de yoktur. Koruma yetkisi verilen şey, iktisadi-mali mülkiyet hakkıdır; o halde meclis üyeliğinin niteliği ‘iktisadi’ olarak değerlendirilebilir.²⁷ Osmanlı tarafında kararname, hukuksal niteliği bakımından bir “iç kamu hukuku sözleşmesi” olarak tanımlanmış ve bir “devletler hukuku” niteliği taşımadığı savunulmuştur.²⁸

Yönetici sınıfın konumu: Ölümü görüp sıtmaya razı olma

Duyunu Umumiye İdaresi ile ilgili incelemelerde, bu kurumun bağımsızlığı yok etme aracı olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Ancak, genel olarak kabul edilen bir başka değerlendirme, Duyunu Umumiye sisteminin *Osmanlı maliyesinin bir uluslararası siyasal komisyonun genel denetimini altına alınması olasılığına karşı* bulunmuş bir çözüm olduğudur:

“Bu idarenin kuruluş tarzı, yetkileri ve kendisine devredilen gelir kaynakları gözönünde tutulduğu takdirde, Osmanlı hükümetinin siyasi ve mali yetkilerinden büyük fedakarlık ettiği görülür. Fakat buna rağmen, devletlerarası bir mali kontrole nazaran onu, şerrin ehveni olarak da kabul etmekten başka çare yoktur.”²⁹

Gerçekten de, Duyunu Umumiye sistemi sözü edilen “uluslararası mali komisyon uygulaması” modelinden *daha iyi* bir çözüm müdür?

²⁷ Bugünkü neo-liberal savlarla düşünülecek olursa, sistem herhalde şöyle savunulabilirdi: “Meclis üyeleri, Osmanlı Devletinin finansmanına tahvil satışı sırasında verilmiş sözlere güvenerek önemli katkılarda bulunmuş sermayedarlardır. Bunların yerli yada yabancı olmaları önemsizdir. Çağdaş toplum, temel olarak mülkiyet ve sözleşme hakkı değerlerinden oluşan bir yapıdır. Osmanlı, bu hakkın korunmasını sağlayacak bir mekanizma yaratarak, Avrupa değerler sistemini anladığını ve bu değerleri yaşatma misyonunu üstlendiğini ilan etmiştir.”

²⁸ İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü, İstanbul 1974, s. 73.

²⁹ Enver Ziya Karal, s. 429.

1. Duyunu Umumiye örgütü, Osmanlı Devleti içinde kurulmuş bir Osmanlı kamu kurumudur ve örgüt kamu kudretini doğrudan kullanma yetkisine sahiptir.
2. Üyeler yabancılardan oluşmakta, Osmanlı'dan “özerk”, hatta tümüyle onun dışında göreve gelmektedir. Ama bunlar mensubu oldukları devletleri değil alacaklı sermaye gruplarını temsil etmektedir. Bu nedenle “resmi temsilci” değildirler.
3. Örgütün görevi, devletlerin değil alacaklı sermayedar grupların mülkiyet ve sözleşme haklarını korumak olarak tanımlanmıştır.
4. Osmanlı, yasanın 21. maddesiyle, yönetimde temsilcileri olan devletlere yasayı bildirme yükümlülüğünü kabul ederek, buradaki hükümleri uygulayacağını taahhüt etmiştir.
5. Metne göre, kararname yürürlükten kaldırılırsa, yabancı devletler alacaklıların haklarını korumak için gerekli önlemleri araştırma hakkına sahip olacaklardır.

İlk üç noktaya bakılırsa, çıkarılan yasaya göre kurulan sistem, resmi olarak yabancı devletlerin mali denetim sistemi olarak adlandırılmaz. Ancak, son iki noktaya bakılırsa, yabancıların yönetiminde kurulmuş olan bu yapıya herhangi bir Osmanlı müdahalesi, alacaklı vekili üyeler ve bunları seçen tahvil sahibi birliklerinin uyarısıyla “alakadar devletler”in derhal müdahale etmelerine yol açacaktır. Bu yapı öylesine etkili olmuş görünmektedir ki, Osmanlı yasaya kırk yıl boyunca dokunmamış, öngörülen yükümlülüklerin tümünü yerine getirmiştir.

Duyunu Umumiye sisteminde uluslararası etken vardır; bu sistem bir mali yönetim - denetim sistemidir. O halde ilk olarak sorulması gereken sorulardan biri şudur: Duyunu Umumiye sistemini “uluslararası mali denetim komisyonu modeli”nden *daha iyi* yapan özellik nedir? Bir iç hukuk düzenlemesine dayanma, bir yerli kurum olma, çalışanların büyük bölümünün yerli olması; devlet maliyesinin tümü üzerinde değil belli bir alanında söz sahibi olma, kısacası bir anlamda *yerli örtülü yabancı masa* niteliği, bu modeli Osmanlı çıkarları açısından açık-doğrudan yabancı egemenliğine göre *daha iyi* görülmesine neden olabilir mi?

Durumu böyle görmek, açık-klasik sömürgeliğe yarı-sömürgeliği yeğlemektir. Bu tercihin gerekçesi ise neoliberal dönemin belgisiyle özetlenebilir: TINA –there is no alternative.

İkinci olarak, denetçi komisyon modelinden kasıt, üyelerin devletleri temsil ettiği ve ülkenin mali yönetiminde tüm karar yetkisini

ele geçirmiş bir mali denetim modeli ise, Avrupa devletleri 1880 yılında böyle bir modele işlerlik kazandırabilirler miydi? Koşullar buna uygun muydu? Tarihsel olaylar öyle göstermektedir ki, Avrupa için bu model ancak 1920 yılında Sevr Anlaşması'yla mümkün olabilmıştır. Zamanın yönetimince Duyunu Umumiye modelinin onaylanmasını 'kabul edilebilir' görmek için ikna edici bir neden bulmak güç görünmektedir.³⁰

Duyunu Umumiye İdaresi, 19. yüzyılın sonunda Avrupalı ülkeler tarafından yaratılan bir sömürge tipi devlet kurumu örneğidir. Böyle bir olguya ilişkin olarak "daha iyisi – daha kötüsü" biçiminde bir tartışma yürütmek, çaresizlik örmekten başka bir anlam taşımaz.

Bu değerlendirmelerdeki sorun, Batı ülkelerinde "devletler" ile "sermaye grupları" arasındaki yeni bütünleşmeyi kavrayamama sorunudur. Duyunu Umumiye kapitalizmin emperyalizm çağına ait bir yönetim olgusudur. Bu çağda "devlet" ile "sermaye grubu" arasındaki ilişkiler, merkantilizm dönemini çoktan aşmış ve liberal devlet döneminin son demlerine ulaşmıştır. Ortaya çıkan tekelci kapitalizmdir; İdare Mecisi'nde oturanların "resmen" alacaklıların mı yoksa bunların devletlerinin temsilcisi mi oldukları önemini yitirmiştir. Aynı şimdi olduğu gibi: Şeker Üstkurulu'nda örneğin ABD resmi temsilcisi değil ama CARGILL adlı küresel şirketin temsilcisi oturmaktadır. Bugünkü durumun önceki yüzyıldakinden tek farkı, "sermaye grubu" ile "merkezinin kurulduğu anavatan devlet" arasındaki ilişkide ilkinin görece daha fazla güçlenmiş olmasıdır. Ama aynı önceki yüzyılda olduğu gibi, sermaye grubuyla sözkonusu devlet arasındaki ilişki etle tırnak ilişkisi olarak sürmektedir.

Dönemin bu yapısal özelliği nedeniyle, Duyunu Umumiye'yi "şerrin ehveni" diye görmek, bu kurumu zamanın yönetici sınıfının çürüme süresini biraz daha uzatmaya yarayan 'çözüm' olarak tanımlamak demektir. Devlet sistemiyle halk açısından değerlendirildiğinde, bu kurum emperyalizm döneminde şerrin kendisidir.

³⁰ Duyunu Umumiye modelini ne yapılsa yapılsın "kaçınılmaz", bu nedenle de "şerrin ehveni" görmek, bu modeli olumsuzlamak ve durumu "normalleştirmek" sonucu yaratmaktadır. Zamanın yönetiminde ilginç özelliklerden biri, makamlar arası iç çatışmaların elçiliklerce çözüme bağlanmasıdır. Enver Ziya Karal, Mithat Paşa'dan Sait Paşa'ya kadar sadrazamların kendilerini korumak için elçiliklere sığınma öykülerini anlatmaktadır. Kimi zaman oldukça gülünç öykülere dönüşen bu trajik ortam göz önünde bulundurulunca da, "kötüler içinden iyi olanı seçme ussalığı" temelinde hareket edildiğini varsaymak gerçekten güçtür. Karal, s. 276-278.

Özerk Örgütlenme : Kurul – Kurum Yapısı

Duyunu Umumiye modeli, karar mekanizması yapısıyla, günümüzde uygulanan “üstkurul” yada öbür adıyla “bağımsız idari otorite” tipi yönetim modellerinin öncülü sayılabilir.

Kurumun karar organı, 7 kişiden oluşan meclis –daha doğru deyişle kuruldur.³¹ Üyelik yapısına aşağıda değinilecek olan bu organ, kendisine özgülendiği gelirin “tahsil edilmesi ve yönetilmesi” ile görevlidir. Topladığı parayı, kendi yönetim masraflarını düşükten sonra, borç ödeme dilimlerine göre alacaklılara ödemekle yükümlüdür. Her yıl, gelir – masraf – borç dilimlerine özgülendiği parayı gösteren bir bütçe hazırlamak; bunu Maliye Bakanına sunmak; Hükümet’in onayını almak zorundadır. İdare bütçesi bu işlemlerden sonra devletin genel bütçe hesabına katılmaktadır.

Kurul, doğrudan kendine bağlı bir “meclis başkatipliği” ile kendisinin seçip atadığı bir genel müdür yönetiminde çalışan “genel müdürlük”ten oluşuyordu.³² Doğrudan kurula bağlı başkatiplik bünyesinde “tahrirat şubesi”, “defter kebir şubesi”, “nakdi işlemler şubesi”, “ihtiyat kurumları şubesi”, “istatistik şubesi” iş görüyordu. Bu bünyede kurulan “kontrol heyeti”, kurul adına genel müdürlüğün denetimini yapmakla görevlendirilmişti.

Genel müdürlük ise, asıl olarak taşra yönetiminin sorumlu makamı olarak çalışmaktaydı. Bir genel müdür yardımcısı, bir genel müfettiş, bir müşavir ve yazı işleri şefi, genel müdürlüğün yönetim kurulunu oluşturuyordu. Genel müdürlük çalışmaları iki kurulla desteklenmişti. Bunlardan biri, genel müdürlüğün denetim işlerini genel müfettişe bağlı olarak yürüten “teftiş heyeti”, öbürü memurların atama ve sicil işlemlerini kararlaştıran “memurlar komisyonu”ydü. Memurlar komisyonunda personel şubesi müdürü ile her yıl farklı iki şube müdürü görev yapıyordu. Ayrıca bir “ziraat müfettişliği” kurulmuştu; birim illerde ipek tohumculuğunun, ipek, alkollü ürünler, av işlemlerinin geliştirilmesine ilişkin bilgi üretmekle görevliydi.

Anahizmet birimleri, idareye ayrılmış her gelir kaleminin, genel müdürlük içinde ayrı bir şube olarak örgütlenmesiyle kurulmuştu. “Tuz şubesi” kaynakların işletilmesi ve tuz fiyatının belirlenmesi; “müskürat şubesi” alkollü ürünlerin üretimi, dışsatımı, taşınması, vergilendirilmesi, bu işi yapanların hesap denetimlerinin yürütülmesi, “saydu şikar –av hayvanları- şubesi” avcılık ve balıkçılık resimleriyle bu işleri yapanların hesap denetimlerini; “harir şubesi” ipek ve

³¹ İ. Hakkı Yeniay, s. 75

³² Kirkor Kömürçan, s. 65-71.

ipekböcekçiliği üretim ve taşınmasının denetimiyle vergilendirilmesi; “pul şubesi” damga kanununun uygulanmasını; “aşar ve gümrük munzam resmi şubesi” ihalelerde aşar bedellerinin belirlenmesi, tahsil edilmesi ve gümrüklerdeki memurların çalışmasını izlemek ve yönetmek üzere kurulmuştu. Yardımcı hizmet birimleri niteliğinde “yazı işleri şubesi”, “memurlar şubesi”, “muhasabe şubesi”, “hukuk işleri şubesi” adıyla dört üst birim, “vezne müdürlüğü”, “levazım müdürlüğü” ve “basım müdürlüğü” unvanlarıyla üç orta düzey birim yaratılmıştı.

1910 yılı verilerine göre, İdare'nin taşrada örgütlenmesi “baş müdürlük” ya da “merkez müdürlüğü” unvanıyla 26 noktada gerçekleştirilmişti. Taşra sistemi 3927 personel eliyle yürütülüyordu.

Kurulan yapıda çıkarlar arasında denge sağlama ve politika belirleme gücü doğrudan kendisine bağlı örgütüyle kurula, politikayı uygulama görevi ise kurulun doğrudan yönetimi altında çalışan kuruma hasredilmiştir.

Kurul Üyeliği

İdare'nin karar organı olan meclis üyeleri, yeniden seçilmesi mümkün sayılarak beş yıllığına görevlendirilen toplam 7 kişidir. Yukarıda belirtildiği gibi üyeler, tahvil sahiplerinin vekili ve bunların çıkarlarının koruyucusu niteliği taşımaktadır. Seçimleri ve atanmalarında Osmanlı makamlarının herhangi bir yetkisi sözkonusu değildir. Temsilci seçimi tahvil sahiplerinin çıkarlarını izleyen mali kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir.

1885 verilerine göre devlet tahvillerinin %40'ı Fransa, %29'u İngiltere, %7,93'ü Osmanlı, %7,60'ı Hollanda, %4,70'i Almanya, %2,60'ı İtalya, %0,97'si Avusturya – Macaristan'a aitti. Muharrem Kararnamesi bu dağılım temelinde hareket ederek, üyeleri ve seçim usullerini tek tek belirlemiştir. Üyelerin herbiri bir oya sahip sayılmış ve kararların çoğunlukla alınmasına hükmedilmiştir. Kurulda İngiliz ve Hollandalı alacaklıları temsil eden bir üye yer alacaktı. Belçikalılar kendi temsilcilerini bu üyeye devretmişlerdi. İngiltere, Hollanda, Belçika temsilcisi olan üye Londra'daki “yabancı tahvil sahipleri meclisi”, yoksa tahvil sahiplerinin ortak açık toplantısında alınacak kararla belirlenecekti. Fransız, Alman ve Avusturyalı alacaklılar için birer üye bulunacak, bunların seçimi ise ilgili ülkelerdeki banka birlikleri tarafından yapılacaktı. Beşinci üye İtalyan alacaklıları temsilen gelecekti; seçimini ise Roma Ticaret Odası gerçekleştirecekti. Altıncı üye Osmanlı alacaklılarını temsilen, tahvil sahiplerinin İstanbul'da toplayacakları genel kurulca belirlenecekti.

Yedinci son üye, “mümtaz tahvil sahipleri” adına bulunacak ve Osmanlı Bankası tarafından seçilecekti. Osmanlı Bankası, adı Osmanlı olmakla birlikte, bilindiği gibi, İngiliz ve Fransız ortaklıklı bir yabancı sermayeli kurumdu.

Kurul başkanlığı, beş yıllık sürelerde sırasıyla, tahvil çoğunluğu bunlarda olduğu için, İngiliz ve Fransız üyeler tarafından yapılacaktır. Kararname, “vaziyette ehemmiyetli tebeddül vukuunda” kurulun başkanı kendi içinden seçmesini hükme bağlamıştı. Durumda önemli bir değişme ölçütü açıkça tanımlanmamıştı. 1892 yılında İtalyan Ticaret Odası’nın başkanlığın üyeler arasında değişerek yapılması isteği başlangıç olmak üzere, başkanlık sorunu kurul içinde raporlar hazırlanmasına ve Danıştay’ın 1907’de hukuk dışı görerek uyarıda bulunduğu uluslararası hakem başvurularına konu olmuştur. Başkanlık sorunu hiç de sıradan bir sorun gibi görünmemektedir; birincisi, ‘durumdaki önemli değişme ölçütü’ zaman içinde tahvillerin dağılım oranlarının değişimi olarak tanımlanmıştır. Bu yönüyle başkanlık tartışması tahvil sahibi tarafların iktidar savaşımını yansıtmaktadır. İkincisi, üyeler başkanlık sorununda, Birinci Dünya Savaşı’nın kamplarına denk gelecek biçimde İngiltere-Fransa ile Almanya-Avusturya-İtalya kutupları biçiminde karşı karşıya gelmişlerdir. Başkanlık sorunu, Birinci Dünya Savaşı arefesinde güçlerin yeniden saf alışlarını temsil etmiştir.

Kurul üyelerinin kimlikleri ilgi çekicidir. Sandalyelerde çoğunluğu resmi devlet görevlerinde bulunmuş olanlar ile işdünyası temsilcileri bir araya gelmiştir. Bunlar Avrupa’nın sermayedarlarını temsil etmektedirler; ancak gönderilen üyelerin “sir”, “kont”, “baron” unvanlarına bakılırsa burjuva sınıftan seçilmek yerine, burjuvazi tarafından 1789 Fransız Devrimi’nden bu yana iktidardan kovulan aristokrasiden seçilmeleri yeğlenmiştir. İngiliz temsilcilerin tümü “sir” unvanlıdır, Fransız ve İtalyan temsilciler arasında “baron”, “markiz” ve “binbaşı” unvanı taşıyanlar vardır.³³ Hatta idarenin genel

³³ Temsilciler ve bazılarının ülkelerinde yaptıkları işler şöyledir: *İngiliz temsilciler*: Sir Robert Bourke (milletvekili, hazine müsteşar yrd.), Sir Vincent Caillard (istihbaratçı, Mısır işgalinde görevli), Sir Edward Fitz Gerald Law (daha sonra Hindistan’da görevli), Sir Henry Babington-Smith (önceden Hindistan genel valiliğinde görevli), Sir Adam Block (İdare’de 1903-1928 yıllarında görev yapmıştı, İngiltere’nin Beyrut, Şam, İstanbul konsolosluklarında görevliydi). *Fransız temsilciler*: M. Valfrey (dışişlerinde yönetici), Commandant Leon Berger (ateşemiliter), M. Arsene Henry (diplomat), M. De la Bouliniere (diplomat), Charles Sallandrouze de Lamornaix (maliyeci), M. Fernand Closiere (sermayedar). *Alman temsilciler*: Primker (hükümet danışmanı), A. Goescher (Osmanlı Hükümeti hukuk danışmanlığı yapmıştı), Herman Gerlich (Kalküta konsolosu), Rudolf Lindau (diplomat), Dr. Karl Testa (elçiliğin birinci tercümanı), Charles Bunz (Meksika elçisi), Rudolf Pritsch (diplomat). *İtalyan temsilciler*: Mancardi (milletvekilliği), Marquis Guiccioli/Theodoli, Binbaşı Nogara. Avusturya’nın ilk temsilcisi Baron Myre (Vaşington temsilcisi), Chevalier de Janko

müdürlüğünü üstlenenlerden biri de Kont d'Arnoux adlı bir Fransızdır.

Dikkat çeken bir başka özellik, üyelerin “koloni yöneticiliği” bakımından zengin bir özgeçmiş sergilemeleri ve bazılarının askeri görevlerde bulunmuş olmalarıdır.³⁴ Nihayet, bir başka özellik olarak, kurul üyelerinin yalnızca “kurul üyeliği” yapmadıklarından söz edilebilir. Duyunu Umumiye'nin demiryolu istikrazlarında üstlendiği rolle birlikte, kurul üyelerinin hemen herbiri, kendi ülkelerince yapımına girişilmiş demiryolu yönetimlerinde de iş görüyorlardı. İngiliz ve Alman temsilciler 1888'den başlayarak Anadolu Demiryolu İdare Meclisi'nde, Fransız temsilci Selanik-İstanbul, İzmir-Kasaba, Şam-Hama hatlarının İstanbul komitelerinde, Alman temsilci ile idarenin genel müdürü Bağdat Demiryolu meclisinde üyelik yapıyordu. Demiryolları ile Duyunu Umumiye, karar organları temelinde iç içe geçmişti.³⁵

Kurul üyeleri ücretlerini ne Osmanlı hazinesinden, ne vekalet ettikleri sermayedarlardan ne de mensubu oldukları devletlerden alıyorlardı. Ödemelerin kaynağı, kendilerinin yönettikleri vergi gelirleriydi. Topladıkları vergiden personel ve idare masraflarını düşerek işgörüyor, böylece mali özerklik güvence altına alınmış bulunuyordu.

Kısacası yapı ve işleyiş, Osmanlı siyasetinin her türlü müdahalesinden uzakta, “idari ve mali özerklik” ilkesi temelinde kurulmuştu. Günümüzdeki “üstkurullar” ya da “bağımsız idari otoriteler” gibi.

SONUÇ

Duyunu Umumiye deneyimi üzerine düşünmek, günümüzde yönetim örgütlenmesinin iç mekanizmalarını daha derinlemesine anlamamızı sağlayan güçlü ipuçları sunmaktadır. Bu örgüt örgütlenme yapısıyla bugünkü bağımsız idari otorite yada üstkurul tipi kurumlara, karar verme sürecinin yönetim tipi kuruluşuna, işlevsel bakımdan ise özerklik temelinde çalışmak üzere kurulmuş Gelir İdaresi Başkanlığı modeline örnek oluşturmaktadır.

(diplomat), Herwalt, Kont Wickenburg. *Osmanlı temsilcileri* ise Hamdi Bey (1888-1910 arası, ressam, diplomat, maliyeci), Hüseyin Cahit (gazeteci-yazar), Cavit Bey (maliye bakanı). Blaisdell, s. 258-267.

³⁴ Roma Ticaret Odası'na seçilen İtalyan temsilci Marki Theodoli'nin görevi 1913 yılında bitmişti. Bu kişi daha sonra ülkesinde *Koloniler Bakanı* ve 1929 yılında Milletler Cemiyeti içinde *Mandalar Komisyonu Başkanı* olarak görev yapmıştır. Blaisdell, s. 168-169.

³⁵ Blaisdell, s. 160 ve devamı.

Duyunu Umumiye örneği, kamu kurumlarının örgütlenmesinde özerklik sorununun, ancak genel ekonomipolitik bağlam içinde anlamlandırılabilceğini göstermektedir. Kurumlar hukuksal tanımlamaların yanısıra iktisadi, toplumsal ve siyasal boyutlarda bağlantıları olan yönetsel olgulardır. Yönetimde özerklik istemi, genellikle bağlantının hangi hukuksal makamdan koparılacağını ilan ederken “yeni bağlar” hakkında açıklama içermez. Kopuş istenen hukuksal makamın toplumsal içeriği ile yeni bağların ekonomipolitik özünü belirlemek bizim görevimizdir.

Örneğin, günümüzde gelir yönetimini Maliye Bakanlığı bünyesinden özerkleştirmenin, kamu bütçesinde gayrisafi milli hasılanın yüzde 6,5’u kadar faiz dışı fazla verme hedefiyle bağlantısı olduğu açıktır. Bu hedef, yalnızca cari ve yatırım harcamaları kısılarak ulaşılamayacak kadar yüksektir; harcamalar kısılrken gelirlerin de artırılmasını gerektirmektedir. O halde özerk ve bölgesel bir gelir idaresi, yalnızca devlet tüzelişiliği karşısında değil, ülkenin içinde bulunduğu aşırı borçluluk sorunu nedeniyle, borç geri ödemesini sağlamakla görevli uluslararası mali kuruluşlar karşısındaki konumu bakımından da değerlendirilmelidir.

Ulusal siyaset ve idareden özerkleştirilen enerji, bankacılık, telekomünikasyon, rekabet gibi alanların özerk üstkurullarını açıklamak için de benzer bir bakış açısı geliştirmek gerekir. Sayıları bir düzineye yükselen “bağımsız idari otoriteler” kimden, ne ölçüde, hangi mekanizmalarla bağımsız kılınmaktadırlar? Meclis ve hükümet karşısındaki bağımsızlık, bu kurumları açıklamak ve yönetmek için üzerinde durulması gereken boyutlardan biridir. Ancak bu tek boyut değildir. İkinci boyut, üstkurul sisteminin küresel piyasalar ve küresel örgütler karşısındaki konumlarıyla ilgilidir. Üstkurullar, bu yeni merkezle nasıl bir ilişki içindedir? Yeni zamanların yeni kurumlaşma sistemini anlayabilmek için, analizlerin bu yeni ilişki boyutları üzerinde yoğunlaşması son derece önemlidir. Duyunu Umumiye İdaresi, bir karşılaştırma aracı olarak, bütün bu yeni’lere eski’lerden gelen öğretici bir örnektir.

TÜRKİYEDE YÖNETİŞİM VE “SİVİL TOPLUM” TARTIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Faruk ATAAY*

ÖZET: Bu makalede, Türkiye’de eleştirel bir yaklaşımla ele alınan yönetim literatürü etrafında dönen demokrasi tartışmalarını incelemektedir. Makale, neo-liberalizmin, ileri sürdüğü yönetim modelinin plüralizm ve katılımcı demokrasi ideali ile uyummadığı gerçeğine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, yazar ilk olarak yönetişimin organik olarak neo-liberal teoriye bağlı olduğunu belirterek, yönetişimi plüralist ve katılımcı demokrasi modeli olarak ele alan yaklaşımları eleştirmektedir. İkinci olarak, yazar yönetim hakkındaki plüralist iddiaları/argümanları tanzim etmekte ve daha sonra son bölümde, yönetim modelinin, ulus-üstü örgütlerin sisteme dâhil edilmesi için bir çaba olarak geliştiğini, bu kurumları neo-liberal düzenin denetim-yönetimin organları olarak fonksiyonel hale getirmeyi amaçladığını göstermeye çalışmaktadır.

Son yıllarda demokrasi kuramı ve demokratikleşme süreci açısından en çok tartışma yaratan konulardan biri de “yönetişim” oldu. 1990’larla birlikte Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, OECD gibi uluslararası kuruluşlarca gündeme getirilen “yönetişim” kısa sürede büyük bir ilginin odağına oturdu. Yönetişim, bir yandan hızla yaygınlaşmaya başlarken, bir yandan da kuramsal tartışmalara konu oluyordu.

Yönetişimin bu ölçüde ilgi uyandırması ve tamamen kutuplaşmış bir tartışmaya konu olması, gerçekte, neo-liberalizm-demokrasi ilişkisi konusunda 1980 sonrası dönemde yerleşen genel kaniya aykırılıklar taşınmasından kaynaklıydı. 1970’lerin sonundan başlayarak adım adım hakimiyetini kuran neo-liberalizmin, demokrasi açısından parlak bir sicile sahip olmadığı iyi biliniyordu. Oysa, şimdi, neoliberalerler, hem de uluslararası finans kuruluşları eliyle “yönetişim”i gündeme getiriyor ve bunun büyük bir demokratik açılım oluşturduğunu ileri sürüyorlardı. Bu, gerçekten de, hem kuramsal açıdan hem de uygulama açısından çok ciddi tartışmaları davet eden bir öneriydi.

Üstelik, “yönetişim”, kuramsal açıdan, eskiden beri çok tartışmalı bir konu olan “sivil toplum” tartışmalarının zeminine oturuyordu. Bilindiği üzere, 1970’lerde Avrupa’da sol akımlar içinde iktidar stratejisi tartışmaları bağlamında gündeme gelen “sivil toplumculuk”, “sosyalizme barışçı geçiş” gibi tezleri ile dikkat çekmiş, “reformizm”

* Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

gibi eleştirilere uğramıştı. Türkiye’de de 1980’lerde sol içi tartışmalarda önemli bir başlık haline gelen “sivil toplumculuk”, 1990’ların sonlarında bu kez liberalizm bağlamında gündeme geliyordu. Bu durumun tartışmaları daha da keskinleştireceği açıktı.

Bu çalışmada, Türkiye’de yönetim modeli üzerine yürütülen demokrasi tartışmaları incelenmektedir. Bu incelemede, ilk olarak, yönetimi temsili demokrasinin kısıtlılıklarını aşmayı sağlayacak bir demokratik açılım olarak ele alan görüşler ele alınmaktadır. Daha sonra, yönetişimin bu görüşler tarafından ihmal edilen boyutları tartışmaya açılmaktadır. Bu çerçevede, ilk olarak, yönetişimin neo-liberalizmle ilişkisi değerlendirilmekte, daha sonra yönetişimin çoğulculuk iddiaları gözden geçirilmekte, son olarak da temsili demokrasinin krizini aşma misyonu verilen STK’ların bu misyonu yerine getirebilme olasılıkları tartışılmaktadır. Yazı, yönetişime dayanak oluşturan demokrasi anlayışı üzerine genel bir değerlendirme ile son bulmaktadır.

Yönetişim Üzerine Liberal Perspektifler

Bilindiği üzere, yönetim teorisi uluslararası finans kuruluşlarınca gündeme getirilmiştir¹. Bu kuruluşlar, yönetimi bir yandan üye ülkelere önerirken, bir yandan da bizzat kendi projelerinde uygulamaya başlamışlardır. Günümüzde, BM, OECD ve AB, üye ülkelerin yönetimi hayata geçirmeleri için tavsiye kararları ve uluslararası sözleşmeler hazırlarken, Dünya Bankası ve AB de sivil toplum kuruluşu katılımını kredilerden yararlanabilme koşulu olarak koymaktadırlar. Yönetişimin, uluslararası finans kuruluşlarınca gündeme getirilip yaygınlaştırılmaya başlanmasıyla birlikte, akademik yazında da yönetimi olumlayan görüşler dile getirilmeye başlanmıştır. Çalışmanın bu ilk bölümünde, yönetimi, uluslararası finans kuruluşlarına paralel olarak, demokratikleşme doğrultusunda önemli bir adım sayan görüşler ele alınmaktadır.

Yönetimi demokratikleşme doğrultusunda çok önemli olanaklar taşıyan bir model olarak gören yaklaşımlar esas olarak liberal perspektif içine yerleşmektedirler. Yönetişim konusundan liberal bir perspektife sahip olan görüşler konusunda ilk dikkat çeken özellik, yönetimi, temsili demokrasinin kısıtlılıklarının aşılması ve çoğulcu ve katılımcı demokrasi doğrultusunda çok önemli bir açılım olarak

¹ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Sonay Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005; Birgül Ayman Güler, *Devlette Reform Yazıları*, Paradigma Yayınları, Ankara, 2005, Filiz Çulha Zabcı, “Yeni Liberal Politikalar ve Sivil Toplum Örgütleri: Dünya Bankasının Çizdiği Yol”, *Liberal Reformlar ve Devlet* (sempozyum bildirileri kitabı), KİGEM Yayını, Ankara, 2004.

görmeleridir. Gerek resmi görüşlerde gerekse akademik yazında, yönetim, çok aktörlü, çoğulcu, uzlaşmacı, yatay ilişkilere dayanan, sivil toplum kuruluşlarının “katılım”ı da aşarak “ortak” konumunda bulunduğu bir yönetim anlayışına duyulan özlem bağlamında gündeme getirilmektedir.

Türkiye’de, bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan İlhan Tekeli’ye göre, günümüzde temsili demokrasinin kısıtlılıklarının aşılabilmesi için, yöneten-yönetilen ikiliğini aşan katılımcı pratiklere gereksinim duyulmaktadır. Tekeli’ye göre, bu gereksinimi karşılayan açılımı yönetim sağlamaktadır. Tekeli, yönetişimi, şöyle tanımlamaktadır: “[Yönetişim,] toplumu yönlendirmekte sorumluluk dengesinin devletten topluma doğru kaymasına işaret ediyor... Yönetişim ile bir yandan yönlendirme gücüne sahip hükümet dışı aktörleri de içeren bir yapılaşma kastedilirken, demokratiklik, açıklık, hesap verme, çoğulculuk, kararın ilgililere en yakın yerde üretilmesi (subsidiarity-yerindenlik) gibi ilkelere de işaret edilmiş olmaktadır”². Tekeli, bu sözleriyle, bir yandan yönetişimin iktidar pratiklerinde köklü bir dönüşüm doğuracağına ilişkin beklentisini dile getirirken, diğer yandan da yönetişimi tamamlayan diğer ilkelere (demokratiklik, çoğulculuk, yerindenlik, açıklık, hesap verebilirlik) işaret etmektedir. Bu değerlendirmede, yönetişimin, temsili demokrasinin kısıtlılıklarını aşmayı hedefleyen bir demokratikleşme programı olarak algılandığı görülmektedir. Nitekim, Tekeli, yönetişimin uygulamaya geçirilmesi durumunda yaşanacak değişimi de şu sözlerle tarif etmektedir:

“Bunları değerlendirdiğimizde, önceden belirlenen bir ortak amacı gerçekleştirmek için, tek özneli, merkezi, hiyerarşik bir işbölümü içinde, araçsal rasyonelliği ön plana alarak, yapan, üreten, bunun için kaynakları ve yetkileri kendilerinde toplayan yönetimden, önceden belirlenen bir iyiye doğru değil, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştirerek, çok aktörlü, desantralize, ağsal ilişkiler içinde, iletişimsel bir rasyonellik anlayışı içinde, kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir kılan, yönlendiren, kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran yönetim anlayışına geçilmektedir. Bu özellikleriyle yönetim siyasal ve ekonomik gücün daha yaygın dağılımını da içermektedir.”³ (Vurgular bana aittir. F.A.).

Tekeli’nin bu değerlendirmesi, iki açıdan önemli görünmektedir. Tekeli, bir yandan yönetişimi çoğulcu bir demokrasi açılımı olarak görürken, diğer yandan da bu demokratikleşme açılımının toplumdaki eşitsizliklerin aşılması doğrultusunda bir adım olduğunu ileri sürmektedir. Tekeli, bu değerlendirmesi ile yönetişimin neo-liberalizmle organik olarak ilişkilendirilmiş bir demokrasi projesi

² İlhan Tekeli, *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Y., Ankara, 1999, sy. 235.

³ İlhan Tekeli, a.g.k., sy. 248.

olduğunu göz ardı eder görünmektedir. Nitekim, bu değerlendirmesini şöyle sürdürmektedir:

“Yönetişimin daha eşitsiz bir toplum ortaya çıkarabileceği konusunda kaygılar bulunmaktadır. Bu konuda karşıt yönlü savlar da geliştirilebilir. Yönetişimin varlığı daha desantralize bir siyasal ekonomik güç öngörüsüne dayandığı için bu sistemin işleyişinin de daha eşitlikçi bir toplum ortaya çıkaracağı söylenebilir.”⁴.

Türkiye’deki yazında, yönetişimi demokratik bir açılım olarak gören bir başka önemli yazar Sadun Emrealp’tir. Emrealp de, yönetişimi, bir kurumsal yeniden yapılanma projesi olmanın çok ötesinde, sosyo-ekonomik, kültürel ve mekânsal yeniden yapılanmayı kapsayan toplumsal bir proje olarak görmektedir. Emrealp’in bu görüşleri, şu sözlerle dile getirilmektedir:

“Yönetimden yönetişime geçiş, alışılageldiğimiz hiyerarşik, tepedenci, emredici, “ben bilirimci”, köstekleyici yapılanma yerine, yönlendirici, destekleyici, yapabilir kılıcı, yatay, şeffaf, hesap vermeye ve demokratik denetime açık, tabana dayalı, gücünü halktan alan, desantralize ve katılımcı politikalar, kurumlar ve hareketler üstüne oturan yeni bir ilişkiler sisteminin gelişmesini gerekli kılmaktadır.”⁵.

Emrealp, bu sözleriyle, yönetişim konusunda bütünüyle olumlu beklentiler içinde olduğunu göstermektedir. Emrealp’in, bu beklentilerinin, asıl olarak, sahip olduğu “sivil toplumcu” perspektiften kaynaklandığı görülmektedir:

“Bu sunuşta sivil toplum, devlet tarafından düzenlenmeyen, kendi dinamiğini oluşturan toplumsal ilişkiler alanı olarak ele alınmakta ve yaptığı çağrışımlar açısından demokratikleşme, insan hakları, siyasal, toplumsal ve kültürel çoğulculuk, yönetime ve karar alma sürecine katılım, iktidar paylaşımı gibi kavramları içerecek biçimde kullanılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları da bu genel çerçeveye içerisinde, yaşamın her alanına damgasını vurmaya başlayan özerk, gönüllü toplumsal örgütler ve örgütlenmeler olarak yerlerini almaktadır.”⁶.

Emrealp, bu değerlendirmeleriyle, demokratikleşmeyi sivil toplumun güçlendirilmesi bağlamında, sivil toplumun güçlendirilmesini de yönetişim bağlamında ele aldığını göstermektedir. Emrealp’e göre, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği tarafından yerel yönetimler bağlamında gündeme getirilen yönetişim, sivil toplum kuruluşlarını yönetim sürecine ortak ederek, çok önemli bir demokratik açılım sağlama potansiyeli taşımaktadır. Üstelik, Emrealp’in sivil toplum kuruluşlarının mevcut durumu hakkında

⁴ İlhan Tekeli, a.g.k., sy. 253.

⁵ Sadun Emrealp, “Yerel Yönetimler ile Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İşbirliği”, *Merhaba Sivil Toplum*, (Derleyen: Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 1997, sy. 40.

⁶ Sadun Emrealp, a.g.k., sy. 41.

gerçekten de gerçekçi görüşlere sahip olması da bu fikrini değiştirmemektedir. Zira, Emrealp, sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılan örgütlenmeler arasında devletten mali ve örgütsel olarak bağımsız olmayan, iş çevreleri ve siyasi partilerle organik bağları bulunan, kendi içinde demokratik işleyişi gerçekleştiremeyen, çoğulcu katılıma kapalı, “kâr amacı gütmeme” ve “gönüllülük” ilkelerini bir yana bırakarak profesyonelleşen ve kazanç amacı gütmeye başlayan, mali kaynak arayışı sırasında mali kaynak sağlayan kuruluşların öncelikleri doğrultusunda çalışmalar yürütmeye başlayan pek çok örneğin bulunduğu da farkındadır⁷.

Türkiye’deki yazında, yönetişimin demokratikleşme anlayışını paylaşan bir başka tamamlayıcı görüş Murat Belge’den gelmiştir⁸. Belge’nin yaklaşımı, aslında, Tekeli ve Emrealp’in yukarıda ele alınan görüşlerinden bazı açılardan farklılıklar taşımaktadır. Ancak, Belge de, sonuçta, yönetişimin ortaya koyduğu demokratikleşme anlayışı ile ortaklaşmaktadır.

Belge’yi, yönetimle ilgili olumlayıcı görüşlerden ayıran en önemli farklılık, onun sivil toplum kuruluşlarının yönetime katılma pratiklerine değil, baskı grubu olarak devlete karşı “dışarıdan” yürüttükleri muhalefet hareketlerine daha fazla ilgi duymasından kaynaklanmaktadır. Belge, bu bakış açısıyla, sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili güncel yönetişimci perspektiften çok, eskinin “baskı grubu” anlayışına daha yakın bir noktada konumlanmaktadır. Nitekim, bu görüşünü, sivil toplum kuruluşlarının, toplumu, iktidara aday ya da ortak olarak değil, iktidardan uzak durarak değiştirme anlayışını olumlarken ortaya koymaktadır. Ancak, sonuçta, bu muhalefetin nihai amacını “devleti sivil toplumun devleti kılmak” olarak tanımlamasıyla ve “saydam, hesap veren ve etkili bir devlet” hedefini benimsemesiyle, yönetişimci demokrasi perspektifiyle ortaklaştığını göstermektedir.

Belge’nin, demokrasi amacına ulaşılması açısından, sivil toplum kuruluşu biçiminde örgütlenmiş muhalefet hareketlerinin (insan hakları savunucuları, ırkçılık karşıtı, savaş karşıtı, nükleer karşıtı hareketler, çevrecilik, feminizm, öğrenci hareketleri vb.) yürüttükleri mücadeleleri daha önemli bulmasının temelinde, siyasi partilerin ve sendikaların kurulu düzenin bir parçası haline gelmeleri, düzene entegre olmaları ve kendi içlerinde hiyerarşik bir yönetim yapısı oluşturup bürokratikleşmeleri yatmaktadır. Belge’ye göre, iktidarı ele

⁷ Sadun Emrealp, a.g.k.

⁸ Belge, Murat, “Sivil Toplum Örgütleri”, *Merhaba Sivil Toplum*, (Derleyen: Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 1997.

geçirmeyi değil, iktidardan uzak durarak “devletin topluma müdahalelerini kurallara bağlayıp sınırlandırmayı” temel alan sivil toplum kuruluşları ise, demokratikleşme açısından daha büyük olanaklar taşımaktadır. Belge, kendisini bu düşünceye ulaştıran tarihsel gelişimi açıklamaya 1968 hareketleriyle başlatmaktadır. Belge’ye göre, kapitalizmin bu dönemde ortaya çıkan genel krizinin siyasi partilerin manevra alanını iyice daraltması, bir yandan partilerin sisteme entegre olmasına yol açarken, bir yandan da kendi tabanlarıyla olan bağlarının zayıflayarak temsil krizi yaşamalarına neden oluyordu. Siyasi partiler, oy verme ve seçime katılma oranlarında azalma gibi göstergelerde ortaya çıkan bir temsil krizi yaşarken, toplumsal muhalefet de kendisine yeni bir mecra buluyor, sivil toplum kuruluşları biçiminde örgütlenmiş muhalefet hareketleri yükselişe geçiyordu. Bu hareketlerin kendilerini siyasi partilere alternatif olarak gördüklerini belirten Belge, sivil toplum kuruluşları temelinde yükselen muhalefet hareketlerinin, siyasi partilerden iki açıdan ayrıştıklarını belirtmektedir.

Belge’ye göre, bu hareketler, ilk olarak, siyasi partilerden, tek bir sorun etrafında örgütlenmiş olmalarıyla ayrışmaktaydılar. Siyasi partiler bütünlüklü bir dünya görüşü oluşturur ve belirli sorunlara ilişkin görüşlerini de genel dünya görüşleriyle uyumlu kılmaya çalışırken, sivil toplum hareketleri genel bir dünya görüşü oluşturmaya çalışmamaları ve tek bir soruna odaklanmaları ile dikkat çekmekteydiler. Belge’ye göre, bu farklılık, sivil toplum kuruluşlarının, ilgili oldukları sorunlar konusunda daha duyarlı ve tutarlı bir biçimde mücadele etmelerine olanak sağlamaktadır. Diğer yandan, siyasi partiler, ilgili sorun hakkındaki programını uygulamaya geçirmeyi iktidar olduktan sonraya bırakırken, sivil toplum hareketleri uğruna mücadele ettiği sorunun çözümünü siyasi iktidar mekanizmasının dışındaki süreçlerde ararlar. Bu da, ilgili soruna duyarlı kesimler açısından daha geniş bir muhalefet olanağı sağlamaktadır.

Belge, ikinci olarak, sivil toplum hareketlerinin örgütlenme yapılarının da siyasi partilerden tamamen farklı olduğunu belirtmektedir. Parti, sendika, oda gibi örgütlenmeler, ülke genelinde, örgüt içi seçimlerle oluşan belirli hiyerarşik örgütsel yapılar oluşturur ve bu örgütsel yapılar bürokratikleşirken, sivil toplum örgütleri hiyerarşik örgütlenmeler oluşturmamalarıyla ayrışır. Sivil toplum hareketleri, örgütlenme gereksinimini “yönetim” için değil, haberleşme ve koordinasyon için duyduklarından, yatay ilişkiler kurarlar; bu da bu hareketlerin bürokratikleşmemesini sağlar.

Toparlamak gerekirse, günümüzde gerek uluslararası kuruluşların üye ülkeleri yönetişimi uygulamaya yöneltmesi, gerekse akademik yazında yönetişime yönelik umutları dile getiren yayınların yapılması sonucunda, yönetişim giderek egemen anlayış konumuna yükselmiştir. Bu egemenlik, yönetişimin hızla yaygınlaşmasıyla pekişmektedir. Bu süreçte, yönetişimin temsili demokrasinin kısıtlılıklarını aşmayı sağlayacak bir demokrasi modeli olarak görülmesinin büyük payı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, yönetişimin, devletin demokratikleşip sivil toplum kuruluşlarının katılımının artmasını sağlayacağı umudunun paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu görüşün oluşumunda, yönetişimin, çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi modeli olarak ele alınmasının etkili olduğu görülmektedir. Ancak, yönetişim konusunda böylesine iyimser görüşler ortaya atılırken, yönetişimin neo-liberalizmle ilişkisinin gözardı edildiği görülmektedir. Kanımızca, bu nokta, üzerinden kolayca atlanabilecek bir konu değildir. Aşağıda, yönetişim ile neo-liberalizm ilişkisi incelenmektedir.

Yönetişim ve Neo-liberalizm

Çalışmanın birinci bölümünde yapılan inceleme de göstermektedir ki, yönetişimin çoğulcu ve katılımcı demokrasiye geçiş doğrultusunda çok önemli bir açılım oluşturduğunu ileri süren görüşler, yönetişimi “nötr” bir demokrasi modeli olarak ele almakta; yönetişimin gündeme getirdiği yönetim modelinin bütün toplumsal gruplar ve siyasal görüşlere eşit olanaklar sunduğu varsayımından hareket etmektedirler. Bu görüşün ortaya çıkmasında, yönetişim ile neo-liberalizmin birbirilerine organik olarak bağlı olduklarının gözardı edilmesinin çok önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu nedenle, yönetişim modeli ile neoliberal toplum modeli arasındaki ilişki üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Yönetişim konusunda dikkat çeken ilk özellik, kavramın yalnızca sivil toplum kuruluşlarının karar alma ve uygulama süreçlerine katılımını anlatan dar bir tanımlamaya sığdırılmayacak bir kapsamla gündeme getirilmesi olmaktadır. Kavramın dibacesinde, bir yandan “düzenleyici devlet” olarak adlandırılan bir devlet modeli yatmaktadır. Bu devlet modelinin, devlet-piyasa ilişkileri konusunda net tanımlara dayanan neoliberal bir model olduğu iyi bilinmektedir. Diğer yandan, “yönetişim” kavramı, sivil toplum kuruluşlarına belirli toplumsal hizmetleri yerine getirme görevini yüklerken, sivil toplum kuruluşlarının sosyal devleti ikame etmesi doğrultusundaki bir anlayıştan hareket edildiği açıktır. Son olarak, demokrasiye ilişkin olarak sayılan “hukuk devleti”, “insan hakları”, “şeffaflık”, “hesap

verebilirlik”, “etkinlik” gibi nitelermelerin de bütünüyle neo-liberalizmle organik ilişki içinde tanımlandığı görülmektedir. Dolayısı ile, yönetimle neo-liberalizm arasındaki bağlantı rastlantısal ya da konjonktürel değil, organik bir bağıdır. Nitekim, yönetimin, toplumların piyasa sisteminin boyunduruğuna sokulmasını amaçlayan politikaların metaforu olduğunu belirten Bruce Brown⁹ da, yönetimin neoliberal ideolojik bombardımanın taşıyıcılığını yapan ideolojik bir kavram olduğunu belirten Ahmet İnsel¹⁰ de aynı gerçeğe işaret etmektedirler.

Yönetimle neo-liberalizm arasında bağlantı asıl olarak “düzenleyici devlet” modeliyle tanımlanmaktadır. Bilindiği üzere, düzenleyici devlet modeli son yıllarda Dünya Bankası ve IMF tarafından özellikle az gelişmiş ülkelere önerilmekte ve devletin rolünü piyasaların düzenlenmesiyle sınırlandırmaktadır. Bu modelde, devletin ekonomiye etkin müdahalelerde bulunması da, kamu hizmeti sunması da dışlanmakta; sosyal politikalar da gündemden düşürülmektedir. Ancak, düzenleyici devletin asıl ayırt edici yönü, minimal devlet modeli çerçevesinde devletin ekonomiye yönelik müdahaleleri iyice sınırlandırıldıktan ve piyasa modelinin egemenliği kurulduktan sonra, piyasaların düzenlenmesi gereksiniminin ortaya çıkması karşısında devletin bu görevi daha başarılı bir biçimde yerine getirebilmesi için yönetim mekanizmasına başvurulması olmaktadır. Nitekim, düzenleyici devlet modeli ile yönetim arasındaki bağlantı bu noktada ortaya çıkmakta; yönetim, piyasaların düzenlenmesi konusunda daha etkili bir yöntem olarak gündeme getirilmekte, sistemin piyasa dinamizmine ve değişime uyum kapasitesini arttıran bir adım olarak değerlendirilmektedir¹¹.

Yönetimle neo-liberalizm arasındaki organik bağın ortaya çıktığı bir başka nokta, yönetimle özlenen siyasal düzenin niteliklerinde yatmaktadır. Buna göre, yönetim, yalnızca sivil toplum kuruluşlarının yönetime katılımı anlamına gelmemekte, aynı zamanda “etkinlik”, “şeffaflık”, “hesap verebilirlik”, “hukuk devleti”, “yerindenlik”, “insan hakları” gibi ilkelerle de tanımlanmaktadır. Bu ilkeler, ilk bakışta kimsenin itiraz edemeyeceği genel demokratik özelemler gibi görünmektedir. Ancak, uluslararası finans kuruluşlarının bu demokratik ilkeleri nasıl tanımladığına biraz daha yakından bakıldığında, bu ilkelerin tamamıyla neoliberal bir tarzda

⁹ Brown, Bruce, “Yönetim ya da Neo-liberalizmin Siyasi Düzeni”, *Birikim*, sayı: 158, 2002, sayfa: 36-43.

¹⁰ İnsel, Ahmet, *Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

¹¹ İlhan Tekeli, a.g.k.

içeriklendirildiği görülmektedir. Buna göre, “etkinlik” kamu yönetiminin piyasa ilkelerine göre çalıştırılması, “şeffaflık” şirketlere ve özellikle de yabancı sermayeye karşı açıklık, “hesap verebilirlik” kamu yönetiminin uluslararası denetim kurumlarınca denetlenmesi, “hukuk devleti” özellikle yabancı sermaye yatırımları ile ilgili hukuksal sorunlarda ulusal yargı yetkisinden vazgeçilerek uluslararası tahkimin yetkili kılınması, “yerindenlik” de merkezi devlete kamu hizmeti üretmenin yasaklanması anlamına gelmektedir¹². Bu tanımlamalar, gerçekten de genel demokratik özelemler niteliğindeki temel ilkelerin neo-liberalizme eklenirken, içlerinin nasıl da boşaltıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yönetişimle neo-liberalizm arasındaki bağlantı, sosyal devlet karşıtlığı noktasında artık bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, neoliberal reformlar, geçmişte devlet tarafından üstlenilen kamu hizmetlerinin özel sektöre ya da sivil toplum kuruluşlarına devrini öngörmektedir. Bu süreçte, asıl amacın kamu hizmetlerinin metalaştırılarak sermayenin değerlendirme alanları olarak işlev kazandırılması olduğu gayet açık olmakla birlikte, süreçte daha çok sivil toplum kuruluşları öne çıkartılmaya çalışılmakta; bu doğrultuda yönetim de sosyal politikaların tasfiyesi için manivela olarak kullanılmaktadır. Oysa, kamu tarafından yerine getirilen sorumlulukların STK'lara devri durumunda, hizmetin yerine getirilmesi tamamen hayırseverlik mekanizmasına kalmaktadır¹³. Neoliberal politikalar altında gelir dağılımı her geçen gün daha da bozulurken, STK'ların faaliyetlerinin etkisiz kalacağı ve bu politikaların asıl etkisinin hizmetlerin metalaşması olacağı açıktır. Bu süreçte, “kamusal işlerin gönüllü kuruluşlara devri” biçiminde sunulan yönetim, Ahmet İnsel'in gayet yerinde tanımlamasıyla, “refah devletinin katledilmesinden sonra, onun üzerine serilen zarif bir örtü” olmaktadır¹⁴.

Sosyal politikaların tasfiyesi ve kamu hizmetlerinin STK'lara devrinde, neo-liberalizmin devlet karşıtlığının da temel bir rol oynadığı görülmektedir. Buna göre, devlet hantal olduğu, toplumsal kaynakları verimli kullanmadığı ve yolsuzluklara yol açtığı gerekçesiyle, kamusal hizmetlerin devlet tarafından yerine getirilmek yerine, gönüllü kuruluşlar eliyle görülmesi daha uygun bir yöntem olarak sunulmaktadır. Bu noktada, sivil toplumculuğun devlet karşıtlığı ile neo-liberalizmin piyasa yandaşlığı ilişkilendirilmekte,

¹² Birgül Ayman Güler, a.g.k., s. 44-49.

¹³ Bruce Brown, a.g.k.

¹⁴ Ahmet İnsel, a.g.k., s. 127-129.

sosyal devlet karşıtlığı piyasa ile sivil toplumun ortak savunusuna dayalı bir ideoloji ile gerekçelendirilmektedir.

Buraya kadar ortaya konanlar, yönetimle neo-liberalizm arasındaki bağlantıyı açıkça sergilemiş olmalı. Ancak, yönetimle neo-liberalizm arasındaki bağlantı en açık bir biçimde uluslararası finans kuruluşlarının çevre ülkelere yazdığı reçetelerde ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası, IMF, OECD gibi uluslararası finans kuruluşları, çevre ülkelerde neo-liberalizmin başarısızlıkları sonucunda son yıllarda sürekli yinelenen ekonomik krizlerin başlıca nedeni olarak “yönetim zafiyetleri”ni gösterirken, bu ülkelerin kalkınması için “iyi yönetimin” vazgeçilmez bir gereklilik olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim, Dünya Bankası da, yönetimi, bir ülkenin kalkınması için gerekli olan ekonomik ve sosyal kaynakların yönetiminde otoritenin kullanış biçimi olarak tanımlamaktadır¹⁵. Bu tanımlama, uluslararası finans kuruluşlarına, bir yandan çevre ülkelere yazılan reçetelerin başarısızlıklarını bu ülkelerin yönetimlerine yükleyip kendilerini aklamaları olanağını sağlarken, bir yandan da çevre ülkelere yapısal uyum reformlarının uygulamaya geçirilmesi konusunda yapılan zorlamaların meşrulaştırılması olanağı kazandırmaktadır.

Bütün bunlara eklenen bir diğer halka ise, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği projelerine sivil toplum kuruluşlarının katılması uygulaması olmaktadır. Bilindiği üzere, Dünya Bankası neo-liberalizmin başarısızlıklarının gizlenemeyecek bir biçimde ortaya çıktığı 1990’larla birlikte, kalkınma, yoksulluk, sosyal hizmetler, çevre gibi alanlardaki projelere daha fazla kaynak ayırmaya yönelirken, bu projelerin yürütülmesinde de STK’lara aracılık yaptırmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, projelerin büyük bölümü için STK katılımı koşulu getirilirken, projelere STK katılımı oranı da 1990’da yüzde 25’ten 2000 yılında yüzde 71’e kadar yükselmiştir¹⁶. Dünya Bankası projelerine STK katılımı, kimilerine göre kredilerin amaç dışı kullanımının engellenmesi, kimilerine göre de projelerin halk tarafından benimsenmesi amacını taşıyor. Ancak, daha önemlisi, STK katılımının, projelerin neoliberal özünü gizlemek gibi bir sonucu da bulunmaktadır. Nitekim, STK’ların aracılık ettiği ya da doğrudan doğruya gerçekleştirdiği projeler de açıkça neoliberal bir öze sahiptir. Örneğin, yoksulluk projeleri, neo-liberalizm yoksulluğu sürekli arttırırken, çözümü mikro-teşebbüslerde ve bireysel inisiyatifin (teşebbüs ruhunun) geliştirilmesinde göstermektedir. STK destekli

¹⁵ DPT, *Kamuda İyi Yönetişim* (Taslak), (IX. Kalkınma Planı ÖİKR), DPT, Ankara, 2005.

¹⁶ Filiz Çulha Zabcı, a.g.k.

yoksulluk projelerinin teşebbüs ruhunun geliştirilmesine yönelik oluşu, yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı bozukluğu gibi toplumsal sorunların artışı ile neo-liberalizm arasındaki bağları gizlerken, sorunu bütünüyle teşebbüs ruhunun eksikliğine bağlamaktadır. Bu durum, yönetim çerçevesinde gündeme gelen sosyal programların da neoliberal bir öze sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Toparlamak gerekirse, yönetim, toplumsal gruplar ve siyasal görüşler karşısında “nötr” bir demokrasi projesi değildir. Yönetim, gerek demokrasi anlayışıyla, gerek esas aldığı devlet modeliyle, gerekse sosyal programlarıyla, bütünüyle neoliberal bir anlayışın ürünü olarak gündeme getirilmiştir. Yönetim ile neo-liberalizm arasındaki ilişki, varsayıldığı gibi, konjonktürel bir rastlantıya bağlı olarak ortaya çıkmış değildir. Yönetim, bütünüyle, neo-liberalizmin tarihsel başarısızlıklarını aşmak hedefiyle, yine neoliberaler tarafından gündeme getirilen ve neo-liberalizmle organik olarak ilişkili bir modeldir¹⁷. Bu nedenle, yönetim, ideolojik olarak “nötr” bir model olarak değil, toplumların piyasa sisteminin boyunduruğuna sokulmasını hedefleyen bir model olarak ele alınmalıdır.

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde, yönetim ile neo-liberalizm arasındaki bağlantı üzerinde duruldu. Aşağıda, yönetimin gündeme getirdiği “çoğulculuk” anlayışı incelenmektedir.

Yönetim ve Çoğulculuk

Yukarıdaki bölümde de açıkça ortaya konduğu üzere, yönetim modeli bütünüyle neo-liberalizmin damgasını taşıyan bir demokrasi modelidir. Buna rağmen, yönetimin gerekçelendirilmesinde “çoğulculuk” çok başat bir argüman olarak ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, neo-liberalizm, uygulamaya geçirilmeye başlandığı ilk yıllardan bu yana hep “çoğulculuğa karşı” bir akım olmasıyla dikkat çekmiştir. Hatta, neoliberal karşı-devrimin en temel hedefinin çoğulculuğu tasfiye etmek olduğu genel kabul gören bir yaklaşım haline gelmiştir¹⁸. Eğer durum gerçekten de böyleyse, neo-liberalizmin yönetim modeli aracılığıyla çoğulcu bir demokrasi kurmaya giriştiği görüşü nasıl ele alınacaktır?

Kanımızca, yönetim modelinin çoğulculuk iddiası bütünüyle temelsizdir. Bir kere, çoğulculuktan söz edebilmek için öncelikle toplumun farklı çıkarılara sahip toplumsal gruplardan oluştuğunun

¹⁷ Benzer bir yaklaşım için bkz. Cenk Aygül, “Neo-liberalizmin Başarısızlığı ve Yönetim”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 76, 1998, s. 231–254.

¹⁸ Chantal Mouffe, “Demokrasi ve Yeni Sağ”, *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları Dizisi* içinde, Sayı: 1, 1985, s. 65–83.

kabul edilmesi gerekir. İkinci olarak, bu farklı çıkarlara sahip toplumsal grupların özgürce örgütlenebilmesi ve kendi seslerini duyurabileceği demokratik bir ortamın bulunması beklenir. Üçüncü olarak, kamu politikalarının oluşturulma sürecinin, farklı çıkarlara sahip toplumsal grupların çıkarlarının müzakere edildiği bir ortama kavuşturulması gerekir. Ve son olarak, kamu politikaları farklı toplumsal grupların asgari bir uzlaşmasına dayanmalı ve bu doğrultuda devletin toplumsal uzlaşmayı sağlamaya yönelik politika araçları bulunmalıdır. Bunun temel koşulu da, sosyal devletten başka bir şey değildir. Batıda İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan, emek, sermaye ve devlet arasındaki belirli bir “uzlaşma”ya dayanan “çoğulcu demokrasi” modelinin sosyal devlet zemini üzerinde yükseldiği bilinmeyen bir şey değildir¹⁹. Ve yine, neoliberal karşı-devrimin, sosyal devleti geriletebilmek için, öncelikle emeğin pazarlık gücünü sınırlandırmaya, bunun için de demokrasinin çoğulcu niteliğini ortadan kaldırmaya yöneldiği de iyi bilinmektedir²⁰. Nitekim, neoliberal politikaların egemen olmasıyla birlikte, bütün partilerin tektipleştirildiği, toplumun tekeli medyanın ideolojik bombardımanı altında neoliberal ideolojinin tutsağı haline getirildiği, emekçi sınıfların seslerini duyurmasına izin verilmediği hep bilinen gerçeklerdir.

Oysa, günümüzde, neo-liberalizm tarafından gündeme getirilen yönetim modeli, devlet, sermaye ve sivil toplum kuruluşlarının katılımını öngören yeni bir çoğulculuk modeli ile ortaya çıkmış durumdadır. Bu “yeni çoğulculuk” modelinin refah devleti döneminin “klasik çoğulculuk” modelinden, üç ayaklı uzlaşma modelinden emeği çıkartarak onun yerine sivil toplum kuruluşlarını yerleştirmesiyle ayrıldığı bilinmektedir. Burada akla gelen ilk soru, yönetim modeli çerçevesinde bazı “sivil toplum kuruluşları”nın bazı yönetsel mekanizmalara dahil edilmesinin, gerçekten de kamu politikası oluşturma süreçlerini, farklı toplumsal çıkarlara sahip toplumsal grupların çıkarlarının müzakere edildiği bir süreç haline getirip getirmediği olmaktadır. Kanımızca, burada çoğulculuk açısından en kritik sorun, devletin toplumsal uzlaşmayı sağlayabilmek için toplumun en geniş kesimlerinin istemlerini gerçekleştirmeye olanak sağlayacak bir kapasiteye sahip kılınıp kılınmadığı konusu olmaktadır. Zira, toplumsal uzlaşmadan söz edebilmek için, uzlaşmanın taraflarının istemlerinin asgari düzeyde de olsa karşılanması

¹⁹ T. H. Marshall ve T. Bottomore, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (Çeviri: Ayhan Kaya), Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.

²⁰ Chantal Mouffe, a.g.k.

gerekliliği bulunmaktadır. Bu da, özellikle çalışan sınıflar açısından, pratikte, ekonomik ve sosyal hakları genişleten bir demokratik açılım gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği sorununu gündeme getirmektedir. Eğer, çalışan sınıfların ekonomik ve sosyal haklarını genişleten, bunun için de devletin kamu hizmeti üretme kapasitesini geliştiren bir açılım bulunmuyorsa, çoğulculuktan söz etmek de mümkün olmayacaktır. Kısacası, sosyal devletin varlığı, toplumun en geniş kesimlerinin uzlaşısını sağlayan bir çoğulcu demokrasi açısından zorunludur. Burada, yönetim açısından asıl sorun, yönetimin öngördüğü toplumsal düzenin, piyasa sisteminden olumsuz olarak etkilenen çalışan sınıfları koruyucu önlemleri öngörüp öngörmediği sorusu çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Sorun bu şekilde ortaya konduğunda, görülmektedir ki, yönetim modeli, neoliberal politikaları müzakereye açmak anlamında bir çoğulculuk içermemektedir. Yönetim modeli, bütünüyle neo-liberalizmin “düzenleyici devlet” anlayışı çerçevesinde kurgulanmıştır ve yönetim modeli çerçevesinde katılma davet edilen sosyal taraflar bu modeli veri almak zorundadırlar. Hatta şunu söylemek mümkündür ki, neoliberal politikalar yönetim modeli için bir “dogma” niteliğindedir, neoliberal politikaların tartışmaya açılmasına bile tahammül edilmemektedir. Dolayısı ile yönetimin çoğulculuğu, düzenleyici devlet modelinin değil, yalnızca bu modelin olanak taşıdığı olasılıkların müzakere edilebilmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin, yoksulluk projelerinin yoksulluk sorununu ortadan kaldırmasının mümkün olmadığını, sorunun esasına inilip piyasa sisteminin tartışmaya açılması gerektiğine ilişkin bir itiraz bu model çerçevesinde anlamlı bulunmamaktadır. Burada, müzakereler, yoksulluk projelerinin daha etkili bir biçimde uygulanabilmesi için nelerin yapılabileceğinin tartışılmasıyla sınırlıdır. Durum böyle olunca ister istemez akla şu soru gelmektedir: Neoliberal politikaları “dogma” haline getirmiş bir çoğulculuğun, çoğulculuk kavramının içini boşaltmak dışında bir anlamı olabilir mi?

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler karşısında, yönetim modelinin gerçek anlamda çoğulcu bir model olmadığına ortaya konabilmiş olması gerekir. Ancak, yönetim modelinin çoğulcu bir model olmak bir yana, “çoğulculuk karşıtı” bir model oluşturduğu gerçeği, günümüzün çok revaçta bir başka anlayışı olan “teknokrasi” eğilimiyle birlikte değerlendirildiğinde daha da açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, neo-liberalizm ilk uygulamaya konduğu dönemden bu yana hep “teknokrasi” eğiliminde olmuş; ekonomik ve sosyal politikaların sosyal taraflarca müzakere

edilmesinden olabildiğince kaçınılır ve bu tür müzakerelerin gerçekleştiği kurumları etkisizleştirme yoluna gidilirken, sürekli olarak “ekonomik ve sosyal politikaların ‘teknik’ bir bakış açısıyla oluşturulması” gerektiği ileri sürülmüştür. Neo-liberalizmin bu teknokrasi retoriğini tamamlayan bir başka başat retorik ise “popülizm karşıtlığıdır”. Neo-liberalizmin bu popülizm karşıtı ve teknokrasi yandaşı anlayışı, günümüzde “düzenleyici devlet” modeli çerçevesinde yeni bir aşamaya ulaşmış bulunmaktadır. Günümüzde düzenleyici devlet modeli çerçevesinde gündeme gelen “bağımsız üst kurullar” ve “özerk merkez bankası” modeli, neo-liberalizmin “teknokrasi anlayışını” en açık bir biçimde ortaya koyan kurumsal yapılanmalar olmaktadır.

Bağımsız üst kurullarda somutlaşan “teknokrasi” anlayışı ile “yönetişim” modeli birlikte değerlendirildiğinde, neo-liberalizm-demokrasi ilişkisi açısından nasıl bir görünüm ortaya çıkmaktadır? “Teknokrasi” anlayışı ile “çoğulcu ve katılımcı” bir demokrasi anlayışının birbirleriyle uyumlu olduklarının ileri sürülebilmesi mümkün olmadığına göre, bu durumu nasıl değerlendirmek gerekmektedir? Kanımızca, burada asıl sorun, “teknokrasi” ve “yönetişim” modellerinin aynı sürecin ürünü olduklarını ve birbirlerini tamamlamak üzere gündeme getirildiklerini görebilmekten geçmektedir. Nitekim, neoliberal politikalar altında bütün partilerin tektipleştirildiği, bütün başarısızlıklarına ve krizlerine karşın neo-liberalizmin bir dogma haline getirildiği bir dönemde, başat eğilimin “teknokrasi” doğrultusunda olması da kaçınılmaz olmaktadır. Bu durumda, yönetişimin de gerçek anlamıyla bir çoğulculuk sağlaması mümkün değildir. Dolayısı ile günümüzde, neo-liberalizmin düzenleyici devletinin asıl kritik yapılanmasının, yönetişim modeli aracılığıyla uygulamaya konan “çoğulculuk” değil, bağımsız üst kurullar aracılığıyla uygulamaya konan “teknokrasi” anlayışı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısı ile, yönetişim, daha çok üst kurulların teknokrasi anlayışını tamamlayan, bunlara meşruiyet ve demokratik bir görünüm kazandırmaya yarayan bir model olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, yönetişim modeli çerçevesinde gündeme gelen çoğulculuk oldukça “yönlendirilmiş” ve hatta “keyfi” nitelikler taşımaktadır. Hangi karar alma süreçlerine hangi STK’ların, hangi sıfatla ve hangi meşruiyete dayanılarak davet edildiği çoğu zaman belirsizdir. Nitekim, aynı konuda faaliyet yürüten STK’ların hangisinin neden davet edilip, hangisinin neden sürecin dışında tutulduğu da sıklıkla tartışma konusu olabilmektedir. Bu

durum da, yönetişimin “STK’lar demokrasisi”nin çoğulculuk iddialarını tartışmalı kılmaktadır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler sonucunda eğer yönetim modelinin gerçek anlamda bir çoğulculuk içermediği ortaya konabildiyse, geriye son bir soru olarak sivil toplum kuruluşlarının bu modeldeki yeri kalmaktadır. Aşağıda, öncelikle STK’ların yönetim modeli içerisindeki yeri ele alınmaktadır. Bu değerlendirmeyi tamamlayan bir başka boyut ise, STK’lar ve “sivil toplum” perspektifi temelinde geliştirilen demokrasi anlayışının sınırlılıklarının gösterilmesi olacaktır.

Yönetişim Ve Sivil Toplum Kuruluşları

Bilindiği üzere, günümüzde, yönetim modeli gereğelenirilirken, siyasal partilerin ve temsili demokrasinin krize girmesi karşısında, toplumsal istemlerin akacağı bir kanal olarak sivil toplum kuruluşlarının öne çıktığı savı sıklıkla dile getirilmektedir. Dahası, STK’ların öne çıkışı, temsili demokrasinin kısıtlılıklarının aşılacak çoğulcu ve katılımcı bir demokrasinin gelişimi doğrultusunda büyük bir olanak olarak sunulmaktadır. Kısacası, günümüzde, STK’lar, yönetim modeli çerçevesinde, toplumsal istemlerin sözcülüğünü üstlenen yapılar olarak ele alınmaktadır. Üstelik, siyasal partilerin, sistemin bir parçası haline gelerek ve bürokratikleşerek toplumsal istemlere duyarsızlaşması karşısında, toplumsal istemlerin sivil toplum kuruluşları kanalından dile getirilmeye başlandığı ileri sürülmektedir. Bu süreçte, hiyerarşik ve bürokratik olmayan örgütlenme yapılarına sahip oldukları ileri sürülen STK’lar, toplumsal istemlerin daha dolaysız bir biçimde dile getirildiği kanallar olarak nitelenmektedir.

Kanımızca bu değerlendirmeler birkaç açıdan sorunludur. İlk olarak, STK’ları öne çıkartan anlayış, siyasal partilerin yaşadığı temsil krizini ve temsili demokrasinin yaşadığı meşruiyet krizini değerlendirirken, krizin esasen liberal demokrasinin “biçimsel” boyutunda değil, “içerik” boyutunda yaşandığını göz ardı etmektedir. Daha açık bir biçimde ortaya koymak gerekirse, liberal demokrasileri ve bu sistemin asli organları olan siyasal partileri gözden düşüren kriz, esasen, kapitalizmin dünya genelindeki krizinden kaynaklanmış ve bu ekonomik krizin asıl etkisi sistemin toplumun geniş kesimlerinin istemlerine yanıt üretememesi olmuştur. Bunun somut sonucu, demokrasinin çoğulculuk niteliğinin ortadan kaldırılmasından ve siyasal kurumlara katılımın sınırlandırılmasından başka bir şey değildir²¹.

²¹ Chantal Mouffe, a.g.k.

Durum böyle olunca da, gerek liberal demokrasi gerekse siyasal partiler temsil sorunuyla karşılaşmışlardır. Bir başka deyişle, meşruiyet krizi, asıl olarak, temsil mekanizmasının yetersiz kalmasından değil, neoliberal politikaların egemenliği altına giren devletin toplumsal istemlere duyarsız kalmasından kaynaklanmıştır. Ancak, günümüzde yönetim modeli gündeme getirilirken, asıl sorun neo-liberalizmin toplumsal taleplere duyarsız oluşu değilmiş gibi, geniş toplumsal kesimlerin istemlerine nasıl yanıt üretileceğine ilişkin alternatifler düşünmek yerine, bir yandan neoliberal politikalarda ısrar edilirken bir yandan da yönetim adı altında göstermelik bir katılım-çoğulculuk uygulamasıyla ortaya çıkılmaktadır.

İkinci olarak, STK'ların, kendilerine atfedilen toplumsal istemlerin dolaysız temsilcisi olma özelliğini ne ölçüde taşıdıkları oldukça tartışmalıdır. Zira, klasik çoğulcu paradigmada baskı grubu özelliği ile ortaya çıkan STK'lar, neo-liberalizmin yönetim açılımıyla birlikte, kendine biçtiği misyon çerçevesinde çalışmalar yapan bağımsız örgütlenmeler olmaktan uzaklaşmaya başlamış, özellikle uluslararası finans kuruluşları, kamu yönetimi ve özel sektörle ortak çalışmalara girenler arasında “neo-liberalizmin düzenleme araçlarına evrilme” özelliği belirginleşmiştir²². Bu süreçte, STK'ların örgütsel ve mali bağımsızlığı konusu da oldukça tartışmalı hale gelmiştir. Projelerde görev alan STK'ların, adeta proje sahiplerinin taşeronu durumunda olduğu, bu nedenle de mali açıdan proje sahiplerine bağımlı hale geldikleri açıktır. Üstelik, projeler bütünüyle fon sahibi kuruluşların öncelikleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Nitekim, projelerin performansı da fon sahiplerince değerlendirilmektedir. Bu özellikleri ile STK'lar, artık üyelerine, projeden yararlananlara ya da topluma değil, projeleri fonlarıyla destekleyen finansörlere karşı sorumlu durumdadırlar²³.

Diğer yandan, bu süreçte, STK'ların “gönüllülük” özelliği de ikinci plana düşmüş, “profesyonelleşme” olgusu ortaya çıkmaya başlamıştır. Projelerin yürütülmesinde uzmanlaşan STK'larda, giderek genişleyen bir profesyonel kadro ortaya çıkmış, yönetim giderleri de artmaya başlamıştır. Hatta, projelere ayrılan fonların büyük bölümünün yönetim giderlerine gittiği, gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşan bölümün ise oldukça azaldığına ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler, STK'larca yürütülen projelerin

²² Esra Yüksel Acı, “Kalkınma Sorunu ve STK'ların Değişen İşlevi”, *Sivil Toplum*, Sayı: 11, 2005, s. 25-35.

²³ James Petras, *Küreselleşme ve Direniş*, (Çev. Ali Ekber vd.), Cosmopolitik Yayınları, İstanbul, 2002.

asıl amacının gerçek ihtiyaç sahiplerini değil, STK'ları fonlamak olduğu doğrultusunda yorumlara neden olmaktadır²⁴. Elbette, bu özellikleri bütün STK'lara genellemek haksızlık olacaktır. Ancak, sözü edilen eğilimin, yönetim modeline dahil olan STK'lar arasında oldukça yaygın olduğu da bir gerçektir. Yönetim modelinin kısa tarihinde ortaya çıkan bu eğilimler, STK'ların hiyerarşik ve bürokratik olmayan, yatay ilişkileri sayesinde toplumsal istemlerin daha doğrudan temsilcileri durumunda olduklarına ilişkin görüşleri oldukça tartışmalı kılmaktadır.

Diğer yandan, STK'lar yürüttükleri faaliyetlerle belirli bir depolitizasyon türünü yaygınlaştırma tehlikesi de taşımaktadırlar. Murat Belge'den yukarıda aktarılan görüşlerde de belirtildiği üzere, STK'lar, yalnızca temel ilgi alanları konusunda faaliyet yürütmeleri ve bütünsel bir dünya görüşü oluşturmamaları özelliği ile ayırt edilmektedirler. Belge, bu özelliği her ne kadar STK'ların bir avantajı olarak görse de, kanımızca bu özellik STK'ların bakış açısını daraltma riskini taşımaktadır. STK'ların kendilerine misyon biçtikleri toplumsal sorunların diğer toplumsal sorunlarla ilişkisini gözden kaçırmalarına ve birer uzmanlık kuruluşuna dönüşmelerine yol açabilecek bu özellik, uzmanlığın da apolitik bir tarzda gerçekleşme olasılığını arttırmaktadır. Bu olasılık gerçekleştiğinde, ilgilendikleri sorunların kökenlerine inemeyen, neoliberal paradigmayı sorgulayamayan, sorunlara neoliberal paradigma içerisinde dar uzman bakış açısıyla yaklaşan ve yönetim projelerinde görev almakla yetinen STK'ların ortaya çıkması kaçınılmazlaşacaktır. Böyle bir STK anlayışının da, neo-liberalizmin yeniden üretilmesinde misyon üstlenmek dışında bir sonucu olmayacaktır²⁵.

STK'ları temel alan yaklaşımın bir başka sorunlu tarafı, demokratikleşme perspektifinin bütünüyle devlet-sivil toplum kutuplaşmasına dayanmasıdır. Devlet-sivil toplum çelişkisini toplumsal yaşamın temel çelişkisi olarak gören bu anlayış, demokratikleşme perspektifini de bütünüyle devletin topluma müdahalelerinin sınırlandırılmasına dayandırmaktadır. Bu durum, bir yandan sivil toplumun da çelişkisiz bir bütünlük olmadığını görülememesine yol açarken, diğer yandan da demokrasi perspektifinin negatif haklarla sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Sivil toplumun da çelişkisiz bir bütünlük olmadığını görülememesi,

²⁴ James Petras ve Henry Veltmeyer, *Maskesi Düşürülen Küreselleşme*, (Çev. Özkan Akpınar), Mephisto Y., İstanbul, 2006.

²⁵ James Petras, a.g.k.; James Petras ve Henry Veltmeyer, a.g.k.; Metin Çulhaoğlu ve Can Soyer, *Solda 'Sivil Toplum' Söylemi: Gerçekler ve Yanılsamalar*, Özgür Üniversite Yayını, Ankara, 2000.

neoliberal politikaların sivil toplumdaki sınıfsal eşitsizlikleri her geçen gün daha da yoğunlaştırdığının dikkatlerden kaçmasına yol açmaktadır²⁶. Dahası, devlet ile sivil toplum arasındaki organik bağı görmezden gelen anlayış, devletin toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesi sürecindeki konumunu da, toplumsal değişim için devletin dönüştürülmesinin zorunlu olduğu gerçeğini de yok saymaktadır. Böyle olunca, sivil toplum perspektifi piyasa toplumunun meşrulaştırılmasından ve yeniden üretilmesinden başka bir sonuç vermemektedir. Bu anlayış, demokrasi perspektifinin de negatif haklarla sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Bu durum, bir yandan demokrasinin yalnızca biçimsel özelliklerinin sorun edilmesi sonucunu doğururken, diğer yandan da ekonomik ve sosyal hakların göz ardı edildiği sınırlı bir demokrasi anlayışını doğurmaktadır.

Bu anlayışın bir diğer vahim sonucu, STK'ların sivil toplum söyleminin neo-liberalizmin piyasacı söylemiyle buluştuğunda ortaya çıkmaktadır. STK'ların sosyal devleti ikame etmesi anlayışı çerçevesinde, sosyal programları ortadan kaldıran yaklaşım, devletin yurttaşların asgari insani gereksinimlerinin karşılanması için belirli görevler yüklenmesi gerektiğini unutturup, kamu bütçesinin bütünüyle sermayenin gereksinimleri doğrultusunda işlevlendirilmesine yol açmaktadır. Bu anlayışı tamamlayan bir başka vahim görüş ise “yerindenlik” ilkesi adı altında gündeme getirilmektedir. “Halka yakınlık” ve “katılım” gibi süslü ambalajlarla gündeme getirilen bu görüş de, merkezi devletin ve makro politikaların bütünüyle sermayenin denetimine girmesine neden olmaktadır²⁷. Böylece, “sivil toplum” ve “yerindenlik” savunusu bütünüyle sosyal devlete karşı yürütülen bir “saldırı”ya dönüşmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, neo-liberalizmin 1990'larla birlikte gündeme getirdiği yönetim modeli üzerine yürütülen tartışmalar değerlendirilmeye çalışıldı. Bu çerçevede, öncelikle yönetişimin neo-liberalizmin “düzenleyici devlet” modeli çerçevesinde gündeme geldiği ve bütünüyle neo-liberalizmin düzenleyici devlet modeline uygun bir demokrasi modeli olarak kurgulandığı gösterilmeye çalışıldı. Bu değerlendirmeyi tamamlamak üzere, yönetişimin çoğulculuk iddiaları eleştiriye tabi tutularak, yönetişimin çoğulcu paradigmayı aşmak bir yana, onun gerisine düştüğü ileri sürüldü. Ve son olarak da, son yıllarda büyük önem vermeye başlanan STK'ların,

²⁶ James Petras, a.g.k.

²⁷ James Petras ve Henry Veltmeyer, a.g.k.

çoğulcu ve katılımcı bir demokrasinin aktörleri olarak değil, neo-liberalizmin düzenleme araçları olarak işlevlendirilmeye çalışıldığına dikkat çekildi.

Bu çalışmada dikkat çekilmeye çalışılan boyutlarıyla değerlendirildiğinde, yönetişimin “nötr” bir demokrasi projesi olarak görülebilmesi mümkün değildir. “Sivil topluma yetki devri”, “yurttaşların inisiyatifinin artırılması”, “temsili demokrasinin sınırlılıklarının aşılması”, “hiyerarşik yönetim ilişkilerinin yerini yatay ilişkilerin alması” gibi kulağa hoş gelen vaatlerin üzerine biraz düşünüldüğünde, ilk anda oluşan iyimser havanın kısa bir sürede dağıldığı görülmektedir. Zira, Bruce Brown’ın da belirttiği gibi, “demokrasiyi sivil topluma yayma” ve “sivil toplumu güçlendirerek demokrasiyi genişletme” iddiasıyla gündeme getirilen yönetişim, sivil topluma yetki devriyle, gerçekte, halkı liberal sistemde eşit özneler olarak var oldukları tek alan olan siyasal alandaki özgürlüklerinden yoksun bırakmaktadır. Bilindiği üzere, liberal sistemde bireylerin hukuksal eşitliği yalnızca siyasal alanda söz konusudur. Bireyler yalnızca siyasal alanda birer “yurttaş” olarak eşit statüde yer almaktadırlar. Oysa, ekonomi alanı (piyasa-sivil toplum) doğası gereği eşitsiz ilişkilerin alanıdır. Dolayısı ile yönetişim modeli ile “sivil topluma yetki devri” adı altında gerçekleştirilmeye çalışılan şey, aslında özel çıkarların alanı olan sivil toplumu, yurttaşların eşit siyasal özneler olarak katıldıkları “siyasal toplum”un yerine geçirerek, özel çıkarların kendilerini toplumun ortak çıkarı olarak sunmalarını sağlamak olmaktadır²⁸. Bu durumda, yönetişim modeli ile gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşümün, gerçekte, yurttaşların siyasal haklarını kısıtlamaktan başka bir sonucu olmamaktadır. Dolayısı ile siyasi partilerin temsil krizini ve temsili demokrasinin meşruiyet krizini aşma iddiasıyla gündeme getirilen yönetişim modelinin, sermayenin hegemonyasını yenilemek dışında bir işlevi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu hegemonya projesinde STK'lara düşen de, siyasi partilerin ve parlamenter siyasetin sağlamakta yetersiz kaldığı ideolojik işlevi yerine getirerek, son derece tekeli ve teknokratik bir sistem olan neo-liberalizme meşruiyet kazandırmaktan başka bir şey olmamaktadır.

KAYNAKÇA

Acı, Esra Yüksel, “Kalkınma Sorunu ve STK’ların Değişen İşlevi”, *Sivil Toplum*, Sayı: 11, 2005, sayfa: 25–35.

²⁸ Bruce Brown, a.g.k.

- Aygül, Cenk, "Neo-liberalizmin Başarısızlığı ve Yönetişim", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 76, 1998, sayfa: 231-254.
- Bayramoğlu, Sonay, *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Belge, Murat, "Sivil Toplum Örgütleri", *Merhaba Sivil Toplum*, (Derleyen: Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 1997.
- Brown, Bruce, "Yönetişim ya da Neo-liberalizmin Siyasi Düzeni", *Birikim*, sayı: 158, 2002, sayfa: 36-43.
- Çulhaoğlu, Metin ve Can Soyer, *Solda 'Sivil Toplum' Söylemi: Gerçekler ve Yanlısamlar*, Özgür Üniversite Yayını, Ankara, 2000.
- DPT, *Kamuda İyi Yönetişim* (yayımlanmamış taslak), IX. Kalkınma Planı ÖLKR, Ankara, 2005.
- Emrealp, Sadun, "Yerel Yönetimler ile Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İşbirliği", *Merhaba Sivil Toplum*, (Derleyen: Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 1997.
- Emrealp, Sadun, *Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 2005.
- Güler, Birgül Ayman, *Devlette Reform Yazıları*, Paradigma Yayınları, Ankara, 2005.
- İnsel, Ahmet, *Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Jessop, Bob, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, (Derleyen ve Çeviren: Betül Yazar ve Alev Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kahraman, H. B., E. F. Keyman ve A. Y. Sarıbay, *Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim*, WALD Yayını, İstanbul, 1999.
- Marshall, T. H. ve T. Bottomore, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (Çeviri: Ayhan Kaya), Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.
- Mouffe, C., "Demokrasi ve Yeni Sağ", *Dünün ve Bugünün Defterleri*, Dünya Sorunları Dizisi, Sayı: 1, 1985, sayfa: 65-83.
- Petras, James, *Küreselleşme ve Direniş*, (Çev. Ali Ekber vd.), Cosmopolitik Yayınları, İstanbul, 2002.
- Petras, James ve Henry Veltmeyer, *Maskesi Düşürülen Küreselleşme*, (Çev. Özkan Akpınar), Mephisto Y., İstanbul, 2006.
- Przeworski, Adam, *Demokrasi ve Piyasa*, (Çev. İlter Turan), TDV Yayını, Ankara, 2004.
- Tekeli, İlhan, *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Y., Ankara, 1999.
- Uğur, Aydın, "Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri: STK'lar", *Merhaba Sivil Toplum*, (Derleyen: Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 1997.
- Yıldırım, Mustafa, *Sivil Örumceğin Ağında*, 5. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- Zabcı, Filiz Çulha, "Yeni Liberal Politikalar ve Sivil Toplum Örgütleri: Dünya Bankasının Çizdiği Yol", *Liberal Reformlar ve Devlet* (Sempozyum Bildirileri Kitabı), Ankara: KİGEM Yayını, 2004.

ŞEBEKE KURAMLARINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Cenk AYGÜL *

Özet: Bu yazıda şebeke kuramları eleştirel olarak incelenmektedir. Şebeke kuramlarının önümüzdeki dönemde Türkiye’de daha fazla yayılacağından hareketle, bu kuramların dayandığı temel düşünceler tartışılmakta ve şebekelerin pazar ve hiyerarşilere alternatif yeni bir toplumsal eşgüdüm getirdiği iddialarına dikkatli yaklaşmak gerektiği belirtilmektedir.

Bu yazıda şebeke (network) kuramlarının gelişimi tartışılacak ve şebeke kuramları eleştirel olarak incelenecektir. Bilindiği gibi şebeke kuramları, bağımsız olarak da çalışıldığı gibi, yönetim literatürü içinde de giderek önemli bir yer oluşturmaktadır. Küreselleşme literatürü içinde de şebeke incelemeleri Manuel Castells’in ve daha sonra da Hardt ve Negri’nin çalışmalarından sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca, Türkiye’nin Avrupa Birliği ile görüşmelere başlamasının beklendiği bu günlerde yönetişimin bir parçası olarak şebeke literatürünün daha çok tartışılması beklenmelidir. Her iki literatür de Avrupa’daki gelişmelerden etkilenmekte ve gerek Avrupa Birliği gerek de birliği oluşturan ulus-devletlerdeki gelişmeleri açıklamak için şebeke kuramları daha çok kullanılmaktadır.

Şebeke Toplularının Yükselişi

Şebeke düşüncesi sosyal bilimlerde yaygınlaşır ve araştırmalarda giderek daha fazla kullanılırken, aynı zamanda farklı kuramsal kaynaklara dayanması nedeniyle kuramsal açıdan tutarlı olma konusunda sorunlar da yaşayabilmektedir. Bu nedenle farklı şebeke düşüncelerini en başta ayırtmak gerekmektedir. İlk olarak, Thompson¹ tarafından öne sürülen ve genel olarak kabul gören bir yaklaşım olarak, şebekeler toplumsal yaşamın düzenlenmesinde yeni bir eşgüdüm biçimi olarak alınmakta ve bu anlamda hiyerarşiler ve pazarlardan farklı bir eşgüdüm getirdikleri iddia edilmektedir. Bu anlayışa göre, hiyerarşiler emir ve otoriteye dayanan bir eşgüdüm getirirlerken, pazarlar fiyat ve rekabet yoluyla işleyen bir eşgüdüm getirirler. Şebekeler ise, iddiaya göre, daha üstün bir eşgüdüm biçimi olarak, işbirliği, uzlaşma ve karşılıklı güvene dayanan bir başka sistem

* Eleştirilerinden dolayı derginin isimlerini bilmediğim iki eleştirmenine, Dr. Argun Akdoğan’a, Dr. Tuna Başkoy’a ve Dr. Fatma Ardic’a teşekkürlerimi sunuyorum. Yazıdaki olası hataların sorumluluğu elbette ki bana aittir.

¹ Thompson, a.g.k., s. 13.

getirmektedirler. İkinci olarak kamu yönetimi ve örgüt kuramı alanında da giderek büyüyen bir şebeke literatürü oluşmaktadır. Örneğin, kamu politikaları şebekesi (policy network) literatürü, şebeke analizi ve kamu politikaları araştırmaları olmak üzere iki farklı alanın birleşmesi ile gündeme gelmiştir². Orijinal haliyle kamu politikaları şebekesi literatürü hiyerarşik örgütlerin önemini yadsımadan “enformel, ademi merkezîyetçi ve yatay ilişkileri” incelemiştir³. Benzer olarak, bu alanda çok önemli katkılar yapmış olan Rhodes ve Marsh⁴ kamu politikaları şebekelerini meso-düzeyde (makro ile mikro arası orta düzey) bir kavram olarak ele almış ve “çıkar grupları ile hükümet kurumları arasındaki ilişkilerin sürekliliğini sağlayan” etmenleri incelemiştir. Dahası, bu literatürde daha çok Amerikan kuramcıları tarafından geliştirilen gizli iktidar (sub-governments), demir üçgen (iron triangles) gibi temel kavramlar⁵, vurguları daha çok mikro-düzeyle sınırlı olsa da, devlet ve sivil toplum aktörleri arasındaki ilişkileri ele almışlardır⁶. Bu ‘erken’ dönem kamu politikaları şebekeleri literatürü, şebekelere karşı daha çok eleştirel bakmışlar ve şebekelerin “kamuoyunu dışarıda tutarak politik sorumluluğu ortadan kaldırdıkları, imtiyazlı oligarşiler oluşturdukları, ve ... genel olarak şebekelerin işleyiş ve şebekelere katılabilme kuralları kurulu düzenler lehine çalışmaya eğilimli olduğu için de muhafazakar politikalar ürettikleri”ni iddia etmişlerdir⁷.

Üçüncü olarak, bu erken dönem çalışmalardan sonra gelen ve şu anda son derece yaygın bir kabul gören şebeke kuramcıları ise üretim sürecindeki değişmelere ve yeni servet ve iktidar şebekelerinin ulus devletleri aşmalarına vurgu vurmaktadırlar. Castells ile Hardt ve Negri, şebeke kuramlarını üretim sürecindeki değişmeler ve enformasyon ekonomilerinin ön plana geçmesine dayandırmaktadırlar. Castells’e göre⁸ yeni bir uzamsal (spatial) mantık oluşmakta ve akış uzamı (space of flows) “tarih boyunca ortak yaşantılarımızın uzamsal örgütlenmesini” oluşturan yer uzamının (space of place) yerini almaktadır. Buna göre, mega-şehirler servet, iktidar ve enformasyon şebekeleri ile birbirlerine bağlanmakta, böylelikle de giderek ulus devlet yapıları etkisizleşmekte, “uzam ve zaman üzerindeki devlet

² Marin ve Mayntz, a.g.m., s. 12.

³ a.k., s. 15.

⁴ Rhodes ve Marsh, a.g.m. s. 1.

⁵ Bu kavramlar plüralizm (çoğulculuk) literatürüne karşı eleştiri olarak getirilmişlerdir. Gizli iktidar (ya da gizli hükümet) ile altın üçgen kavramları bürokratlar, parlamento üyeleri ve çıkar gruplarının oluşturduğu şebekeleri tanımlamak için kullanılmıştır.

⁶ a.k., s. 4-7.

⁷ Marsh ve Rhodes, a.g.m., s.265.

⁸ Castells, a.g.k. s. 408.

kontrolü giderek küresel sermaye, mal, hizmet, teknoloji, iletişim ve enformasyon akışları tarafından aşılmaktadırlar”⁹. Castell’s göre küreselleşme, bölgeselleşmeye yol açmakta ve “bölgeler ve yerelliklerin en dinamik sektörleri uluslararası şebekelere eklenmektedir”¹⁰.

Hardt ve Negri ise yoğun olarak okunan kitaplarında Castell’s’in sol bir yorumunu sunarlar okurlarına. Onlara göre, sanayi toplumlarından enformasyon ekonomilerine geçiş üretimin desantralizasyonu ile ve her zaman tekelleşme ve üretim ölçeğinin giderek büyümesi ile karakterize olan kapitalist üretim sürecinin artık küçük ölçeğe geri dönmesi ile el ele gitmektedir. Hardt ve Negri’ye göre enformasyon sanayileri ve hizmet sektörünün yükselmesi ile birlikte üretimin büyük ölçeklerde yapılması ve belirli bölgelerde yoğunlaşması artık gerekli değildir. İletişim ve enformasyon teknolojilerindeki ilerlemeler büyük ölçekte üretim yapan fabrikaları dağıtmış ve üretim temel olarak şebeke modeline göre örgütlenmeye başlamıştır.¹¹

Cooke, bölgesel teknolojik yenilenme (innovation) şebekesi yaklaşımı ile şebeke düşüncesini yeni bölgeselci tezlerle birleştirir. Bilindiği gibi, Avrupa Birliği tarafından çeşitli biçimlerde desteklenen yeni bölgeselci tezler, küreselleşme literatürü ile birlikte ulus-devletlerin artık güç kaybettiklerini iddia etmektedir. Küreselleşme tezleri bu aşınmanın yukarıdan küresel ölçekten kaynaklandığını iddia ederlerken, yeni bölgeselci tezler ise aynı etkinin aşağıdan mikro-bölgelerden kaynaklandığını söylemektedirler. Bu akımın önde gelen temsilcilerinden biri olan Cooke, bireyler ve kurumlar arası ilişkileri inceleyen kamu politikaları şebekelerinin yanı sıra bölgelerde teknolojik yenilenme için çalışan yenilenme ortamlarının (milieux) önemini vurgular¹². Yenilenme ortamları üç gruba ayrılabilir: Birinci olarak, içsel yenilenme ortamı ya da teknoloji bölgeleri, bölgesel ya da yerel olarak konumlanmış küçük ve orta ölçekli işletmelerin kuracağı şebekelerdir. İkincisi, dışsal yenilenme ortamı ya da teknopoller (teknoloji-kentler) büyük şirketlerin üretim yapılarını ve araştırma ve geliştirme birimlerini farklı bölgelere yoğunlaştırmaları ile oluşmaktadır. Son olarak da melez ortamlar, yani ilk iki ortamın çeşitli oranlarda karışımı ile oluşan bölgeler bulunmaktadır ve bu bölgelerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin yanı sıra, üniversitelerin ve diğer

⁹ a.k., s. 243.

¹⁰ a.k., s. 411-412.

¹¹ Hardt ve Negri, a.g.k., s. 292-295.

¹² Cooke, a.g.m. s. 32.

araştırma kurumlarının ve hükümet kurumları bir araya gelip çalışmaktadırlar. ¹³ Cooke'un öne sürdüğü bu yaklaşım 1990'larda en yoğun olarak çalışılan konulardan biri olmuştur.

Bob Jessop da özellikle yönetim konusunu incelediği eserlerinde şebekeler üzerine yazmakta ve hiyerarşik yönetim yerine giderek heterarşik yönetim biçimleri gündeme geldiğini iddia etmektedir ¹⁴. Jessop'a göre üç çeşit heterarşi bulunmaktadır; kişiler arası şebekeler, örgütler arası ilişkilerin kendiliğinden kurumsallaşması ve sistemler arası yönlendirme (steering), ve bunların hiçbirisinde de şebeke içinde yer alan aktörler arasındaki eşitsiz iktidar ilişkileri tanımlanmamaktadır. Jessop "şebekeler, ortaklıklar ve diğer ekonomik ve politik yönetim modelleri geliştikçe, resmi kurumların en iyi ihtimalle eşitler arasında birinci (primus inter pares) haline dönüşeceğine" inanmaktadır. Jessop ¹⁵, Ansell tarafından ortaya atılmış bir kavram olan 'şebekeleşmiş politik kurum (networked polity)' kavramını benimsemekte ve modern devletin maruz kaldığı temel eğilimlerin bu kavramca çok iyi bir şekilde açıklandığını iddia etmektedir. Jessop'a göre modern devletler küreselleşme ile birlikte şu eğilimlerin etkisi altına girmişlerdir: devlet olmağın ulusalsızlaşması, politikanın devletsizleşmesi ve bölgesel ve fonksiyonel iktidarın yeniden eklenmesi ya da bir başka deyişle politik rejimlerin uluslararasılaşması. ¹⁶ Kavramı ilk olarak ortaya atan Ansell'e göre şebekeleşmiş politik kurum şöyle açıklanabilir:

Şebekeleşmiş politik kurum, devlet ve toplum kurumsallaşmasının yatay ve dikey olarak ademi merkezileştiği (çoğulculukta olduğu gibi) fakat aynı zamanda da işbirliği içinde davranmaya devam ettiği (korporatizmde olduğu gibi) bir yönetim biçimidir. Şebeleşmiş politik kurumların örgütsel yapıları mekanik olmaktan çok organiktir, yani hem bilgi hem de inisiyatif alma ademi merkezileşmiş ve geniş olarak yayılmıştır. Örgüt içi ve örgütler arası yatay ilişkiler en az dikey ilişkiler kadar önemlidir ve genel olarak bir çok birimin tek bir birime bağlı olduğu (hiyerarşik) örgüt modeline yerine, birçok birimin birçok birime bağlı olduğu modele (heterarşik) dayanmaktadırlar. Örgütsel işleyiş, gizli ve kişisel olmayan bir biçimde değil, yaygın ve sosyaldır... Devlet aktörleri, bu şebeke içinde merkezi bir konumda bulunmaları nedeniyle, proje ekiplerini oluşturmada ve yönlendirmekte kolaylaştırıcı bir liderlik yapabilirler. ¹⁷

Ansell şebekeleşmiş politik kurumlarda devlet kurumlarının 'kolaylaştırıcı liderliği'nden bahsederken, Joachim Blatter gibi

¹³ a.k., s. 37.

¹⁴ Jessop, "The rise of ...", s. 43.

¹⁵ Jessop, "The European ...", s. 8.

¹⁶ Jessop, Ansell'in bu kavramını modern eğilimleri çok iyi açıkladığı için överken, devletin kuvvetini hala koruyan öğelerini yeterince açıklamadığı için de eleştirir.

¹⁷ Ansell, a.g.m., s. 311.

yazarlar şebeke düşüncesini alarak daha da vulgar bir hale getirirler. Blatter'e göre "toplum artık yalnızca devlet gibi merkezi bir birim tarafından yönetilemez. Yönetim aygıtları yaygınlaştırılmış ve maddi kaynaklar ve enformasyon farklı aktörler tarafından paylaşılmaktadır"¹⁸. Bu nedenle, hiyerarşik örgütlerde en yüksek rütbeli aktör tanım gereği lider konumundayken, şebeke içinde yer alan aktörlerin hiçbirisi başköşeyi tutamaz.

Şebeke düşüncesi ve özellikle şebekelerin Castels'vari yorumu, yani servet, sermaye, enformasyon akışı düşüncesi birçok başka yazarı da etkilemiştir. Örneğin, Kevin R. Cox¹⁹ uzam politikalarını anlamak için en faydalı metaforun şebekeler olduğunu düşünmektedir ve "şebekelerin uzamsal biçimlerin eşitsiz gelişmesini" ve sınırların artık ne kadar geçirgen olduğunu iyi açıkladığını söylemektedir. Giderek önem kazanan başka bir literatür olan aktör-şebeke kuramı (actor network theory) da şebekelerin uzamın ilişkisel (relational) karakterini incelemekte temel bir kavram olduğunu düşünmektedir. Murdoch'a göre²⁰, "küresel ya da yerel ölçeklerin diğerleşmesi ile uğraşmak yerine, şebekelerin nerelerde oluştuğunu nereye kadar giderlerse gitsinler incelememiz gereklidir"²¹. Murdoch, Latour'un temel sorusunu, yani bir demiryolunun küresel mi yoksa yerel mi olduğunu sorarak başlar ve "şebekeler birçok nedenle kurulabilse de, her zaman uzam üzerinde edimde bulunmanın yoludur" der. Aktör-şebeke kuramı hem merkezi aktörleri hem de merkezi olmayan şebekeleri yani hem bireyleri hem de kolektiviteleri ele almaktadır.

Amin de aynı şekilde aktör şebekelerinin önemini vurgular ve globalizasyon sonucunda şebekelerce belirlenen yeni bir yer/uzam ontolojisi oluştuğunu iddia eder. Ölçek mantığı ile territoryel mantığı karşılaştırarak, uzamsallığın doğrusal ve ölçeksel olmayan bir biçimde incelenmesi gerektiğini ve "coğrafyaların ve zamansallıkların pratikte farklı uzam ve zaman ilişkileri içinde oluşmasının" incelenmesine hazır olmak gerektiğini söyler²². Sonuç olarak, Amin'e göre:

Modern küreselleşme ... küresel güçlerin giderek artan hakimiyeti ya da uzamsal genişleme, ya da yerelliklerin özelliklerinin küresel olarak oluşmuş

¹⁸ Blatter, a.g.m., s. 504.

¹⁹ Cox, a.g.m., s.2

²⁰ Murdoch, a.g.m., s. 361.

²¹ Murdoch burada ölçek çalışmaları içinde öne çıkmış olan küreyerelleşme terimini eleştirmektedir. Küreyerelleşme (glocalization), Swyngedouw (a.g.m.) tarafından ortaya atılmış bir kavramdır ve küreselleşme (glocalization) ve yerelleşme (localization) sözcüklerinden oluşturulmuştur. Küreyerelleşme ulus-devletlerin bir taraftan küreselleşme diğer taraftan da yerelleşme (yetki devri, yetki genişliği vb.) sonucunda güçsüzleştiğini iddia etmektedir.

²² Amin, a.g.m., s. 389.

şebekeler ya da giderek hızlı akan zaman tarafından boyunduruk altına alınması anlamına gelmeyebilir belki de. Bunun yerine, belki de hâlihazırda olan yeni uzamzamansallıkların yerelliklerde olanları biçimlendirmesinin ilk işaretleridir.²³

Şebeke Kuramlarının Eleştirisi

Şebeke kuramlarının birçok yazar tarafından eleştirilmiştir. İlk olarak, Colin Hay²⁴ pazarların, hiyerarşilerin ve şebekelerin birbirlerinden farklı analitik kavramlar olduğunu kabul ettikten sonra “bunların birbirlerinden bağımsız olarak var olan eşgüdüm mekanizmaları olmadığını” iddia eder. Bir diğer deyişle, sürecin kaçınılmaz olarak hiyerarşilerin sonunu getireceğini iddia etmek çok dayanaksız bir söylemdir. Bu konuda daha fazla alan araştırmasına gereksinim vardır ama hiyerarşiler, pazarlar ve şebekelerin her zaman bir arada var olduğu ve hatta birbirinin oluşumunda da destek oldukları söylenebilir.

Dahası Hay, şebekelerin yayılmasını olumlu bir gelişme olarak sunan yaklaşımların naif tonuna da dikkatimizi çeker. Yukarıda bahsedildiği gibi ilk dönem şebeke araştırmalarında var olan eleştirel ton zamanla kaybolmuş ve yeni çalışmalarda şebekelerin hiyerarşik örgütlerin yerini alması olumlu bir gelişme olarak görülmeye başlanmıştır. Bu anlamda plüralist (çoğulcu) tezlerin eleştirisi olarak başlayan şebeke kuramlarının, örgüt kuramı içinde yaygınlaşan şu andaki halleriyle bir tür plüralizme geri dönüş yaptıkları söylenebilir. Ne var ki, Tablo I’den de görüleceği üzere, şebekelerin sadece olumlu değil olumsuz çağrışımları da vardır ve şebekelerin tartışmasız bu kadar övülmesini olumlu bulmak mümkün değildir.

Tablo I- Şebeke Çağrışımları: Uyumlu İşbirliği ya da Cosa Nostra²⁵

<i>Olumlu Çağrışımlar</i>	<i>Olumsuz Çağrışımlar</i>
---------------------------	----------------------------

²³ a.k., s. 392.

²⁴ Hay, a.g.m., s. 39.

²⁵ Kaynak: Hay 1998. La Cosa Nostra İtalyanca bir terim olup, “Bizim Şeyimiz” (Our Thing) anlamına gelmektedir. 1920 ve 1930’lu yıllarda ABD’de gangsterler, içki yasağının da etkisiyle büyük gelişme gösterdiler. Amerikan hukukunun suç örgütlerini değil suçun kendisini kovuşturma geleneği nedeniyle de 1960’lı yıllarda çok kuvvetli bir örgüt olarak La Cosa Nostra doğdu. Bu suç örgütünün yaklaşık 24 ‘aileye’ mensup 2000 üyeden oluştuğu ve istediği her yere ulaşabilmek için son derece sofistike bir örgütsel işleyişe sahip olduğu söylenmektedir (bkz <http://www.fas.org/irp/world/para/lcn.htm>).

İşbirliğine dayalı / uyumlu Etkin ve açık uçlu karar alma Pazarlık / uzlaşma Bürokratik değil Organik: şebekenin bütünü bileşenlerin toplamından büyüktür Yapıcı Duyarlı / esnek Empoze edilen değil kendiliğinden örgüt biçimi Kollektive ve komünal Rekabetçi olmadan yenilikçi Stratejik Hiyerarşik olmayan örgüt biçimi	Kapalı / gizli Sadece kendi çıkarını güden Klik / kartel Yolsuzluğa açık Demokratik değil / üyelerinin gerçek oy hakkı yok Dışlayıcı Önyargılara açık Yetki ve sorumluluk olmadan iktidar Kanuna aykırı / yeraltına yakın Resmi kanalların dışında yollarla köklü çıkarlara hizmet etme Machiavelyan Dışsal hiyerarşi, statü ayrıcalığının yansımaları
--	---

İkinci olarak, Castells ile Hardt ve Negri'nin çalışmalarını eleştirel olarak inceleyen Jessop'a göre ²⁶, şebeke düşüncesi her şeye uygulanan ve aslında hiçbir şeyi açıklamayan bir gündelik metafor haline dönüşmüştür. Şebekeler üretim sürecinin yeni örgütsel ilkesi olarak ya da devlet ve pazarlar ikiliğini aşmakta kullanılan yeni bir toplumsal örgütlenme modeli olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ne var ki, Castells'in iddia ettiği gibi, ulus devletleri aşan akış uzamı düşüncesine dayanarak ortaya atılan şebeke düşüncesi, yani ulus-devletlerin iktidarlarını kaybettiği düşüncesi yol açıcı olmaktan uzaktır ²⁷.

Eğer şebeke düşüncesi Castells ile Hardt ve Negri'nin yaptığı gibi üretim sürecinden ve üretimin desantralizasyonundan türetilcekse, büyük firmaların sona erdiğini iddia etmenin hiçbir temele dayanmadığını söylemek gerekmektedir. Esnek üretim tezlerinde görüldüğü gibi bu tezler giderek yaygınlık kazansalar da, ekonomik mantığın giderek daha fazla tekelleşme doğrultusunda çalıştığını, çok uluslu şirketlerin ve başka büyük firmaların birleşmeler ve satın almalar (mergers and acquisitions) yoluyla giderek daha da büyüdükleri söylemek gerekmektedir. Büyük firmaların günlerinin sayılı olduğunu söylemek şu an için kanıtlarla desteklenmeyen bir iddia olmanın ötesinde değildir. Örneğin, Amin'e göre ²⁸, Avrupa örneğine bakılırsa, Avrupa Birliği'nin temel hedefi ABD ve Japonya sermayesi ile rekabet edebilecek güce ulaşmaktır ve bunun yolunun da büyük sermayeden geçtiği düşünülmektedir. Büyük firmalar birleşmeler ve satın almalar yoluyla giderek daha da büyümekte, çok fazla sözü edilen küçük ve orta boy işletmeler sadece bazı bölgelerde yoğunlaşmakta ve daha çok istihdama yönelik olarak işlev görmektedirler. Diğer yazarlar da, sonu geldiği iddia edilen ölçek

²⁶ Jessop, "Informational...", s. 43.

²⁷ Brenner, "Globalization ...".

²⁸ Amin, "Big firms ...", s. 127-37.

ekonomilerinin hala temel önemde olduğunu, kapsam ekonomilerini de birçok durumda büyük şirketlerin gerçekleştirdiğini söylemektedirler²⁹. Amin³⁰ yerel kümelenme ve belirli bölgelerde yoğunlaşmanın nasıl olduğunu incelemekte ve firmaların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Bu doğrultuda, Baker'a göre³¹, küçük ve orta boy işletmelerin sayısının artması, büyük firmaların toplumsal gücünü azaltmak bir tarafa arttırmakta, tam-zamanında-üretim gibi teknikler üretimde karşılaşılan riskleri küçük ve orta boy işletmelere yüklemenin yolu haline gelmektedir.

Benzer olarak, şebekelerin uzamsal desantralizasyonu anlamak için yararlı bir kavram olduğu iddiası da aynı derecede sorunludur, çünkü bütün bölgecilik söylemlerine karşın Avrupa'da bir uzamsal desantralizasyondan bahsetmek mümkün değildir. Küresel işbandlarının (global assembly lines) ya da küresel üretim şebekelerinin uzamsal merkezlerin önemini azalttığı da kanıtlarla desteklenmemektedir. Avrupa'da merkez, Londra, Hamburg, Münih, Milan ve Paris'in oluşturduğu bir beşgenden oluşmaktadır. Bu bölge Avrupa Birliği topraklarının sadece beşte birini oluşturmasına karşın, toplam GSMH'nin yarısını üretmektedir ve bütün bölgecilik söylemlerine karşın da ekonomik, politik ve sosyal konumundan hiç bir şey kaybetmemektedir³².

Amin ve Thrift'e göre³³, dünya ekonomisinin bir dereceye kadar desantralize olduğu doğru olsa da, bunun merkezin ortadan kalkması anlamına geleceği hayli şüphelidir. Lefebvre de merkezlerin ve şebekelerin birbirlerini dışlaması gerekmediğini söylemektedir:

İlk izlenimim büyük ticari merkezlerin oluşmakta olduğu ve bunların yeni bir uzam kullanım konsepti oluşturduklarıdır. Gerçekte, bu yeni iş merkezleri birbirinden izole değildir ve şebekeler oluşturmaktadırlar. İkinci olarak, karar alıcı merkez, yani ulusal iktidar, servet, enformasyon ve etkileme kapasitesine haiz şehir merkezleri yerli yerinde durmaktadır. Bu nedenle şehirlerde devam etmekte olan kentsel merkezleşmeye karşı yapılan muhafazakâr eleştiri iki nedenle eleştirilebilir, kentsel merkezlerin çözülmesini değil, hâlihazırda devam eden iki tip merkezleşmeyi, yani iş merkezlerinin şebekeleşmesi ve karar alıcı mekanizmaların merkezi konumlarını gözlerden saklamaktadır.³⁴

²⁹ Smith, a.g.m.; Williams et al, a.g.m.: Amin ve Robins, a.g.m.

³⁰ Amin, "Spatialities ...", s. 394.

³¹ Baker, a.g.m., s. 273.

³² Faludi, a.g.m., s. 247; Brenner a.g.k., s. 187.

³³ Amin and Thrift, a.g.m., s. 576.

³⁴ Lefebvre, a.g.m., s. 347.

Üçüncü olarak, Helga Leitner özellikle Alman kuramcılarının³⁵ “giderek artan bir şekilde karşılıklı bağımlılık ve devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımların kalkması ile tanımlanan bir dünyada, kamu politikaları şebekelerinin, ekonomik büyümeyi sağlama ve toplumsal sorunların çözümünde hiyerarşik kurumlardan daha başarılı olmalarından dolayı daha üstün yönetim biçimleri olarak ortaya çıktıklarını iddia ettiklerini” söylemektedir³⁶. Leitner’a göre “ulusaşan şebekeler devlet ve/veya sivil toplum kurumlarını sınırlar boyunca bağlamaktadırlar”³⁷. Ne var ki, bu sınıraşan şebekeler içinde yer alan aktörlerin aynı güçte olduğu anlamına gelmemektedir. Merkez ve çevre konumlarda bulunmak, şebeke aktörlerinin farklı güçlerde olmalarını belirlemektedir ve ne yazık ki, şebeke literatürü içinde eşitsiz güç ilişkilerini ele alan çalışmalar bulmak imkânsız gibidir³⁸.

SONUÇ

Şebeke düşüncesi yönetim literatürü içinde giderek artan bir yer almakta ve şebekelerin pazarlar ve hiyerarşilerin karşılaştığı sorunlara kapsamlı bir çözüm getirdiği iddia edilmektedir. Ne var ki, şebekelerin yönetme sorununa demokratik bir çözüm getirmesi bir iddia olmanın ötesine geçememekte ve iki nedenle tartışılmaktadır. İlk olarak, şebekelerin pazar ve hiyerarşilerden bağımsız oldukları kanıtlanmamış bir varsayımdır. Birçok durumda pazar, hiyerarşi ve şebeke bir arada çalışmaktadır. İkinci olarak, şebekelerin ne kadar demokratik olduklarının da tartışılması gerekmektedir. Birçok durumda şebekelerin hiyerarşiler kadar da demokratik olmadıkları iddia edilmektedir. Bu nedenle şebekeleri tartışmadan olumlu bulan çalışmalara karşı dikkatli yaklaşmak gerekmektedir. Örneğin Blatter’in³⁹ yaptığı gibi, şebekeler içinde var olan iktidar ilişkilerini ve gizli hiyerarşileri yok saymak mümkün değildir. Üçüncü olarak, şebekelerin büyük ölçeğin gerilemesi sonucunda daha çok gündeme geldiği iddiası da kanıtlarla desteklenmemektedir. Avrupa Birliği ile entegrasyon sırasında bu tür iddialar sıklıkla gündeme gelmekle birlikte, Avrupa Birliği’ndeki temel doğrultu, üretim ölçeğinin küçülmesi değil tam tersine birleşmeler ve satın almalar yoluyla giderek daha da büyümesidir. Önümüzdeki dönemde Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci içinde Türkiye şebekelerin incelenmesi

³⁵ Şebeke literatürüne yapılan Amerikan, İngiliz ve Alman katkıları arasındaki farklar için, bakınız, Marsh and Rhodes, a.g.m.

³⁶ Leitner, a.g.m., s. 243-244.

³⁷ a.k., s. 236.

³⁸ Leitner et al, a.g.m., s. 285.

³⁹ Blatter, a.g.m.

açısından bol olanağın olduğu bir döneme girecektir ve bu konunun daha iyi incelenmesi gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Amin, A. ve Robins K., "The Re-emergence of Regional Economies? The Mythical Geography of Flexible Accumulation," *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 8, 1990, s. 7–34.
- Amin, Ash, "Big Firms Versus the Regions in the Single European Market," *Cities and Regions in the New Europe*, (Ed. Mick Danford ve Grigoris Kafkalas), London: Belhaven Press, 1992, s. 127–49.
- Amin, Ash, "Spatialities of Globalization," *Environment and Planning A*, Vol. 34, 2002, s. 385–99.
- Amin, Ash ve Nigel Thrift, "Neo-Marshallian Nodes in Global Networks," *International Journal of Urban and Regional Research*, 16:4, 1992, s. 571–87.
- Ansell, Chris, "The Networked Polity: Regional Development in Western Europe," *Governance*, 13:3, 2000, s. 303–33.
- Baker, Peter, "Spatial Outcomes of Capital Restructuring: 'New Industrial Spaces' as a Symptom of Crisis, not Solution," *Review of Political Economy*, 8:3, 1996, s. 263–78.
- Blatter, Joachim, "Beyond Hierarchies and Networks: Institutional Logics and Change in Transboundary Spaces," *Governance*, 16:4, 2003, s. 503–26.
- Brenner, Neil, "Beyond State-Centrism? Space, Territoriality and Geographical Scale in Globalization Studies," *Theory and Society*, Vol. 28, 1999, s. 39–78.
- Brenner, Neil, "Globalization as Reterritorialization: The Rescaling of Urban Governance in the European Union," *Urban Studies*, 36:3, 1999, s. 431–51.
- Brenner, Neil, *New State Spaces, Urban Governance and Rescaling of Statehood*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Castells, Manuel, *The Rise of the Network Society*, Oxford: Basil Blackwell, 2000.
- Cooke, Philip, "Policy Networks, Innovation Networks and Regional Policy: A Review of the Literature and an Example from South Wales," *Policy Networks and European Structural Funds*, (Ed. Hubert Heinelt ve Randall Smith), Avebury: Aldershot, 1996, s. 26–45.
- Cox, Kevin R., "Spaces of Independence, Spaces of Engagement and the Politics of Scale, or: Looking for Local Politics," *Political Geography*, 17:1, 1997, s. 1-23.
- Hay, Colin, "The Tangled Webs we Weave: The Discourse, Strategy and Practice of Networking," *Comparing Policy Network Approach*, (Ed. David Marsh), Buckingham: Open University Press, 1998, s. 33–51.
- Jessop, Bob, "The Rise of Governance and the Risk of Failure: The Case of Economic Development," *International Social Science Journal*, no: 155, 1998, s. 29–45.
- Jessop, Bob, "Informational Capitalism and Empire: The PostMarxist Celebration of US Hegemony in a New World Order," *Studies in Political Economy*, no: 71/2, 2003–2004, s. 39–58.
- Jessop, Bob, "The European Union and Recent Transformations in Statehood," published by the Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster LA14YL, UK at <http://www.com.lanc.ac.uk/sociology/papers/jessop-eu-transformations-statehood.pdf>, 2005.
- Faludi, Andreas, "The European Spatial Development Perspective – What Next?" *European Planning Studies*, 8:2, 2000, s. 237–50.
- Hardt, Michael ve Negri Antonio, *Empire*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.

- Lefebvre, Henri, "Reflections on the Politics of Space," *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, (Ed. Richard Peet), London, Maaroufa, 1978, s. 339–52.
- Leitner, Helga, "The Politics of Scale and Networks of Spatial Connectivity," *Scale and Geographic Inquiry*, (Ed. Eric Sheppard ve Robert B. McMaster), Malden: Blackwell, 2004, s. 236–55.
- Leitner, Helga, Claire Pavlik ve Eric Sheppard, "Networks, Governance and the Politics of Scale: Inter-Urban Networks and the EU," *Geographies of Power: Placing Scale*, (Ed. Andrew Herod ve Melissa W. Wright), Oxford: Blackwell, 20002, s. 275–303.
- Marin Bernd ve Renate Mayntz, "Introduction: Studying Policy Networks," *Policy Networks, Empirical Evidence and Theoretical Considerations*, (Ed. Bernd Marin ve Renate Mayntz), Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1991, s. 11–23.
- Marsh, David, "The Development of the Policy Network Approach," *Comparing Policy Network Approach*, (Ed. David Marsh), Buckingham: Open University Press, 1998, s. 3–17.
- Marsh, David ve R.A.W. Rhodes, "Policy Communities and Issue Networks," *Policy Networks in British Government*, (Ed. R.A.W. Rhodes ve David Marsh), Oxford: Clarendon Press, 1992, s. 249–68.
- Murdoch, Jonathan, "The Spaces of Actor-Network Theory," *Geoforum*, 29:4, 1998, s. 357–74.
- Rhodes, R.A.W. ve David Marsh, "Policy Networks in British Politics: A Critique of Existing Approaches," *Policy Networks in British Government*, (Ed. R.A.W. Rhodes ve David Marsh), Oxford: Clarendon Press, 1992, s. 1–26.
- Smith, C., "Flexible Specialization, Automation and Mass Production," *Work Employment and Society*, Vol.3, 1989, 203-20.
- Swyngedeouw, Erik, "The Mammon Quest. 'Glocalisation' Interspatial Competition and the Monetary Order: The Construction of New Scales," *Cities and Regions in the New Europe*, (Ed. Mick Dunford ve Grigoris Kafkalas), eds. London: Belhaven Press, 1992, s. 39-67.
- Thompson, Grahame, *Between Hierarchies and Markets: The Logic and Limits of Network Forms of Organization*, New York: Oxford University Press, 2003.
- Williams, K., Cutler T., Williams J. ve Haslam J., "The End of Mass Production?" *Economy and Society*, Vol.16, 1987, s. 405–39.

BOB JESSOP'DA YÖNETİŞİM KAVRAMI : Stratejik İlişkisel Devlet Biçiminden Yönetişim Biçimine

Atilla GÜNEY*

ÖZET: Kapitalist devlet tartışması, Marksist kuramın en sorunlu alanlarından birisi olarak bilinir. Son yıllarda kapitalist üretim ilişkilerinde yaşanan değişimler ve bu değişimin gerek itici gücü gerekse değişimin sonucu olarak yeniden biçimlenen devlet ve bu yeniden biçimleniş etrafında yürütülen tartışmalar, Marksist kuramın bu alanının sorunlu halini ortadan kaldırmamakla birlikte, oldukça zengin tartışmalar doğurmuştur. Jessop bu zenginliğe katkı yapan isimlerden biri. Bu çalışmada, Jessop'un son dönem çalışmalarından hareketle, kapitalist devlete ilişkin geliştirdiği kuramsal bütünlüğün geçirdiği değişim, yönetim kavramı bağlamında ele alınmaktadır. Bu yapılırken, Jessop'un kapitalist devleti açıklamada kullandığı düzenlemeci ve stratejik ilişkisel modelin, yönetim şemsiye modeli altında bütünlleştirildiği gösterilmektedir.

1980'li yıllar sadece Türkiye için değil, dünyanın büyük bir bölümü için milat kabul edilebilecek bir tarihtir. Çünkü, bugün artık sadece akademik toplulukta değil, gündelik yaşamda bile sıkça duymaya alıştığımız yeni-sağ politikaların uygulamaya geçirildiği yıllardır bu dönem. Türkiye muhafazakar bir askeri darbe ile sarsılırken, Avrupa'nın omurgasını oluşturan ülkelerde ve ABD'de sağ muhafazakar hükümetlerin on yılı aşacak iktidarlarının başladığı ve ortodoks iktisat politikalarının uygulamaya konduğu yıllardır bu yıllar. Çeyrek yüzyılı aşkın bir zamandır, hem söylem olarak, hem uygulamada hakim olan yeni-liberalizmin sultası altında yaşıyor insanlık.

Öte yandan, çeyrek yüzyıldır dinlediğimiz yeni-liberal dinleti yalancı çobanın masalına döndü. Bu masalın ana fikri şu : işlerin bu denli kötüye gidişinin tek sorumlusu “devlet”tir. Devlet, toplumun genelinin yararına işleyen piyasaya müdahale ettiği, karıştığı için işler kötüye gitmektedir. Yalancı çobanın kimliği, kişiliği ve köylülerin masalın tam tersine neden her seferinde çobana inandıkları, ya da inanmadıkları halde çobanı azletmedikleri, bu yazının kapsam ve amacını aştığı için bir yana bırakılacak olursa, bizim masalımızda işler biraz daha çetrefilli ve tersine dönmüş denilebilir. Birincisi, masalın özü baki kalmakla birlikte, sürekli biçim değiştiriyor. Bir başka deyişle, çoban son derece yaratıcı. Ancak yaratıcılığı masaldaki çobanın tersine, keyfilik ve sıkıntıdan değil, zorunluluktan

* Mersin Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

kaynaklanıyor. Daha açık söylemek gerekirse, her masal bizim çoban(lar)ı biraz daha köşeye sıkıştırdığı için, her söylemin ardından daha incelikli ve eskilerin üzerini örtecek daha da önemlisi onları unutturacak masallar yazmak zorunda kalıyor(lar).

En etkileyici söylem, küçük ve fakat etkili, piyasaya müdahale etmeyen devlet modelinin yaşanan bütün sıkıntıları ortadan kaldıracığı idi. Tersinden söyleyecek olursak, müdahaleci devlet insanlığın başındaki başat musibet olarak sunuluyordu. Bu meselin ömrü çok uzun olmadı. Arkasından çoban avazı çıktığı kadar tüm dünyaya, “düzenleyici devlet” naraları başladı. Bu da çok kısa sürede inandırıcılığını yitirdi. Hemen ardından yönetim söylemi ortalığın tozunu attırmaya başladı. Şimdilerde ise yönetim kuyruklu “iyi-yönetişim” gündemdeki yerini aldı.

Söz konusu söylemler/söylenceler silsilesi yıllardır “sol “ bakış açısıyla deşifre edilmeye, yeni-liberal siyasaların insanlık üzerindeki yıkıcı etkileri gözler önüne serilmeye çalışılıyor. Ancak, bütün bu eleştirilerin birbirinden kopukluğu, daha çok yeni-sağ uygulamalardan hareketle geliştirilmeleri, bir başka deyişle tepkisel oluşları ve daha da önemlisi kuramsal bir bütünlük içerisinde geliştirilmemeleri en belirgin özellikleri olarak görünüyor.

İngiliz muhalif düşünürlerinden Bob Jessop’un son dönem çalışmaları, belki de bu duruma istisna oluşturan ender örneklerdendir. Kendisinin de belirttiği gibi, kuramsal çalışmalarının en önemli kaynağı, Thatcher dönemi siyasaları olmuştur.¹ Daha çok Marksist devlet tartışmalarına getirdiği kuramsal açılımlarıyla tanınan Jessop, son dönemlerde bu tartışmalar içerisinde postmodern söylem analizinden yönetime kadar oldukça farklı kuramsal ve kavramsal araçlar kullanmaktadır. Bu çalışmada, Jessop’un son dönemlerde yönetim kavramını çağımız kapitalist devletini açıklamada nasıl kullandığı üzerinde durulacak. Daha açık söylemek gerekirse Jessop, “yönetişim” kavramını, tıpkı “üretim tarzı”, “sivil toplum” gibi, kapitalist yönetsel ve siyasal ilişkileri anlayıp açıklamada analitik bir araç olarak kullanmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı, Jessop’un bu analitik kurguyu nasıl yaptığı üzerine bir değerlendirmede bulunmaktır. Ancak, esas itibarıyla devlet kuramı üzerine kafa yorduğundan ve bununla paralel olarak çalışmaları yoğun biçimde yöntembilimsel tartışmaları da içerdiğinden, Jessop’un yönetim üzerine değerlendirmelerine geçmezden önce, bu tartışmaya zemin hazırlayan

¹ Bob Jessop. *Good Governance and the Urban Question: On Managing the Contradictions of Neo-Liberalism*, <http://comp.lancs.ac.uk/sociology/soc soc075rj.html> in 2001.

Marksist devlet kuramına katkılarını ve bu katkıyı yaparken izlediği yöntemi kısaca ele almak gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışma temelde iki ana bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde, Jessop'un geliştirdiği kapitalist devlet kuramı temel hatlarıyla ele alınacak. Bu bağlamda onun hangi kuramsal ve pratik sorunsallardan hareket ettiği, oluşturmaya çalıştığı modelin Marksizm dışından beslendiği kaynaklar ele alınacak. Bu genel değerlendirmeyi yapmadan, yönetim kavramının kapitalist devlet tartışması içerisinde Jessop tarafından nasıl operasyonel hale getirildiğini anlamak pek de kolay olmayacaktır. Bu genel değerlendirme ışığında ikinci bölümde, Jessop'un yönetim kavramı/kuramı üzerinde durulacak.

Kapitalist Devlet Tartışmaları ve Jessop

Marksizme ilişkin en bildik söylencelerden bir tanesi, kapitalist iktisadi ilişkilerin analizine kıyasla, klasik eserlerde bu derece yetkin ve anlaşılır bir siyaset kuramının olmayışıdır. Gerçekten de özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana yürütülen tartışmalar dikkate alındığında, Marksist kuram içerisinde en ateşli tartışmaların siyaset ve daha özelde de kapitalist devletin niteliği ve doğası üzerinde yürütüldüğü söylenebilir. Bu noktada, Refah Devleti uygulamaları, söz konusu tartışmalarda bir dönüm noktası ise, yeni-sağ iktisadi siyasalar ikinci dönüm noktasıdır. Birincisi, Marksizm içerisinde devletin görece özerkliği tartışmasını başlatmış, ikincisi ise devletin sınıf çatışmaları karşısındaki duruşunu tartışma konusu yapmıştır².

Oldukça derinlikli ve çok boyutlu bir tartışma olmasına rağmen, burada iki temel kutup karşımıza çıkıyor. Tartışmanın bir kutbunda, kapitalist devlet biçimini, iktisadi alan (sermaye) ve dolayısıyla da toplumsal sınıflarla ilişkilendirerek açıklamaya çalışan yaklaşımlar yer alırken, diğer kutupta, devletin üretim ilişkilerinden ve toplumsal sınıflardan görece özerk, kendine özgü işleyiş mantığı olan bir toplumsal ilişki biçimi olduğunu savunanlar yer almaktadır.

Jessop bu ayrımın ikinci cenahında yer almaktadır. Denilebilir ki, iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki ilişki, Jessop'un kapitalist devlete ilişkin oldukça geniş külliyatının her daim temel sorunsalı olmuştur. Jessop'a göre iktisadi alan ile siyasal alan, kurumsal olarak ayrılmış ve farklı işleyiş mantıklarına göre kurulmuş oldukları için ikisi arasındaki uyumlu ilişkinin sağlanması kendiliğinden ve zorunlu

²Bu konuda yakın dönem tartışmaları derli toplu sunan iki temel esere bakılabilir. John, Holloway ve Werner Bonefold, *Post-Fordism and Social Form*, MacMillan Pres, London 1991, ve Simon Clarke State Debates (eds), St.Martin Press, New York, 1991.

değil, stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir³. Bilindiği gibi toplumsal nesnenin ve dolayısıyla toplumsal ilişkilerin bütünselliğinin ayrışması gerekliliği düşüncesi genel olarak yapısal işlevselci yöntemin, özel olarak da Marksist yapısalcılığın temel argümanlarından. Bu düşünceyi Marksizm içerisinde geliştiren, Jessop'un kuramsal düzeyde kendi düşünceleri üzerindeki etkisini sıklıkla vurguladığı Nicos Poulantzas'dır. Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı çalışmasında, toplumsal teoriyi üç düzeyde sınıflandıran bir sunuş yapar: üretim tarzlarının tarihsel materyalist genel kuramı; özelde, kapitalist üretim tarzının kuramı ; siyasal olanın özgül ve bölgesel kuramı: kapitalist devlet kuramı⁴.

Modern kapitalist devleti biçimsel olarak belirlenmiş bir ilişki alanı olarak tanımlayan Jessop, bu ilişkileri analiz ederken, Gramsci'den ve Yeni Gramscici okulun en popüler ismi Poulantzas'dan aldığı hegemonya projeleri ve Fransız düzenleme okulundan ödünç aldığı birikim stratejileri arasındaki ilişkiyi referans alır⁵. Devlet, birikim stratejilerinin ve hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alandır. Bir başka deyişle, devlet sınıflar arası mücadelenin değil, kuramsal olarak kurgulanmış strateji ve projelerin mücadele alanıdır. Jessop, devletin rolünün sınıflara bölünmüş toplumda birliği sağlamak ve güçlü olan sınıfın diğer güçlerin desteğini almasını sağlayacak uygulamalar olduğunu dile getirerek Poulantzas'ın işlevselci kalıtını kabul eder⁶.

Poulantzas'ın özgün formülasyonunda, kapitalist devletin görece özerkliğinin kökenleri, kapitalist üretim tarzında siyasal kertenin iktisadi kerteneden görece özerk olmasında ve egemen sınıflar ve onların fraksiyonları arasında yer alan ve devletin bütünlüklü bir iktidara dönüştürüldüğü bölünme ve çıkar çatışmalarında yatar⁷. Jessop bunu, “devlet kendi varlığı içinde, toplumsal formasyonda bütünlüğü sağlayan faktör olarak hareket eder”⁸ biçiminde yorumlayarak bir adım öteye götürür. Buradan hareketle, Jessop toplumsal bütünlüğü sağlayan faktör olarak “devletin, saf kapitalist üretim tarzı değil,

³Bob, Jessop, *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Pennsylvania University Press, Pennsylvania, 1990, s. 206.

⁴Bob, Jessop, *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Pennsylvania University Press, Pennsylvania, 1990, s. 206.

⁵Jessop toplumsal ilişki biçimi olarak devlet derken aslında strateji veya proje hatta söylemsel anlamda bir ilişkiden bahsediyor. Yoksa, üretim ilişkileri biçimindeki somut ve insani pratikleri de kapsayan ilişkiden değil. Bir başka deyişle ilişki ve ilişkisellik kavramları da yapısallaştırılıyor. Jessop (1990) a.g.e., s. 209.

⁶Jessop (1990) a.g.e., s.8.

⁷Jesso Bob, Jessop, *The Capitalist State*, Martin Robertson Press, Oxford, 1982, s. 154-155.

⁸Jessop, Nicos Poulantzas, *Marxist Theory and Political Strategy*, Verso, London, 1985, s. 68-70.

toplumsal formasyon temelinde yer alacağını ve sınıf ilişkileri kadar sınıf dışı ilişkileri de...”⁹ barındıracağını görememenin iktisadi ya da sınıf indirgemeciliğine yol açacağını savunur.

Kendi varlığı içinde hareket eden ve toplumsal formasyonda bütünlüğü sağlayan faktör olarak devlet projesi, bir başka deyişle bir proje olarak devlet kavramlaştırması Jessop’un Marksist siyasal teori içindeki Weberci yanını oluşturur. Bir kere siyasal alan ve dolayısıyla devlet diğer toplumsal ilişkilerden ve alanlardan koparıldıktan sonra, sıra bu ayrı parçaları eklemeye gelir. Jessop devlet ile ekonominin eklenmesini “yapısal eşleşme”, ya da “stratejik eşgüdüm” kavramları aracılığıyla ele alır. Yapısal eşleşme aynı zamanda toplumsal uzamı paylaşan iki farklı mantığa sahip yapının - devlet ile iktisadi alanın- birbiri tarafından koşullanarak evrilmesi demektir. Stratejik eşgüdüm yoluyla farklı kurum ve mantıklar arasındaki ilişki, birikim stratejileri ve hegemonya projeleri yoluyla kurulur¹⁰. Burada kullanılan proje, strateji kuruluşu ve işleyişi, stratejik eşleşme gibi ilişki biçimleri öznesiz ve fakat kendi yapısal nedenselliği içinde devinen yapılar arası ilişkilerdir.

Jessop, oluşturduğu bu oldukça karmaşık ve eklettik kavramsal çerçeve ile, kapitalist krizin başarılı bir biçimde idare edilebilmesinin, devleti ve sınıfsal güçleri bir hegemonya projesi altında birleştirme yeteneği taşıyan bir “yönetişim projesi”ne bağlı olacağını iddia eder. Ancak, Bonefold’un da belirttiği gibi, birikim stratejisi, hegemonya projesi gibi terimler, toplumsal “vücut”un anlamsız, tutarsız, bir bütünlük oluşturmayan parçalardan oluştuğunu imler gibidir¹¹. Birbirinden ayrı duran bu parçalar, gizli failer tarafından bir strateji veya proje içinde eşgüdümleinceye kadar bir birliğe sahip değildir. Jessop’un ilerleyen dönemlerindeki çalışmalarında bu eşgüdüm ve birliği sağlayıcı mekanizma olarak yönetişim kavramını kullandığını görürüz¹².

Jessop’un geliştirdiği devlet kuramında dikkat çekici olan, Marksist bir perspektiften yola çıkılıp sonuçta, yoğunlukla tarihsel materyalizm dışı yöntembilimsel öğelerle desteklenmiş sert bir Marksist devlet kuramı eleştirisine dönülmüş olmasıdır. Jessop’un

⁹ Jessop, (1982), a.g.e., s. 222

¹⁰ Jessop (1990),a.g.e., s. 358. Jessop’un erken dönem çalışmalarında henüz yönetişim kavramına rastlanmaz, ancak farklı yapıların belli projeler etrafında eşleşmesi ve/veya stratejik olarak birbirleriyle eşgüdümlü hareket etmeleri – burada devlet ve piyasa – Jessop’u yönetişim kavramına götürecek olan ilk kavramsal işaretlerdir.Jessop 1990, s. 358.

¹¹Bonefold, (1991), a.g.e., s 46.

¹² Proje ve strateji kavramları, neo-liberal yönetişim anlayışı çerçevesinde de sıklıkla dile getirilen iki kavramdır. Öyleki, yönetişimsel bir ilişkinin veya yönetişim sürecinin başlayıp işleyebilmesi için belirli bir stratejik hedefe odaklanmış bir projenin varlığı gereklidir.

geldiği bu nokta son derece çetrefilli ve uzun zamana yayılmıştır. Bilindiği gibi, Marx'ın yöntemini geliştirirken Alman felsefesi, Fransız siyaseti ve İngiliz iktisadından etkilendiği sıkça vurgulanır. Jessop da kendi kullandığı yönteme ilişkin olarak, Marx'a atıfta bulunarak yönteminin kaynağının Fransız değil Alman siyaseti, İngiliz değil Fransız iktisadı ve ne Alman ne de Fransız felsefesi değil, hatta hiçbir felsefe değil, fakat Şili biyolojisi olduğunu vurgular¹³. O, Şili biyolojisinden “autopoiesis” kavramını alır¹⁴. Autopoiesist yaklaşım, bütün toplumsal alt sistemlerin (hukuk, siyaset, ekonomi ve bilim) kendi kendine gönderme yapan, kendi kendisini üreten ve kendi kendisini düzenleyen sistemler olarak çalışabileceğini savunur. Bir başka deyişle, bu sistemler kendi sınırlarını söylemsel olarak kurarlar, kendi içsel işleyişleri için gerekli koşulları kendi kendilerine üretirler ve herhangi bir dışsal mantığa göre değil, kendi modus operandilerine (işleyiş mantıklarına) göre gelişirler

İlginç bir biçimde Jessop autopoiesis kavramını, Marx'ın sermayenin kendi kendini değerlemesi (self-valorization of capital) üzerine analiziyle ilişkilendirir¹⁵. Jessop'un burada temel amacı devletin sermaye karşısında görece özerkliği gibi eski bir tartışmaya son noktayı koymaktır¹⁶. Bu yaklaşım, işleyiş olarak özerk, ancak temelde birbirine bağımlı iki alt sistem arasındaki önceden izlenen güzergaha bağımlı yapısal eşleşmenin [path-dependent structural coupling] ve ortak evrimin (co-evolution }yönünü ve doğasını etkilemek ya da yönetmek için ekonomik ve siyasi güçlerin güzergah-şekillendirici [path-shaping] çabaları olarak ele alınabileceğini önerir¹⁷.

Büyük oranda biyolojiden esinli bu oldukça karmaşık toplumsal ilişki kuramı, Jessop'un düşünce dizgesinin geldiği son aşamadır ve

¹³ Bob, Jessop, *Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, (der) Betül Yazar ve Alev Özkazanç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. s.15.

¹⁴ Daha çok biyolojide kullanılan “autopoiesis” kavramı, kendi kendisini yeniden üretebilen, kendine gönderimde bulunabilen organizma ve biyolojik sistemleri anlatmada kullanılır. Toplum bilimlerde kullanılmaya başlandığından beri ise anlamı ve çağrışımları daha karmaşık bir hal almıştır. Bu kavramın içerdiği bu çok anlamlılığı karşılayacak bir sözcük bulamadığımdan kavramın İngilizcesini doğrudan kullanmayı tercih ettim.

¹⁵ Jessop, (2005) a.g.e., s.16.

¹⁶ Jessop Marxist devlet tartışmaları içerisinde sermaye belirlenimci ve sınıf belirlenimci olarak sınıflandırdığı iki yaklaşıma karşı uzunca bir süre görece özerklik yaklaşımını savunur olmuştur. Ancak özellikle son yıllarda biyolojiden devşirdiği autopoietic kavramı ile yapısal belirlenimciliği sentezleyerek hem sınıfı hem de sermaye ilişkilerini kapitalist devlet tartışmalarının merkezinden çıkarmıştır. İlerde de göreceğimiz gibi devlet artık kendi kendisine gönderimde bulunan etki alanı oldukça geniş, kendi içerisinden sayısız yönetim projesini barındıran devasa bir yönetsel proje. Bir proje olarak devlet kavramı ile Jessop'un anlatmak istediği özet olarak budur.

¹⁷ Jessop, (2005) a.g.e. s. 16-17.

buradan artık yönetim kuramına rahatlıkla geçilebilir. Nitekim kendisi, devlet kuramını ilişkin çalışmalarının geçirdiği dönüşümü açıklarken dört temel kırılma noktasından bahseder. İlk olarak iktisadi geçiş bir dönüm noktasıdır ki, burada Fransız düzenleme kuramı devlet kuramına monte edilir. İkinci montaj aşaması kendi deyimleriyle söylemsel geçiştir. Burada, Poulantzas üzerinden Gramscici hegemonya yaklaşımı aracılığıyla hegemonik projenin bir tümleyeni olarak devlet projesine ulaşılır. Üçüncü aşama yönetsimsel geçiştir, ki burada yukarıda vurguladığımız autopoietic kavramında ziyadesiyle yararlanılmıştır. Son olarak coğrafyadan devşirilmiş ölçek kuramı aracılığıyla fordizm sonrası devlet biçimi analiz edilmeye çalışılır¹⁸. Özellikle son iki dönüm noktası Jessop'un genel olarak Marksist kuramdan özelden de Marksist devlet kuramından kesin kopuşuna işaret eder.

YÖNETİŞİM : GENELLEŞTİRİLMİŞ BİR İLİŞKİ BİÇİMİ Mİ ?

Kapitalist devlet üzerine seçili makalelerinden oluşturulan Türkçe derlemeye yazdığı önsözde, Jessop şöyle diyor :

“Yönetsimsel geçiş, kendinden-örgütlülük (self-organization) kuramları üzerine yaptığım erken dönem çalışmalarına kadar uzanır ve kurumsal geçişle yakından ilgilidir. Karmaşık bağımlılıkların var olduğu durumlarda, bireysel ve kolektif eylemlerin ve/veya sistem operasyonlarının farklı biçimlerdeki stratejik koordinasyonunu araştırmayı, kişiler-arası ilişkileri ağırları oluşturmak, örgütler-arası müzakere ve sistemler arası yönetim kadar, farklı biçimlerdeki toplumsala gömülü olma olgusunu da yakından incelemeyi gerektirir. ... sadece piyasalar ve devletler değil, ilişki ağları kurmaya, kamusal-özel ortaklıklara ve diğer müzakereci koordinasyon biçimlerine başvurma da (yani yönetim de) farklı nedenlerle başarısızlığa uğrayabilir. Ayrıca ... yönetim başarısızlıklarına karşı gösterilen tepkilere olan ilgimin de giderek arttığını ve bunu da meta-yönetişim (yönetişimin yönetişimi) bağlamında tartıştığımı belirtmeliyim”¹⁹

Bu uzun alıntı, Jessop'un yönetim kavramını, geliştirmiş olduğu devlet kuramı içerisinde nasıl kullandığını gözler önüne sermek amacıyla verildi. Ancak, Onun genel yaklaşımında gözlemlenen karmaşıklık, gidiş gelişler, yönetime ilişkin değerlendirmelerinde de gözlemlenmektedir. Öyleki yönetim kavramlaştırması farklı bağlamlarda oldukça farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Her şeyden önce, yönetim kavramının Jessop'ta üç farklı sorunsal bağlamında ele alındığını görüyoruz. İlk olarak, yeni-liberalizmin yücelttiği yönetim kavramı ve modeline eleştirel yaklaşır. Burada yönetim

¹⁸Jessop'un geliştirdiği devlet kuramının yöntembilimsel macerasına ilişkin olarak, bkz. Jessop (2005) a.g.e. s. 15-25.

¹⁹Jessop, (2005), a.g.e. s. 23.

yeni-liberalizmin piyasa ve devlet krizine çözüm olarak önerilen yönetsel model olarak ele alınır. Bir başka deyişle sermayenin iktidar tarzı olarak yönetim kavramının ve modelinin eleştirisi vardır.

Jessop, yeni küresel eğilimler karşısında, yeni-liberalizmin daha insani bir maskeyle yeniden pazara sunulduğunu dile getirir²⁰. Yeni-sağ ekonomik projeyi dünya ölçeğine yayma mücadelesi son zamanlarda beklenmedik krizler ve karşı duruşlarla karşılaşmıştır. Bu projenin gerçekleşmesi adına insanlığın dünya ölçeğinde ödediği bedel, gittikçe artan yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanmışlık olmuştur. Ancak bu bedellerin kazanıma dönüştürülebilmesi için en popüler biçimlerini MAI ve DTÖ karşıtı eylemliliklerde gördüğümüz küresel protestolar artarak yaygınlık kazanmaktadır. Jessop'a göre bu tür hareketler küresel yeni-liberalizm karşısında somut başarılar elde edememiştir, ancak yeni-liberalizmin savunucuları önlerine çıkan bu engelleri bertaraf etme konusunda yeni çözüm yolları geliştirmeye başlamışlardır. Kısacası, amaç yeni-liberalizmi insani bir çehreye sokarak yeniden toplumun dokularına şırınga etmek, toplumsal ve siyasal olarak daha kabul edilebilir hale getirmektir. Yönetişim, görünürdeki demokratik ve katılımcı söylemi ile bu amaca hizmet etmektedir Jessop'a göre.

Dikkat edilecek olursa, Jessop yeni-liberalizmin küreselleştğini, bir başka deyişle küresel bir proje olarak karşımıza çıktığını vurgulamaktadır²¹. Jessop'a göre küresel neo-liberal projenin iki belirleyici özelliği var; birincisi, özelleştirme, deregülasyon ve liberalizasyona dayanan yeni bir birikim rejimi olması, ikincisi, ise küresel piyasa ekonomisi ile piyasa toplumunu bağdaştıracak yeni bir düzenleme biçimi arayışı içinde olmasıdır. Jessop bu rejimi ulus devlet sonrası çalışmacı düzenleme olarak tanımlar²². Ona göre, bu rejimi refah devleti projesinden ayıran dört belirgin özellik vardır. İlk göreceli olarak piyasa merkezli ekonomilerde, arz yönelimli politikalar aracılığıyla uluslararası düzeyde rekabet ve toplumsal-teknolojik yenilikleri teşvik edebilmek için çaba harcanır. İkincisi, toplumsal politikalar, çoğunlukla iktisat politikalarının yörüngesi içerisinde ancak bu politikalar el verdiğince öne çıkarılır. Bir başka deyişle, refah devleti projesinde toplumsal bağın ve yeniden dağıtımın bir bileşeni olarak görülen ücretler ve refah harcamaları bir üretim

²⁰ Jessop, (2001) a.g.e. s. 1

²¹ Jessop'un küreselleşme ve yeni-liberalizm ilişkisi için, Temporal Logics of Capital's Globalization and their Manifold Implications for State Power, <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc072rj.html> adlı çalışmasına bakılabilir.

²² Jessop, (2001) a.g.e., s.3.

maliyetidir artık. Üçüncüsü, yerel, bölgesel, ve ulus-üstü yönetim ve ortaklıklar güç kazanırken, ulusal düzeyde siyasa oluşturma ve uygulama süreçleri önemini ve önceliğini yitirir. Bu nedenle yeni rejim veya düzenleme biçimi ulus-sonrası olarak tanımlanır Jessop tarafından. Dördüncüsü, savaş sonrası karma ekonomilerin belirgin özelliği olan anarşik piyasa ile hiyerarşik planlamanın kombinasyonu olan korporatist ilişkilerin yerini, giderek artan biçimde ortaklık, iletişimsel ağ, danışma, müzakere ve diğer dönüşlü kendiliğinden örgütlenmelere yönelim almıştır²³.

Son dönemlerde dile getirilen iyi yönetim, Jessop'a göre hem piyasa hem de devletin, neo-liberal projenin uygulandığındaki yetersizliklerine karşı geliştirilen üçüncü çözüm yoludur. Bir başka deyişle, yönetim modeli, hem her şeyin piyasaya bırakıldığı, hem de devletin küçültülmesinin yetersizliği ve tıkanıklığı karşısında geliştirilmiştir. Aslında iyi yönetim temelde uluslararası kuruluşların gözünde diyalog gücünün dengelenmesi temeline dayanan teknokratik bir yapılanmadır. Bu anlamıyla, müzakere yoluyla çözülemeyecek çatışma, çelişki ve antagonizmalar yok sayılırken, kötü niyeti ve samimiyetsizliği açacak iyi niyet önceden varsayılır. Bu bağlamda oluşturulacak ve piyasa ile sivil toplumu yönetecek yeni kurumsal mimari üzerinde anlaşma sağlanır ki bu da yönetişimdir.

Ancak Jessop'a göre böylesi bir reçete iki konuyu göz ardı eder. Birincisi, hiçbir kurumsal mimari toplumsal güçler karşısında tarafsız olamaz. Dolayısıyla her türlü kurumsal yapılanma kelimenin tam anlamıyla politiktir. İkinci olarak, yönetim modeli ile geliştirilen kurumsal yapılanmanın da, devlet ve piyasa projeleri kadar başarısızlık eğilimi veya potansiyeli taşıdığı göz önünde bulundurulmaz²⁴. İyi yönetim savunucuları sadece ve sadece piyasa veya devletin başarısız olacağını, yönetişimin ise adeta başarıya mahkum olduğuna inanmışlardır.

İkinci olarak, deyim yerindeyse yeniden canlandırılıp birçok konuya uygulanan yönetim kavramı, Jessop'a göre toplumbilimlerin paradigma krizine bir yanıttır. Artık küresel-bölgeselleşmiş kapitalizmin²⁵ diyalektiğinin dumura uğrattığı, ulus devlet, burjuvazi gibi ondokuzuncu yüzyıl paradigmalarının ürünü kavram ve kuramlarla düşünmenin zorluğuna vurgu yapan Jessop, yönetişimin, alternatif anlama yolu sunmada köprü görevi gören kavramsal bir

²³ Jessop , (2001) a.g.e. s. 4.

²⁴Jessop , (2001) a.g.e. s. 4.

²⁵ Jessop “glocalized capitalism” kavramını kullanır.

çerçeve olarak sunulduğunu ileri sürer²⁶. Yine bununla bağlantılı olarak, felsefi açıdan düşünüldüğünde, yönetim, kamusal ve özel alanlar arasındaki eşgüdüm sorununa cazip bir çözüm olarak sunulur. Artık liberal iktisatçıların bile piyasa mekanizmasının her zaman kamusal ve/veya özel maliyet ve faydaları yansıtmadığına ilişkin kabul, kendisini, devletin piyasayı çekip çevirirken kontrolü tamamen ele geçirmesinin engellendiği kurumsal bir model ve iktisadi düzenlemeye duyulan yoğun ilgi ve taleple dışa vurur. Jessop'un vurguladığı bir diğer nokta, siyaset bilimciler tarafından yönetişimin temsili rejimlerde, yöneten ile yönetilen arasındaki bölünmeyi aşmada önemli bir araç olarak sunulduğudur. Bu anlamıyla yönetişim normatif bir içeriğe sahiptir. Bir başka deyişle, yönetim, piyasanın anarşisinin ve devletin katı hiyerarşik sabitliklerinin yerine, orta yol, istişare, müzakere, yerindelik, diyalog gibi olumlu çağrışımlar uyandıran kavramları ikame etmede ideolojik bir işlev de görür.

Son olarak Jessop, yönetim kavramını küresel kapitalizm çağında iktisadi ilişkiler ile diğer toplumsal düzlemler arasındaki bağlantıyı kurgulamada merkezi öneme sahip analitik bir araç olarak kullanır. Deyim yerindeyse, Marx'ın kuramında sermaye kategorisinin anlamı ve önemi ne ise, Jessop'un geliştirdiği toplum kuramında yönetim o derece önemlidir. Dolayısıyla, Jessop için yönetim salt yönetsel ve siyasal ilişkileri çözümleyip anlamada kullanılacak bir kavramsal araç değildir. Jessop, yakın dönemde keşfettiği yönetişimi, işlevsel olarak birbirinden bağımsız ve yapısal olarak birbirine bağımlı parçalı ve çoklu kurum ve kuruluşların yönlendirilmesi (steering) sanatı olarak imler. Ona göre bu keşif gittikçe artan oranda küreselleşen toplum içinde dramatik bir biçimde yoğunlaşan toplumsal karmaşanın, kurumsal düzenin işlevsel olarak daha da farklılaşmasının ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal, mekansal ve zamansal eylem boyutlarının birbirine bağımlılığının sistematik olarak derinleşmesinin bir sonucudur.

Jessop böylesi bir dönüşümün nedenlerini incelerken oldukça farklı ve kafa karıştırıcı bir yöntem izlemektedir. O bütün bu gelişmeleri "olumsal zorunluluk" kavramlaştırmasıyla açıklamaya çalışır. Jessop bu terimin bir soyutlama değil aslında bütün somut-gerçek olguların doğasında varolana gönderme yaptığını vurgular. Bu da tesadüfiktir: gerçek dünyada olacak her şey olmalıdır, bir başka anlamıyla zorunludur. Ona göre bu bilimsel yargıyı reddetmek,

²⁶Bob, Jessop, Governance and Metagovernance: On Reflexivity, Requisite Variety, and Requisite Irony, <http://comp.lancs.ac.uk/sociology/soc108rj.htm> in 2002. (benim alıntılıdığım tarih Kasım 2005).

bilimsel araştırmayı desteksiz bırakmak demek olacaktır. Zorunluluk kesin anlamıyla olumsal ya da tesadüfi olanın zorunluluğudur. Buradan, gerçek dünyada olagelen her şeyin tek bir nedensel mekanizmanın sonucu olamayacağı yargısına ulaşır. Tam tersine olayların somut gerçekleşimi farklı nedensel eğilimleri ve karşı eğilimlerin etkileşiminden doğar²⁷. İşte bu karşılıklı etkileşim ve birden çok nedene bağlı kendiliğindenlik daha sonra Jessop tarafından yönetişimin nasıl çağdaş kapitalizmin temelinde yer alan ilişki biçimi olduğunu ispatlamada kullanılacaktır. Dolayısıyla hemen hemen bütün çalışmalarında yer alan uzun yöntembilimsel girişlerden sonra kapitalizmde devlet ve siyasetin/yönetimin doğasına ilişkin değerlendirmelerini sunma tarzını yönetim konusunda da devam ettiriyor.

Yönetişim, Jessop tarafından toplumun derinliğine nüfuz etmiş, birbirinden bağımsız karşılıklı olarak birbirine bağlı ilişkiler kompleksi tarafından içerilen bağımsız aktörlerin dönüşlü kendiliğinden örgütlenişi olarak tanımlanır. Bu türden kendiliğinden örgütlenmeler sürekli bir diyalog ve karşılıklı olarak tarafların yararına olacak projelerde kaynakların ortak kullanımına ve bu koşullarda kaçınılmaz olan çatışma ve açmazların idaresine (yönetimine) dayanır²⁸. Açıktır ki bu temelde örgütlenmiş yönetim modeli, iktidar ilişkilerinde bütünsel bir simetri veya fayda dağılımında bir eşitlik sağlamak gibi bir kaygı taşımaz. Tam tersine yönetim modeli böylesi kaygılara karşı duyarsız olduğu gibi, yönetim sürecine katılanların da bu tür bir ilgileri yoktur ya da olmamalıdır. Daha açık söylemek gerekirse yönetim sürecine bu tür amaçlar güdülecek başından girilmez. Ya da katılımcıların peşinen böyle amaçlar hedeflemedikleri varsayılır. Toparlayacak olursak, yönetişimin Jessop tarafından bu biçimdeki tanımlanışı, onun “autopoietic toplumsal sistem” kavramsallaştırması ile de örtüşerek, karşılıklı olarak birbirine bağlı ilişkiler kompleksi içindeki kendiliğinden örgütlenme modeli olarak sunulur. Ve kapitalist toplumda bütün ilişki biçimlerinin derininde bu türden bir kendiliğindenlik vardır ona göre.

Jessop’a göre esas itibariyle, daha ziyade piyasaya özgü olan yönetimsel pratiklerin birçok alana yayılması toplumsal karmaşadaki artışa karşı tepkiyi yansıtmaktadır. Ve bunun birçok nedeni var. Bu noktada Jessop’un toplum analizi, yapısal işlevselci toplum analizi ile oldukça yakın benzerlikler gösterir. İlk olarak Jessop, yönetim

²⁷ Jessop, (2002) a.g.e. s. 1.

²⁸ Jessop, (2002) a.g.e., s.5

üzerine tartışırken, toplumsal sistemdeki işlevler arası karşılıklı bağımlılıktaki artış ile paralel giden işlevsel farklılaşma üzerinde sıkça durur. İkincisi, bazı kurumsal sınırların artan oranda muğlaklaşması, örneğin iktisadi alanın nerede başlayıp nerede bittiğinin net olarak tanımlanamaması, rekabet gibi iktisadi bir olgunun iktisat dışı alanlarda da geçerli olmaya başlaması gibi. Üçüncüsü, mekansal boyutun çoklaşması ve iktisadi alanın yeniden taksim edilmesi. Eylemin zamansal boyutunun artan oranda karmaşıklaşması, kimliklerin çoklaşması, bilgi ve örgütlü öğrenmenin öneminin artışı ve bütün bunların sonucu olarak, artan karmaşıklığın kendiliğinden potansiyel doğası. Bu genel değerlendirmenin ışığında Jessop, karmaşık sistemlerin genel olarak daha sonra ilave karmaşıklıklara olanak verecek ilave düzen ilkelerini kendiliğinden vücuda getirdiği sonucuna varır. Jessop'a göre böylesi karmaşıklıklar küresel ve çatışan kimlik çağında iktisadi, siyasi ve toplumsal yaşamın yönetilebilirliğine ilişkin kaygılarda yansımaları bulur. Bu mantık şunu ima eder; önemli ve yeni problemler acilen çözülemediği ve yönetilemediği gibi, ne devletin hiyerarşik planlaması ile ne de piyasa dolayimli anarşi tek başına bu sorunların üstesinden gelmeye yeter. Bir başka deyişle siyasa yapıcılarının seçecekleri olası eşgüdüm biçiminin çekim merkezinde bir kayma yaşanır²⁹.

Jessop, etkili bir yönetim ve kendiliğinden organizasyon için dört önemli koşul olduğunu öne sürer: a) gerçek dünyanın karmaşıklığını azaltan basitleştirilmiş fakat gerçek dünya ve aktörlerin hedefleri ile uyumlu model ve pratikler; b) özerk ve fakat birbirine karşılıklı ilişki olarak bağımlı kurumlar arasında dinamik ve interaktif toplumsal öğrenme kapasitesini geliştirmek; c) farklı eylem alanları ve farklı zaman-mekansal düzeylerde yer alan farklı anlam sistemleri, farklı çıkarlar ve kimliklere sahip toplumsal güçler arasında eşgüdümü sağlayacak yöntemler inşa etmek ve d) toplumsal oyuncuların beklentilerini ve birbirleriyle ilişki kurarken geliştirdikleri kuralları stabilize edebilecek ortak bir dünya görüşü ve meta-yönetişim kurmak³⁰.

Jessop'a göre, belirli bir yönetim modelinin biçimi, yönetilecek sorun ya da amacın doğasına bağlı olacaktır. Örneğin yerel ekonomik kalkınmaya, aşırı akışkan mali sermayeye, uluslararası göçe, üniversitelere, sağlığa, nükleer enerji sektörüne, bilişim ve uzay

²⁹ Bob, Jessop, The Governance of Complexity and the Complexity of Governance: Preliminary Remarks on some Problems and Limits of Economic Guidance, <http://comp.lancs.ac.uk/sociology/soc024rj.html> in 2003 (Benim alıntılıdığım tarih Kasım 2005).

³⁰ Jessop, (2003), a.g.e.

sektörüne ilişkin geliştirilecek etkili yönetim modelleri farklı partnerler (paydaşlar) ve pratikler gerektirecektir. Bununla beraber, iyi yönetime yönelik olumlu baskılara rağmen, bütün eşgüdüm modellerinin açmazlar, çatışmalar paradokslar ve hatta hüsrarla sonuçlanabileceğini unutmamak gerekir.

Bu bağlamda açıktır ki bütün toplum Jessop tarafından, birbiriyle yapısal olarak ve kendiliğinden etkileşime giren ilişkiler, stratejiler, projeler bütünü olarak ele alınır. Kimi zaman etkileşimin kendisi tek bir nedensellik olarak ele alınabilir, ancak, bu çoğunlukla geçerli değildir çünkü, bu etkileşimler tek bir nedensel mekanizmanın işleyişine gönderme yapmazlar. Bu türden bir yöntembilimsel yönelim, olayların nedenini geçmişte arayan sonsuz açıklama biçimine yol verebilir. Jessop bundan kaçınmanın en iyi yolunu bize Foucault'un sunduğunu söyler. Bu türden sonsuz sayıda açıklama biçiminden kaçınmanın en iyi yolu, olayları, farklı nedensel mekanizmalar arasındaki *olumsal* etkileşimin *zorunlu* ürünü olan kaynağa inerek incelemektir. Yani tıpkı Foucault'un yaptığı gibi, olayların farklı nedenleri üzerinde durmak yerine kaynağına inip soy kütüğünü çıkarmaktır. Olumsal zorunluluk aynı zamanda geleceğe ilişkin kısıtlayıcı bağlardan azade olasılıklara da işaret eder. Ve bu yolladır ki dünya "açık bir yapı"ya sahipmiş gibi algılanır.

Bu noktada toplumsal karmaşa ve karışıklık içinde etkileşim, karmaşa ve karışıklık yüzünden strateji ve proje oluşturma, yönetimi açıklamada temel nedensellik biçimleri halini alır. Ontolojik olarak karışıklık(*comlexity*) gerçek dünyadaki olay ve olguların doğasına işaret eder. Jessop Marx'a göndermede bulunarak, "somut gerçeklik parçalı belirlenimlerin bireşimsel kompleksidir" vurgulamasında bulunur. Ve bu türden mantıksal bir yaklaşımın karmaşık olguların açıklanmasının genelleştirilmesine yol açacak basitleştirmeleri dışarıda bırakacağını vurgular. Gerçek dünyadaki olumsal zorunluluk, gerçek dünyadaki sonsuz karışıklığı ima eder ve bu sonuçta olay ve olguları tek bir nedenle açıklamaktan kaçınırken, karmaşıklık indirgemeciliğine yol açabilir. Bilgi kuramsal olarak, eğer olumsal zorunluluklar gerçekten varsa, onları yeteri biçimde açıklayıp anlaşılır kılabilmek için onları verili ve tanımlanmış kuramsal açıklama zincirinin halkalarından biri haline getirmek ve farklı kuramsal açılardan geliştirilmiş bütünleşik kavram, varsayım ve çözümleme ilkelerine tabi kılmak gerekir. Gerçek dünya sonsuz derecede karmaşık olduğu için, kaçınılmaz bir biçimde analitik olarak tüketilemezdir de. Dolayısıyla, bir açıklama öyle veya böyle gözlemci tarafından bu sonsuz dünyanın dışında ve ondan izole edilmiş (ve dolayısıyla da

kurgulanmış), açıklayana bağlı olarak tatmin edici olabilir. Yöntembilimsel olarak bu, olumsal zorunluluk ile karmaşayı dolayımlayan bir “eklemlenme yöntemi”ne ihtiyaç doğurur. Bunu anlamının bir yolu, belirli bir analitik düzlem boyunca soyuttan somuta ve basitten karmaşığa ikili bir hareket olarak temellendirip görmektir³¹

Bu yöntembilimsel ve bilgi kuramsal girişten sonra, Jessop’un olumsal zorunluluk, karmaşıklık ve yönetim arasında genel bağlantıyı nasıl kurduğuna bakabiliriz. Olumsal zorunluluk, gerçek dünyadaki olay ve olgularla ilgi olduğu haliyle, de facto nedensel belirlenimlere (zorunluluk) ve ex ante belirlenemezliklere (olumsallığa) işaret eder. Gerçekten de, eğer gerçek dünyanın gelişimi olumsal olarak zorunlu “olumsal zorunlulukları” içerdiği kadar olumsal olarak birbirine bağımlı sonsuz silsileyi de içeriyorsa, sonsuz derecede karmaşık olmalıdır. Bu durum, gerçek dünyadaki “karmaşıklığın karmaşıklığının” nasıl en iyi biçimde kavranabileceğine ve dönüp bu dünyayı açıklamada kullanılırken basitleştirileceğine ilişkin soruları doğurur. Bu bağlamda, yönetim, yapılanmamış (sonsuz) karmaşıklık yapılanmamış (basit) karmaşıklık içine kendinden dönüşümlü olarak dönüştürmenin bir yolu olarak görülebilir³². Ancak dikkat edilmesi gereken nokta yönetimin burada itici bir güç biçiminde algılanmaması gerektiğidir. Jessop yönetimi kavranıma daha çok bütün toplumsal ve hatta biyolojik ilişkilerin doğasında bulunan bir özel ilişki olarak tanımlamaktadır. Tıpkı Spinoza’nın kendiliğinden devinimli “Natura” kavramlaştırması gibi: hiçbir belirleyeni olmayan, hiçbir tek ve tıssal nedeni olmayan ve dolayısıyla sınırlandırılmayan bitimsiz bir ilişki olarak doğa.

Jessop işlevsel olarak farklılaşmış sistemleri incelemeye geçmeden önce, yönetime uyan gömülü toplumsal örgütlenmenin üç düzeyini belirler. Bunlardan birincisi kişiler arası ilişkilerin toplumsal içselleştirilişi, ikincisi, örgütlenmeler arası ilişkilerin kurumsal içselleştirilişi ve üçüncüsü, işlevsel olarak farklılaşmış kurumsal düzenin (özellikle autopoietic alt sistemler olarak tanımlananlar) karmaşık ve merkezsiz toplumsal formasyonlar içinde toplumsal içselleştirilişi. Her bir içselleştirme kendisine karşılık gelen bir “bilişsel-merkezsiz örgütlenme” (heteracy) tipi ve onunla bağlantılı olumlu ve olumsuz eşgüdüm sorunları ortaya çıkarır. Bu eşgüdüm sorunları farklı yönetsimsel bileşenler içinde ve aracılığıyla çözüme kavuşturulabilir.

³¹Jessop (1982), a.g.e.s. 213-219.

³²Jessop (1982), a.g.e.s. 213-219.

En basit bilişsel-merkezsiz yönetim mekanizmaları kişiler arası iletişim ağlarının formelleşmesinden doğar. Bireysel aktörler, diğerleriyle olan geçmiş benzerliklerini iletişim ağı içerisinde biçimlendirip oluştururlar, hayali cemaatsel çıkarları ve geleceğe ilişkin yönelimler paylaşırlar ve birbirlerine karşı güven tesisi edebilmek için seçici mekanizmalar kullanırlar. Yani yönetişirler.

Bundan daha karmaşık olan yönetim, örgütlenmeler arası müzakere sistemlerinde görülür. Bu anlamıyla yönetim, en genel örgütlenmeler arası ilişkilerin kendiliğinden örgütlenme mantığındaki değişimde görülür. Hem hiyerarşik yönetimler (burada devlet) hem de saf piyasadaki değiş-tokuş mantığına göre hareket eden örgütler karşı karşıya geldiklerinde, ya da ilişkiye girdiklerinde, ilişkinin kendiliğinden doğası, herbiri özerk ve çoğulcu-bağımsız olan, her biri önemli kaynakları kontrol eden, her iki tarafın da karşılıklı yararına olacak ortak çıktılar doğuracak eylemleri eşgüdümleyen bir örgütler arası ilişkiyi (yönetişimi) doğurur. Bu gibi örgütlenmelerde, ilişki ağının mantığı, ortak bir ürüne – bu belirli bir teknik icat olabilir, kent planları olabilir, belirli bir kamusal sorunun çözümü olabilir-yönlendirilmiş, onun etrafında dönen bir müzakere, anlaşmadır.

Bu yolla, kısa dönemli, ortak hedefler belirlenir ve kişisel çıkar yönelimli gerçekleştirmeler, örgütlenmeler arası ortak beklenti ve kurallara uygun olacak şekilde geliştirilir. Bu düzenlemelerin başarısına bağlı olarak örgütlenmeler arası yapıların kapasiteleri ve buna bağlı olarak da bu örgütlerin bireysel üyelerin üzerinde yaratacağı sinerji önemlidir. Bu argümanlar müzakereci ekonomi olarak adlandırılan yapılanmaların oluşumu ve dinamikleri ele alınarak sergilenebilir.

En karmaşık yönetim biçimi Jessop'a göre, yapısal stratejik olarak bir araya geldiklerinde ve eşgüdümlendiklerinde toplumsal hedefleri ve buna bağlı olarak toplumsal yararı etkileyecek, işlevsel olarak farklı sistemlerin ortak değişim ve karşılıklı anlaşabilmelerinin kolaylaştırılmasına yönelik çabalarda ortaya çıkar. Bu durumda iki önemli mekanizma vardır : a) gürültü indirimi: Karmaşık özerk sistemlerin özerk mantıkları ve düşünce biçimlerinin birbirlerine duyarlılığını artırarak ve dolayısıyla karşılıklı anlayışı güçlendirerek karşılıklı etkileşimden doğacak gürültüyü en aza indirmek ; ve b) negatif eşgüdüm: kendi eylemlerinin üçüncül gruplar veya diğer sistemler üzerindeki olası ters, zıt yansımalarını hesaba katacak ve bu tehlikeyi düşünerek kendi kendisini sınırlayabilecek uygun yollar geliştirecek kurum ve kurumsallaşmaları teşvik etmek. Bu iki mekanizmanın bir arada bulunması pozitif eşgüdüme yönelmiş daha

spesifik örgütler arası ortaklıklara temel oluşturacak vizyon ve misyona sahip sistemler arası oydaşımı gerçekleştirebilir.

Yönetişimin bu üç düzeyinin her birinin kendine özgü ön koşulları vardır. Jessop bu koşullar üzerinde fazlaca durmaz. Fakat farklı yönetim modelleri, kendilerinden daha kapsayıcı üst düzey yönetim modellerinin kendilerini biçimlendirmelerine yardımcı olabilecek sınırlanmaları ve aynı şekilde kendilerinden daha alt düzeydeki yönetim modeller üzerinde sınırlamalar getirebilecek sarmaşık türü hiyerarşiler sergilerler. Bir başka deyişle, farklı yönetim biçimleri, iki taraflı birbirlerine bağımlılığın üstesinden gelebilmek için karşılıklı olarak birbirlerini destekleyici olabilir ve birlikte karmaşıklığın yönetimine yardımcı olabilirler. Dolayısıyla kişiler arası güven sıklıkla piyasa ve resmi hiyerarşik örgütlenmelerin sürdürülmesine yardımcı olur. Bu aynı zamanda örgütler arası müzakereyi de rahatlatır ve/veya kolektif faillerin, genel çıkarı kendi kısa vadeli çıkarlarına kurban etmeyecekleri, oportünizmi reddedecekleri daha az kişiselleşmiş, daha çok genelleştirilmiş güven tesisine de yardımcı olur. Sonuçta, örgütler arası diyalog sistemler arası iletişimi kolaylaştırır ve bu yolla geleceğe yönelik bağlılıkların temelini oluşturacak beklentilerin stabilize edilmesi ve karşılıklı anlayışın geliştirilmesiyle, diğer sistemlerin kod ve operasyonlarıyla da bütünlük içerisinde olacak sistematik bir güvenin geliştirilmesine olanak tanır.

Bir başka deyişle, gerçek yönetim süreci, benzer süreçler tarafından ve onlar aracılığıyla yönetilecek olan amaçları birlikte oluşturur. Dolayısıyla, onun amaçları gerçekten yönetim teşebbüslerini potansiyel hammadde olarak önceden varsayabilirken, belirli ve öyle veya böyle etkili yönetim mekanizmalarına konu olmak anlamında sadece yönetişimin gerçek amacı olurlar. Böylesi olgular ne saf olarak piyasa ne de resmi hiyerarşik örgütlenmeye uyan yönetim biçimleri aracılığıyla bir araya gelmelerine göndermede bulunmadan anlaşılabilir. Bu anlamıyla, yönetim, yönetişimin yapılanmamış bileşenlerinin karmaşıklığına indirgenir ve bu bileşenlerin yönetilen amaçların içinde dönüştürülmesi aracılığıyla yapılanmamış karmaşıklığa eklenir.

SONUÇ YERİNE

Jessop, yönetişimi Marx'ın üretim kavramlaştırmasına gönderme yaparak Marx'ın ne genel olarak üretim ne de genelleştirilmiş üretim vardır cümlesini, ne genel olarak yönetim ne de genelleştirilmiş

yönetişim vardır biçiminde dönüştürür³³. Bu soyutlama düzeyiyle Jessop'un yönetim anlayışının yeni bir toplumsal ve/veya işbölümü örgütlenme modeli olmaktan çok farklı iktisadi uzamlar ile bu uzamların istikrara kavuşturulmasında rol üstlenen kurumlar arasındaki stratejik ilişki biçiminde anlaşılması gerektiğini vurgulamak gerekir³⁴.

Yönetişim, daha bilinen biçimiyle, 21. yüzyıl kapitalizminin içinde bulunduğu iktisadi krize, daha doğru bir tanımlamayla, krizin yönetilebilirliğine ilişkin olarak geliştirilmiş bir yönetim mantığı olarak sunuuyor denilebilir. Bu anlamıyla yönetim kuramı/kavramı üzerine, gerek olumluyucu, gerekse eleştirel birçok değerlendirme yapıldı, yazıldı çizildi. Jessop'un yönetim üzerine değerlendirmelerinde kuşkusuz eleştirel bir bakışla yönetişimin bu boyutu üzerinde de durulmuştur. Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, Jessop öncelikle, yönetişimin ideolojik, meşrulaştırıcı, bilgi kuramsal ve varlıkbilimsel boyutları üzerinde durmaktadır.

Ancak Jessop'un çalışmalarını bütün yönetim üzerine odaklanmış çalışmalardan farklı kılan bir nokta var. Yönetişim, Jessop tarafından çağımız kapitalizmini oluşturan bütün toplumsal ilişki biçimlerini – sadece iktisadi ilişkiler değil, siyasal, kültürel, dini ve hatta bireysel – anlamada kullanılacak bir kategori haline getirilmiştir. Daha da ileri gidersek, karmaşık ve kendiliğinden ilişki parçacıklarının – ilişkiler bütünü değil – eşgüdümü olarak yönetim, Jessop'a göre, kapitalizm varolabilirdir vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yönetim bir soyutlama olarak, çağımız toplumlarındaki karmaşık ve 'tek bir nedene bağlı olmayan ilişkileri' anlamada kullanabileceğimiz bir kavram biçimini alır Jessop'ta. Daha da açık söyleyecek olursak kapitalizmi çözümlemeye, Marx'ın üretim ilişkileri soyutlaması nasıl bir öneme sahipse, Jessop'un küresel yeni-liberalizm olarak tanımladığı çağdaş kapitalizmi anlamada yönetim öylesi bir öneme sahiptir.

Vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta, Jessop'un yönetim kavramı -artık belki de Jessop'ta yönetim kuramından bahsetmek gerekecek – onun kapitalist devlet kuramlaştırması ile de örtüşmekte olduğudur. Jessop'un bütün akademik yaşamı boyunca aşmaya çalıştığı iktisat-siyaset ikiliği ve iktisadi alanın belirleyiciliği sorunun çözümünde geldiği son noktadır yönetim. Ya da bir başka biçimde söyleyecek olursak, söz konusu alanlar arasındaki ikiliği veya

³³ Jessop (1990), a.g.e. s. 186.

³⁴ Jessop (2005), a.g.e. s. 292

altyapı-üstyapı arasındaki “hiyerarşik ayrılaşmayı”³⁵ aşmada yönetim kavramı, en az Marksist üretim kavramı kadar merkezi öneme sahip bir kavram halini alır.

Jessop’un iktisat ve siyasal alan ya da daha belirgin olarak devlet tanımlamalarına bakıldığında yukarıda bahsedilen ikilik ve ayrılaşmanın son derece muğlaklaştığı görülür. İktisat Jessop tarafından, ‘toplumsala gömülmüş, *toplumsal olarak düzenlenmiş*, ve *stratejik olarak seçilmiş* olan kurumların, örgütlerin, toplumsal güçlerin ve toplumsal bir ilişki olarak sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi etrafında örgütlenen eylemler toplamı’³⁶ biçiminde tanımlanır. İşte bu “toplumsala gömülü ve belli bir stratejiyi gerçekleştirmek için örgütlenmiş eylemler toplamı” yönetişimdir. Jessop devlet kavramlaştırmasında geldiği son noktaya bakıldığında, bu çalışmada vurgulamak istenilen nokta daha da açıklık kazanacaktır. Jessop, Gramscici bir bakış açısından hareketle devleti, toplumsala gömülmüş, toplumsal olarak düzenlenmiş ve *stratejik olarak seçilmiş* olan kurumların, örgütlerin, toplumsal güçlerin ve bir hayali siyasal cemaatin bağlayıcı kararlarının kolektif olarak almak etrafında *örgütlenmiş etkinlikler toplamı*” olarak tanımlar³⁷. Buradan hareketle, Jessop Gramsci’nin devleti siyasal toplum ile sivil toplumun toplamı olarak gören tanımını yönetişim açısından yorumlayarak, yönetişimi, devlet iktidarının güvencesi altındaki ilişkilerin karmaşık ve değişken eklenişini belirgin kılan yapılanma olarak tanımlar.

Toparlayacak olursak Jessop’da yönetişim, toplumsal ilişkilerin eşgüdümünün sağlanmasının olası bütün biçimleri için kullanılan kapsayıcı kavram olarak kullanılmaktadır. Siyaset bilimi açısından Jessop yönetişimi, iktidarın mikrofiziği – yani çeşitli devlet projelerinin ve birikim stratejilerinin sürdürüldüğü ve uygulamada birçok değişikliğe uğrayan kanallar – ile ilişkilendirir. Jessop’a göre devlet iktidarını çözümleyebilmek için, bu iktidarın kaçınılmaz bir biçimde topluma yansımasına, diğer iktidar biçimleri ile devlet arasındaki eşgüdüme, bir başka deyişle, resmi hükümet kurumlarının ötesinde yönetişim mekanizmalarının ve pratiklerinin kapsamına bakılması gerekir.

Sonuç olarak, Jessop Marksist devlet tartışmaları boyunca geliştirdiği düzenleyici devlet yaklaşımı ve stratejik ilişkisellik yaklaşımların tek bir şemsiye altında, yönetişim şemsiyesi altında

³⁵ Burada hiyerarşik ayrılaşma, altyapının üstyapıyı belirlediği ve dolayısıyla kuramsal önceliği olduğuna ilişkin çıkarıma gönderme yapmak amacıyla kullanıyorum.

³⁶ Jessop (2005) a.g.e. s. 302. vurgular bana ait.

³⁷ Jessop (2005) a.g.e. s. 302. Vurgular bana ait.

birleştirmiştir denilebilir. Öyle ki, Keynezci refah devletinden, Schumpeterci alışma devletine kadar oldukça kapsayıcı stratejik ilişki ve düzenleme biçimlerinden, tekil firmaların yerel farklılıkları kullanarak küresel bir üstünlük oluşturma stratejisini açıklamak için geliştirdiği “glocalization”³⁸ veya yerel ya da ulusal bir devletin uluslararası rekabet gücünü artırmak için kentsel uzamları yeniden yapılandırarak küresel bir üstünlük oluşturma stratejisine atıfta bulunmak için kullandığı “global urbanization”³⁹ modelleştirmelerinin her biri birer yönetim biçimi olarak çıkar karşımıza.

³⁸ Jessop’un bu tanımlaması yerlin küreselleşmesi biçiminde çevrilebilir.

³⁹ Kentlerin küreselleşmesi.

CEBEL-İ LÜBNAN VİLÂYET NİZAMNAMESİ

Cenk REYHAN*

ÖZET: “Doğunun icadı” Avrupa’ya modernliğin belirsiz dünyasında kendi kimliğini bulma yolunu sağladı.¹ Aydınlanma döneminden kaynağını bulan bu fikirlerle, Hristiyan-Beyaz-Batı, kendinden olmayan-öteki dünyayı, uygarlaştırmalı-insanileştirmeliydi. Doğu, Osmanlı örneğinde, yürütülen “liberal-modernist idarî reform paketleri” ile zaten buna hazır görünüyordu. İncelememizde, bu sürecin, Lübnan örneğinde, Osmanlı Orta Doğusunda uygulanma stratejisini oluşturan “Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi”ni yayımladık.

İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya, Rusya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bu uluslararası konferansın hazırladığı “Cebel-i Lübnan Nizamnamesi” ile Lübnan’a idarî, adlî ve malî tam bir “özerklik” bahşedildi. Lübnan Dağı ile sınırlı olan ve Beyrut ve diğer Müslüman kıyı bölgeleri kapsamayan bölgenin yönetimi, büyük güçlerin denetimi altında olmak üzere, Bab-ı Âli’nin atayacağı Katolik bir genel valiye emanet edilecek, büyük güçler kendisini onaylayacak ve denetleyecek, eski idare meclisi de kendisine yardımcı olacaktı. Yeni hükümet kendi adlî düzenini ve milis kuvvetlerini denetimi altında bulunduracaktı. Lübnan’da Osmanlı askeri bulunmayacak, İstanbul’a vergi ödenmeyecekti. Dinine bakılmaksızın bütün ahali yasalar önünde eşit sayılacak, yerel vergiler yerel ihtiyaçlara sarf edilecek, bütçe açıkları Osmanlı hazinesinden değil yerel kaynaklardan karşılanacaktı. Bu özellikleri ile Osmanlı’nın Orta Doğu’daki bir eyaletini kaybetmesi demek olan “Cebel-i Lübnan Nizamnamesi” 9 Haziran 1861’de hazırlandı. Aynı tarihte, Beyoğlu Protokolü ile Lübnan’a yeni bir organik statü verildi. Lübnan ayrıcalıklı ve bağımsız bir vilâyet oldu.²

Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ile; Lübnan, Bab-ı Âli idaresine bağlı, hayat boyu olmayan bir görevle yürütme kuvvetinin bütün yetki ve görevlerine sahip olan bir Hristiyan mutasarrıfın idaresine

* Yrd. Doç. Dr. Cenk Reyhan, Mersin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Gerard Delanty; *Avrupa’nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik*, (Çev. Hüsamettin İnaç), Adres, Ank., 2004, s. 132-134.

² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu: 1808-1975*, (Çev. Mehmet Harmancı), e, İst., 1983, c. II. s. 183. Paul Dumont; “Tanzimat Dönemi (1839-1878)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Ed., Robert Mantran), (Yay. Yön. Robert Mantran), (Çev., Server Tanilli), Say, İst., 1995, c. II, s. 116-118. İlber Ortaylı; *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri: 1840-1880*, Türk Tarih Kurumu, Ank., 2000, s. 51-53.

verilecekti. Birinci maddedeki ifade bununla ilgilidir. Buna ek olarak, diğer maddelerde incelendiğinde ana fikir olarak “Cebel-i Lübnan Nizamnamesi”nin, Osmanlı taşra yönetiminde “adem-i merkezîyetçilik”in ilk ve aşırı örneği olduğu söylenebilir.³ Şöyle ki;

Cebel’de, Cezin (bir Marunî, bir Dürzî, bir Müslüman=üç), Metn (bir Marunî, bir Rum, bir Dürzî, bir Mütevalî=4), Şuf (bir Dürzî=1), Kura (bir Rum=1) ve Zehle (bir Rum Katolîği=1) müdürlükleri tarafından mebus olunan ve on iki nefer azadan oluşan bir idare meclisi kurulacak; bu meclis, Cebel’in vergilerinin dağıtılması teklifine, gelir ve giderlerinin idaresinin teftişine ve mutasarrıfın kendisine bildireceği meseleler üzerinde görüş bildirmeye memur olacak (Md.2),

Cebel-i Lübnan yedi kazaya ayrılacak ve bu kazaların her birinde ya ahalsinin nüfus miktarıyla ya da mutasarrıf olduğu emlak ve arazisinin ehemmiyetiyle üstün olan mezhepten seçilecek mutasarrıf tarafından nasb ve tayin olunmuş birer idare memuru bulunacak (Md.3),

Kazalar iklimlere benzer surette nahiyelere taksim olunacak ve her bir nahiyede kaza müdürlerinin tayin ve terfisi üzerine mutasarrıf tarafından nasb ve tayin olunmuş birer memur bulunacak ve her karyenin ahali tarafından seçilerek mutasarrıf tarafından tayin olunmuş birer şeyhi bulunacak (Md.4),

Cebel’de her biri mutasarrıf tarafından mensup bir hakim ve bir vekilden ve bir cemaat tarafından seçilmiş altı resmî kişi dava vekillerinden oluşan birinci derecede üç mahkeme bulunacak ve hükümetin idare merkezinde Sünnî İslam, Mütevalî, Marunî, Dürzî ve Rum ve Rum Katolîği, altı cemaatten oluşan ve mutasarrıf marifetiyle seçilmiş ve tayin olmuş altı hakimden oluşan ve cemaatin her biri tarafından tayin olunmuş altı kişilik resmî dava vekilinden oluşan bir Mahakim-i Meclis-i Kebir’i bulunacak, Protestan ve Yahudî mezhebinde bulunan kimselerden birinin davası zuhurunda zikr olunan on iki azaya şu iki mezhepten dahi birer hakim ve resmî dava vekili ilave kılınacaktır. Baş mahkemenin reisliği mutasarrıf tarafından mahsusen tayin olunmuş bir memur tarafından icra olunacaktır. Mahallî ihtiyaç lüzumunda mutasarrıfların birinci derecede mahkemelerin adedini arttırma ve hükümet işlerinin düzenli bir şekilde akışı için zikredilen birinci derecede mahkemelerin bulunduğu mahallerin şimdiden tayinine hakları olacak (Md.6),

Mevadd-ı Cezaiyye Mahakimesi’nin üç derecesi olacaktır. Şöyle ki; kabahat, sulh hakimi vazifesindeki karye şeyhleri; küçük suç ve

³ İlber Ortaylı; *Age*. s. 50-51.

cezalar, birinci derecede bulunan mahkemeler ve cinayet, Mahakime-i Meclis-i Kebir tarafından görülecek, Meclis-i Kebir tarafından verilecek ilamlar Memalik-i Mahruse-i Şahane'nin çeşitli mahallerinde alışılmış olan merasim ve muameleler tamamlandıkça yürütmeye konulacak (Md.8),

Hâkimler, mutasarrıflar tarafından nasb ve tayin olunacak ve idare meclisi azası karye şeyhi ve sancaklar dahi her bir karyenin ahalisi marifetiyle seçilecek. İdare meclislerinin azasının her iki senede bir sülüsü yenilenerek azalıktan çıkan kişiler tekrar aza seçilebilecekler (Md.10),

Asayişin korunması ve kanunların uygulanması bilhassa ahalinin tahminen bin nüfusu üzerinden yedi kişi hesabı ile yazılmış karma bir Fırka-i Zabtıyye marifetiyle mutasarrıf tarafından tayin olunacak (Md.14),

Devlet-i Âliye, Cebel'in günlük muayyen olan ve durumlarının müsait olduğu zamanda yedi bin kişiye erişmesi caiz bulunan üç bin beş yüz kese akçe vergisini mutasarrıf vasıtası ile tahsiline dair bilinen haklarını koruyacak, şu kadar ki; mahsulü her şeyden evvel Cebel'in idaresi ve genel menfaati masraflarına mahsus tutulacak ve fazlası olduğu durumda hazineye ait olacaktır (Md.15).

Ruhbanlara ait hiçbir yer/mahall, gerek ruhban gerek sıradan insanlar hükümetin takip ettiği ve soruşturma yaptığı kişilerin sığınmalarını kabul edemeyecektir. (Md.18).

1281=1864 ve 1287=1871 tarihli, "vilâyet nizamnameleri"nin hiç birinde, vilâyet, liva ve kaza meclislerine giren gayr-ı Müslim üyelerin, cemaatleri tarafından seçilip gönderileceği hususu yer almamasına karşılık, "Cemaatlerin temsilcilerini seçip göndermeleri" (md. 6) hususunun Cebel-i Lübnan'a özgü bir ayrıcalık olduğu söylenebilir. Osmanlı yönetimi, gerçekte, cemaatlere böyle bir yetki tanımayı egemenlik hakları için tehlikeli bir fedakârlık olarak kabul etmişti.⁴ O halde, Osmanlı Devleti'nin neden böyle bir fedakârlık yaptığının cevabı, elbette ki, büyük güçlerin dışardan müdahale ve denetimleri ile açıklanabilir.

Bab-ı Âli ve büyük güçlerin 1864'teki konferansta son şeklini verdikleri Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin, 6 Eylül 1864'te İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu'nun (il idaresi genel kanunu; kısaca, vilâyet nizamnamesi) yürürlüğe girişinden iki ay önce çıkarılmış olması göz önüne alındığında, Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu'nunu gerek biçimsel, gerekse

⁴ İlber Ortaylı; *Age.*, s. 52. Krş. Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu, Ank., 1995, c. VI, s. 31-32.

zaman bakımından etkilemiş olduğunu düşünmek mümkündür. 1864'teki gözden geçirilmiş biçimine göre, valinin yetkileri genişletiliyor, emrindeki meclis Lübnan'daki çeşitli mezhepler açısından daha temsili hale getiriliyor ve ruhban sınıfın yönetimindeki etkisi asgarî düzeyde tutuluyordu.⁵

Sonuç olarak, denilebilir ki, on dokuzuncu yüzyılda büyük devletler büyükelçi ve konsolosluklar vasıtası ile buldukları ülkelerin hükümetlerini resmî görevlilerini etkiliyor ve bu etkiyi kendi yurttaşlarının ticarî, ülkelerinin ise belli başlı siyasal çıkarları için kullanıyor, hükümetlerinin özel ilişki içinde olduğu cemaatlere yardım ve koruma sağlıyorlardı.⁶ Daha da önemlisi, buldukları bölgenin etnik yapısı üzerinden yürüttükleri “hizipçi politika”larla, Fuat Paşa'nın şikâyet konusu⁷ olacak derecede, kışkırtıcılık ve huzursuzluk yaratıp daha sonra sükûnetin sağlanması için büyük güçlerin müdahalesine zemin hazırlıyorlar ve her müdahale Osmanlı'nın denetimini biraz daha zayıflatıyordu. Lübnan olayları ve sonrasında hazırlanan nizamname bunun tipik bir örneğini teşkil eder. Osmanlı Devlet yapısını zayıflatmaları ve denetimini gevşetmeleri yolunda “Cebel-i Lübnan Nizamnamesi” örneğinin emperyal büyük güçler tarafından bütün Osmanlı vilâyetlerinde görmek istedikleri bir düzenleme olduğu söylenebilir. Böylece, “denge politikası” gereğince Avrupa uyumu bozulmamış, “müdahale etmeme” prensibi uyarınca “ulusların kendi kaderlerini çizmeleri” sağlanmış oluyordu. Fakat gerçekte, “etnik temsil”e dayalı politik oyunlarda, Lübnan ve havalisinin geleceğindeki uluslaşamama probleminin getirdiği “etnik çatışmalar” temelli kargaşa ortamının tohumları atılmış oluyordu. Böylece kronikleşmiş bir kargaşa ortamında uluslararası toplum adına, görünüşte bölge ahalsinin selameti için, büyük güçlerin müdahalesi için ellerinde sürekli bir malzeme oluşuyordu.

Avatf-ı Saltanat-ı Seniyyeden Cebel-i Lübnan'a İhsan Buyurulan Nizamnameyi Havi Ferman-ı Âlişanın Suret-i Müfidesidir.⁸

Birinci Madde: Cebel-i Lübnan taraf-ı Devlet-i Âliyye'den mensub ve doğrudan doğruya Bab-ı Âli'ye merbut bir Hristiyan mutasarrıf ile idare olunacaktır. İşbu mutasarrıf kabil-i azl olup yani

⁵ Roderic H. Davison; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, (Çev. Osman Akınhay), Papirüs, İst. 1997, s. 164-165.

⁶ Albert Hourani; *Arap Halkları Tarihi*, İletişim, İst., 1997, s. 321.

⁷ Enver Ziya Karal; *Age.*, s. 31-32.

⁸ “Avatf-ı Saltanat-ı Seniyyeden Cebel-i Lübnana İhsan Buyurulan Nizamname-i Havi Ferman-ı Alişan'ın Suret-i Münferidesidir”, *Salname-i Cebel-i Lübnan*, Mutasarrıfat Matbaası, Yer belirtilmemiş, 1305, içinde. Sayfa numaraları yok.

kayd-ı hayat ile olmayıp idare-i icraiyyenin kâffe-i vezâifini hamil olarak ve Cebel'in her tarafında asayiş ve nizamının hıfzına nezaret ve tekâlifî tahsil ve taraf-ı hazret-i şahaneden ahz edeceği ruhsat iktizasınca ve kendi mesuliyeti tahtında olarak idare-i mahalliyye memurlarını nasb ve hükkâmı ik'ad edecek ve Meclis-i Kebir'i cem ve riyasetini ifa ve sekizinci maddede münderic olan kuyudun haricinde olarak mahakim tarafından kanunen verilmiş olan ilamatı icra eyleyecektir.

İkinci Madde: Bunun Cebel için Marunî olarak ikisi iki Kisveran müdürlüğü ve biri Marunî ve biri Dürzî biri Müslüman olarak ve üçü Cezin müdürlüğü ve biri Marunî ve biri Rum ve Dürzî ve biri mütevalî olarak dördü Metn müdürlüğü ve yalnız bir nefer Dürzî olarak Şuf müdürlüğü ve bir nefer Rum olarak Kur'a müdürlüğü ve yine bir Rum Katolîği olarak Zehle müdürlüğü taraflarından mebus on iki nefer azadan mürekkep bir İdare Meclis-i Kebir'i olacak ve bu İdare Meclisi tevzi-i tekâlif ve Cebel'in varidat ve masarifat-ı idaresinin teftişine ve mutasarrıfın kendisine arz edeceği mesail üzerine âli tarikü'l-istişare mütalaasını vermeğe memur olacaktır.

Üçüncü Madde: Cebel-i Lübnan evvela sahil-i bahrde kâin olup ekser ahali ehl-i İslam olan Al-Kalmun nam kasaba hariç olarak aşağı tarafı ve sekenesi Rum mezhebinde bulunan arazi-i mütecavire ile kur'adan ve saniyen Cebelü'l-Beşrî ve Zaviye ve Bilad Batruni havi olan Lübnan'ın Kıta-i Şimaliyyesinden ve salisen Bilad-ı Cibayet ve Cebelü'l-Menitre ve fütuh ve nıfs-ı Kesrivan'dan Nehrül'l-Kelebe kadar Lübnan'ın Kıta-i Şimaliyyesinden ve rabien Zehle ve arazisinden ve hamisen Sahil-i Nasara ile Katar-ı Bulima arazisini şamil olduğu halde Metn'den ve sadisen Cezin'e kadar Şam tarikinin Canib-i Cenubisinde olan mahalden ve sabien Cezin ve Tefah'dan mürekkep yedi kazaya taksim olunacaktır ve zikr olunan kazaların her birinde ya ahalisinin miktarı nüfusıyla veyahut mutasarrıf olduğu emlak ve arazisinin ehemmiyetiyle galip bulunan mezhepten intihab olunarak mutasarrıf tarafından nasb ve tayin olunmuş birer idare memuru bulunacaktır.

Dördüncü Madde: Kazalar ber-vech takribi mademki iklimlere müşabih surette nahiyelere taksim olunacaktır ve her nahiyede kaza müdürlerinin inhası üzerine mutasarrıf tarafından nasb ve tayin olunmuş birer memur bulunacaktır ve her karyenin ahali tarafından intihab olunarak mutasarrıf tarafından nasb olunmuş birer şeyhi olunacaktır.

Beşinci Madde: Huzur-ı kanununda cümlenin müsavî tutulması ve ayan-ı memleket ve hususiyle mukataacılara ait bulunan bi'l-cümle imtiyazatın fesh ve ilga kılınması mukarrerdir.

Altıncı Madde: Cebel'de herbiri mutasarrıf tarafından mansub bir hakim ve bir vekilden ve cemaat tarafından müntahab altı nefer resmî dava vekillerinden mürekkep birinci derecede üç mahkeme bulunacaktır ve hükümetin merkez-i idaresinde Sünnî İslam ve mütevalî ve Marunî ve Dürzî ve Rum ve Rum Katoligi cemaat-ı sittesinde mutasarrıf marifetiyle intihab ve tayin olunmuş altı nefer hakimden ve işbu cemaatin her biri tarafından tayin olunmuş altı nefer resmî dava vekillerinden mürekkep bir mahakeme-i Meclis-i Kebir bulunacaktır. Protestan ve Yahudî mezhebinde bulunan kesandan birinin davası zuhurunda zikr olunan on iki azaya şu iki mezhepten dahi birer hakim ve resmî dava vekili ilave kılınacaktır. Baş mahkemenin riyaseti mutasarrıf tarafından mahsusen tayin olunmuş bir memur tarafından icra olunacaktır. İhtiyacat-ı mahalliyye lazım gösterdiği halde mutasarrıfların birinci derecede mahakimin adedini tazife ve hükümetin suret-i muntazamada cereyanı için marrü'z-zikr birinci derecede mahakimin bulunan yerileceği mahallerin şimdiden tayinine istihkakları olacaktır.

Yedinci Madde: Hakimü'l-sulh vazifesini ifa iden karye şeyhleri iki yüz kuruşa kadar olan davaları bilâ-istinaf hükm edeceklerdir. İki yüz kuruşdan yukarı olan deavinin rüyeti birinci derecede olan mahakeme meclislerine aid bulunacaktır. Mesalih-i muhtelite yani ikisi bir mezhepte bulunmayan eşhas beyninde tekevvün eden deavi de tarafeyn-i müddeî-i aleyhin mezhebinde olan hakimü'l-sulhun hükmünü kabul etmedikleri halde deavi-i mezkûre her kaç kuruştan ibaret olur ise olsun derhal birinci derecede bulunan mahakime nakl olunacaktır. Kâffe-i mesalih esasen azanın ekseriyyet-i ârası ile rüyet olunacak ise de müddeî ve müdde-i aleyh olan taraflar hem-mezhep buldukları halde mezheb-i sairede bulunan hakimi kabul etmemeğe istihkakları olacak ve fakat bu halde kabul olunmayan hükkâm mahakemede hazır bulunacaktır.

Sekizinci Madde: Mevadd-ı cezaiyye mahakemesinin üç derecesi olacaktır. Şöyle ki, kabahat hakimü'l-sulh vazifesini ifa eden karye şeyhleri ve cünha ve ceraim birinci derecede bulunan mahkemeler ve cinayet Mahakeme-i Meclis-i Kebir'i tarafından rüyet ve mahakeme olunacaktır ve işbu Meclis-i Kebir tarafından ita olunacak ilamlar memalik-i mahruse-i şahanenin sair mahallerinde mutad olan merasim ve muamelat ikmal olunmadıkça mevki-i icraya konulamayacaktır.

Dokuzuncu Madde: Mevadd-ı ticariye dair olan bi'l-cümle deavi Beyrut Ticaret Meclisi'nde rüyet olunacaktır. Tebaa-i ecnebiyyeden veyahut ecnebi himayesinde bulunan kesandan biriyle Cebel ahalisinden bir kimesne beyninde mevadd-ı adiyeye dair olan dava ile yine meclis-i mezkûr marifetiyle rüyet kılınacaktır. Şu kadar ki, Cebel ahalisi ile tebaa-i ecnebiyye beyninde zuhur edecek münazaata mümkün ise tarafeyn beyninde bade'l-ittifak hakem marifetiyle hükm olunacak ve bu halde Cebel-i Lübnan memurin-i mahalliyesiyle düvel-i fehime-i mütehabbe konsoloslarının hükm tarafından verilecek ilamı icra ettirmeleri lazım gelecektir. Münazaalarını hakem marifetiyle rüyet ettirmek üzere tarafeyn beyninde ittihad hasıl olamaması cihetiyle davanın Beyrut Mahkemesi'ne havalisi tekdirde Cebel-i Lübnan mutasarrıfı ve konsoloslar heyeti ile müttefikten tanzim olunarak canib-i Bab-ı Âli'den tasdik olunmuş olan bir tarife mucebince nakl-i dava masarırını davayı kayb edecek tarafın tediye etmesi iktiza edecektir. Şurası mukarrerdir ki, tarafının hükm-i ittihazına muvafakatlarını havî olan mukavele senedi usulüne tatbiken tanzim ve imza etmeleri ve Beyrut Mahkemesi'yle Cebel'in Meclis-i Kebir Mahakemesi'ne kayd ettirmeleri lazım gelecektir.

Onuncu Madde: Hakimler, mutasarrıflar tarafından nasb olunur ve idare meclisi azası karye şeyhi ve sancaklar dahi her bir karyenin ahalisi marifetiyle intihab kılınır. İdare meclislerinin azasının her iki senede bir sülüsü tecdid olunarak azalıktan çıkan kesane be-tekarrar aza intihab olunabilecektir.

On Birinci Madde: Hükâmın kâffesi muvazzaf olacaktır. Eğer bunlardan birinin irtikâb veyahut saffet-i memuriyyetine yakışmayacak surette bir hareketi lede'l-tahkik tebyin eder ise işbu hakim azl olunduktan başka irtikab eylediği kabahate göre tedip olunacaktır.

On İkinci Madde: Bi'l-cümle mahakim meclislerinde umur-ı murafaa alenî olarak bir kâtib-i mahsus tarafından zabt-ı dava kılınacaktır ve bundan maada işbu kâtib emval-i gayr-ı menkule ferağ ve intikalatına dair olan senedatın bir defterini tutmağa memur olacağından senedat-ı mezkûre usulü vechile işbu defter kayd olundukça muteber tutulmayacaktır.

On Üçüncü Madde: Cebel-i Lübnan ahalisinden sair sancaklar dâhilinde irtikâb-ı cürm eden müttehemlerin davaları cürmün vukubulacağı sancakta ve sair sancakların ahalisinden Cebel-i Lübnan dairesinde irtikâb-ı cürm eden kimesnelerin davaları Cebel-i Lübnan'da muhakeme ve hükm olunacaktır. Binaen aleyh gerek yerliden ve gerek başka mahaller ahalisinden Cebel-i Lübnan'da

irtikâb-ı cürm ederek ahir bir sancağa firar eden müttehemler Cebel-i Lübnan idaresi tarafından vaki olacak işar üzerine derhal ol sancak zabıt tarafından tutulup idare-i mezkûre tarafına teslim olunacağı misilli kezalik gerek sair mahaller ahalisinden ve gerek Cebel-i Lübnan ahalisinden aher bir sancak dahilinde bir cürm irtikâbıyla Cebel-i Lübnan'a firar eden müttehemler dahi ol sancak zabıtının işarı üzerine Cebel idaresi tarafından derhal tutularak mezkûr sancak tarafına teslim kılınacaktır. Bu makule mütteheminin aid oldukları mahkemelere iadesi hususuna dair ita olunan evamirin icrasında müsamaha veyahut esbab-ı meşruaya mebni olduğu ispat olunamayacak tehiratı tecviz eden idare memurları haklarında o makule müttehemleri hükümetten ketm ve ihfa iden eşhas misilli ber mucib-i kanun icra-yı mücazat kılınacaktır. El-hasıl Cebel-i Lübnan idaresiyle civarında bulunan sancaklar idaresi beyninde olacak münasebat memalik-i Devlet-i Aliyye'nin sair sancakları beyninde cüzi ve düsturü'l-amel olan münasebatın aynı olacaktır.

On Dördüncü Madde: Evkat-ı adiyede asayişin muhafazası ve kavaninin icrası bi'l-hassa ahalinin ale't-tahmin bin nüfusu üzerine yedi nefer hesabıyla tahrir olunmuş muhtelit bir fırka-ı zabtiyye marifetiyle mutasarrıf tarafından tayin olunacaktır. Hanelerde zabtiyye ikamesiyle havale usulü ilga olunarak onun yerine mahkûmun ahz ve habsi gibi esbab-ı icraiyye vaz olunacağından zabıta memurlarına ahalden gerek nakden ve gerek aynen bir güne ücret talep etmeleri tedibat-ı şedide altında olarak men edilecektir ve zabıtalardan üzerinde bir üniforma veyahut memuriyyetlerinin alamet-i farikası olacaktır. Zabtiyye fırkasının adi zamanlarda mahmul olduğu kâffe-i vezaifi ifaya muktedir olduğu mutasarrıf tarafından tasdiki olununcaya kadar Beyrut'tan Şam ve Sayda ve Trablus yolları asakir-i şahane ile muhafaza olunacaktır ve bu asker mutasarrıf refakat ve idaresinde bulunacaktır. Ahval-ı fevk alâdede ve lede'l-iktiza mutasarrıf idare meclis-i kebirinin reyini aldıktan sonra Suriye'de olan hükümet-i askeriyye tarafından asakir-i muntazamanın muavenetini talep edebilecektir. Bu askerin bi'z-zat kumandasına memur olan zabıt ittihaz olunacak tedabiri mutasarrıf ile kararlaştıracak ve harekât ve nizam-ı askeriyye misilli sırf askere ait olan mesailde zabıt-i müşarün ileyh muhtar ve müstakil olduğu halde Cebel'de bulunduğu müddetçe mutasarrıfın maiyyetinde olacak ve onun mesuliyeti tahtında hareket edecektir. İllet-i gaiyye vürudu ber- taraf olduğu mutasarrıf tarafından kumandana resmen ifade ve ilan olduğu gibi asakir-i merkume Cebel'den çekilecektir.

On Beşinci Madde: Devlet-i Âliyye Cebel'in el-yevm muayyen olan ve ahvalin müsaadesi hîninde yedi bin keseye iblağı caiz bulunan üç bin beş yüz kese akçe vergisini mutasarrıf vasıtasıyla tehşile derkâr olan hakkını muhafaza edip şu kadar ki bunun mahsulü her şeyden evvel Cebel'in idaresi ve menafi-i umumiyyesi masarifina mahsus tutulacak ve ziyadesi olduğu halde hazineye ait olacaktır. İdarenin hüsn-i cereyanına gayetle elzem olan masarifi umumiyye hasıl tekâlifî tecavüz eder ise işbu fazla masarifi hazine-i celileden tesviyye olunacaktır. Bahalıklar yani emlak-ı hümayun varidatı vergiye dahil olduğundan varidat-ı mezkûre hazine-i celile hesabına olarak Cebel sandığına teslim kılınacaktır. Fakat amal-ı umumiyye vesair masarifi fevk alâdeden kendisinin evvel emirde kabul ve tasdik etmemiş olduklarını saltanat-ı seniyye ifa etmeyecektir.

On Altıncı Madde: Cebel ahalisinin mahal-be-mahal ve millet-be-millet bir an ikdam tahrir nüfusuna mübaşeret olunacak ve mezru' olan kâffe-i arazinin bi'l-hassa haritası yapılacaktır.

On Yedinci Madde: Yalnız manastır ruhbanı ile Kilisa babasları efradı beyninde olan kâffe-i deavide maznun veyahud müttehem olan taraflar hükümet ruhbanıye tabi olup meger ki biskoboshane bunların adı deavi meclisine havalesini taleb ile.

On Sekizinci Madde: Hiçbir emakin-i ruhbanıyye gerek ruhban ve gerek avam-ı nas hükümetin takip ve taharri eylediği eşhasın ilticalarını kabul edemeyecektir. Bâlâda mestur on sekiz madde Cebel-i Lübnan'ın nizamât-ı esasisi olarak âli maaşa allah-ı teala düstürü'l-amel tutulup cümle tarafından hurufu be-huruf icra ve infazına kemal-i itina ve dikkat ve hilafından gayetü'l-gayet hazer ve mücanebet olunması idare-i kata mülûkânem iktizasından bulunduğunu ilanen işbu ferman-ı alışanım sadrolmuşdur.

Tahriren fi'l-yevmü'l-rabi aşer min şehri rebü'l-ahir li-seneti'l-ahdi ve semanin ve miateyn ve elf.

Kısa Sözlük

- Arazi-i mütejavire: Civardaki arazi.
- Düvel-i (fehime-i) Mütehabbe: Birbirlerini dost sayan devletler.
- Gayetü'l-gaye(t): Son derecede.
- Hîn: An, vakit, zaman.
- İk'ad: Oturma, bir hükümdarı tahta oturtma.
- İktiza: Lazım gelmek.
- İrtikâb: 1- Kötü bir iş işleme, 2-Rüşvet yiyicilik.
- Kesan: Kimseler.
- Marrü'z-zikr: (Yukarıda) Belirtilmiş olan.
- Mevadd: İşler, kanunlar, maddeler.
- Mücanebet: Bir şeyden çekinmek-sakınmak.

Müntahab: Seçilen.
Müntahib: Seçmen.
Müşabih: Benzeyen.
Müttehem: Kabahatli, suçlu.
Saffet: Saflık, temizlik.
Tarikü'l-istişare: Danışma yolu.
Tazif: İki kat etme.
Tedibat-ı şedide: Büyük sıkıntılı edeplendirmeler.
Teybin: Meydana çıkarmak.

ÖZGEÇMİŞLER

Vecihi TİMUROĞLU: 1927 yılında Sivas'ın Kangal İlçesi Körpınar köyünde doğdu. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ni bitirdi. Lise öğretmenliği ve müdürlüğü yaptı. Türkiye Yazıları, Adam Sanat, Dost, Sanat Rehberi, Türkçe, Yarın, Yeditepe, Yücel, Varlık, Damar gibi dergilerde yapıtlarını yayımladı. "Göz Göz Olmak" (1976) adlı ilk kitabında denemelerinden bir kısmını derledi. 1998 yılında Edebiyatçılar Derneği'nin "Onur Ödülü"nü aldı. Kurtuluş Savaşçısı Atatürk (1981), Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin ve Varidat (1982), Cahit Külebi, Yazınımızdan Portreler (1991), Dersim Tarihi (1991), Hırçın ve Lirik (1994), İslamın Akla Bakışı Üzerine Bir Deneme (1996), Dursun Akçam'ı Anmak (2004) adlı inceleme kitapları ile Minnacık Kadın (1984) adlı bir hikâye kitabı vardır.

Tevfik ÇAVDAR: 1931 yılında İzmir'de doğdu. İstanbul İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzun yıllar görev yaptı. Bu arada ABD ve İngiltere'de mesleki araştırmalarda bulundu. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Sevk ve İdare Yüksek Okulu'nda, Kamu Yönetimi ve Uzmanlık Programı'nda, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İşletme Bölümü Yüksek Lisans Programı'nda, ODTÜ Şehircilik Bölümü'nde değişik zamanlarda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1970'den bu yana Türkiye'nin yakın dönem siyasi ve iktisadi tarihi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Değişik gazete ve dergilerde yayımlanan makale ve incelemelerinin yanında on altı kitabı bulunmaktadır.

Muzaffer İlhan ERDOST: Muzaffer Erdost, 1932 yılında Artova (Tokat)'da doğdu. 1956 yılında Veterinerlik Fakültesi'ni bitirdi. 1956–1958 yılları arasında Pazar Postası'nı yönetti. 1958–1963 yılları arasında Ulus gazetesinde çalıştı. 1958 yılında Açık Oturum Yayınlarını, 1965 yılında Sol Yayınlarını kurdu, yönetti. Kardeşi İlhan Erdost'un 7 Kasım 1980 tarihinde askerlerce dövülerek öldürülmesinden sonra, adına kardeşi İlhan'ın adını katarak Muzaffer İlhan Erdost ismini kullanmaya başladı. Onur Yayınları'nın sahibi ve yönetmenidir.

Birgül Ayman GÜLER: 1961 Bergama doğumlu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi. Devlet örgütlenmesi, yönetim düşünüşü ve reform sorunu, yerel yönetimler, kamu personeli konuları üzerinde çalışıyor. 2003 yılından bu yana SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü görevini yürütüyor. Yayımlanmış çalışmaları arasında Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım (1992), Yeni Sağ ve Devletin Değişimi (1996), Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim (2005) adlı kitapları vardır.

Faruk ATAAY: 1971’de Karabük’te doğmuştur. İzmir Fen Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü’nü bitiren Ataay, bir süre Cumhuriyet gazetesinde “ekonomi muhabiri” olarak çalışmıştır. Daha sonra üniversiteye geçerek, yüksek lisans ve doktora derecesini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı’nda alan Ataay, halen Mustafa Kemal Üniversitesi’nde çalışmaktadır. Kamu Reformu İncelemeleri (Ankara, Tabip Odası, 2005) başlıklı bir kitabı bulunan ve Kriz ve Sosyal Demokrasi: Kriz Kıskaçında CHP Hükümeti (1978–79) başlıklı ikinci kitabı kısa bir süre içinde yayımlanacak olan Ataay’ın, çeşitli dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. (fataay@yahoo.com)

Cenk AYGÜL: Lisans derecesini ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde, yüksek lisans derecesini de yine aynı bölümde aldı. Halen Toronto, York Üniversitesi’nde doktora çalışmalarını sürdürmektedir. İlgi alanları bölge idareleri, Avrupa Birliği entegrasyon süreçleri ve politik ekonomidir. İktisat, Toplum ve Bilim, Canadian Journal of Political Science gibi dergilerde yazıları yayımlanmıştır. (E-mail: cenk@yorku.ca)

Atilla GÜNEY: Atilla Güney 1967 yılında Ankara’da doğdu. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde üniversite eğitimi tamamladı. Aynı üniversitenin Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalında yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Halen Mersin Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Cenk REYHAN: 1968 Rize/Çamlıhemşin doğumludur. Ankara Kurtuluş Lisesi mezunudur. Lisansını Gazi Üniversitesi’nde tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi’nde Osmanlı Tarihi üzerine yaptığı çalışma ile yüksek lisans derecesi almıştır. Doktora derecesini, Osmanlı’da kapitalizmin kökenleri üzerine yaptığı tez ile Ankara Üniversitesi’nden alan Reyhan’ın, geç 18. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı-Türk tarihinin çeşitli yönleri üzerine tarihsel-sosyolojik yayımları vardır. Çukurova Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü kurucu öğretim üyelerindedir. Halen Mersin Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde öğretim üyesi olan Cenk Reyhan, bölüm başkanlığı görevini de yürütmektedir.

ABSTRACTS

STATE KNOWLEDGE IN MYTHOLOGY

Vecihi TİMURÖĞLU

The birth of the state corresponds with the emergence of class-based societies. The discourses which glorify the state in mythological thought mainly depart from the need to protect the order and privileges of the sovereign class. On the basis of this framework, the article analyzes the relationship between the role assumed by the state to protect class-based society and the conceptualizations which mythologize the state from the times of first city-state in Sumeria to India and China, from Ancient Greek and Roman times to Christian Middle Ages.

REAL ESTATE SALE TO FOREIGNERS FROM OTTOMAN TIMES TO PRESENT: The Process of Law-Making and Its Results

Muzaffer İlhan ERDOST

The comparative analysis of the real estate sale policy of from the Ottoman until now, enables us to arrive important conclusions for the future. In the late Ottoman period, capitulations together with loans acquired from foreign countries led to the problem of real estate sale. The first legal document which regulates the sale of real estate to foreigners dates back to 1868. Since then, the real estate sale to foreigners was subject to several laws. The article analyzes the results of this legal framework, legislation process and policy implementation from Ottoman times until today.

THE EROSION PROCESS OF TURKISH NATIONAL SOVEREIGNTY

Tevfik ÇAVDAR

In this article, globalization process is evaluated from a historical perspective and is described as a new phase of colonialism. It is argued that in this process Turkey's national sovereignty is eroding and the country is becoming semi-colonized once again. Then, the process which was initiated in 1980s and which resulted with the lost of economic independence is analyzed. The article indicates that the lost of economic independence leads to the functioning of public policies and organizations under imperialist guidance which gives way to enormous social destructions.

THE PROBLEM OF AUTONOMY IN ADMINISTRATION Duyunu Umumiye-i Osmanlı Meclisi İdaresi: 1881-1948 Ottoman Public Debt Administration Assembly

Birgöl A. GÜLER

Autonomy in administration is the basic concept of the neo-modern school. The state reforms which are in place since 1980s, have promoted the principals of autonomy with the subsidiarity in public organization. Neither autonomy nor subsidiarity are "very new" concepts though they are highlighted as such by the present neo-modern approaches. In fact, these are principles which created worldwide examples in the 19th century. This article analyzes "Duyunu Umumiye" administration and seeks to demonstrate how this historical example can contribute to the understanding of the actual conception of autonomy. The research concludes that the problem of autonomy is not a technical issue; it is rather a "problem of change in power."

AN EVALUATION ON THE DEBATES ABOUT GOVERNANCE AND CIVIL SOCIETY

Faruk ATAAY

This article, examines democracy debates that are going around the governance literature in Turkey with a critical perspective. The article calls attention to the fact that neo-liberalism that came up with the governance model, is in disaccord with the pluralist and participatory democracy ideal. On the basis of his argument that governance is organically related to neo-liberal theory, the writer criticizes approaches that evaluate governance as a pluralist and participatory model of democracy. Secondly, he disposes the “pluralistic” arguments about governance. At the last section of the study, the writer seeks to demonstrate that governance model is an attempt to integrate non-governmental organizations to the system and to transform them to functional organs for neo-liberal regulation.

THE CONCEPT OF GOVERNANCE IN BOB JESSOP From Strategic Relational State Form To Governance Form

Atilla GÜNEY

Debates on capitalist state have been accepted as one of the most problematic areas in Marxist theory. The changes in the capitalist production relations and the state which is reshaped as a result of these changes and as a driving force of these changes; and the debates evolved around this restructuring led to rich discussions though they have not eliminated the problematic nature of this area. Bob Jessop is one the scholars who has contributed to these discussions. In this study, on the basis of latest works of Bob Jessop, the transformation of the theoretical integrity that he developed in relation to the capitalist state is evaluated in relation with governance concept.

NETWORK THEORIES

Cenk AYGÜL

This article critically examines the network theories. Upon the expectation that network studies will be more wide-spread in Turkey in the near future, it is stated that the theoretical foundations of these theories need to be more carefully analyzed and it is claimed that some of these foundations are not strong enough to build meaningful analyses.

CEBEL-I LÜBNAN VİLÂYET NIZAMNAMESİ

Cenk REYHAN

“The invention of the East” enables Europe to find her identity in the ambiguous world of the modernity. Christian- White-West, with these ideas whose roots lie in the enlightenment period, should humanize-modernize the other world which is not from themselves. As the ongoing liberal- modernist administrative reform packages in the Ottoman Empire demonstrate, the East seemed to be ready for this. In this assessment, the “Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi” is published to demonstrate the implementation strategy of this process in the Ottoman Middle East on the basis of Lebanon example.